A

# TITI LIVII

PATAVINI

# OPERA OMNIA

# TITI
# LIVII
## PATAVINI
## OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

## G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS SEXTVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVI.

## T. LIVII PATAVINI

# HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

## LIBER TRIGESIMVS.

### BREVIARIVM.

Cap. I; Imperia nova et prorogata. — II; Naves legionesque decretae, et prodigia procurata. — III; Scipio, vestium, commeatus armorumque copia auctus, Vticam obsidet, et spem facit pacis, a Syphace petitae, ut probabilis causa suis commeandi sit in castra hostium; quae, quod lignea ferme tota sunt, per occasionem incendendi consilia agitat. — IV; Legatos alios atque alios ad regem mittit, et satis omnibus exploratis tollit inducias. — V; Media nocte castra tum Syphacis a Laelio ac Masinissa, — VI; tum Hasdrubalis, illis propinqua, a Scipione incenduntur, et flamma ferroque absumuntur multi homines, equi et elephanti. — VII; Hasdrubal et Syphax summa ope reparant bellum et copias iungunt. — VIII; Paulo post in aciem descendunt, et a Romanis vincuntur. — IX; Scipio multas urbes expugnat; et Carthaginienses legatos ad Hannibalem arcessendum classemque ad levandam Vticae obsidionem mittunt. — X; Hostes frustra aggrediuntur naves Romanorum, ad muros Vticae appulsas. — XI; Laelius et Masinissa in Numidiam perveniunt, novumque exercitum, a Syphace in regno suo conscriptum, profligant. — XII; Rex ipse vivus capitur, et Cirta, caput regni eius, a Masinissa occupatur. Is Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, amore captus pollicitusque se prohibiturum, quo minus Romanis traderetur, matrimonio sibi iungit: quod Laelius, factis nuptiis superveniens, valde improbat. — XIII; Syphax, sermonibus circumstantium celebratus, in castra ad Scipionem perducitur, omnemque perfidiae et belli causam confert in

uxorem. XIV; Masinissa, castigatus a duce romano propter nuptias festinatas, — XV; venenum mittit Sophonisbae, et eximiis a Scipione ornatur laudibus honoribusque. — XVI; Carthaginienses legatos mittunt Romam et ad Scipionem, qui pacis conditiones dicit datque inducias. — XVII; Multis ante diebus Laelius cum Syphace aliisque captivis et lagatis Masinissae Romam venit, et ingenti urbem laetitia complet. Senatus supplicationem decernit, et confirmat regium nomen, regnum paternum aliaque munera, Masinissae a Scipione data. — XVIII; Interea Mago a P. Quintilio Varo praetore et M. Cornelio proc. in agro Insubrium Gallorum vincitur, et graviter vulneratus ex proelio aufertur prope exsanguis. — XIX; Inde ad mare in Ligures Ingaunos pervenit, et imperio senatus carthaginiensis, a legatis perlato, periculoque et patriae et suo motus in Africam traiicit: sed, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur, et naves aliquot disiectae a classe rom. capiuntur. C. Servilius cos. patrem Catulumque, a Boiis olim captos, Romam reducit. Ad Cn. Servilium cos. multa Bruttiorum deficiunt oppida; idemque in agro crotoniensi acie confligit cum Hannibale. — XX; Mox summus hic Poenorum dux a legatis in patriam revocatur, et inutili militum turba praesidii specie in oppida bruttii agri dimissa multisque italici generis in templo Iunonis Laciniae foede interfectis, quod roboris in exercitu est, in Africam transvehit, moestissimo animo detractus ex diutina possessione Italiae, et deos, homines seque ipsum accusans. — XXI; Legati saguntini Poenos, ad conducenda auxilia in Hispaniam missos comprehensosque cum pecunia, Romam adducunt: et quinque ibi dies circa omnia pulvinaria supplicatur ex senatusconsulto. — XXII; Carthaginiensium legati, pacem petentes, punica fraude electi videntur senatui romano, — XXIII; et pace infecta ac prope sine responso dimittuntur. — XXIV; Cn. Servilius in Siciliam, inde in Africam discessurus, traiicit, sed a P. Sulpicio dictatore ad id ipsum creato in Italiam revocatur. Onerariae Cn. Octavii naves, in conspectu Carthaginis tempestate per litora portusque dispersae, a Poenis per induciarum tempus capiuntur. — XXV; Legati de iniuria hac questum a Scipione missi Carthaginem prope violantur, et in reditu ex insidiis Poenorum, ex alto repente eos aggredientium, vix incolumes ipsi evadunt. Scipio contra legatos Carthaginiensium, cum Laelio Fulvioque ab Roma supervenientes, dimittit sal-

vos: et Hannibal mox ad Leptim appellit classem. — XXVI; In Macedoniam legati mittuntur ad Philippum, qui adversus foedus quaedam facta videri Patribus nuntient. Romae est incendium ingens et inundatio, sed annonae vilitas. Mors, honores laudesque Q. Fabii Maximi. Ludi Romani ac plebeii. Comitia. — XXVII; Consules insequentis anni Ti. Claudius Africam (quae provincia ex senatus decreto in sortem coniecta erat), et M. Servilius Etruriam sortiuntur. Praetorum comitia ac provinciae. Ludi quinquennales. — XXVIII; Curae metusque Romanorum Poenorumque, imminente supremo certamine. — XXIX; Hannibal Adrumetum et inde Zamam venit: Scipio haud procul Naraggara urbe considet, et speculatores hostium per castra sua circumduci dimittique iubet; neque abnuit colloquium ab eorum duce petitum. — XXX; Hannibal prior alloquitur Scipionem; — XXXI; isque respondet. — XXXII; Duces infecta pace arma expediri iubent, et militibus animum incendunt hortando. — XXXIII; Tum acies instruunt singulari arte, et pugnant. — XXXIV; Romani, et numero superiores et animo, ingentem hostium cladem edunt. — XXXV; Laelius ac Masinissa Poenos fundunt, cum equitatu in aversam eorum aciem incurrentes, et Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit. — XXXVI; Paulo post Scipio Numidas, duce Vermina, Syphacis filio, Poenis auxilio venientes, fundit, et Tunete de pace agit cum legatis Carthaginiensium. — XXXVII; Ili conditiones ab eo dictas domum referunt, et Hannibal Gisgonem, pacem dissuadere conantem, arreptum manu sua ex superiore loco detrahit. — XXXVIII: Induciae Poenis dantur, et Romam mittuntur legati. Prodigia, inundatio Tiberis, et ludi Apollinares. — XXXIX; Ti. Claudius cos., in Siciliam atque inde in Africam traiicere iussus, classem tempestate laceratam reficit Caralibus, et circumacto anni tempore privatus Romam reducit. Comitia a C. Servilio Gemino saepe indicta perfici tempestates prohibent. Ludi Romani, plebeii, Cereales. Scribae viatoresque aedilitii ob pecuniam ex aerario clam egestam damnantur. — XL; Legati Carthaginiensium et Philippi Romam veniunt. Supplicationes, comitia et provinciae consulum praetorumque. Cn. Cornelius Lentulus cos. frustra cupiditate flagrat provinciae Africae; quae res multis contentionibus in senatu et ad populum agitur. — XLI; Legiones classesque novis magistratibus decernuntur. —

XLII; Legati Philippi dimittuntur cum tristi responso, at Carthaginiensium flectunt misericordia Patres. — XLIII; Scipio pacem cum Poenis facere, et fetiales in Africam ad foedus feriendum ire iubentur. Naves Carthaginiensium incenduntur, at de perfugis grave sumitur supplicium. — XLIV; Moestitiam fletumque Poenorum, quibus prima collatio pecuniae difficilis videtur, tanquam intempestivum absurdumque eorum, qui privata tantum, non publica sentiant mala, ridet Hannibal et increpat. Masinissa regno Syphacis ad paternum adiecto donatur. — XLV; Scipio Romam invehitur triumpho omnium clarissimo, et primus nomine victae ab se gentis nobilitatur.

I. Cn. Servilius Caepio et C. Servilius Geminus consules, sextus decimus is annus belli punici erat, quum de republica belloque et provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent sortirenturve [1], uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet: cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet: P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad [2] cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat; forma viribusque corporis excellebat: facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in

Cap. I. 1. *Inter se compararent sortirenturve;* vide ad III, 2, n. 1.

2. *Bello quoque bonus habitus ad*, super, praeter *cetera* illa, quae viro principi necessaria sunt, praeter ceteras laudes et ornamenta; Crev. et Drak. Sed ita Livius ad *congestis* adiecisset *in eo:* longe potius *congestis* (cumulate additis) *omnibus humanis a natura fortunaque bonis ad cetera* bona, h. e. virtutes; Doër. Quae vero sunt *cetera* bona praeter illa? — *Seu in senatu et ad populum*, elegans asyndeton; Crev. — *Consulatus* eum *compotem fecerat bellicae laudis*, eius consequendae facultatem et occasionem ei dederat.

senatu, ad populum, suadendi ac dissuadendi locus esset: iuris pontificii peritissimus: super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas praetor L. Scirbonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum praetorum provinciae in sortem coniectae [3]. Iurisdictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus [4], Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eae fuerant) Quintilius Varus est sortitus: et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est; decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris populo romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta; et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa traiiceret [1], quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliae maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit; ceterae in Sicilia veteres refectae: huic classi M. Pomponius, prioris anni

3. *Provinciae in sortem coniectae*; vide ad III, 2, n. 1. — *Iurisdictionem urbanam* et peregrinam *Poetus*; vide ad XXV, 41, n. 8.

4. *Sardiniam P. Lentulus*; vide ad XXIX, 38, n. 2. — *Ariminum*; vide ad XXIV, 44, n. 2. — *Sub Lucretio*; vide ad III, 1, n. 1.

CAP. II. 1. *In Siciliam* (male *in Sicilia* vulgo legitur) *tria millia militum sunt scripta, quia, quod roboris ...fuerat; et, ne qua classis ex Afri-*

praetor, prorogato imperio praepositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item prioris anni [2], cum pari iure imperii ad tuendam Sardiniae oram Patres decreverunt. Lentulus praetor duo millia militum dare in naves iussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent (videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri), M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. Tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli [3]. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae [4]. Viginti omnino legionibus et centum sexaginta navibus longis [5] res romana eo anno gesta. Praetores in provincias ire iussi: consulibus imperatum, prius quam ab Vrbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus [6] dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nuntiata: aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum ro-

*ca* (in Siciliam) *traiiceret* etc. non male coni. Gron.

2. *Cn. Octavio, praetori item prioris anni:* Livium sui oblitum esse, ex XXVIII, 38, et XXIX, 13, colligit Periz. Anim. hist. cap. 8, p. 342. Cf. ad XXX, 24, n. 2. — *Quo missuri classem C. forent;* vide supra ad VI, 42, n. 7.

3. *Incerta belli*, ut *inc. casuum*, cap. 30; vide ad IV, 27, n. 1.

4. *Hispaniae cum exercitibus ...decretae;* vide ad XXVIII, 38, n. 4.

5. *Centum sexaginta navibus longis;* vide ad XXI, 17, n. 5. M. Pomponius acceperat XL naves, Cn. Octavius totidem, M. Marcius parem numerum, et Scipio XL. Conf. XXIX, 25, 26; XXX, 41, 42, et Drak. — *Res romana eo anno gesta;* vide supra ad II, 64. n. 3.

6. *Ludos magnos, quos T. Manlius Torquatus* etc. vide ad XXVII, 33, n. 4. — *Novas religiones* (vide ad II, 5, n. 4) *excitabant prodigia* etc. de quibus vide ad I, 31, n. 1.

stris crediti, sed etiam edisse: mures Antii coronam aurearn arrosere: circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit: equuleus Reate cum quinque pedibus natus: Anagniae sparsi primum ignes in caelo, dein fax ingens arsit [7]: Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit: Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit: consulum alteri, primam hostiam immolanti, caput iocinoris defuit. Ea prodigia maioribus hostiis procurata: editi a collegio pontificum dii [8], quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules praetoresque in provincias profecti. Omnibus tamen, velut eam sortitis, Africae cura erat; seu quia ibi summam rerum bellique [1] verti cernebant, seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum (sicut ante dictum est), sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta frumentumque et arma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quae multa simul undique eum circumstabant. Vticam obsidebat; castra in conspectu Hasdrubalis erant; Carthaginienses deduxerant naves [2]; classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat [3]; si forte iam satias amoris in uxore ex multa copia cepisset.

7. *Fax ingens arsit*: vid. XXIX, 14, n. 2. — *Caput iocinoris defuit*; vide supra ad librum VIII, cap. 9, not. 1.

8. *Editi a collegio pont. dii*; vide ad I, 18, n. 2.

Cap. III. 1, *Ibi summam rerum bellique verti*; vide ad III, 5, n. 6, et III, 27, n. 6.

2. *Carthagin. deduxerant naves*; vide ad VIII, 26, n. 1.

3. *Curam ex animo miserat*, ut apud Virg. Aen. VI, 85. Similiter *mittere* (h. e. omittere) *ambages* VI,

Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Haec per nuntios magis equidem acta crediderim (et ita pars maior auctores sunt[4]), quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra romana ad colloquium venisse. Primo eas conditiones imperator romanus vix auribus admisit. Postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, saepius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae praecipue [5], arundine textis storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, ca-

16 pr. XXXIV, 59, et *odium* XL, 46. *Dimiserat* reposuit Rhen. et *amiserat* coni. Perizon. — *Satias* (vide ad XXV, 23, n. 9) *amoris in uxore* (pro *uxorem*, quod et quidam libri habent; conf. ad II, 14, n. 2; VI, 22, n. 1, et Drak. ad h. l.) *ex multa copia cepisset* eum. Conf. ad Polyb. XIV, 1, οὐ γὰρ ἀπεγίνωσκε, καὶ τῆς παιδίσκης αὐτὸν ἤδη κόρον ἔχειν, δι' ἣν εἵλετο τὰ Καρχηδονίων, καὶ καθόλου τῆς πρὸς τοὺς φοίνικας φιλίας, διά τε τὴν φυσικὴν τῶν Νομάδων ἀψικορίαν, καὶ διὰ τὴν πρός τε τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀθεσίαν. — *Quam, si porro*, diutius *bellaretur* cum Poenis, aut bellum ei inferretur, *desciturum* eum a Poenis.

4. *Ita pars maior auctores sunt*; vide ad II, 58, n. 1. Conf. ad haec et seqq. Polyb. XIV, 1, et de Syphacis consilio Appian. Pun. 17. — *Agitantibus rem conventuram* eam. Sed forte leg. *conventurum* cum Duk. — *Hibernacula Carthaginiensium ... habitabant*; vid. Polyb. l. l. Sil. XVII, 88 sq. et Schel. ad Hygin. pag. 1110. — *Temere*; vide ad II, 46, n. 3. — *Materia*; vid. VI, 2, n. 6.

5. *Numidae praecipue, pars maxima*, h. e. Numidarum plurimi (cf. VI, 24, et al.) in hibernaculis *arundine textis*. — *Quidam, ut sine imperio* o. l. vide ad VIII, 30, n. 7. — *Habitabant*, in castris degebant, ut cap. 4, n. 2, *habere*; unde *tecta* c. 6, n. 3, tabernacula vel casae in castris; Doer.

lonum loco primos ordines [1] spectatae virtutis atque prudentiae servili habitu mittebat: qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et partium, qua Poeni, qua Numidae [2] haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur, moremque simul noscerent stationum vigiliarumque; nocte, an interdiu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum saepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret, legati romani *vetitos se reverti ad imperatorem* [3] aiunt, *nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi staret iam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quae in rem erant [4], tem-

Cap. IV. 1. *Primos ordines*, ut XLIV, 33 et 36, sex primorum ordinum ductores seu centoriones, duos primipilos, duos primos principes, duos primos hastatos; Gron. Cf. ad II, 45, n. 14; Lips. Mil. Rom. II, 8, et Morus ad Caes. B. G. V, 30. Item turbat Veget. II, 7, 8. Ὁ Πόπλιος ἀεί τινας μὲν τῶν πραγματικῶν, οὓς δὲ καὶ στρατιωτικῶν, ῥυπῶντας etc. Polyb. XIV, 1, 18.

2. *Qua Poeni, qua* (vide ad III, 70, n. 2) *Numidae haberent*, sc. tentoria, vel se, h. e. essent, vel potius habitarent (vid. ad cap. 3, n. 5; Schneider ad Plaut. Trin. I, 2, 156, et Schelleri lex.): nisi leg. *haberentur*, i. e. essent (ut saepissime apud Tacitum; vide ad Tac. Ann. II, 58, n. 2), vel ex aliis libris *quas Poeni, quas Numidae hab.* vel cum viris doctis *tenderent*, aut *habitarent.*

3. *Vetitos se reverti ad imperatorem* etc. quo Scipio et otium praebebat officio, quod additum legatis erat castra contemplandi, et speciem cupidi pacis praebebat; Gron. Idem et plura docet Polyb. XIV, 2. — *Ipsi staret sententia*; vide ad IV, 13, n. 6.

4. *Quae in rem erant*; vide ad I, 27, n. 5. — *Iniquis conditionibus per occasionem adiectis*, ob pacis, quam Scipio prae se ferebat, cupiditatem; Doering.

pus habuit. Et ex mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adiectis: quae peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam praebuere; ac nuntio regis, quum relaturum se ad consilium [5] dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur; deductisque navibus [6] (et iam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Vticam, imponit, et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Vticam mittit; simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos, simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua, relicta cum levi praesidio, fieret.

V. His praeparatis advocatoque consilio [1], edicere exploratoribus iussis, quae comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, praetorio dimisso, signa con-

5. *Relaturum se ad consilium*; vide ad VIII, 6, n. 6, et XXVI, 2, n. 3. —*Se* (Scipione) *uno frustra tendente*, sc. ut pax componeretur. Cf. ad IV, 7, n. 6. — *Nulli alii*, sc. legatorum aliorumque, qui in *consilio* affuissent. — *Libera fide*, ea liberatus, solutus. Conf. Polyb. XIV, 2 extr.

6. *Deductisque navibus* (vid. VIII, 26, n. 1) etc. Cf. Polyb. XIV, 2 pr. — *Ad . . . tumulum super Vticam mittit*; vide ad XXIX, 35, n. 6, et XXXI, 47, n. 3. Τὸν ὑπὲρ τὴν πόλιν κείμενον λόφον, Polyb. XIV, 2.

Cap. V. 1. *Advocato consilio*; vide ad VIII, 6, n. 6. — *Edicere*, exponere, palam facere, dicere. Conf. ad XXI, 63, n. 1; Gron. et Drak. ad h. l. Cort. ad Sall. B. C. 48, et Ern. Clav. Cic.

cinuissent [2], extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt coepta [3]: ad primam ferme vigiliam [4] agmen explicaverunt; media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Laelio Masinissamque ac Numidas attribuit; et castra Syphacis invadere, ignesque coniicere iubet. Singulos deinde separatim, Laelium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem punicaque castra aggressurum: ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est: nam ut proximis casis [5] iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regio-

2. *Tribunis edicit, ut, ubi, praetorio dimisso* (vide ad XXI, 54, n. 3), *signa concinuissent* (vide ad VII, 40, n. 4), *extemplo* etc. cf. ad Tac. Ann. XV, 30, n. 3; Polyb. XIV, 3; Lips. Mil. Rom. V, 2; Schel. ad Polyb. cap. 2.

3. *Efferri sunt coepta* signa; vide ad XXV, 41, n. 2.

4. *Ad primam ferme vigiliam* (vid. ad VII, 35, n. 2), ἄρτι ληγούσης τῆς πρώτης φυλακῆς, *media nocte*, περὶ τὴν τρίτην φυλακὴν λήγουσαν..... *septem enim millia* (vide supra ad lib. IX, cap. 24, n. 2) *itineris erant*, περὶ ἑξήκοντα σταδίους, Polyb. XIV, 4, qui et conf. ad seqq. Tertia vigilia signum tuba datum dicit Appian. Pun. 21. — *Modico gradu*; vide ad VIII, 8, not. 6.

5. *Proximis casis*, mapalibus, tentoriis Numidarum. Conf. ad XXV, 39, n. 2; XXIX, 31, n. 3, et Sil. XVII, 88. *Proximis casis*, ut *proxima tecta* (tentoria Poenorum), c. 6, n. 3. Sed Gron. iam recte, opinor, monuit, esse leg. *primis casis*, tum ob seq. *proxima quaeque*, tum ob verba Polyb. XIV, 4, εἰς τὰς πρώτας σκηνάς. — *Deinceps continua*; vide ad I, 21, n. 8, et IV, 22, n. 4. — *Quanta necesse erat*, forte *quantam*; Gron.

rum castrorum [6] ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in praecipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam [1] primo vigiles Carthaginiensium. deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem terrore credere et ipsi sua sponte incendium ortum. Et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus [2] nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agmen romanum ruebant. Quibus caesis omnibus, praeterquam hostili odio [3], etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas

6. *Notitia reg. castrorum*, ob eam. Mox nemo meliorum MSS. agnoscit τὸ *Multos*, non improb. Gron. ut sensus sit: qui *in cubilibus* marcebant, eos, ut erant *semisomni*, *hausit flamma*. Vulgatae tamen lect. favet Polyb. XIV, 4 extr. ad verbum expressus fere ubivis.

Cap. VI. 1. *Relucentem flammam* in castris regiis seu Numidarum *vigiles Carthag.* in vicinis castris Hasdrubalis etc. conf. Polyb. XIV, 5. — *Confusus*, incertus, h. e. qui *an ex trepidatione*, quae nocturnum incendium comitari solet, ortus *esset*, incertum erat; Crev. *Cum trepid. noct. confusus* coni. Gronov. Sed omnino cum Rhen. leg. *confusis*, hoc sensu: clamor . . . sublatus ceteris militibus, an ille ex trepid. noct. oriretur, incertis et ambigentibus *sensum veri adimebat*, ut *confusus atque incertus animi*, I, 7, et inf. cap. 15 pr. *confusus*, fluctuans et dubitans, quid faciat; Doër. Clamoris huius nullam mentionem facit Polyb.; at Appian. Pun. 21, βοῇ δὲ τότε παμμιγεῖ καὶ σάλπιγξιν ἀθρόαις καὶ βυκανήμασιν ἐς κατάπληξιν χρώμενοι, sc. Ῥωμαῖοι.

2. *Pro se quisque inermes*, *ut quibus* etc. vide ad I, 59, n. 3, et VIII, 30, n. 7. — *Quae restinguendo igni forent*; vide ad III, 35, n. 1. — *In agmen romanum*, quod Scipio ipse castris admoverat punicis seu Hasdrubalis, quae sibi incendenda sumpserat, quum primum ignem in regiis conspexisset castris. Hunc rerum ordinem invertit Appian. Pun. 21, 22.

3. *Praeterquam* quod ex *hostili odio* fieri solet, praeter odium h., *etiam ne* etc. tum odio, tum eam ob causam ne etc. Conf. simil. loc. X, 20, et ad lib. V, cap. 14, n. 5; lib. XXII, cap. 3, n. 8. — *In proxima tecta*; vide ad cap. 3, not. 5, et ad cap. 5, not. 5.

invadit: ignibusque in proxima tecta coniectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens [4], uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumentaque foeda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum: quos non oppresserat ignis, ferro absumpti; binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites [5] semiermes, magna pars saucii afflatique incendio, effugerunt. Caesa aut hausta flammis quadraginta millia hominum [6] sunt, capta supra quinque millia: multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti, octo flamma ferroque absumpti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam [1] petierat; eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant: metu deinde,

4. *Dein per continua serpens*; vide ad IV, 22, n. 4. Paulo ante *sparso* (scil. *incendio*) optimi MSS. prob. Gronovio.

5. *Duo millia peditum et D equites*, ut ap. Polyb. XIV, 6. Equites D cum Hasdrubale effugisse tradit Appian. Pun. 24.

6. *Caesa aut hausta flammis XL millia h.* etc. Polybius numerum non addit, et Appian. Pun. 23, alium. Dukeri nota est: « Si his addas 2500, quos effugisse dicit, sunt in universum 47500. Sed XXIX, 35, Hasdrubalem 30000 ped. 3000 equit., et Syphacem 50000 ped. 10000 eq. habuisse scribit, quae sunt 93000. Et sic Polyb. XIV, 1. Si iam perierunt 40000 et supra 5000 capti sunt, effugit paulo plus dimidia parte ex 93000. Polybius XIV, 1, alio Hasdrubalem, alio Syphacem fugisse, et Hasdrubalem equites ad 500, pedites circiter 2000 secum habuisse. Hi ergo sunt, quos effugisse dicit Livius. Sed tamen, quum *ambos duces* et *ex tot millibus armatorum duo millia peditum et* 500 *equites* effugisse scribit, ita loquitur, ut lector facile putare possit, hos solos ex 93000 effugisse. »

Cap. VII. 1. *Afrorum urbem proximam*, Andaio teste Appiano, Pun. 24, qui solus urbis nomen memoravit. Conf. tamen ad haec et seqq. Polyb. XIV, 6.

ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti; nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum: duae subinde urbes captae direptaeque. Ea praeda, et quae castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit [2]. Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur: quo tantus primo terror est allatus, ut, omissa Vtica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque sufetes (quod velut consulare imperium [3] apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia romanae in adversis rebus constantiae erat [4]; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat) haec sententia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes factionis [5] bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum, quum uxor non iam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacry-

2. *Octo millium* passuum *inde spatio loca communito*, Abba. Conf. n. 6, et Polyb. XIV, 6, 12.

3. *Sufetes, consulare imperium*; vide ad XXVIII, 37, n. 3. — *Ibi e tribus, una de pace ... vicit:* haec edidit Drak. ex emend. Gron. pro vulg. *Ibi tribus dictis sententiis, una de pace* etc. Optimi MSS. non habent τὰ *dictis sententiis*, et scitam hanc brevitatem sermonis firmavit multis exemplis Gron ad h. l. ad Stat. Theb. I, 112, et Obs. IV, 4. *E tribus*, sc. sententiis, quod e seqq. intell., ut passim alia, vide ad XXI, 43, n. 4.

4. *Tertia romanae in a. r. constantiae erat*; vide ad III, 62, n. 5. Mox verbum *censebat* del. forte; Crev. et Drakenb.

5. *Hasdrubal praesens omnesque Barcinae factionis*; vide ad XXI, 2, n. 5. De Hasdrubale longe alia tradit Appian. Pun. 24, 29, 30, 36, 38.

marum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam [6], ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae iuventutis, sibi occurrisse, et Hasdrubalem prope diem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuventutem affirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non proelio, cladem acceptam: eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Haec legatis responsa: et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Vticae oppugnandae intentum, iamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli; modicisque praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos [1], subiectos ei tumulo,

6. *Vrbem nomine Abbam* et Polyb. XIV, 6, 7. *Obbam* MSS. *Olbam* edd. vett. Vox *nomine* importune ab aliquo videtur intrusa: nam *Abba* nota erat Syphaci, nec probabile est, legatos apud illum de ea, tanquam de illi ignota, loquutos esse; Doker. — *Conquisitoribus*; vide tamen ad librum XXI, cap. 11, not. 10.

CAP. VIII. 1. *Primo in tumulo . . . in Magnos campos* etc. conf. Polyb. XIV, 7, 8, et intpp. Cic. de Orat. III, 42. — *Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis* etc. conf. ad VIII, 8, et II, 20, n. 2. *Post principes hast.* perperam omnes et MSS. et edd. ante Sigon. Cf. Lips. de Mil. Rom. IV, 1.

degressus, succedendo ad stationes hostium lacessendoque levibus proeliis diem absumpsit; et per insequens biduum, tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt: quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit; equitatum italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis [2] adversus italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere: ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, et Numidae et Carthaginienses pulsi: nam neque Numidae, maxima pars agrestes, romanum equitatum, neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur; omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. Fatigatos caede diutius, quam pugna, victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni romano et numidico equitatu expeditisque militum [1] ad persequendos Syphacem atque Hasdruba-

2. *Syphax Hasdrubalque Numidicis*, scil. equitibus; ita MSS. at *Numidis* edd. ante Gron. qui etiam mox ex optimis codd. malebat *Celtiberos, mediam aciem*, et pro *in adversa* coni. *adversa*, vel *adversam*, vel *adversos*; quorum tamen nihil satis aptum est. Forte leg. *Celtiberos in mediam aciem adversus signa legionum* (rom.) *accepere*. Eundem vulgatae lect. sensum eumque planum esse, non mihi persuasit Doër.

Cap. IX. 1. *Expeditisque militum*; vide ad XXII, 30, n. 2.

lem mittit. Ipse cum robore exercitus urbes circa, quae omnes Carthaginiensium ditionis erant [2], partim spe, partim metu, partim vi subegit. Carthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur propugnaculisque armabantur, et pro se quisque, quae diutinae obsidioni tolerandae sunt [3], ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum. Pars maxima classem, quae ad commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem navium ad Vticam, incaute agentem; forsitan etiam navalia castra [4], relicta cum levi praesidio, oppressuros. In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. Quippe, classi ut felicissime gerantur [5] res, parte aliqua levari Vticae obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, superesse. Deductae ergo postero die naves, simul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortuna, agebantur; et, in quo quisque

2. *Vrbes circa, quae omnes C. ditionis erant, . . . subegit*; vid. I, 4, n. 11; III, 62, n. 5; XXI, 30, n. 5. Conf. Polyb. XIV, 9. — *Carthagini*; vide ad XXVIII, 26, n. 1. — *Circumferentem arma*; vide supra ad lib. IX, cap. 41, n. 3.

3. *Quae diutinae obsidioni tolerandae sunt*; vide ad III, 35, n. 1. — *Ex agris convehit* omnes MSS. et edd. ante Frob. qui reposuit *convehebat*: et videtur illud festinationem trepidantium magis exprimere, quam lentum hoc verbum; Gron.

4. *Forsitan etiam navalia castra*, stationem navium; vide ad XXIX, 35, n. 7. Distingui tamen ea h. l. videntur, et forte leg. *vetera castra*, ut mox dicuntur, vel *hiemalia castra*, ut sint ea; de quibus vide ad XXIX, 35, n. 6.

5. *Classi ut felicissime gerantur res*; vide ad II, 38, n. 3, et IV, 52, n. 8. — *Deductae naves*; vide supra ad VIII, 26, n. 1.

cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur [6]. Scipio, gravem iam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Vticam [7] missis, iam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta [8]. Abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum locus, quum operibus, tum suapte natura tutus, et qui ab Carthagine conspici, et praebere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, quum maxime vallum Romani iacerent, conspecta classis hostium [1] est, Vticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim ferri [2] sunt coepta; ne naves, in terram et obsidionem versae, ac minime navali proelio aptae, opprimerentur. Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae et armatae classi naves, tormenta machinasque portantes, et aut in onerariarum usum versae, aut ita appulsae ad muros, ut pro aggere ac pontibus praebere adscensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet [3],

6. *In quo quisque cessasset . . . rebatur*; vide ad II, 43, n. 5. Duk. suspicabatur, hoc sumptum esse a Thucyd. II, 8, ἐν τούτῳ τε κεκωλῦσθαι ἐδόκει ἑκάστῳ τὰ πράγματα, ᾧ μή τις αὐτὸς παρέσται.

7. *Vetera castra ad Vticam*; vide ad XXIX, 35, n. 6 et 7.

8. *Occupat Tuneta* (ὁ Τύνης) etc. conf. Polyb. XIV, 10.

CAP. X. 1. *Classis hostium* C navium. Conf. ad haec et seqq. Appian. Pun. 24, 25, et Polyb. XIV, 10.

2. *Signaque raptim ferri*; vide ad III, 54, n. 5.—*Qui* (quomodo) *enim restitissent agili et nautico instrumento aptae classi* (Poenorum) etc. vide ad XXI, 22, n. 2, et XXII, 14, n. 13.

3. *Itaque Scipio, contra quam* (ut cap. 19, et *advorsum quam* apud Plaut. Trin. I, 2) *in navali certamine fieri solet* (in quo *rostratae* a fronte, onerariae a tergo collocabantur), quum neque numero navium ad conserendum in aperto mari certamen par esset Poenis, neque satis haberet temporis ad eas, quae aderant, instruendas et educendas, *rostratas, quae praesidio aliis esse poterant*, quae primam impressionem in hostes facerent, si iustum proelium tentandum foret, quae tegere alias et propugnaculum onerariarum esse deberent, *in postremam aciem recepit; onerarias* in fronte collocavit, commodo inter ipsas relicto intervallo, colligatas iniectis tra-

rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem [4] opposuit; easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem traiectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis, comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret: et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves [5] in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Rusucurona Afri vocant [6]) classe ap-

bibus ac velul *ponte* slralas, sub quo *speculatoriae procurrere* atque infestare oppugnantem hustem possent: unde rostratarum in proelio paene nullus nsus fuit, nisi quod servatae sunt et furtassis inde longinqua tormentis tela missa; Gronov. Conf. Polyb. et Appian. ll. ll. Schweigh. ad Polyb. lom. V, pag. 40, et Scheffer. de Mil. Nav. III, 5.

4. *Pro muro adversus h. opposuit*: ἵνα ἀντὶ τείχους ᾖ Appian. — *Malis antennisque de nave in navem traiectis* elc. conf. Polyb. XIV, 10 extr. et Polyaen. Stral. II, 22, n. 1. — *Comprendit*, copulavit, coniunxit. — *Tabulasque superinstravit*, tabulala, pontes, in qnibus starent propugnatores telaque in hostes millerent. Conf. ad XXII, 19, n. 4. — *Vt ordinem*, scil. quadruplicem onerariarum *pervium faceret*, ita inter se iungeret, ut per tabulas superinstratas de nave in navem iri posset; Doër.

5. *Speculatoriae naves*; vide supra ad lib. XXII, 19, n. 4. At τριήρεις apud Appian. — *Pro tempore*; vide ad lib. VII, c. 33, n. 2. — *Plus poterant*; vide ad V, 33, n. 3.

6. *Rusucurona Afri vocant* ex emend. Iac. Gronov. recepi pro vulg. *Ruscinona*. In MSS. *Rusucinona*, *Rusucinova*, *Rusicinona*, *Rusuamona*, *Rusuomona*, *Rusuemona*; in Put. Flor. et Pal. pr. *Rusucmona*. Conf. Holsten. ad librum de Patriarch. Rom. p. 94,

pulere. Postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad iustum proelium navale, et tanquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. Altitudine aliquantum onerariae superabant: ex rostratis Poeni vana pleraque (utpote supino iactu [7]) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriae naves ac levia ipsa navigia, quae sub constratis [8] pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela cogebant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco

et Hard. ad Plin. V, 2, seu 1, *colonia Augusti Rusconiae* (in Anton. Itin. et Notit. Africae *Rusguniae*, apud Ptol. IV, 2, mendose Ρουστόνιον pro Ρουσκόνιον, hod. *Tadeles*), *Rusucurium civitate honoratum a Claudio.* (Al. *Rusicorum*, *Rusuccurum*, *Rusucurrum*, *Ruscurium*: in Antonini Itin. et Notit. Afr. *Rusuccurum*; ap. Ptol. IV, 2, Ρουσσουκόραι, nunc Carbona, non longe a Saldis, hodie *Bugie* in regno Algeriano.) Hinc suspicari licet *Rusconias* seu *Rusconium* vel *Rusucurum* seu *Rusucurona*, u fere in Put. Sed diversum esse Plinii *Rusucurrum* putabat Wessel. ad Anton. Itin. p. 17.

7. *Vtpote supino iactu*, ut solent esse tela, quae sursum iaciuntur. — *Gravior ac pondere ipso libratior superne ictus*; vide ad VII, 23, n. 4. Contrarium dicere videtur Gell. IX, 1, quae Magius, Misc. II, 16, conciliare conatur; Duk.

8. *Speculatoriae naves . . . sub constratis*; vide ad XXII, 19, n. 4. — *Ac levia ipsa navigia*, vox *ipsa* del. videbatur Crever. Potius omnes illae quatuor voces; Doër. *Speculatoriae naves*, *levia ipsae navigia*, emend. Duker. quia Livius non de aliis levibus navigiis, quam de speculatoriis, et paulo ante loquutus sit, et nunc loquatur, quod patent ex seqq. *propugnatoribus quoque incommodae* etc. *Sub constratis pontium*, sub c. pontibus. Conf. ad IX, 3, n. 1; XXII, 30, n. 2, et Cerd. ad Virg. Aen. I, 422. — *Primo ipso tantum impetu*, primum solo t. imp. *Primo ipsae tanto impetu* Put. et Flor. prob. Crever. ut *ipsae* opponatur *propugnatoribus*, qui in navibus onerariis erant. *Primo ipso adactae* i. coni. Gron.,

praefixi (harpagones [9] vocant) ex punicis navibus iniici in romanas coepti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi iniiciebantur, incidere possent; ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt: maior quam pro re laetitia [10], sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrymas unum quantumcumque ex insperato gaudium affulserat; cum eo [11], ut appareret, haud procul exitio fuisse romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies, quum Laelius et Masinissa [1] quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, regnum paternum Masinissae [2], laeti ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde praefectis praesidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant aegrum amore uxor socerque; et ita viris equisque abundabat, ut subiectae oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque

9. *Asseres ferreo unco praefixi, harpagones*; vide ad XXIV, 34, n. 6. — *Retro inhibita*; vide ad XXVI, 39, n. 8. — *Seriem aliam*, reliquam. *Seriemque* quidam MSS. et edd. Asyndeton probabat Gron.

10. *Maior quam pro re laetitia*; vide supra ad lib. VII, cap. 33, n. 2.

11. *Cum eo, ut appareret* etc. vide ad VIII, 14, n. 3.

Cap. XI. 1. *Laelius et Masinissa* etc. conf. cap. 9 pr.

2. *Massyli* (al. *Massylii*), *regnum paternum Masinissae* (per epexegesin, ut *Heraclienses regnum tyrannorum* apud Iustin. XVI, 5 extr. ubi vid. Gronov.), *laeti* ad Masinissam, *ut ad regem diu desideratum, concessere*, transiere. Conf. XXIX, 29-33; ad VIII, 30, n. 7, et XXIV, 48, n. 1.

impotenti animo spiritus possent facere [3]. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab romanis centurionibus [4] didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde iaculis submoti recurrere ad suos; inde excursiones in vicem fieri, et, quum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis proelio accenso, omnem utrinque postremo equitatum certaminis studium effudit. Ac dum sincerum equestre proelium erat [5], multitudo Masaesylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde, ut pedes romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo Barbari segnius permittere equos [6]; deinde stare ac prope turbari novo genere pugnae; postremo, non pediti solum cedere, sed ne equitem

— *Vetere regno* Masaesylorum; vida supra ad lib. XXIV, cap. 48, not. 1.

3. *Impotenti animo* (vide ad III, 36, n. 2) *spiritus possent facere*, h. e. animum, audaciam et fiduciam, vel arrogantiam, ut passim *spiritus* alti et elati, aut *flatus*, *tumor*, *tumidior sermo* (XLV, 23), *verba tumidiora* (XLV, 24 pr.), φύσημα, φυσίωσις, ὄγκος, οἴδημα, πνοαί, οἰδαίνειν. — *Arma*, *tela dividit*; vide supra ad I, 43, n. 4.

4. *Ab romanis centurionibus didicerat*; vide ad XXIV, 48. — *Novo atque incondito*; vid. XXI, 57, n. 11.

5. *Sincerum equestre proelium*, merum, equitibus tantum pugnantibus, non admixtis peditibus.

6. *Segnius permittere equos*; vide ad II, 56, n. 1. Mox *propere turbari* optimi MSS. rectius, quia statim *cessisse* dicuntur; Iac. Gron. Insolenter dictum est; Doër. — *Audentem*, audacem factum. *Pedites* h. l. sunt velites, quia opponuntur mox *signa legionum* seu legionarii; Ern. Sic et XXXIII, 7 et 14.

quidem sustinere, peditis praesidio audentem. Iam signa quoque legionum appropinquabant. Tum vero Masaesyli non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu praesens terror valuit!

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore [1], si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus opprimitur capiturque, et vivus, laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur. Cirta caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Caedes in eo proelio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat: non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *sibi quidem*, dicere, *nihil esse in praesentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum; sed tam secundis, quam adversis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum: Laelium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse:* Assentiente Laelio, praegressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium iubet. Sed apud ignaros regis casus, neque quae acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta; et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victo-

Cap. XII. 1. *Si pudore*, experiens num forte sensu pudoris, quem exemplo suo militibus iniiceret; Doër. Cf. ad I, 57, n. 1.

rem quaerentium patefactae portae. Et Masinissa, praesidio circa portas opportunaque moenium[2] dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba [3], uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, occurrit, et quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta eius: « Omnia quidem ut posses in nobis, dii dederunt virtusque et felicitas tua. » Sed, si captivae apud dominum vitae necisque suae » vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quaesoque per maiestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, » per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per huiusce regiae deos, qui » te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem » hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, » quodcumque fert animus, de captiva statuas, ne» que me in cuiusquam romani superbum ac crudele » arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Sy» phacis uxor, fuissem, tamen Numidae, atque in » eadem mecum Africa geniti, quam alienigenae » et externi, fidem experiri mallem. Quid Carthagi» niensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timen» dum sit, vides: si nulla alia re potes, morte me » ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestor» que ». Forma erat insignis et florentissima aetas. Itaque quum modo, dextram amplectens, in id, ne

2. *Opportuna moenium* loca; vide ad I, 54, n. 4.

3. *Sophonisba, uxor Syphacis* etc. vide ad XXIX, 23, n. 3. — *Omnia quidem ut posses in nobis*, optimi MSS. ut *in* V, 11, n. 9, et XXVI, 33, n. 8; vid. VI, 22, n. 1. *Omnia quidem, inquit, ut posses in nos, dii tibi dederunt*, edd. ante Drak. Saepe *inquit, ait, dicit* a Livio omissa et a librariis adiecta; vid. Drak. ad XXIII, 45, n. 6.

cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in venerem praeceps[4]) amore captivae victor captus, data dextra in id, quod petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret: quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari iubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quae Masinissae iam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Laelius, et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. Victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophonisba esset[5], ad Scipionem reiiceret; misso Syphace et captivis[6], ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa, recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Praecedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque

4. *Genus Numidarum in venerem praeceps*; vide ad I, 18, n. 5, et XXIX, 23, n. 4. — *Instituit deinde reputare*; vid. XXIV, 26, u. 7. — *Promissi fidem praestaret*; vide ad XXV, 41, n. 3. — *Ab amore mutuatur consilium*, nempe *proprii* consilii, ex re ducendi, inops, omni alio consilio destitutus; quasi interim iuopiam expleturus; Bauer.

5. *Vtrius regum duorum fortunae accessio Sophonisba esset*, i. e. utrius fortunam, velut addita, adiuncta, ut capiti et principi materiae, seqneretur condonata, ob Masinissam libera, an ob Syphacem, cum Syphace, captiva haberetur; Bauer.

6. *Misso Syphace et captivis*; vide ad III, 25, n. 4.

plurimum posset, magnitudini Syphacis, famae gentis, victoriam suam augendo [1], addebat: *illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, romanus carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit; Hasdrubal, Poenorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, poenum romanumque. Sicut ab diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Iam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum fortuna pristina viri praesenti fortunae collata, tum recordatio hospitii dextraeque datae et foederis publice ac privatim iuncti. Eadem haec et Syphaci animum dederunt in alloquendo victore [2]: nam quum Scipio, *quid sibi voluisset*, quaereret, *qui non societatem solum abnuisset romanam, sed ultro bellum intulisset;* tum ille, *peccasse quidem sese atque insanisse*, fatebatur; *sed non tum demum, quum arma adversus populum romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse* [3], *non principium. Tunc se in-*

Cap. XIII. 1. *Victoriam suam augendo, addebat*, i. e. unde augeretur victoria, augendae victoriae, quo illustrior agnosceretur; volens augere victoriam: quasi inverse dictum pro *Addendo augebat victoriam;* Bauer. *Augendo* pro augens, vel ita ut simul augeret; vide supra ad I, 8, n. 4. — *Fama mortis et latebris;* vide supra ad XXIX, 32.

2. *Syphaci animum dederunt in alloquendo victore*, ad alloquendum, alloquendi, vel alloquenti; Bauer. Rectius forte: quum alloqueretur victorem. Cf. ad I, 53, n. 3.

3. *Exitum sui furoris fuisse:* post

*sanisse, tunc hospitia privata et publica foedera omnia ex animo eiecisse, quum carthaginiensem matronam domum acceperit. Illius nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam* [4]*: illam furiam pestemque omnibus delinimentis* [5] *animum suum avertisse atque alienasse; nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi* [6] *sibi domum ac penates eandam pestem ac furiam transisse videat. Neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam iuventa incautiorem. Certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.*

XIV. Haec non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis [1], amatam apud aemulum cernens, quum dixisset, non mediocri cura Scipionis animum pepulit [2]. Et fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae [3], neque consulto, neque exspectato Laelio, faciebant, tamque praeceps festinatio, ut, quo die captam hostem [4] vidisset, eodem matrimonio iunctam

*exitum* excidisse *hunc*, vel *illum*, vel *istum*, suspicatur Bauer. Forte *eum*.

4. *Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam*, venuste, pro hoc matrimonio suum regnum in perniciem actum esse. Cf. Appian. Pun. 27.

5. *Omnibus delinimentis* etc. vide ad IV, 51, n. 2.

6. *Omnium hominum inimicissimi sibi*, Masinissae.

CAP. XIV. 1. *Amoris etiam stimulis*, ut κεντροῖς ἔρωτος ἐκπεπληγμένη et δμηθεῖσα apud Eurip. Hippol. 38, 1317, et Herc. fur. 21; Oppian. Cyn. II, 31, 32; Lucret. IV, 1208 al. Cf. ad haec et sqq. Appian. Pun. 28. *Amor* h. l. invidia ex amore *Jalousie*; Bauer.

2. *Non mediocri ... pepulit*, ut mox *ipsum iuvenem nullius forma pepulerat captivae*, h. e. commoverat, tetigerat, affecerat. Nam *res pellere nos* et *impellere* dicuntur, quae vel sensuum instrumenta vel animum suaviter aut moleste afficiunt. Cf. Ernesti Clav. Cic.

3. *Raptae prope inter arma nuptiae*; vide tamen ad lib. VI, cap. 23, not. 3.

4. *Captam hostem*, Sophonisbam; nam Prisciani regula est V: « In *is* finita nomina, si ad homines proprie solos pertinent, communia sunt, et non faciunt ex se neutra, ut hic et haec civis, hic et haec hostis »; Gron. Cf. Duk. et Drak. ad h. l. et Burm. ad Ovid. Her. VI, 84. — *Ad penates hostis*; vid. X, 23, n. 12, et XXVIII,

acciperet, et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Eo foediora haec videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuvenem nullius forma pepulerat captivae. Haec secum volutanti Laelius ac Masinissa supervenerunt: quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti praetorio[5] celebrasset, abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: « Aliqua te existimo, Masinissa, in-
» tuentem in me bona, et principio in Hispania ad
» iungendam mecum amicitiam venisse, et postea in
» Africa te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam
» commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter
» quas appetendus tibi visus sim, qua ego aeque,
» atque temperantia et continentia libidinum, glo-
» riatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas exi-
» mias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. Non est,
» non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ae-
» tati nostrae periculum, quantum ab circumfusis
» undique voluptatibus. Qui eas sua temperantia fre-
» navit ac domuit, multo maius decus maioremque
» victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo
» habemus. Quae, me absente, strenue ac fortiter
» fecisti, libenter et commemoravi, et memini: cete-
» ra te ipsum reputare tecum, quam, me dicente,
» erubescere malo. Syphax populi romani auspiciis[6]
» victus captusque est: itaque ipse, coniux, regnum,
» ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid
» denique Syphacis fuit, praeda populi romani est;
» et regem coniugemque eius, etiamsi non civis car-

18, n. 1. — *Iuvenem nullius forma pepulerat captivae*; conf. not. 2.

5. *Frequenti praetorio*; vid. XXI, 54, n. 3. — *In Hispania adiungendam m. a. venisse*, scilic. ad me: non *in Hispaniam*, ut in multis legitur libris. Quum in Hispania foret, eam cum Scipione firmavit; Drak.

6. *Populi romani auspiciis*; vide ad lib. V, cap. 46, not. 10. Mox *videremus*, quia de *superstite* loquitur, Gisgonis filio Hasdrubale; Bauerus.

» thaginiensis esset, etiamsi non patrem eius impe» ratorem hostium videremus, Romam oporteret mit» ti, ac senatus populique romani de ea iudicium » atque arbitrium esse, quae regem nobis socium » alienasse, atque in arma egisse praecipitem dica» tur. Vince animum: cave deformes multa bona uno » vitio, et tot meritorum gratiam maiore culpa, » quam causa culpae est, corrumpas ».

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum suffusus, sed lacrymae etiam obortae; et quum *se quidem in potestate futurum imperatoris*[1] dixisset, orassetque eum, *ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum*, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis[2] vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet[3], ac simul nuntiare, *Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam*

Cap. XV. 1. *Se in potestate futurum imperatoris*; vide ad II, 56, n. 16.— *Fidei suoe temere obstrictae*, datae, (ut XXIII, 9, al *obligata fide* XL 57) *consuleret*, eam praestaret, eius exsolvendae rationem haberet.—*Confusus*; vide ad cap. 6, n. 1. — *Suspiritu* meliores MSS. non *suspirio*. Cf. Gronov. ad h. l. et Colvius ad Apul. Met. I, p. 9. — *Quod facile* etc. ut illud, sc. suspirare et gemere: nisi pro *quod* leg. *qui*; Doër.

2. *Fidum e servis*, ut apud Tacit. Annal. XIV, 11; Sueton. Aug. 67, et al. Gron. — *Sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae* (vide ad IV, 27, n. 1) *venenum erat*; conf. Lips. Manuduct. ad Philos. Stoic. III, 28, et Casaub. ad Strab. III, pag. 251.

3. *Mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet* etc. Conf. Appian. Pun. 8, qui tamen hoc venenum ab ipso Masinissa clam Sophonisbae allatum dicit.

*arbitrium eius, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris patriaeque et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, « Accipio, inquit, nuptiale » munus, neque ingratum, si nihil maius vir uxori » praestare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me » morituram fuisse, si non in funere meo nupsis- » sem ». Non loquuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit [4]. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti motu averteret animum eius, in tribunal escendit [5], et concionem advocari iussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburneo, toga picta et palmata tunica donat [6]. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinis-*

4. *Non loquuta est ferocius, quam poculum...impavide hausit;* debebat: non *magis* loquuta est *ferociter* etc. quod et inverse intelligi conveuit, ac si citra pleonasmum diceret: non *minus impavide* hausit, quam *ferociter* loquuta est; Bauer.

5. *In tribunal escandit;* v. II, 7, n. 7.

6. *Ibi Masinissam, primum regem appellatum, aurea corona ... donat;* conf. Dionys. Hal. V, 35, et Tac. Ann. IV, 26 extr. Haec aliaque a populo rom. Masinissae dono missa fuisse, tradit Appian. Pun. 32, qui confudit hunc locum et alium inf. cap. 17. — *Aurea patera*, ut argentea phiala ap. Plut. in Aemil. p. 270. Cf. Polyb. VI, 39, 3. — *Scipione eburneo*, sceptro. Conf. simil. loc. XXXI, 11. De *toga picta* etc. vide ad X, 7, n. 9. Mox forte leg. *Addit verborum honorem.* Conf. ad XXV, 17, n. 5.

*sam populus romanus ducat.* Laelium deinde et ipsum collaudatum aurea corona donat: et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae.

XVI. Scipio, C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quae munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. Id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra romana et praetorium pervenerunt, more adulantium [1] (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem impotentiaeque eius fautores [2]. Veniam civitati petebant,

CAP. XVI. 1. *More adulantium* etc. vide ad IX, 18, n. 2, et conf. Polyb. XV, 1. — *Ex ea regione, ex qua oriundi erant* Poeni, e Tyro. Sed totius fere Orientis ritus est; vide supra ad IX, 18, n. 2.

2. *Impotentiaeque eius fautores;* vide ad III, 36, n. 2. *Potentiaeque* Put. Flor. et al. — *Bis iam ante eversae*, non vastatae, dirutae, excisae, sed cuius potentia labefacta esset, et quae fractis viribus non multum abesset ab interitu et eversione: sed vel ita mihi suspectum est *ante*, quod ex duabus postremis literis vocis praec. et prima sequentis oriri potuit (nam eo tempore adhuc durabat bellum secundum, nec duo alia bella ante illud gesta), aut leg. *bis tantum non eversae;* Duk. Sic et Crev. delendum putabat *ante*, et exponebat: quam cives sui iam bis, quantum in se ra-

civium temeritate bis iam ante eversae, incolumi futurae iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum romanum, non perniciem, petere: paratis obedienter servire, quae vellet, imperaret.* Scipio, *et venisse ea spe in Africam se*, ait, *et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse: tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum romanum et suscipere iuste bella, et finire. Leges pacis se has dicere* [3]*: Captivos, et perfugas, et fugitivos restituant: exercitus ex Italia et Gallia deducant; Hispania abstineant: insulis omnibus, quae inter Italiam et Africam sunt, decedant: naves longas, praeter viginti, omnes tradant; tritici quingenta, hordei trecenta millia modium.* Pecuniae summam quantam imperaverit, parum convenit [4]: alibi quinque millia talentum, albi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. «His conditionibus, inquit, si pla» ceat pax, triduum ad consultandum dabitur. Si » placuerit, mecum inducias facite, Romam ad sena» tum mittite legatos.» Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam traiiceret), legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem

set, evertissent; vel quae perire meruisset. Cf. ad XXVIII, 34, n. 4. *Bis iam eversae* Put. et Flor. at plane *bis iam eversae* Reg. Lov. 3, et Harl. *bis iam paene eversae* coni. Doër. coll. Cic. Har. Resp. 4.

3. *Leges pacis se has dicere* etc. cf. Appian. Pun. 31, 32. — *Perfugas et fugitivos*; vide ad cap. 43, n. 9. — *Naves longas, praeter XX*; apud Eutrop. III, 21, et Appian. *praeter XXX*.

4. *Parum convenit*; vide ad I, 3, n. 4. — *Si* (h. e. an) *placeat pax* ex emend. Gronov. pro vulg. *placeatne pax* recepi. *Si placeant pax* Put. *Si placet pax* Gud. Conf. supra ad librum I, cap. 57, n. 1.

petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

XVII. Multis ante diebus Laelius cum Syphace primoribusque Numidarum captivis Romam venit; quaeque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in praesens laetitia, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt; Laelium[1] retinendum, donec legati carthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Aelius praetor, senatu misso et concione inde advocata, cum C. Laelio in Rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, laetitiam immodicam significarent. Itaque praetor extemplo edixit, *Vti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent; circumeundi salutandique deos agendique grates per totum diem*[2] *populo potestas fieret.* Postero die legatos Masinissae in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, *quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset:* deinde gratias egerunt, *quod Masinissam non appellasset modo regem,*

CAP. XVII. 1. *Laelium retinendum* etc. sed cap. 21 extr. dimissum sit ante adventum legatorum: quapropter vel decretum mutatum est, vel lapsus memoria diversosve sequutus auctores Livius haec scripsit; Glar. Vide quae notantur infra p. 44. LEM. — *In rostra escendit;* vide ad II, 7, n. 7, et VIII, 14.

2. *Agendique grates per totum diem,* forte *per IIII duum*, h. e. quatriduum: nam *supplicatio in quatriduum decreta* erat; Pig. in Ann. ad an. 550, p. 224. Senatus quidem decreverat eam, sed praetor nondum edixerat: interim igitur, dum tempus commodum veniret, ut populo satis fieret, edixit, ut eo etiam die aedes sacrae tota urbe paterent; Drak. *Per totum diem* unoquoque quatuor dierum; Doër.

*sed fecisset, restituendo in paternum regnum; in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus.* Dein, *quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum*[3] *esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse*[4], *quod eum regem appellaverit; et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quae legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis et lato clavo tunicis, et equos duo phaleratos, bina equestria arma cum loricis, et tabernacula militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. Haec regi praetor mittere iussus. Legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium aeris; et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. Ad hoc aedes liberae, loca, lautia[5] legatis decreta.

3. *Id sibi amplum a. p. futurum;* vide ad II, 9, n. 2.

4. *Recte atque ordine videri fecisse;* vide ad XXIV, 31, n. 3. — *Quod cordi foret Masinissae, ea* etc. vide ad VI, 9, n. 1, et XXXIII, 24, n. 4. — *Cum fibulis aureis singulis et lato* cum *clavo tunicis;* vide ad I, 14, n. 4. *Cum fibulis aureis et singulis l. c. t.* coni. Pigh. in Ann. ad an. 550, p. 224, et tom. I, p. 66. Sed, quum Livius dicit *tunicis*, credo e praecedd. repeti posse *singulis*, et ad singula saga purpurea singulas fibulas aureas et singulas lato clavo tunicas datas esse; Duker. — *Legatis in singulos dona ne minus* etc. vide ad XXVIII, 39, n. 7; XXIX, 15, n. 5, et XLII, 1, n. 5.

5. *Ad hoc aedes liberae, loca, lau-*

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae et in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone poeno signis collatis pugnarunt. Praetoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus[1] praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius: « Lentior, ut vides, fit pugna; et induratus praeter spem resistendo hostium timor; ac, ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem procellam[2] excitemus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Ita vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emitte[3] ». Vtram vellet praetor, muneris partem procunsule accipiente, Quintilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, impigro iuvene, ad equites pergit, iussosque escendere

*tia* etc. vide ad II, 23; n. 3; XXIV, 7, n. 3; XXVIII, 39, n. 8, et XLII, 1, not. 5.

CAP. XVIII. 1. *Proque duobus cornibus*, aute ea. — *Nihil commovebant*, scil. hostem, e statu suo movebant (ut paulo post, et IX, 40); Doër. Immo: milites hortatione sua. — *Induratus*, durior et firmior factus est, h. e. hostes contra timorem resistendo se obfirmarunt; Doër. — *Ne vertat in audaciam*; vide ad II, 3, n. 2. *Timor ne vertat in audaciam* malebat Gronovius.

2. *Equestrem procellam*; vide ad X, 5, n. 4. — *Statu movere*; vide ad II, 10, n. 7. — *Proelium sustine*; vide ad II, 44, n. 6.

3. *Equites in hostem emitte*; vide ad II, 56, n. 1. — *Vtram vellet praetor*, scil. accipere proconsulem, *accipiente*, dicente, se paratum esse accipere. — *Cum filio, cui Marco praenomen erat*: nescio, cur tam notabile visum fuerit Livio, huic *Marco* praenomen fuisse, ut id posteritati non invidendum putaverit: nam sufficiebat utique *cum filio Marco*, et raro utitur voce *praenomen*, qua et VI, 20 dedita opera abstinuisse videtur; Duk. Sic et VII, 22. Drak. — *Tumultum equestrem*; vide ad X, 5, n. 4. — *Stridorem*, barritum, ut XLIV, 5.

in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus; nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt: et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris maioris romanus eques erat [4], ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum; nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima legio, in primam aciem inducta, proelium dubium [5] excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integrae legioni opposuit: quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimae conglobant sese, atque elephantos iam peditum aciem turbantes invadunt. In quos quum pila confertos coniecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies [6]: simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis, sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnae servabant; postquam fe-

4. *Roboris maioris romanus eques erat*, maiorem vim habebat; plus perficere poterat, *permixtus* hostium equitatui et elephantis. — *Ablatum paventibus equis*, abreptum (graece φερόμενον, gall. *emporté*) a consternatis equis. Conf. ad Sil. V, 633.

5. *Proelium dubium excepisset*; vid. ad IV, 43, n. 4. *Expetisset* multi bonique MSS., et hinc Gron. Conf. ad I, 25, n. 7.

6. *Tum prima* (f. *primum*; Duk.) *commota hostium acies* (cf. not. 1), *effusis* (vide ad I, 14, n. 7) *simul omnibus peditibus* romanis, *ut aversos* ab hastatis illis *videre elephantos*. Non est itaque, quod *egere* pro *videre* legas cum Gronov. — *Tenorem pugnae servabant*, pugnandi ardorem. — *Inde*, ex ea legione, *et tribuni militum* etc.

mine transfixo cadentem, auferrique ex proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque millia hostium eo die caesa, et signa militaria duo et viginti capta: nec Romanis incruenta victoria fuit; duo millia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi: inde et tribuni militum duo, M. Cosconius et M. Maenius; tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres [7], obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximae noctis silentio profectus, quantum pati viae per vulnus poterat [1], itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine [2], paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, adierunt, iubentes, primo quoque tempore in Africam traiicere. *Idem et fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum. Non in eo [3] esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculo-

7. *Equites illustres*, « i. e. clari, nobiles, sive genere, sive opibus, sive virtute et factis fortibus, sive quacumque alia re, quae eos praeter ceteros illustres et claros fecerat; adeoque h. l. quum alii, tum etiam ii, qui, quum equum publicum haberent, vel lectione censorum, vel iure magistratus in senatum venerant; quos equum publ. retinere potuisse, probabile esse dixi ad XXIX, 37, n. 6. Hi enim non minus inter equites merere potuerunt, quam *sua voluntate milites facti* sunt octoginta senatores etc. XXII, 49. Alibi Livius *viros illustres* vocat eos, qui gradu ac dignitate militari ante alios eminebant, ut XXXIII, 36; forte et XXXIII, 25 ». Duker. Conf. ad Tac. Ann. I, 73, n. 1.

Cap. XIX. 1. *Per vulnus poterat*; vide ad V, 12, n. 6.

2. *Legati ab Carthagine*, ut c. extr. Conf. ad X, 14, n. 2.

3. *Non in eo*, scil. loco, statu esse *C. res* (forsan *rem*); vide supra ad II, 17, n. 2.

que patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, iactationem vulneris [4] fore, et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Poenorum disiectae in alto a classe romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra marique in parte Italiae, quae iacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia (quoniam eo quoque processerat [5]) gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Boiis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum [6] est, *ne C. Servilio fraudi esset*,

4. *Iactationem vulneris*; vide ad XXI, 48, n. 5.

5. *Quoniam eo quoque processerat*, quidam MSS. et edd. ante Gron. *nam eo q. p.*, non male: sed emendationem sapit. — *Patre C. Servilio et C. Lutatio* Catulo *ex servitute post XVI annum receptis, qui ..... capti fuerant* a. V. 534; vide ad XXI, 25, et ad cap. 44 pr. Servilium fuisse praetorium et Lutatium consularem, docet Polyb. III, 40, 9, *ad vicum Tanetum*; vide ad XXI, 25, n. 9. Sed ibidem et XXVII, 21 extr. Livius, alios forte auctores sequutus, eos Mutina evocatos captosque dixit. In edd. ante Drak. post *Lutatio* additur *patruo*, et mox pro *Catulo* legitur *patruo*, adversantibus optimis MSS. Quorum consensus nisi obstaret, Catulum potuisse fratrem uterinum esse C. Servilii, patris consulis, et ita recte *patruum* consulis dici, monet Duk. Idem pro *qui ad vicum* coni. *quam ad v.*

6. *Latum ad populum est, ne C. Servilio fraudi esset* (vid. ad I, 24, n. 8), *quod patre, qui sella curuli sedisset* (conf. not. 5), *vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam* (vid. ad c. 10, n. 3) *sanctum legibus erat*: de qua re haec leguntur XXVII, 21 extr.: *Servilium negabant* vulgo homines tum viventes *iure ont tribunum plebis fuisse, aut aedilem* plebis nunc esse, *quod patrem eius, quem triumvirum agrorium occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat* (vide ad XXI, 25, n. 4), *vivere atque in hostium potestate esse, satis constabat.* Dukeri nota est: « Legis, qua hoc prohibebatur, nusquam alibi

*quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in

fit mentio. Manutius, de Leg. Rom. cap. 5, eum ad omnes magistratus pertinuisse existimat, et vetuisse *magistratum* ab illo capi, cuius pater in potestate hostium esset. Illius ferendae hanc rationem addit, Romanos, sapientissimos viros iudicasse, hominis non liberi filium rempublicam administrare nimis indecorum esse. Idem sensisse Franc. Hotomannum ex eo colligo, quod Obss. III, 11, h. l. *servo* pro *vivo* legendum suspicatur. Gruchius, de Com. Rom. II, 3, nihil aliud de hac lege affert, quam cautum fuisse, ut hos magistratus, tribunatum scil. et aedilitatem plebis, gerere non possent, quorum pater, qui sella curuli sedisset, viveret. Pighius denique in Ann. ad an. V. 260, p. 94, putat, quo magis adversus potentiam nobilium muniretur tribunitia potestas, cautum fuisse, ne filii, quorum patres curuli magistratu functi adhuc superstites essent, ad tribunatum aedilitatemve plebis admitterentur. Parentum enim ius in liberos potestatem quamvis infringere ac minuere posse, persuasum fuisse. Nam et (quod ad an. V. 521, pag. 101 addit) Dionys. Hal. II, 26 auctore, aliquando viros illustres, pro Rostris adversus senatum concionantes, nec plebe, nec tribunis intercedentibus, a patribus detractos et abductos fuisse. Auctorem legis ignorare se fatetur, sed occasionem eius ferendae fuisse suspicatur, quod C. Flaminius, ille qui ad Trasimenum cecidit, quum tribunus plebis legem de agro picente et gallico viritim dividendo ferret, a patre manu iniecta de Rostris detractus est, ut narrant Cic. de Inv. II, 17, et Val. Max. V, 4, 5. — Non absurda est ratio, qua ductus Manutius putavit, ad nullos magistratus admissos fuisse eos, quorum patres non essent liberi. Sed primum apertum est ex ipsis verbis Livii, hac lege non prohibitos fuisse magistratum gerere eos, quorum patres *servirent*, sed quorum patres, et quidem *qui sella curuli sedissent*, *viverent*; nec ea cautum fuisse, ne hi ullum magistratum, sed ne *tribunatum et aedilitatem plebis* capere possent. Nam, si lex de omnibus magistratibus loquuta fuisset, omnino *ad populum ferendum* fuisset, *ne C. Servilio fraudi esset*, non modo *quod tribunus et aedilis plebis*, sed etiam *quod aedilis curulis et praetor* fuisset (vide XXVII, 33, 36, et XXVIII, 10), ac tum *consul* esset. Deinde non maior erat ratio ab omnibus magistratibus excludendi eos, quorum patres, postquam sella curuli sederant, libertatem amiserant, quam quorum patres nonquam illa sederant. Et hoc quoque infirmat coniecturam Hotomanni, praeterquam quod ei adversantur libri omnes Livii. Pighii sententiae obstat, quum quod non erat causa aedilitatem plebis ita muniendi adversus potentiam nobilium, ut tribunitiam potestatem, tum maxime illud, quod secundo loco Manutianae opponi posse dixi: neque enim minor in liberos erat potestas patrum, qui sella curuli non sederant, quum qui ea sederant. Nec credo responderi posse, patres, qui sella curuli sederant, fortassis factioni optimatum addictiores existimatos, et ob id horum

provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Vffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia [7], multique alii ignobiles populi, senescere punicum bellum [8] cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro crotoniensi acie conflixit: obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. Quae tanta res est, ut aut impudenter ficta [9] sit, aut negligenter praetermissa. Nihil certe

liberos ad bos magistratus non admissos fuisse: nam semper multi tam ex his, quam ex senatoribus populares erant, et contra multi ex plebe, qui nunquam ad honores curules pervenerant, sectam optimatum sequebantur; quibus nullo negotio persuaderi potuisset, ut in filiis tribunis et aedilibus plebis patria potestate uterentur. Dixi, cur mihi, quae de hac lege scripserunt viri docti, nondum satis faciant; nec dissimulo, me plane ignorare, cur ea tantum a duobus magistratibus plebis non omnes, quorum patres, sed quorum patres *curuli magistratu functi*, viverent, arcuerit. Quaerant doctiores, et simul videant iurisconsulti, an hic aliquid sit, quod ad *ius postliminii* pertinere possit». — Meo qualicumque indicio h. l. non de lege aliqua singulari, sed de *legibus* sermo est, et quidem iis, quibus cautum erat, ut pater ab hostibus captus, et hinc quoque filius eius, propter capitis diminutionem maximam, amitteret ius civitatis adeoque et honorum: quod recipiebat redemptione ex captivitate et iure postliminii; vid. intpp. Ciceronis Top. 8, pro Caecinna, 14, et pro Balbo, 11, 12. Filius autem, *quum ignorasset*, patrem captivum vivumque esse (nam *vivo* recte legi, vel ex XXVII, 21 extr. patet), aut certe id ignorare simulasset, et ambierat et acceperat honores; ex quibus h. l. non nisi primi memorantur: nam si eos rite ac iure consequutus erat, aditus etiam ei patebat ad reliquos et maiores; et id tantum quaerebatur, utrum omnino honores, etiam infimos, petere per leges ei licuerit necne. Id manifestum est ex XXVII, 21 extr. «Servilium negabant iure aut tribunum plebis fuisse, aut aedilem esse, quod patrem eius vivere atque in hostium potestate esse satis constabat». Vnus, ni fallor, restat scrupulus, quem verba *qui sella curuli sedisset* nobis iniicere possint. Haec vero ad ipsum rei caput nihil pertinere arbitror: quare etiam sup. XXVII, 21, haud quidquam eiusmodi legitur. Vellem tamen per libros substituere liceret *qui bello captus fuisset* aut *consenuisset*. Ita plane hic locus cum altero, XXVII, 21, congrueret, nec quidquam superesset, quod nos offendere posset in alterutro.

7. *Consentia ..... Clampetia* etc. vid. ad XXIX, 38, n. 1. — *Besidiae*, forte Βάλιζα apud Steph. et hodie *Bisignano*. Cf. Cluver. Ital. IV, pag. 1317, et Schweigh. ad Polybium, XIII, 10, 1.

8. *Senescere punicum bellum*; vide supra ad librum XXVIII, cap. 36, not. 2.

9. *Impudenter ficta* a Valerio Antiate, omnia immodice augente; de

ultra rei in Italia ab Hannibale gestum: nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque ac vix lacrymis temperans dicitur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt mandata, « Iam non perplexe, inquit, sed palam » revocant, qui, vetando supplementum et pecuniam » mitti, iam pridem retrahebant. Vicit ergo Hanni- » balem non populus romanus toties caesus fugatus- » que, sed senatus carthaginiensis obtrectatione at- » que invidia. Neque hac deformitate reditus mei » tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam » Hanno, qui domum nostram, quando alia re non » potuit, ruina Carthaginis oppressit ». Iam hoc ipsum praesagiens animo praeparaverat ante naves: itaque, inutili militum turba praesidii specie in oppida bruttii agri, quae pauca magis metu, quam fide, continebantur [1], dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit; multis italici generis (quia in Africam sequuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii causa relinquentem, magis moestum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem: respexisse saepe Italiae litora [2], et deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *quod non cruentum ab cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Poenum*

quo vid. XXVI, 49; XXXIII, 10; XXXVI, 38.

CAP. XX. 1. *Magis metu continebantur*; vide ad XXII, 22, n. 9.

2. *Respexisse saepe Italiae litora*, more eorum, qui inviti locum relinquunt. Conf. ad Sil. VIII, 108; XII, 594. — Mox τὸ *et* ante *deos* cancellandum; Gron. — *In se ac suum caput exsecratum*; vide ad I, 51, n. 1.

*non vidisset. Se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas caesis, circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse.* Haec accusans querensque ex diutina possessione Italiae [3] est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, allatum est. Cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur, et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. Ducentum et quinquaginta auri, octingentum pondo argenti [1] in vestibulo curiae posuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae, atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse* [2] *! Visa castra hostium e muris Vrbis: quae vota singulorum universorumque fuisse !*

3. *Ex diutina possessione Italiae*; conf. cap. 28 pr.

Cap. XXI, 1. *Ducentum et L auri, octingentum pondo argenti* plerique MSS. et edd. ante Moguntinos, qui *ducenta* et *octoginta* reposuere. Conf. XXII, 37, n. 1; XXVIII, 45, n. 5; XLII, 6; quibus aliisque locis Gron. de Pec. Vet. I, 7, τὸ *pondo* semper contendit esse ablativum singularem, et intell. *librarum pondus* seu *pondera* v. c. *ducentum*, h. e. ducentarum. Sed cur ita τὸ *pondo* adiicitur? Cf. Schelleri Lex. lat.

2. *Quos luctus incidisse*, fuisse. Cf. ad I, 46, n. 7. Verba *sese meminisse*, ut plane otiosa, Gron. et Crev. recidenda putabant. Sed bene illa seniorum de re praeterita narrantium orationi convenire videntur: se bene adhuc habere in memoria, *quantum terroris ... incidisse*, hoc est, inciderit; quae forma orationis obliquae saepius ap. Nostrum obvia est; Duër.

*quoties in conciliis voces manus ad caelum porrigentium auditas : En unquam ille* [3] *dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent! Dedisse tandem id deos sextodecimo demum anno ; nec esse, qui diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius [4] praetor; decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimaeque maiores immolarentur centum viginti. Iam dimisso Laelio legatisque Masinissae, quum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos allatum esset; revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit; quibus, vetitis ingredi Vrbem, hospitium in villa publica [5], senatus ad aedem Bellonae datus est.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum iniussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum : nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo carthaginiensi, si quis vere aestimet* [1], *foedus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quae postremo cum consule Lutatio facta esset, manere li-*

3. *En unquam ille* etc. vide ad IV, 3, n. 6. — *Advenientem gratiam*, recentia, praesentia deorum beneficia.

4. *Vti referret P. Aelius*; vide ad XXVI, 2, n. 3. — *Circa omnia pulvinaria supplicaretur*; vide ad V, 13, n. 5.

5. *Hospitium in villa publica*; vide ad IV, 22, n. 5. — *Senatus ad aedem Bellonae datus*; vide supra ad librum XXVI, 21, n. 1.

Cap. XXII. 1. *Si quis vere aestimet* rem, seu id; vide ad III, 19, n. 8.

*ceret*. Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi [2], si quis quid vellet, legatos, praetor fecisset, senioresque, qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per aetatem [3] (etenim omnes ferme iuvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiae est, *punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.*

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiae interrogari coeptae. M. Livius, *C. Servilium consulem, qui propior esset* [1], *arcessendum, ut coram eo de pace ageretur*, censebat. *Quum de re maiore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi romani esse.* Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, *Quum P. Scipio, caedendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent, et nemo omnium verius existimare* [2] *posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse.* M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos, venisse*, arguebat, *iubendosque Italia excedere* [3], *et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Laelius

2. *Quum, more tradito* a maioribus, *Patribus potestatem interrogandi* etc. Conf. VIII, 21; XXXVII, 1 et 49.

3. *Nec meminisse*, scil. *se per aetatem*; vide ad V, 12, n. 6. Illud *se* abest a plerisque MSS., sed adiectum est in edd. antt. et facile h. l. excidere potuit. Cf. tamen ad XXIV, 13, n. 2.

Cap. XXIII. 1. *C. Servilium* Geminum *consulem, qui propior esset*, Etruriam sortitus, ut Cn. Servilius Caepio Bruttios; Drakenb. — *Quam quanta ea esset*; vide ad XXVI, 19, not. 2.

2. *Verius existimare*; vide ad III, 19, n. 8, et IV, 15, n. 1. — *M. Valerius Laevinus, qui bis consul f.*; vid. supra ad XXIX, 11, n. 3.

3. *Iubendosque Italia excedere*, sc. censebat.

Fulviusque adiecerunt : *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes : deinde, quamvis recentium* [4] *foederum et deorum omnium oblitos, bellum gesturos*. Eo magis in Laevini sententiam discessum [5]. Legati pace infecta ac prope sine responso dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, traiecit. Quod ubi Romae vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequum censere, in Italiam reverti eum : deinde, quum praetor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperii, consulem in Italiam revocavit ; reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noscendisque singularum causis [1] consumpsit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves, cum commeatu et viginti rostratarum praesidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia traiicienti [2],

4. *Quamvis recentium*, quamvis recentia essent, et eo minus eorum oblivisci et possent et deberent.

5. *In Laevini sententiam discessum* ; vide tamen ad librum I, c. 32, n. 13.

Cap. XXIV. 1. *Noscendisque singularum causis* ; vide ad XXVII, 25, n. 3. — *Per induciarum tempus* ; vide ad II, 18, n. 1.

2. *Cn. Octavio cum ducentis onerariis ..... ex Sicilia traiicienti* ; Dukeri nota est : « Aliquantum perplexa sunt, quae de Cn. Octavio prodit Livius. An. V. 548 eum praetorem provinciam Sardiniam habuisse scribit XXVIII, 38. Duobus annis seqq. 549 et 550, ei prorogato imperio oram Sardiniae tuendam datam esse, ex XXIX, 11, 13, 26, et XXX, 2, intelligitur : quo loco eum perperam *praetorem prioris anni*, i. e. an. Vrb. 549, vocari, monuit Periz. Anim. hist. cap.

non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africae prospero cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Africum [3] turbavit ac passim naves disiecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit [4]. Onerariae, pars maxima ad Aegimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe), aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas [5] delatae sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant: itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare; populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. Quum quidam

8; nam erat *propraetor* prorogato imperio, et recte *propraetor* dicitur XXIX, 36. Neque librarios, sed ipsum Livium, XXX, 2, *praetori* scripsisse pro *propraetori*, indicio est vox *item* in his *Cn. Octavio praetori item* (scil. ut M. Pomponio, qui an. Vrb. 549 praetor Siciliam provinciam habuerat) *prioris anni*. Deinde hoc quoque intricatum est, quod hic in rebus an. V. 550 scribit, Cn. Octavium ex *Sicilia* in Africam traiecisse. Nam hoc anno Siciliae praeerat P. Villius, classi in Sicilia M. Pomponius, Cn. Octavius autem classi ad tuendam oram Sardiniae; vid. cap. 1 et 2. An eum ex Sardinia primum in Siciliam, ac deinde ex ea in Africam profectum credemus? Hoc parum probabile; et forte error est in voce *Sicilia*. Sed Cn. Octavium deinde an. Vrb. 551 et seqq. cum Scipione in Africa fuisse, constat ex cap. 36, 41, 44 ». Illud potius probabile esse, Liviumque omnibus sigillatim enarrandis vix immorari potuisse, monet Doer.

3. *Versus* (mutatus) *in Africum* ventum, ut apud Caes. B. C. III, 26. — *Naves disiecit*; vide supra ad XXI, 49, n. 3.

4. *Apollinis prom. tenuit*; vide ad I, 1, n. 8. Promontoria Apollinis et Mercurii (*cap Zibeeb*, seu *Zebibi*, et *cap Bon*), *sinum* Tunitanum (*le golfe de Tunis*) efficiunt, *in quo sita Carthago est*, cuiusque os undecim leucas patet inter duo haec promontoria, quorum illud ab Occidente, hoc ab Oriente sinum claudit. Inter eadem promontoria, ex adverso Carthaginis, CCXXX ab urbe stadiis, erant duae insulae seu verius scopuli, saepius pro una *insula* habiti, quae olim dicebatur *Aegimurus*, seu Aegimorus (Αἰγίμουρος Strab. XVII, p. 834, al. 1191; Αἰγίμορος Steph.), et bodie *Zowamoore*, seu *Zimbra*. Haec et alia, quae ad situm Carthaginis spectant, monuit Heyn. Exc. IV et VI; ad Virg. Aen. I, 108 seq. et 159 seq. Conf. ad XXVI, 42, n. 7; XXIX, 27, n. 5; Polyb. I, 73, 75; Plin. V, 7, et Shawii *Travels*, p. 146 sq.

5. *Ad Calidas Aquas*; conf. Strab. l. l. et Tab. Peut.

pacis petitae, alii induciarum (necdum enim dies exierat [6] fidem opponerent, permixto paene senatus populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum [7] traiiceret; inde per litora portusque dispersas romanas naves colligeret. Desertae fuga nautarum, primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quae senatus romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam [1] esse, legatos Carthaginem, L. Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. Qui quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae, quum ad Bagradam flumen [2] pervenissent unde castra romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis punica ad Vticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes [3], seu clam misso a Carthagine nuntio, uti

6. *Necdum dies exierat induciarum;* vide ad IX, 34, n. 18. Eas a Poenis petitas Liv. cap. 16, non vero a Scipione datas tradit, quod tamen ex hoc loco et capit. 24, 25 ac 37 patet.

7. *Hasdrubal Aegimurum traiiceret;* cf. ad haec et seqq. Appian. Pun. 34, et Polyb. XV, 1 seq. — *Ab Aquis Calidis.* Conf. not. 5.

Cap. XXV. 1. *Spem pacis et fidem .... violatam;* vid. supra ad librum I, cap. 33, n. 7.

2. *Ad Bagradam flumen*, hodie *Magierda*, vel *Megierda*, *Magiarda*, *Nagiarda*, fluens in mare mediterraneum prope Vticam et Carthaginem. Βαγράδας vocatur Graecis, Βαγάδρας Strab. l. l. Βάκαρα vel Μάκαρα Polyb. I, 75, 5, et XV, 2, 8, ad quae ll. v. Schweigh. et ad Appian. B. C. II, 45. Conf. ad Sil. VI, 140 sq. et Bocharti Geogr. sacr. II, 1, 24, pag. 485.

3. *Tres quadriremes;* tres triremes apud Polyb. XV, 2. — *Misso a Carthagine nuntio, uti fieret* hoc; vide ad VIII, 19, n. 10. — *Sine publica fraude*, ita ut sponte sua fidem indu-

fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem romanam superantem promontorium ex alto repente aggressae sunt. Sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem [4] poterant, neque transilire armati ex humilioribus in alteriorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt [5]. Quis deficientibus, quum iam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae multitudoque a castris in litus effusa [6], tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis tantum iactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma cum legatis carthaginiensibus [7] supervenerunt. Quibus Scipio, *etsi non induciarum modo fides a Carthaginiensibus, sed ius etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi romani, nec suis moribus indignum, in iis facturum esse*, quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali iam terrae appropinquanti iussus e nauticis escendere in [8] malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, prae-

ciarum violaverit. — *Quinqueremem rom. superantem prom.* Apollinis. Cf. Appian. Pun. 34. Legati romani ad ostium Bagradae fl. e duabus triremibus, inde Carthaginem reversis, in quinqueremem translati fuerant. Conf. Polyb. XV, 2.

4. *Celeritate subterlabentem*, elabentem, effugientem; ὑποχωρούσης τῆς νεὼς Polyb.

5. *Quoad tela suppeditarunt*; vid. VI, 24, n. 1.

6. *Multitudoque* (Romanorum) *a castris* (proximis) *in litus effusa*, et in oram pabulatum egressa. Conf. ad Polyb. — *Potuisset*; Crev. malebat *poterat*, et Drak. *potuit*.

7. *Cum legatis carthag. supervenerunt. Quibus Scipio* etc. Conf. Polyb. XV, 4, et Appian. Pun. 35. — *In iis facturum esse*; vide supra ad librum VI, cap. 22, n. 1.

8. *Escendere in malum*; vide ad II, 7, n. 7. Ante *escendere* edd. praeter Gronov. inserunt *unus*, quod optimi MSS. ignorant. — *Quam tenerent regionem*; vide ad I, 1, n. 8.

tervehi iusso gubernatore, ad Leptim [9] appulit classem, atque ibi copias exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta: insequentia excedunt in eum annum [1], quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et. Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent, vastatos agros ab regiis praesidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem; simul nuntiassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus praesidio, et pecuniae aliquantum una missum: legatos ad regem, qui haec adversus foedus facta videri Patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius: iis tres quinqueremes datae. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus [2] Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine: sed annonae vilitas fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta [3], etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles quaternis aeris vicatim

9. *Ad Leptim*, et quidem parvam (hodie *Lemta* seu *Susa*), iuxta Syrtim minorem et Adrumetum, ad quod oppidum classem appulsam castraque posita tradunt Appian. Pun. 33, et Polyb. XV, 5. De utraque Lepti, vide ad Sil. III, 256.

Cap. XXVI. 1. *Excedunt in eum annum*, v. XXI, 15, n. 3; et de *M. Servilio Genino* Pigh. Ann. ad a. DLI.

2. *Clivus Publicius*; vide ad XXVI, 10, n. 5.

3. *Pace omnis Italia erat aperta*, libera frumenti comportatio ob pacem. Sic fere *Asiam Syriamque et omnia ..... regna imperio rom. aperire*, XXXVI, 17, n. 7; *aperire armis orbem terrarum*, XLII, 52; *clausam* Britanniam *aperit principum maximus* Mela, III, 6. Cf. Broëkh. ad Tibull. I, 3, 36. Similiter fere maria, viae (ut V, 13), Alpes (nt XXVII, 36), ac rura *aperiri*, et hieme, nive geluque *claudi*, invia reddi, dicuntur. Cf. ad Iuvenal. VI, 154. — *Quaternis aeris*, assibus, in modios (nt XXXI, 50 pr.), *vicatim* (vide ad X, 4, n. 1) *populo descripserunt*, diviserunt plebi; vide ad XXXI, 50, n. 1.

populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis; siquidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse [4], quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet: superavit paternos honores, avitos aequavit. Pluribus victoriis et maioribus proeliis avus insignis Rullus; sed omnia aequare unus hostis Hannibal potest. Cautior tamen, quam promptior, hic habitus fuit: et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat; sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait [5]. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus filius: in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit [6]) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati [7] ab aedilibus, M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo praetores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. Comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quaestiones ex senatusconsulto de coniurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

4. *Augurem* per *LXII* (al. *XLII*) *annos fuisse* eum, Fabiom. Cf. Plin. VII, 48, et Val. Max. VIII, 13, n. 3. — *Quod quidam auctores sunt*; vide ad II, 58, n. 1. — *Dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet*; vide ad IX, 46, n. 19. — *Avus insignis Rullus* (forte proavus), Q. Fabius Maximus Rullianus; de quo vid. Ind. — *Omnia*, bella et victorias avi.

5. *Vnum hominem* eum *nobis cunctando rem* (vide ad I, 12, n. 3) *restituisse, sicut Ennius ait*; conf. Cic. Offic. I, 24. — *Q. Fabius Max. filius*; vide ad XXVIII, 9, n. 1.

6. *Nam duo sacerdotia habuit*; vid. ad XXVII, 6, not. 8.

7. *Ludi Romani ..... plebeii ter instaurati*; vide ad II, 36, n. 1. — *Res in Etruria t.* muneris officia; Doër. *Quia cum in Etruria tenuerint quaestiones ..... habendae* coni. Gronov. — *Incertum ut sit, diversi auctores faciunt*; conf. sup. ad XXII, 13, n. 6. Verba *ut sit* forte inculcata; Gron.

XXVII. Principio insequentis anni M. Servilius et Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem coniici [1], Africam ambo cupientes, volebant. Ceterum, Q. Metello maxime adnitente neque data, neque negata est Africa. Consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere: omnes tribus P. Scipionem iusserunt. Nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat [2]) in sortem coniecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset: M. Servilius Etruriam sortitus. In eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad Vrbem [3] senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius propraetor viginti navibus longis [4], militibus mille, oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana evenit [5]:

Cap. XXVII. 1. *In sortem coniici*; vid. supra ad librum III, cap. 2, n. 1.

2. *Ita enim senatus decreverat*: videtur senatus, instantibus etiam post iudicium populi consulibus, hoc tandem temperamento uti coactus esse, ut classis certe in Africam traiiceretur, et alterutri e consulibus par cum Scipione imperium decerneretur; Crev. — *Imperator* vox del. forte; Crever. Malim *imperatore*; Drakenb. Neutrum opus est; Doër.

3. *Manere ad Vrbem*; vide supra ad X, 23, n. 12.

4. *Villius prop. XX navibus longis*; vide ad I, 14, n. 4.

5. *Cottae urbana evenit* provincia (vide ad II, 40, n. 9) et simul peregrina; vide ad XXV, 41, n. 8.

ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est: et ut placatis diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos [6], M. Claudio Marcello, T. Quintio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias maiores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, prius quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti; hostiaeque, quibus votae erant diis, caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat; nec satis certum constare apud animum [1] poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuam possessionem eius [2] reliquisse populo romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cuius tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. Nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa* [3] *ducere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus* [4], *ex agrestium semiermi turba subito collectis; sed cum Hannibale, prope nato in praetorio pa-*

6. *Ludos, quos* etc. vid. XXVII, 33, n. 4. — *Ut eos ludos consules facerent*, sc. decretum est. Conf. supra ad librum II, cap. 32, not. 6.

Cap. XXVIII. 1. *Constare apud animum*, animos; vid. Gron. ad VII, 33, 22. — *Post XVI annum*; cf. ad c. 44 pr. et XXVIII, 12, n. 2.

2. *Vacuam possessionem eius*; vid. ad cap. 20 extr. — *An magis*, potius. — *Canere vatem*; vide supra ad lib. I, cap. 7, n. 9.

3. *Statorius semilixa*; conf. XXIV, 48, n. 7, et ad XXVIII, 28, n. 2; Oudend. ad Frontin. I, 1, 3; Gron. Obss. IV, 7.

4. *Tumultuariis exercitibus*; vide ad I, 37, n. 4. — *Senex vincendo factus*; vid. cap. 30, n. 5.

*tris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad* [5] *fretum monimentis ingentium rerum complesset; ducere exercitum aequalem stipendiis suis* [6], *duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi romani, quot captos ex caede imperatorum praeferre posset Hannibal.* Has formidines agitando animis ipsi curas et metus augebant etiam, quod, quum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces [7]. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat; quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, poenitebat; modo, quum respicerent, bis sese acie victos, Sy-

5. *Ab Alpibus ad fretum* Siculum, quod simpl. et κατ' ἐξοχὴν ita dicitur XXVI, 29; apud Flor. I, 26, fin. Caes. B. C. I, 26; Cic. ad Attic. II, 1. Sic et πορθμὸς apud Polyb. V, 110, 2. Mox omnino leg. *duceret exercitum* cum Gron. vel *et duceret* vel *ducens.*

6. *Exercitum aequalem stipendiis suis;* vide supra ad librum III, c. 57, not. 5. — *Perfusum*, scilicet, exercitum. — *Exuvias portantem*, spolia.

7. *Ad supremum certamen comparati duces*, destinati, creati; Ern. Al vide ad VII, 33, n. 1.

phacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius, virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Iam Adrumetum venerat Hannibal [1]; unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest [2]. Inde praemissi speculatores quum excepti a custodibus romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, iussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci iussit; percunctatusque, satin' per[3] commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit.

Cap. XXIX. 1. *Iam Adrumetum venerat Hannibal* etc. ad fin. cap. cf. Polyb. XV, 5, et Appian. Pun. 33, 39. *Adrumetum*, seu *Adrumetus*, et ὁ Ἀδρύμας, munitum Byzacii caput navalibusque instructum, non longe a Lepti parva. Conf. interpp. Nepot. Hann. 7; Berkel. ad Steph.; Cort. ad Sall. Iug. 19, 1; Cellar. Geogr. ant. IV, 4. p. 89; Bocharti Geogr. sacr. II, 1, 24. pag. 478.

2. *Zama* (hodie *Zamora* in regione Constantina) *V dierum iter ab C. abest* occasum versus, Iubae regia in Numidia mediterr. Conf. Polyb. l. l. et Cellar. Geogr. ant. IV, 5, p. 115. — Hic Glareani notam relatu dignam existimavi, qui ait legi apud Plutarchum. Hannib., extremam hanc pugnam ad Zamam fuisse, neque in eo nuclare mentionem Naraggarae (vide inf. not 6) fieri. Oportet autem aliam fuisse urbem Zamam quam quae a Strabone, lib. ultimo, p. 829, describitur, et ab incerto auctore Belli Africani, lib. V, 91, et a Sallustio, Iugurt. cap. 57. Plutarchus nihil de distantia tanta dicit: certum est hic mendum esse. Adrumetum enim vix distat itinere quinque dierum ab Carthagine: quum haec Zama, ut ex omnibus locis apparet, propinquior multo sit, videlicet ad quam, ut Carthagini succurreret, ab Adrumeto magnis itineribus contendit Hannibal. Lem. — Mox forte leg. *speculatores tres* e Polyb. et deinde *tribuno militum* ex eodem et lib. vet. Sigon. et Hearn. D.

3. *Per commodum*, non ut V, 12, n. 6, sed ut XLII, 18, et al. *suo commodo* et *ex commodo* pro: commode, cum commoditate. Conf. ad II, 38, n. 3. — *Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum:* sex equitum millia habet Polyb. quem tamen ex Livio correxit Schweigh.

Hannibal nihil quidem eorum, quae nuntiabantur (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, afferebant), laeto animo audiit, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta est [4], perculsus. Itaque, quamquam et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem foederum; tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo [5]. Valerius Antias, primo proelio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt caesa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara [6] urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

4. *Quae non de nihilo profecto concepta est*; immo *esset*: est enim cogitatio Hannibalis, non affirmatio Livii; Gron. Sed quum additum sit *profecto*, ad Livium potius retulerim, ut dictum sit pro: concipi solet; Doër. — *Si integer, quam si victus*; vide ad III, 7, n. 1.

5. *Neutrum cur affirmem, habeo*, scil. rationes. — *In acie sunt caesa*, scil. secundum Antiatem, vel ut Valerius Antias tradit; Doër. Immo *sint*; Gron.

6. *Haud procul Naraggara*: ita Put. Med. et alii: sed quidam *Nadagra*, *Nadagaro*, *Nargora* (ut Ptol.), et rectius forte *Naragara*: unde apud Polyb. Ναράγαρα pro Μάργαρον substituit Schweigh. Cf. Ptolem. et Antonini Itiner. ibique Wessel. pag. 41. Κίλλαν pro *Naraggara* memorat Appian. Pun. 40.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti, conticuere. Tum Hannibal prior [1]: « Si » hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum » intuli populo romano, quique toties prope in » manibus victoriam habui, is ultro ad pacem pe» tendam venirem; laetor te mihi forte potissimum » datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa » egregia non in ultimis laudum [2] hoc fuerit, Han» nibalem, cui tot de romanis ducibus victoriam dii » dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris » prius, quam nostris, cladibus insigni, finem im» posuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit » fortuna [3], ut, quum patre tuo consule ceperim

Cap. XXX. 1. *Tum Hannibal prior*, etc. conf. Polyb. XV, 6, 7, ubi oratio brevior est. — *Qui primus bellum intuli populo rom.* Nota Dukeri est: « In extrema oratione dicit *bellum a me coeptum est.* Non credo, Hannibalem apud Scipionem voluisse fateri, se causam belli quaesivisse auctoremque illius fuisse, et rupto foedere iniusta tulisse arma; etsi Scipio in hunc sensum illa acceperit cap. 31, *Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et dii testes sunt.* Non facile enim solent, ne illi quidem, qui sibi divini humanique iuris bello aliis inferendo violati conscii sunt, id fateri; et Poeni sibi, nec fortassis omnino temere persuadebant, se utriusque belli iustissimas habuisse causas; v. XXI, 44. An ergo Hannibal dicit, se Romanos nondum paratos bello praevenisse, iisque deliberantibus et cunctantibus priorem arma intulisse? Ita quidem accipi possunt illa *bellum a me coeptum est.* Sed valde dubito, an vox *primus* id patiatur. Forte leg. *primus* (sc. exterorum) *bellum in Italia intuli p. r.* Nam Pyrrhus non tam belli Romanis inferendi, quam Tarentinos adversus eos defendendi causa in Italiam venisse videri volebat ». — *Te mihi sorte potissimum datum;* vide ad VI, 21, n. 2.

2. *Non in ultimis laudum*, laudibus (ut *terrarum ultimas* XXVIII, 29; ubi vide ad Drakenb.) *hoc fuerit*, ut οὐκ ἐν ὑστάτοις εἶναι apud Sophocl. Trach. 315.

3. *Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna;* ita Put., h. e. hunc quoque ludicrum casum quasi iocata fortuna ediderit; Gron. Sic *ludibrium casuum humanorum* XLV, 41, mirae et inopinatae eorum vicissitudines; et

» arma, cum eodem primum romano imperatore signa » contulerim, ad filium eius inermis ad pacem pe- » tendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam pa- » tribus nostris mentem datam ab diis esse, ut et vos » Italiae, et nos Africae imperio contenti essemus: » neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia » satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exer- » citibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed prae- » terita magis reprehendi possunt, quam corrigi: ita » aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, » nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa » esset; sed et vos in portis vestris prope ac moeni- » bus signa armaque hostium vidistis [4], et nos ab » Carthagine fremitum castrorum romanorum exau- » dimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, » vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna » de pace agitur: agimus ii, quorum et maxime in- » terest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, » ratum civitates nostrae habiturae sint. Animo tan- » tum nobis opus est non abhorrente a quietis con- » siliis [5]. Quod ad me attinet, iam aetas senem in pa- » triam revertentem, unde puer profectus sum, iam » secundae, iam adversae res, ita erudierunt, ut ra-

sic passim fortuna *iocari* quasi et *ludere* dicitur, h. e. ludibrio habere homines; vide ad Tac. Ann. III, 18, n. 6, et ad Iuvenal. III, 40; VI, 608. — *Cum eodem primum romano imperat. signa contulerim*: non male animadvertit Buchner. de Commut. Rat. dicendi, I, 4, Hannibalem offensionis et odii vitandi causa non dicere *quem vicerim*; Duk.

4. *Signa armaque hostium vidistis*; « immo *videretis* et mox *exaudiremus*: nam pendet ab illis *ut dimicaremus*, *nec solum .... esset*. Mox pro *quorum et maxime interest* debebat *intersit*, impr. ob seq. *sint*. Etiam initio cap. *intuli* et *habui* pro *intulissem* et *habuissem* ». Bauer.

5. *Quietis consiliis*: mox opp. *ferociora*; et *calidiora* XXII, 24. — *Senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum*: res nota, ut cap. 28, n. 4. Conf. ad XXI, 3, n. 2. — *Adolescentiam et p. felicitatem*, *ferociora utraque*; vide ad XXIV, 26, n. 1. — *Non temere incerta casuum reputat*; vide ad II, 61, n. 3, et XXX, 2, n. 2.

» tionem sequi, quam fortunam, malim. Tuam et » adolescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora » utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. » Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna » nunquam decepit: quod ego fui ad Trasimenum, » ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari aetate » imperio accepto, omnia audacissime incipientem » nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui perse- » quutus mortem, ab calamitate vestrae domus decus » insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti: amis- » sas Hispanias recuperasti, quatuor inde punicis » exercitibus pulsis: consul creatus, quum ceteris » ad tutandam Italiam parum animi esset, transgres- » sus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis » eadem hora captis simul incensisque castris, Sy- » phace potentissimo rege capto, tot urbibus regni » eius, tot nostri imperii ereptis [6], me sextum deci- » mum iam annum haerentem in possessione Italiae » detraxisti. Potest victoriam, inquam, malle, quam » pacem, animus: novi spiritus magis magnos, quam » utiles; et mihi talis aliquando fortuna affulsit. » Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem » darent dii; non ea solum, quae evenissent, sed

6. *Tot urbibus regni eius ..... ereptis*, captis, vel quum nobis eripuisses, vel *regni* pro dativo; Bauer. — *XVI iam annum haerentem in possessione Italiae;* vide ad XXVIII, 12, n. 2, et XXX, 20 extr. Mox τὸ *inquam* ex multis MSS. recepit Drak. suadente Heins. ad Vell. I, 17, 5, ubi docet, historicos aliosque scriptores orationi longius extensae aut repetitae sive iisdem, sive aliis, sed similibus, verbis τὸ *inquam* interiicere, ut, quod dicitur, serio dictum appareat; haec autem referenda esse ad verba praec. *tuam et adolescentiam .... metuo.* Sententiam supra positam *quem fortuna nunquam decepit* ita cum vi repeti vel innui putat Doër. Contra *ambiguam* coni. Gronov. Possis et *incertam*. Sed nil muto. — *Novi spiritus magis magnos, quam utiles*, homines, quorum audacia, fiducia et superbia ingens quidem, sed parum utilis fuit, verbi c. Sempronium, Flaminium, Minucium, Varronem et alios.

» etiam ea, quae evenire possent, reputaremus. Vt » omnium obliviscaris aliorum [7], satis ego documenti » in omnes casus sum. Quem modo, castris inter » Anienem atque urbem vestram positis, signa infe- » rentem ad moenia romana; hic cernis, duobus » fortissimis viris, fratribus, clarissimis imperatori- » bus, orbatum [8], ante moenia prope obsessae pa- » triae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea » deprecantem. Maximae cuique fortunae minime » credendum est: in bonis tuis rebus, nostris dubiis, » tibi ampla ac speciosa danti est pax; nobis peten- » tibus magis necessaria, quam honesta. Melior tu- » tiorque est certa pax, quam sperata victoria: haec » in tua, illa in deorum manu est [9]. Ne tot annorum » felicitatem in unius horae dederis discrimen: quum » tuas vires, tum vim fortunae martemque belli com-

7. *Vt* (vid. II, 38, n. 3) *omnium obliviscaris aliorum* hominum eius modi, *satis ego documenti* (f. *documento*; Doër.) *in o. c. sum*; vide ad Praef. n. 14. — *Quem modo ..... signa inferentem ad moenia rom.* vide ad VIII, 38, n. 2, et XXII, 14, n. 12. Ita Drak. e plurimis codd. In quibusdam MSS. *signa inferentem ac prope scandentem moenia romana*, et in edd. antt. (omissis verbis *signa inf.*) *ac* (quod sic del. certe) *iam prope scandentem moenia Romae videras.* Sed haec lacinia suspecta est, et τὸ *videras* sufficit intelligi ex seqq. *hic cernis*; Gron.

8. *Duobus fortissimis viris, fratribus, clarissimis imperatoribus, orbatum*: tres fratres amiserat Hannibal, Hasdrubalem (vid. XXVII, 49), Magonem (XXX, 19), Hannonemque (XXIX, 34): quod autem hic duos duntaxat numeret, quum oratorie sua augere incommoda vellet, in causa fuisse puto, vel quod Hanno inter duces nominari non debuerit, vel quod Livius hic alios auctores sit secutus; Glar. Hannonem ideo forte inter duces non numeravit, quia exercitum duxisse non legitur, sed tantum in locum alterius Hannonis equitum praefectus fuit (vide ad XXIX, 29, 34): aut Magonem obiisse (vid. ad XXX, 20) nondum audiverat Hannibal; Drak. An leg. *III* pro *II*, vel *tribus* pro *duobus*? — *Quibus terrui periculis.*

9. *Haec in tua, illa in deorum manu est*; vide ad III, 72, n. 3. Ita nunc loquitur vir, cui *nullus deorum metus, nulla religio* fuit; vide ad XXI, 4. — *Martem belli communem*; vide supra ad lib. V, cap. 12, not. 1. — *Eventus respondent*; vide tamen ad lib. IX, cap. 15, n. 2.

» munem, propone animo. Vtrinque ferrum, cor-
» pora humana erunt; nusquam minus, quam in
» bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod
» data pace iam habere potes, si proelio vincas, glo-
» riae adieceris, quantum ademeris[10], si quid adversi
» eveniat: simul parta ac sperata decora unius horae
» fortuna evertere potest. Omnia in pace iungenda
» tuae potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda
» fortuna erit, quam dii dederint. Inter pauca felici-
» tatis virtutisque exempla M. Atilius[11] quondam in
» hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus
» dedisset patribus nostris: non statuendo (tandem)
» felicitati modum, nec cohibendo efferentem se for-
» tunam, quanto altius elatus erat, eo foedius cor-
» ruit. Est quidem eius, qui dat, non qui petit,
» conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni
» simus, qui nobismet ipsi mulctam irrogemus[12].
» Non recusamus, quin omnia, propter quae bellum
» initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania,
» quidquid insularum toto inter Africam Italiamque
» continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africae
» litoribus, vos (quando ita diis placuit) externa
» etiam terra marique videamus regentes imperia.
» Haud negaverim, propter non nimis sincere peti-
» tam aut expectatam nuper pacem, subspectam esse
» vobis punicam fidem. Multum, per quos petita sit,
» ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. Vestri

10. *Gloriae adieceris*, *quantum ademeris*, etc. quasi ante oculos habuisset illud Cic. de Prov. Cons. 14, « Si timeret casum aliquem, qui illi tantum addere iam non potest, quantum auferre »; Gron.

11. *M. Atilius* Regulus, etc. vide ad lib. XXVIII, cap. 42, n. 1. Mox τὸ *tandem* a quibusdam MSS. abest. In aliis legitur *tm*, h. e. *tamen*, probante Creverio.

12. *Qui nobismet ipsi* (al. *ipsis*) *mulctam irrogemus*: hunc sensum ab Herodoto, IX, 77, sumptum monet Gron.

» quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, » quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt » pacem. Hannibal peto pacem; qui neque peterem, » nisi utilem crederem, et propter eandem utilita- » tem tuebor eam, propter quam petii: et quem- » admodum, quia a me bellum coeptum est, ne quem » eius poeniteret, quoad ipsi invidere[13] dei, praesti- » ti; ita annitar, ne quem pacis per me partae poe- » niteat.»

XXXI. Adversus haec imperator [1] romanus in hanc fere sententiam respondit: « Non me fallebat, Han- » nibal, adventus tui spe Carthaginienses et praesen- » tem induciarum fidem, et spem pacis turbasse: » neque tu id sane dissimulas, qui de [2] conditionibus » superioribus pacis omnia subtrahas, praeter ea, » quae iam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum » sicut tibi curae est, sentire cives tuos, quanto per » te onere leventur; sic mihi laborandum est, ne, » quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex condi- » tionibus pacis, praemia perfidiae habeant. Indigni, » quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis » fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sici- » lia, neque nos de Hispania fecimus bellum. Et » tunc Mamertinorum sociorum periculum [3], et nunc » Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt » arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et dei testes » sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque » dederunt, et huius dant et dabunt. Quod ad me » attinet, et humanae infirmitatis memini, et vim

13. *Quoad ipsi invidere dei*; vide ad V, 21, n. 10; X, 13, n. 5, et XXIII, 26, n. 1.

Cap. XXXI. 1. *Adversus haec imperator* etc. Cf. Polyb. XV, 8. Verbum *respondit* deest in MS. Cantabr.

2. *De conditionibus superioribus pacis*; conf. cap. 16.

3. *Mamertinorum sociorum p.*; vid. ad XXVIII, 28, n. 3. — *Vos lacessisse* nos bello, ut paulo ante: *priores fecisse bellum.*

» fortunae reputo, et omnia, quaecumque agimus, » subiecta esse mille casibus scio. Ceterum, quemad- » modum superbe et violenter me faterer facere, si » prius, quam in Africam traiecissem, te tua volun- » tate cedentem Italia, et, imposito in naves exercitu, » ipsum venientem ad pacem petendam adspernarer; » sic nunc, quum prope manu conserta restitantem [4] » ac tergiversantem in Africam attraxerim, nulla sum » tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad ea [5], » in quae tum pax conventura videbatur, quae sit » mulcta navium cum commeatu per inducias expu- » gnatarum legatorumque violatorum, adiicitur; est, » quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia » videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non » potuistis ». Ita infecta pace ex colloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba iactata [6] renuntiant. Armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam dii dedissent.

4. *Prope manu conserta restitantem*; vide ad X, 19, n. 4. *Consertum* plurimi MSS., prob. Doër. *Ex iure manu consertum* formula est veteris iuris de vindicationibus in re praesenti, adhibita vi civili et festucaria; vid. Ern. Clav. Cic. et Intpp. Gell. XX, 10.

5. *Proinde si quid ad ea, in quae tum pax conventura videbatur* (vide ad I, 3, n. 4), *quae sit mulcta navium*, poena ob naves *cum commeatu per inducias* (vide ad II, 18, n. 1) expugnatas, *adiicitur; est, quod referam ad consilium*; vide ad VIII, 6, n. 6, et XXVI, 2, n. 3. *Quae sit mulcta navium* edidi, quia in MSS. legitur *quae si* vel *sint* et *sunt multa*, vel *multas*, vel *quasi multas*. Possis et coniicere *quod* pro *quae*, quoniam et *quae* et *quod* referendum ad praec. *quid*. Sed vide ad XXI, 10, n. 14, et XXIV, 42, n. 6. Vulgaris lectio est *videbatur* (*quae sint*, *nosti*), *mulctae navium* etc. quam notavit Bauer. his verbis: « Corruptus haud dubie, intricatus certe locus. Dativus *mulctae* non habet, quo sat commode referatur, quum verbum *adiicitur* habeat iam suum regimen, *ad ea*. Dubium quoque est, post *nosti*, an post *violatorum*, parenthesis claudatur. Nec placet Gronoviano *quasi mulcta*. Neque enim pactis tam rigidis convenit particula *quasi*. Neque verba *quae sint*, *nosti*, desiderari videntur posse, quum ante iactatas conditiones non repetat Scipio. Ego post *mulctae* addiderim *nomine*, quod a voc. *navium* absorberi potuit ». *Si quid mulctae navium*, ob naves etc. exponit Doër.

6. *Frustra verba iactata*; vide ad II, 12, n. 7.

XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, *Arma expedirent milites animosque* [1] *ad supremum certamen, non in unum diem sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma, an Carthago, iura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros. Neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae praemium fore; par periculum praemio, quibus adversae pugnae fortuna fuisset.* Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra; et Carthagini, supremo auxilio effuso [2], ade_se videbatur praesens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos [3]; contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul laeta, simul tristia obversabantur. Quae ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiiciunt. Poenus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae memoria militem

Cap. XXXII. 1. *Arma expedirent milites animosque*; vid. XXXVIII, 25, not. 5.

2. *Supremo auxilio effuso*, ἐκκεχυμένῳ, frustra consumpto. Mox *videbatur* forte del. et paulo ante pro *patebat* leg. *patere*, ut haec coniungantur cum praec. oratione obliqua: certe inter alias adhortationes imperatorum hae quoque tum apud Polyb. XV, 10, 11, et Appian. Pun. 42, tum XXI, 41, 43, 44, Thucyd. VII, 64, Curt. IV, 14, 7 (ubi conf. Freinsh.), referuntur; Duk. — *Ad hoc discrimen*; vide ad VI, 17, n. 1.

3. *Anceps spes et metus miscebant animos*, simul turbabant, ut XXXV, 12, n. 2 (cf. Cort. ad Sall. Iug. 41); vel in his miscebantur. — *Hortando subiiciunt*; vide ad I, 59, n. 7, et XXIX, 15, n. 1. Conf. Appian. Pun. 42. Orationes ipsas ducum ad milites vid. apud Polyb. XV, 10, 11. — *Sedecim annorum in terra Italia*; vid. supra ad XXV, 7, n. 3, et XXVIII, 12, n. 3.

venerat, referebat. Scipio Hispanias et recentia in Africa proelia et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent. Ad hoc, colloquium Hannibalis in secreto habitum ac liberum fingenti, qua velit, flectit [4]. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos [5]. *Adesse finem belli ac laboris: in manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, coniuges, penatesque deos.* Celsus haec corpore, cultuque ita laeto, ut vicisse iam crederes, dicebat [6]. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes; triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes [1] ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquan-

4. *Ad hoc* (vide ad II, 23, n. 3), *colloquium H..... liberum fingenti, qua* (f. *quo*) *velit, flectit*, comminiscitur pro lubitu Hannibalis dicta et indicia timoris. Conf. ad IX, 19, n. 3, et XXVI, 38, n. 8. *Qua velit flecti* quidam MSS., prob. Crev. ut omnis a verbo *referebat* pendeant. *Qua vult* et *quo vult* alii. — *Ominatur* verbum h. l. non satis aptum. Forte leg. *Ominatur, quum, quibus quondam auspiciis ..... portenderint dii, adesse finem belli ac laboris.*

5. *Portendisse deos ea auspicia*, ostendisse, dedisse. «Verum dii propr. non *portendunt auspicia*, sed *portendunt* futura *auspiciis*, ut XXVI, 41. Videtur sermo ellipticus esse, et ita supplendus: ea illis portendisse deos, quae quondam portendissent iis auspiciis, quibus patres eorum etc.» Duk.

6. *Celsus haec corpore ..... dicebat;* vide ad VII, 16, n. 2.

Cap. XXXIII. 1. *Non confertas autem cohortes* etc. Conf. de hac Scipionis Hannibalisque acie, Polyb. XV, 9, 11; Appian. Pun. 40, 41; Frontin. Strat. II, 3, 16 (ubi Tennul. Disputat. adversus Salmas. de Re Mil. Rom. cap. 2, p. 1301); Guischardti *Mémoires militaires*, tom. I, cap. 12; Schel. ad Hygin. pag. 1053, et Lips. Mil. Rom. IV, 1, et Dial. II, 3, ubi praeter alia notavit haec: «Scipio, quod Polybius docet, in hac pugna non servavit communem receptumque Romanorum morem in manipulis collocandis, quo hastati scilicet primi a gravi armatura pugnabant, pulsique retrocedebant in intervalla ordinum sive *vias patentes inter manipulos antesignanorum* (διαχώρους, seu διαστήματα τῶν λόχων, in quibus clau-

tum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Laelium (cuius ante legati [2], eo anno quaestoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit. Vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat [3])

dendis et aperiendis, prout visum, ars omnis et arcanum militiae rom.), et principes excipiebant. Neque enim manipulos ad intervalla et vias opposuit, sed ipsos sibi et a tergo *rectis ordinibus* adnexuit, ut viae directae per omnia genera sine obstaculo penetrarent. Cur ita? non ut equites per eas facilius transmitterentur, quod Appianus dicit, sed ut *elephantis hostium*, qui maxime timebantur, locus daretur per medias acies, hique sine confusione manipulorum agerentur ad extrema. Si enim manipuli solemni more fuissent dispositi, incurrissent necessario in principes obiectos. Livius rem mirifice obscurat, nec videtur intellexisse Polybium; certe implicate scribit. Tamen ea mens: *non instruxit confertas cohortes*, sed *quamque ante sua signa* in recto ordine. Nam in vulgari dispositione cohortes non sunt rectae, nec signa signis respondent ». Conf. mox not. 3.

2. *Laelium, cuius ante legati* (quod ex h. l. discimus: nam praefectus classis dicitur XXVI, 42; XXIX, 25 et al.), eo *anno quaestoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur*; « Catonem probabile est exacto anno quaesturae Romam rediisse (conf. XXIX, 25, et Nep. Cat. 1, qui eum a Scipione non pro sortis necessitudine vixisse, et ab eo perpetua dissensisse vita dicit), et Scipioni petenti Laelium, ei amicissimum, forte absentem, aut quaesturae petendae causa Romam profectum, quaestorem extra sortem datum: nam quemadmodum praesides provinciarum, sic etiam quaestores non semper provincias sorte, sed interdum lege aut senatusconsulto extra ordinem acceperunt ». Duk. coll. Sigon. de Iur. Prov. II, 3, et Manut. ad Cic. de Div. II, 19. — *Laelium ab sinistro cornu, Masinissam ab dextro*: ita et apud Polyb. Vterque in dextro apud Appian. Pun. 41, 44.

3. *Velitibus: ea tunc levis armatura erat*; vide supra ad XXI, 55, n. 2, et XXVI, 4, n. 6. — *Post rectos refugerent ordines*; conf. notae Schweigh. ad Polyb. XI, 23, 2; XV, 9, 7, et XV, 15, 7. « Manipuli quique tres hastatorum, principum et triariorum, qui unam cohortem efficiebant, non iam, ut alias in acie rom. moris erat, in quincuncem et per intervalla ordinum, sed una recta linea alii post alios locati erant ita, ut alter alteri responderet (qui Polybio dicuntur σημαῖαι vel σπεῖραι κατάλληλοι, seu ἄλλαι κατ' ἄλλας, seu κατ' ἀλλήλας τεθεῖσαι· et XI, 11, 7, ἐπάλληλοι τάξεις· Appian. Pun. 41, ὄρθιοι λόχοι· Livio *recti ordines*), utque inter duas quasque cohortes via recta per omnes tres manipulos pateret. Per ipsam rationem, qua instruitur romana acies, per interstitia illa, quae sunt inter

complevit; dato praecepto, ut ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram laevamque discursu applicantes se antesignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit; deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Macedonum legionem [4]; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate, decedentem ex Italia sequuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliaribus et prae-

manipulos, fit, ut non facile rumpi dirimique acies eorum possit; quia, si vel maxime irruperint hostes per primos hastatorum manipulos, caedunt eos hi ipsi a latere, tum occurrunt sequentes manipuli hastatorum in quincuncem dispositi, tum manipuli principum, manipuli triariorum. Quare etiam, quoniam militum vi non facile rumpi aciem rom. posse (δυσδιασπάστου οὔσης τῆς Ῥωμαίων τάξεως καὶ δυνάμεως) noverat Hannibal, belluarum impetu eam vel *ordines turbare* rumpereque, *συνταράξαι καὶ διασπάσαι*, conatus est. Sed et hoc periculum evitavit Scipio *ordines rectos* faciendo, non in quincuncem locando; quod ipsum facere potuit propter commodum illud, quod habet Romanorum armatura et omnino acies romana, quod et singuli manipuli et singuli milites in quamcumque partem sunt mobiles et pugnare possunt: quod ipsum commodum simul illam eis operam praestat, ut non facile rumpi atque turbari eorum acies, etiamsi per interstitia pervadant belluae, vel perrumpant aliquatenus nonnulli hostium globi, possit: continuo enim et minima opera pristinum suum locum commodamque suam formam recipit. » — *In ancipitia tela;* vide ad I, 25, n. 4.

4. *Macedonum legionem* memorat etiam Frontinus, non vero Polybius et Appianus. Cf. cap. 42, et XXXI, 1 extr. — *Non lingua, non mos, non lex* etc. ut XXVIII, 12, et apud Polyb. XI, 19, 4.

sens, et multiplicata merces ex praeda [5] ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur: Liguribus campi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriae [6] ostentantur: Mauros Numidasque Masinissae impotenti futuro dominatu terret: aliis aliae spes ac metus [7] iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, dii penates, sepulcra maiorum, liberi cum parentibus, coniuges pavidae; aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium [8] inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis agerent, tubae cornuaque ab Romanis [9] cecinerunt; tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum, intrepidae in hostem actae, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim ad manipulos velites, quum

5. *Praesens merces ostentatur*; vid. ad I, 12, o. 6, et IV, 30, n. 1.

6. *In spem victoriae* (si vicissent, Bauer.) *ostentantur*; coof. ad IV, 30, o. 1, et VI, 5, o. 1. — *Impotenti futuro dominatu*; vide ad librum III, cap. 36, o. 2.

7. *Aliae spes iactantur*; vide ad II, 12, n. 7. — *Nihil in spem medium ostentatur*; vide ad II, 49, o. 6, et IV, 30, n. 1.

8. *Duces suarum gentium*, Mauri Maurorum, Hispani Hispanorum, Galli Gallorum, Macedones Macedonum: quae cohortes, manipuli, legiones quum oon sincerae omnioo essent, sed permixtae varia natiooum colluvie, nuonulli duces ex his, quae apud suos vernaculo sermone pronuntiabant, *per interpretes* ceteris indicabant; Gron. — *Plerique* plurimi MSS. *Pleraque*, oon minus apte.

9. *Tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt* (vide ad VII, 40, o. 4), et simul a Poenis; vid. Polyb. XV, 12, et Appiao. Puo. 43. — *Verterentur*; al. *verterent*; vide ad II, 3, n. 2. De memorabili hac pugna conf. Polyb. XV, 12 sq. Appian. Pun. 43, et Guischardi *Mémoires militaires*, tom. I, cap. 12.

viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrinque [10] coniiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Laelius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

XXXIV. Vtrinque equite nudata erat punica acies, quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus iam par. Ab hoc dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res [1], congruens clamor a Romanis, eoque maior et terribilior; dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces [2]: pugna romana stabilis [3], et suo et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc maior, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani: ala deinde et umbonibus pulsantes, in submotos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere: quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes [4] secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut

10. *In ancipites ad ictum utrinque* elephantos, ab ambobus lateribus infestatos, ab dextra laevaque telorum ictui expositos, anxios et, quo se verterent, nescios (conf. not. 3 extr. et ad I, 25, n. 4), *coniiciebant hastas* velites, qui compleverant intervalla inter manipulos, et actis eodem elephantis locum dederant; Gron.

Cap. XXXIV. 1. *Ad hoc* (vide ad II, 23, n. 3) *dictu parva ..... res*: vox *res* abest ab omnibus fere MSS; et recte, opinor, eam delevere Gron. et Doer. ut τὸ *parva* referatur numero plur. ad omnia, quae sequuntur, ad *clamorem*, *voces*, *pugnam stabilem* etc. Conf. ad XXIV, 5, n. 2.

2. *Congruens clamor ..... voces*; cf. ad IV, 37, n. 7, et Polyb. XV, 12, 9.

3. *Pugna rom. stabilis* etc. conf. ad IV, 19, n. 4; IX, 41, n. 11, et Polyb. XV, 13 pr. Rem gladiis quidem cominus gestam a Romanis, sed pugna fere finita, tradit Appian. Pun. 45 extr.

4. *Auxiliares cedentes*. Ligures, Gallos, Baliares Maurosque, qui in prima hostium acie erant.

contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente, et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, uti paulo ante non adiuti, et tunc exclusi. Et prope duo iam permixta proelia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. Non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra proelium eiecere, ne pavidi fuga vulneribusque [5] milites sinceram et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt. Principum quoque signa fluctuari [6] coeperant vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere [7] hastatis iussit, et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro proelium [8] ortum est: quippe ad veros hostes perven-

5. *Ne pavidi fuga vulneribusque milites sinceram* (vide ad c. 11, n. 5) *et* etc. MS. Reg. probb. Gronov. et Drak. Recepi pro vulg. *ne pavidos f. v. milites in certam* etc. — Creverius cum Gron. facile crederet veram Livii scripturam eam esse, quam exhibet Regius codex, *ne pavido fuga vuln. milite sinceram et* etc. Lem. — *Tabem sanguinis*; vid. supra ad IV, 30, n. 4.

6. *Signa fluctuari*; al. *fluctuare*; vide ad III, 60, n. 8. — *Cernendo*, i. e. cernentium, more Livii in gerundio adhibendo; Bauer.

7. *Receptui canere* tubicines seu signa *iussit hastatis*, horum causa, ut hi se reciperent. Cf. ad VII, 40, n. 4, et XLII, 28, n. 1.

8. *Novum de integro proelium*, « synonyma iuncta, quae tamen differunt: *novum* aliud post prius proelium, *de integro*, repetito conatu, re-

tum erat, et armorum genere. et usu militiae, et fama rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus superior erat, et animo; quod iam equites, iam elephantos fuderat, iam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore[1] Laelius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii sequuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere: is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie caesi; multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque caesa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere[2]. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit; omnia et in proelio, et ante aciem, prius quam excederet pugna, expertus[3], et confessione etiam Scipionis omniumque peritorum militiae illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte; quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa sequi et servare ordines (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium

novatis viribus, quasi nondum pugnassent. Mox *ad veros hostes* Poenos, dignos hostium nomine, bellicosos, perilos, fortes ». Baner.

Cap. XXXV. 1. *In tempore;* vide ad II, 47, n. 4.

2. *Carthaginiensium sociorumque caesa ..... cecidere;* cf. Polyb. XV, 14 f. et Appian. Pun. 48. Hic et mira memorat cap. 45, 46, de singulari certamine, in quod Hannibal cum Scipione primum et deinde cum Masinissa descenderit.

3. *Omnia ..... expertus*, vel potius *ante aciem*, *et in proelio et p.* etc. coni. Duker. ut tria designentur tempora et *ante aciem* dictum sit pro: prius quam concurrerent acies. *Omnia et ante aciem et in proelio*, *prius quam* etc. emend. Drak. coll. Oros. IV, 19. — *Elephantos in prima fronte*, verba ab *instruxisse* pendentia, ut et seqq. Cf. Polyb. XV, 15, 16.

aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent; simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes (fatigarent [4], ac, si nihil aliud), vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites carthaginienses afrosque, ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset [5], accitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer[6] inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda esse.

XXXVI. Scipio, confestim a proelio[1] expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit; nuntio allato, P.[2] Lentulum

4. *Fatigarent* (scil. hostes) *ac si nihil aliud:* haec ignorant MSS., tantum non omnes atque edd. ante Gryph. et ea exterantur sane; Gron. *Excipientes alii missilibus, alii vulneribus* multi MSS. Sed vulgatum et Livianum esse, et auctoritate tum cod. Reg., tum Polyb. XV, 16, 3, firmari, monet Drak. *Si nihil aliud*, sc. efficere possent, i. e. saltem, certe; v. Drak. *ubi omnis spes esset*, in quibus. — *Incertos socii an hostes essent:* « verba haec ita capi possent, ipsos Italicos incertos fuisse, utrum sibi expediret, esse Poenorum sociis an hostibus. Potius tamen est, ut credamus, ipsum Hannibalem incertum fuisse, quo loco habendi forent. *Incertus* igitur passive dicitur, de quo alii sunt incerti, de quo dubitatur, ut XXVII, 37, n. 4, et XXXI, 12, n. 5. Cf. ad Sil. II, 99. Id si cui minus placet, legat *incertum*; vide ad VIII, 17, n. 6 ». Drak. *Incertos* incertum facientes, de quibus incertum esset; Duker. et Ern.

5. *Quum Adrumetum refugisset* biduo et duabus noctibus, etsi longe a Zama abest; vid. Appian. Pun. 47; Nep. Hann. 6.

6. *XXXVI post anno, quam puer* etc. vide supra ad librum XXI, cap. 3, not. 2.

Cap. XXXVI. 1. *Confestim a proelio*; vide ad I, 1, n. 5.

2. *P. Lentulum*; vide ad XXIX, 38, n. 2. — *Misso Laelio Romam cum*

cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus, ad Vticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuntio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet: ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta, profectus ab Vtica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium occurrit navis [3]. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem: qui quum ad puppim praetoriae navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes implorantesque fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem venirent: eo se moturum castra. Ipse ab contemplato situ Carthaginis [4], non tam noscendi in praesentia, quam deprimendi hostis causa, Vticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus, cum omni equitatu [5] Saturnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. Exitu quoque fugae intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum caesa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi numidici mille et

*victoriae nuntio*; cf. Appian. Pun. 48. — Tò *cum* forte del.; Inc. Gron.

3. *Velata infulis ramisque oleae C. navis*; vid. ad II, 54, n. 6. Cf. Appian. Pun. 49 sq.

4. *Ab contemplato situ C.*; forte leg. *ab contemplando situ*; Gron. Cf. ad I, 53, n. 3. — *Deprimendi hostis*, animi eius frangendi, vel spernendi. *Deprimere* opponitur τῷ *extollere* XXXVII, 53, n. 3, et ap. Cic. Pis. 18.

5. *Pars exercitus cum omni equitatu*; vide ad XXII, 37, n. 2. — *Saturnalibus primis*; vide ad II, 21, n. 1. Est designatio temporis et diei, quo ea pugna pugnata: et circa id tempus post tot annos finitum iri bellum punicum II, eius rei omen datum paulo post principium lib. XXII, cap. 1 extr. narratur; Gronov.

quingenti, signa militaria duo et septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt: et illi quidem multo miserabilius, quam ante[6] (quo magis cogebat fortuna), egerunt, sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. In consilio quamquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem deos et iusiurandum esse crederent, conditiones pacis dictae[1]: *Vt liberi legibus suis viverent. Quas urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent*[2], *tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas fugitivosque et captivos*

6. *Multo miserabilius, quam ante* etc. cf. cap. 16, et ad seqq. Polyb. XV, 17, et Appian. Pun. 49-51. — *Ab recenti memoria perfidiae*; v. cap. 25, et ad I, 1, n. 5. — *In consilio* militari; vide ad VIII, 6, n. 6.

Cap. XXXVII. 1. *Conditiones pacis dictae* etc. conf. Polyb. XV, 18, et Appian. Pun. 54. — *Vt liberi legibus s. v.*; vide supra ad XXV, 16, n. 4.

2. *Ante bellum tenuissent* in Africa. — *Perfugas fugitivosque*; v. ad cap. 43, n. 9. — *Bellum neve in Africa, neve extra Africam, iniussu populi rom. gererent:* non recte Livium verba Polybii latine reddidisse, sed horum sensum esse, Poenis non permitti, ut alicui extra Africam bellum inferant, at, alicui in Africa, ita permitti, si consentiret populus romanus; Livium vero hoc discrimen inter habitantem in Africa vel extra eam neglexisse, monet Duk. — *Decem millia talentorum argenti* CC talenta euboica apud Appian. *descripta* (dispartita) *pensionibus aequis in annos L. solverent*, i. e. singulis annis tantumdem pecuniae, velut ratam partem totius summae: quo sensu *aequis portionibus persolvere* dicitur VI, 35, n. 2, ubi *pensionibus* malebat Cuiac. sed *pensiones* sunt *portiones* aeque, plerumque certe, summae universae; Ern.

*omnes redderent Romanis, et naves rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos; neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, iniussu populi romani gererent Masinissae res redderent, foedusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, praestarent. Decem millia talentum argenti, descripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum*[3] *arbitratu Scipionis darent; ne minores quatuordecim annis, neu triginta maiores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias*[4] *naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur: aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati quum domum referre iussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine inquieta eadem et imbelli, indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit [5]. Quae insueta liberae civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, « Novem, inquit, annorum a vobis profectus, post » sextum et tricesimum annum[6] redii. Militares artes,

3. *Obsides centum:* ita et Polyb. sed CL Appian. quod firmari loco Liv. XXXII, 2, monet Sigon. Forte Livius h. l. Polybium, et XXXII, 2, alios scriptores secutus est: Appiani autem CL obsides huc pertinere nequeunt, quia de his addit γενομένων τῶν σπονδῶν, ἀπολήψεσθε τὰ ὅμηρα, Drakenb.

4. *Per priores inducias;* vide ad II, 18, n. 1.

5. *Arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco* (suggestu, loco oratoris, ἀπὸ τοῦ βήματος) *detraxit* etc. cf. Polyb. XV, 19, et Appian. Pun. 55.

6. *Novem annorum* puer *a vobis profectus post XXXVI annum redii;* cf. ad XXI, 3, n. 2, et Schweigh. ad Polyb. XV, 19, n. 3, cuius nota est: « Consentit numerorum ratio. Dixit hoc Hannibal exeunte anno ab V. C. 550. Completos autem IX annos habuerat initio a. 515, quo cum patre in Hispaniam est profectus; v. Polyb. II, 1 ».

» quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor scire. Vrbis ac fori iura, » leges, mores, vos me oportet doceatis ». Excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per[7] inducias captis nihil praeter ipsas comparebat naves; neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni permitti; atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant; postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quae publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus[1] quaestores; quae privata, profiteri

7. *Quod ex navibus per inducias* (vide ad II, 18, n. 1) *captis nihil praeter i. c. n.*, neque etiam quae fuissent in navibus, quaeque simul restituenda dixisset Scipio. — *Adversantibus paci, qui arguerentur*, scil. rapuisse et possidere *cetera, quae abessent.* « Res varios possessores acceperant arcte tenentes complectentesque praedam; neque audebant quaestionem instituere ob potentiam eorum et pertinaciam: nam ut eam eluderent raptores tendendo contra pacem et incitando populum, totam remp. in maius discrimen laturos apparebat: hoc metu sublato, facilius in cetera consensuros: ergo huius quoque mali medicinam invenerunt statuto, ut redderentur ipsae naves captique homines, res ex aerario praestarentur ». Gron. — *Homines* simul cum navibus captos. — *Vtique*; vide ad II, 30, n. 1, et VI, 35, n. 4. — *Atque ita*, ex Scipionis aestimatione, *pecunia luere C.* sc. haec. Cf. Drak. et ad Tac. Ann. XIII, 21, n. 1. *Publica* pro *atque ita* coni. Gron.

Cap. XXXVIII. 1. *Ex publicis rationibus*, tabulis, *descripta* bona *quaestores profiteri iussi*, h. e. referre vel proponere, per zeugma; Doër. Vid. ad I, 33, n. 7. Sed verbum *profiteri* etiam ad *quaestores* simpl. referri potest. — *Pro ea summa pecuniae*, sc. qua haec bona aestimari possent, et tam a quaestoribus quam a dominis aestimata essent, quum retulissent ea in rationes. *Summam* esse omnia haec

domini iussi. Pro ea summa pecuniae viginti quinque millia pondo argenti praesentia exacta; induciaeque Carthaginiensibus datae in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus[2] alio usquam, quam Romam, mitterent legatos; et, quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam romanum imperatorem, qui et quae petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat; iussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam traiicere, et alter consul M. Servilius ad Vrbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe[3] ab Ti. Claudio consule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque, nuntiata sub ipsam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis solis orbis[4] minui visus, et pluit lapideo imbri: et in veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustae. Ariciae forum et circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis et porta de caelo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali sacro [5], cetera hostiis maioribus ex-

bona, et voc. *pecuniae* delendam putat Doër. — *Praesentia*; vide ad I, 12, n. 6.

2. *Per induciarum tempus*; vide ad II, 18, n. 1.

3. *Deducendaque classe*; vide ad VIII, 26, n. 1.

4. *Cumis solis orbis*; v. I, 31, n. 1.

5. *Novemdiali sacro*; vide ad I, 31, n. 3. — *In religionem versa* (vide

piata. Inter quae etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa: nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris[6] parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, duci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nuntiatum esset: laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua solemni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab Vrbe, inter portus Cosanum[1] Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam traiecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. Multae quassatae armamentisque spoliatae naves; quaedam fractae: ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit [2]. Vbi dum subductae reficiuntur[3] naves, hiems oppressit; circumactumque anni tempus,

ad II, 5, n. 4) inundatio *Tiberis*, ut XXXV, 9, 21, et apud Horetium, Od. I, 2.

6. *Extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris*; vide ad XXI, 10, n. 8. Nota Drak. est: «Fuit *aedes Erycinae Veneris* in Capitolio; vid. XXII, 9, 10; XXIII, 30, 31, et Ryck. de Capit. c. 41. Sed h. l. memoretur elia extra vel ad portam Collinam. Cf. XL, 34; Ovid. Fast. IV, 871 sq. Strab. VI, 272; Appian. B. C. I, 93; Donat. de urbe Rom. III, 15; Nardin. Rom. vet. IV, 4. Sed haec postea demum dedicata est; vid. XL, 34. Vel itaque Livius errevit, vel per prolepsin ita locum vocavit, ubi postea aedes condita est. Ovidium etiam circa hanc aedem errasse, observet Neapolis ad Fastos IV, 875».

CAP. XXXIX. 1. *Lauretanumque*, forte *Falerianumque*, Douiat. *Scapritanumque* coni. Cluver. It. Ant. II, 2, p. 476. — *Superantem* (vid. II, 50, n. 4). *Insanos montes* Sardiniae, ob immani altitudine sic dictos, τὰ Μαινόμενα ὄρη. Conf. Sil. XII, 371; Flor. II, 6, 35; Cluver. Sardin. ant. c. 1, p. 496. — *Disiecit classem*; vid. ad XXI, 49, n. 3.

2. *Classis Carales tenuit*; vide ad I, 1, n. 8, et XXIII, 40, n. 1.

3. *Subductae reficiuntur naves*; vid. ad VIII, 26, n. 1.

et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reducit. M. Servilius, ne comitiorum causa ad Vrbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino [4], in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt: itaque, quum pridie idus martias [5] veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus: in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati [6]. Pecuniam ex aerario scribae viatoresque [7] aedilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent, et signa tria ex mulcticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos [8] dictator et magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa romani simul carthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est [1]. Vbi quum L. Veturius Philo,

4. *Dictatore dicto C. Servilio Gemino:* post quem usque ad Sullam dictatores in republica romana non fuisse, monet Pigh. in Ann. ad a. V. 551, p. 228.

5. *Quum pridie idus martias* (vide ad XXI, 63, n. 1) *veteres magistratus abissent*, scil. magistratu: nisi potius cum Gron. et Drak. leg. *veteres* (sc. magistratus curules; nominativis repetitis e seqq.) *magistratu abissent*, ut II, 31; III, 51, 64; XXVI, 23. — *Sine curulibus magistratibus*, sc. ordinariis: nam dictatura magistratus extraordinarius erat; Duk.

6. *Ludi Rom.* etc. vid. II, 36, n. 1.

7. *Scribae viatoresque aedilitii;* vide ad II, 56, n. 10, et IX, 46, n. 6. — *Aediles pl. vitio creati;* vide ad V, 17, n. 4, et X, 47, n. 1.

8. *Cerealia ludos;* vide ad II, 21, n. 1.

Cap. XL. 1. *Senatus ad aedem Bellonae habitus est;* vide ad X, 23, n.

pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti laetitia Patrum exposuisset; adiecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quae parva bene gestae rei[2] accessio erat, devictum. In concionem inde prodire iussus, gaudiumque id populo impartire. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in Vrbe templa, supplicationesque in triduum decretae. Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur[3], responsum iussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus: praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana[4] evenit; M. Valerius Falto Bruttios[5], M. Fabius

12, et XXVI, 21, n. 1. Mox ante *Carthaginiensibus* scripti et editi ante Froben. addunt *cum*, pro quo et coni. Gron. Hoc *cum* probat Duiat., Livium enim indicare voluisse, pugnam cum Hannibale fuisse postremam cum Poenis, etsi non postremam cum hostibus in Africa; etenim cum Vermina dimicatum postea esse. Contra Crev. et Drak. illud *cum* ad fidem MS. Reg. delevere, ut sensus sit: pugna, quae suprema, postrema fuit Poenis, bello iam, non solum proelio victis. An glossa est vel *cum Carthag.*, vel *cum Hannibale?*

2. *Quae parva bene gestae rei*, finiti belli punici, *accessio erat*; quidam MSS. *quae non parva*, quod contra sententiam Gron. praetulerim: nam res illa haud parvi momenti erat (v. cap. 36), et eiusmodi facta in rerum gestarum expositione extolli magis quam elevari solent; Doër. Haec autem verba non Veturius dixisse, sed Livius adiecisse censendus est. — *Facta gratulatione* mutua, postquam omnes sibi de laetissimo nuntio gratulati erant; nisi *gratulatio* est laetitia (cf. Cic. Verr. IV, 34), aut dies festus, ut sensus sit: quum hic dies factus esset festus, et quidem, quo diis gratiae agerentur pro re laeta, ut ap. Cic. ad Div. XI, 18: *Hac tam recenti gratulatione, quam diis ad omnia templa facimus*; ex quo loco Gron. coni. *faciendae gratulationi*, probb. Drak. et Doër. Cf. ad III, 63, n. 2. Malim *edicta gratulatione*: quae emendatio et minus violenta est (nam litera e facile excidere potuit, quia est ultimae vocis praec.), et non minus apta; vide ad XXXII, 1, n. 8.

3. *Vt senatus sibi daretur*; vide ad VIII, 5, n. 1.

4. *Cui sors urbana evenit* (vide ad XXII, 35, n. 5), et simul peregrina; vide ad XXV, 41, n. 8.

5. *M. Valerius Falto Bruttios*, etc. vide ad XXV, 41, n. 8. Periodus aliquid confragosum habet, et forte leg.

Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent. Belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae; seu bellum foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens [6]. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio [7], tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cuius vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et ad populum, acta res postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita enim convenerat) censuerunt [8], uti consules provincias inter se compararent sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet: cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam

*Praetores M. Iunius Pennus, urbanam, M. Valerius Falto...Siciliam sortiti, fuere;* Gron. Omnia bene fluunt et a verbo *creati* pendent, modo deleatur τὸ *est.*

6. *Finiti tanti belli se consule gloriam petens;* immo *a se consule:* nam sane finitum fuit bellum illo consule; sed non satis erat hoc ambitioni hominis: volebat ipse ultimam manum imponere bello; Perizon. Cf. Appian. Pun. 56.

7. *M'. Acilius Glabrio:* male vulgo *M.* — *Nequidquam tentatam ab Ti. Claudio;* vid. cap. 27 et 39.

8. *Patres igitur iurati censuerunt;* vide ad XXVI, 33, n. 9. — *Ita enim* id *convenerat* inter eos. Possis et cum Iac. Gron. coniicere *id e. c.* sed non opus est. Conf. ad I, 3, n. 4. — *Pro-*

traiiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, iuberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium [1]. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus, item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse. Vti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui iuberent, in Hispania imperium esse. Is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet romanos milites, et in quindecim cohortes socios latini nominis, quibus provinciam obtineret:

*vincias inter se compararent s.* vide ad III, 2, n. 1.

CAP. XLI. 1. *Praetori.* Plerique scripti dant *praetoribus*; hinc Gronovius vult *praetorum*, quasi sit *inter praetores*. De simili genitivi partitivi usu vide ad IX, 27. At Drakenb. quominus hanc Gronov. coniecturam probare possit, illud obstare ait, quod mox subiungatur *P. Aelius praetor*; ubi ultima vox abundabit si hic *praetorum* legimus. Illud itaque *praetoribus* e compendio scribendi ortum putat. LEM. — *In Etruria prorogatum i. e.* vide ad XXVI, cap. 18, not. 3. — *Vti* ex emend. Pigh. pro vulg. *ut ii.*

veteres milites L. Cornelius, et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quae in Africa esset, P. Villii, quae Siciliae oram tuebatur, decreta; ut quas naves vellet, delegeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet [2], quas habuisset. Quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset: si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet, reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae: et consules duas legiones urbanas scribere iussi; ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur [3].

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum: priores Macedonas introduci placuit; quorum varia oratio fuit, partim purgantium, quae questi erant missi ad regem a Roma legati [1] de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi romani, sed multo infestius M. Aurelium (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessisse contra foedus, et saepe cum praefectis suis signis collatis pugnasse); partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea

2. *P. Scipio XL longas naves h.* vide sup. ad XXIX, 26, n. 2, et ad XXX, 2, n. 4. — *Sicut praefuisset*, scil. ipse Scipio: aut, si intell. Octavius, accipiendum non huic, sed propriae classi; Drak. — *Quibus consuli* Cn. Cornelio Lentulo *usus*, opus, *non esset*; vid. Perizon. ad Sanctii Min. IV, 15, 8.

3. *Centum navibus longis respublica administraretur*; vide ad II, 64, n. 3, et XXI, 17, n. 5.

Cap. XLII. 1. *Missi ad regem a Roma legati*; conf. cap. 26. — *Accusantium quidem et socios*, debebat et *socios quidem*; Bauer.

M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi romani, fessi populationibus atque iniuria, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse; dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali Carthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe responderent ipsi, ante responsum tulerunt [2], *Bellum quaerere regem, et, si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo foedus violatum, et quod sociis populi romani iniurias fecerit, bello armisque lacessierit; et quod hostes auxiliis et pecunia iuverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse* [3] *et facere, quod eos, qui arma contra populum romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat; et M. Aurelium e republica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi romani, quando iure foederis non posset, armis tueatur.* Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati carthaginienses vocati. Quorum aetatibus dignitatibusque conspectis (nam longe primi civitatis erant), tum, pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat (Haedum [4] populares cognomine appellant), pacis semper auctor adversusque factioni

2. *Ante responsum tulerunt*, antequam ea, quae ad rem pertinerent, disertis verbis et sine ambagibus exponerent; Doër. Forte leg. *anceps r. t.*; Gron. Immo *tale*: non enim anceps adeo erat, et *triste* mox vocatur; Bauer. *Acre* coni. Periz.

3. *Recte atque ordine videri fecisse*; vide ad XXIV, 31, n. 3. — *Capti sunt*, debebat *sint*, ut in oratione obliqua; Duk. Crev. Bauer. *e republica fecisse*; vide supra ad librum I, cap. 27, not. 5.

4. *Hasdrubal Haedus*, Ἀσδρούβας ὁ Ἔριφος, qui etiam princeps fuerat legatorum ad Scipionem missorum; vid. Appian. Pun. 34, 49 sq. — *Factioni Barcinae*; vid. XXI, 2, n, 5.

Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. Qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; *Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, et tempore uti*[5] *voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit: et, hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia*[6], *quibus nova bona fortuna sit, impotentes laetitiae insanire. Populo romano usitata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse; ac plus paene parcendo victis, quam vincendo imperium auxisse.* Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus*[7] *quo recidissent Carthaginiensium res: nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Carthaginis moenia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui iuris cernere. Vrbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres appareret, senatorum unum in-

5. *Tempore uti*; vide ad III, 9, n. 4. — *Tunc*; forte *nunc*. — *Raro simul hominibus*, etc. haec e Demosthene sumpta esse, monet Victor. var. lect. XXV, 3. — *Si aliter facerent*, quidam *faceret*. Sed v. I, 41, n. 1.

6. *Ex insolentia*, ob insolentiam bonae fortunae eos (Poenos), *quibus nova sit*, insolita, *bona fortuna*, *impotentes laetitiae insanire*; vide ad III, 36, n. 2, et XXIII, 18, n. 6. Haec desumpta esse ex Thucyd. IV, 17, docet Victor. — *Populo romano usitata gaudia esse, ac . . . imperium auxisse*, scil. eum; vid. XXXV, 14, n. 4, et cf. Virg. Aen. VI, 854 sq.

7. *Ex quantis opibus*, viribus, potentia. Cf. ad I, 4, n. 1, et Drak. ad II, 21, n. 5. — *Fefellissent* deos; vid. II, 45, n. 16; Mitscherl. ad Hor. Od. II, 8, 10; Heins. ad Ovid. Her. II, 37.

festum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt, *Per quos deos foedus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem*, inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt foedera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat [1], senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare iuberent?* De pace [2] uti rogassent, omnes tribus iusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses, petieruntque, ut sibi in Vrbem introire, et colloqui cum civibus suis liceret [3], qui capti in publica custodia essent. Esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis [4], quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; iussi nomina edere, et,

Cap. XLIII. 1. *Cui classis provincia erat*; vide ad II, 40, n. 9. — *Senatusconsulto intercessit*, quin id fieret, impedire conatus est. Conf. Appian. Pun. 57 65. Mox forte leg. *Vellent iuberentve*, aut *iuberentque*, aut *vell. iuberent*, ut XXXI, 6 pr.

2. *De pace uti rogassent*, sc. tribuni pl. (ut XXXI, 8, n. 1, et XXXVIII, 53) *omnes tribus iusserunt*; in aliis libris *uti rogatae*, ut XXXIII, 25, et Sigon. hoc et omnibus illis locis, ut et VI, 38; X, 8, al. frustra Livio obtrudit, *uti rogas*; vid. IV, 58, n. 10. Verba *de pace* etiam iungi possunt cum *iusserunt*; vide ad IX, 43, n. 1.

3. *Vt sibi in Vrbem introire liceret*; nam senatus iis extra Vrbem datus erat in aede Bellonae; conf. cap. 40.

4. *Quibus conventis* (concessis), ut fere mox *si pax convenisset*; vide ad I, 3, n. 4. Minus apte Doër. exponit: postquam eos convenerant, ut *convento Valerio* et *Octavio* XLII, 17, et XLV, 28. Prius legatis petentibus responsum erat dandum; et iidem mox aliud petunt, neque alius iis senatus videtur datus.

quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Vt legati romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent, nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.* Fetiales quum in Africam ad foedus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus, senatusconsultum in haec verba factum est: *Vt privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent* [5]*; uti praetor romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.* Herbae id genus ex arce sumptum dari fetialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus [6], pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt: inter quos Q. Terentius Culleo senator [7] fuit. Naves provectas in altum incendi iussit: quingentas fuisse omnis generis [8], quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si tum ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam

5. *Vt privos* (singuli singulos) *lapides silices privasque verbenas secum ferrent* fetiales; *ubi praetor romanus*, dux, Scipio (vide ad VI, 42, n. 7), *his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent. Herbae id genus ex arce sumptum d. f. s.* vid. I, 24, n. 5, 6 et 14.

6. *Quibus ante dictum est legibus* cap. 16 et 37. — *Perfugas, fugitivos*; conf. not. 9.

7. *Q. Terentius Culleo senator*; cf. Ind. et Plut. in Apophthegm. tom. II, p. 196. Ab Orosio perperam confunditur cum Terentio comoediarum scriptore.

8. *Quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur*: « has non fuisse omnes, quae remis agerentur, quod putabat Salmas. Obss. ad Ius Att. et Rom. cap. 28, pag. 730, sed longas illas seu rostratas, praeter X triremes, quas Romanis traditas scribit Livius, cap. 37, recte putat Scheffer. de Mil. Nav. II, 2. Sed verba *quae remis agerentur* videntur indicare, fuisse etiam naves longas, quae remis non agerentur: quod cuiusmodi sit, me non intelligere fateor ». Duk. *Naves omnis generis, quae remis agerentur* dici puto naves longas seu rostratas cuiuscumque generis, h. e. triremes, quadriremes, quinqueremes et aliae; vid. XXI, 17, n. 5.

de fugitivis, consultum [9] : nominis latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus; bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus: finitum est septimodecimo anno [1], Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem [2], deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthagini quum prima collatio pecuniae diutino bello exhaustis [3] difficilis videretur, moestitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. Cuius quum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrymarum causa esset; « Si, quemadmodum oris

9. *De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum*; vid. XXVI, 33, n. 2, et de perfugarum poenis conf. Ind. et P. Faber Semestr. I, 18. *Perfugae* et *fugitivi* etiam distinguuntur cap. 16 et 37, et illi sunt transfugae ad hostes, hi milites romani ex fuga palati et a Poenis intercepti; non, quod Ern. et Doër. monent, servi, qui a dominis romanis confugerint ad Poenos. Nam de *captivis*, militibus bello captis, et de rebus bellicis publicisque agitur; non de re privata, et quae nihil pertinet ad bellum. Cur etiam de his servis minus graviter consultum dicamus? et quot servos a dominis romanis ad *Poenos* confugisse putabimus? et belli potius, quam pacis tempore?

Cap. XLIV. 1. *Annis ante XL pax ...bellum initum annis post XXIII... finitum est XVII anno*: in his Livius annum primum extremumve non numerat; at in illis XXX, 19, n. 5, et XXX, 28, n. 1, ambos extremos annos numerat; Sigon. Cf. Drakenb. — *Q. Lutatio* Cercone. Alius C. Lutatius Catulus, consul *anni* praec.

2. *Ti. Claudii primum cupiditatem* finiendi belli (vid. ad cap. 27 et 39), *deinde C. Cornelii* (vid. ad cap. 40), *fuisse in mora* (vid. ad III, 24, n. 6, et conf. Appian. Pun. 56 extr.), *quo minus id bellum* cum *exitio C. finiret*, ipse finivisset: nisi dictum est pro *finiret se*, h. e. finiretur; conf. supra ad lib. II, cap. 3, n. 2. *Exitium* quidam MSS., et *exitio Carthaginis finiretur* alii.

3. *Carthagini ... exhaustis*; vid. ad I, 41, n. 1, et III, 47, n. 1. Sed *Carthagini* est potius pro *Carthagine*; vide ad XXVIII, 26, n. 1. *Carthaginiensibus* edd. ante Drak. et *Carthagine* quidam MSS.

» habitus cernitur oculis, inquit, sic et animus intus » cerni posset, facile vobis appareret, non laeti, sed » prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, » risum esse. Qui tamen nequaquam adeo est intem- » pestivus, quam vestrae istae absurdae atque abhor- » rentes lacrymae [4] sunt. Tunc flesse decuit, quum » adempta nobis arma, incensae naves, interdictum » externis bellis: illo enim vulnere concidimus. Nec » esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis » credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest: » si foris hostem non habet, domi invenit [5]; ut prae- » valida corpora ab externis causis tuta videntur,

4. *Abhorrentes lacrymae*, minus iustae ac decorae, profectae quippe a studio rei privatae nimio, quum in publica iactura fuisset animus parum commotus; Ern. — *Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis*, neque existimetis, ideo tam acerbe egisse vobiscum Romanos, ut suum in vos odium explerent, sed vestrae paci ac tranquillitati consuluere, et, quoniam *nulla magna civitas diu quiescere potest*, vobis vires ademere, ut quiescere cogeremini; Crever. Sed idem recte monet, hanc defensionem romanae in victos acerbitatis haud satis fortasse decere personam Hannibalis. *Necesse est, in vos odio vestro consultum ab Romanis credatis* coni. Drak. ut sensus sit: omnino existimare debetis, Romanos vobiscum egisse *odio vestro*, h. e. pro magnitudine odii, quo vos semper prosequuti sunt (vide ad II, 61, n. 3): norunt enim *magnam civitatem diu quiescere non posse*, et hinc interdicendo bellis externis, adimendo etiam illa, quibus alteri bellum inferre possetis, eventurum praevident, ut hostem, quem foris habere vel non poteritis, vel non audebitis, domi inventuri sitis. Eodem sensu possis etiam *non* inserere ante *consultum*, vel *nae* legere pro *nec*. — Cod. Paris. 5731 locum hunc ita exhibet: *Necesse est ne vos otio vestro consultum ab Romanis credatis*. Walchius Emend. p. 112 sq. notam interrogandi post *credatis* inserendam monet; sed istud improbat Büttner, Obs. pag. 80 sq. qui, quum sibi videatur ea esse sententia, « Ac ne quis forte vestrum opinetur isto modo tranquillitati vestrae consultum », ita locum refingit: *nec* (profecto) *est, ut vos otio vestro consultum ab Romanis credatis*. E cod. Pal. notatur *ut vos*, nec abhorrens a latinitate. Bambergensis B, quem contulit F. Goëller, exhibet, *nec est ne vos, odio vestro*, punctis subter τοῖς *est ne* positis et supra scripta praepositione *in*. De omni hoc loco iudicent periti; ego quidem *otio* in textu repositum velim. LEM.

5. *Si foris hostem non habet, domi invenit*; conf. ad Praef. n. 8. — *Ab externis causis*; vid. supra ad librum XXII, cap. 8, *n*. 3.

» sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum » ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas » res pertinet; nec in eis quidquam acrius, quam » pecuniae damnum, stimulat. Itaque quum spolia » victae Carthagini detrahebantur, quum inermem » iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes [6] » Africae cerneretis, nemo ingemuit. Nunc, quia » tributum ex privato conferendum est, tanquam in » publico funere comploratis. Quam vereor, ne pro- » pediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie la- » crymasse! » Haec Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi romani potestatem venissent, adiectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit: legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique iussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. Inde magna parte militum in navibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam victoria, Italiam effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo [1] Vrbem est invectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia viginti

6. *Destitui inter tot gentes A.* vid. III, 38, n. 5. — *Tanquam in p. funere comploratis*, universi ploratis. Conf. ad III, 38, n. 3.

CAP. XLV. 1. *Triumpho omnium clarissimo*, etc. cf. Appian. Pun. 65, 66, et Polyb. XVI, 23, ubi Schweigh. monet, hunc triumphum vix ante anni seq. initium agi potuisse. — *Quadragenos aeris:* immo *quadringenos*, quod iam alii monuere, quia maiorem summam in minus claro triumpho, nec tanta pecunia in aerarium illata, divisam legimus VIII, 9; XXVIII, 9; XXXI, 20; XXXIII, 23, 27 et al.

tria: militibus ex praeda quadragenos aeris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus [2], quo ab Alba traductus fuerat. Conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius [3], haudquaquam spernendus auctor, tradit. Sequutus Scipionem triumphantem est, pileo capiti imposito [4], Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura [5], celebraverit, an, sicuti Felicis Sullae Magnique Pompeii Patrum memoria, coeptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus. Exemplo deinde huius nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina familiae fecere.

2. *Tibure haud multo ante mortuus*; cf. Appian. Pun. 28 extr. — *Conspecta mors eius fuit* (vide ad II, 5, n. 8), *quia publico funere est elatus*; vide ad Tac. Annal. III, 5, n. 1.

3. *Hunc regem in triumpho ductum Polybius tradit*, sc. XVI, 23. — *Haud spernendus auctor*; vide ad IV, 20, n. 10, et XXXIII, 10, n. 5.

4. *Pileo capiti imposito* (vide ad XXIV, 16, n. 9) *Q. Terentius Culleo*, etc. vid. ad cap. 43, n. 7.

5. *Popularis aura*; vide ad III, 33, n. 2. *Magnum* etiam proprium Scipioni cognomen fuisse, docet Periz. Anim. hist. c. 1. — *Felicis Sullae* seu Fausti; vid. ad Epit. Liv. LXXXIX, 2. — *Magnique Pompeii*, etc. vid. ad Epit. Liv. CIII extr.

# T. LIVII PATAVINI

# HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

## LIBER TRIGESIMVS PRIMVS.

### BREVIARIVM.

Cap. I; Bella punica, xv libris descripta, excipit macedonicum, claritate gentis, imperii regumque antiquorum prope nobilius, ad quod renovandum Rumaui, Philippu infeusi, precibus Atheniensium excitantur. — II; Consultatio de eo ad consules absentes reiicitur, legatique mittuntur ad Ptolemaeum Aegypti regem. Sub auspiciis P. Aelii consulis C. Oppius male res gerit adversus Boios, et consul, horum finibus vastatis, Romam redit. — III; M. Valerius Laevinus propraetor cum classe trausmittit in Macedoniam, et M. Aurelius legatus scribit senatui, bellum id maiore conatu capessendum esse. — IV; Agri veterum P. Scipionis militum. Cumitia consularia ac praetoria. Ludi Romaui et plebeii. — V; Secundum rem divinam precatiuuemque audiuntur legati Atheniensium, uuntiantes Philippum appropinquare fiuibus suis, et literae Valerii Aureliique leguntur. — VI; Rogatio de bello maceduuicu, a P. Sulpicio cos. cui proviucia Macedonia sorte evenerat, promulgata, primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquatur, eique intercedit Q. Balbius trib. pl. — VII; Sulpicius concione iterum advocata legem suadet. — VIII; Bellum a populo iubetur iudiciturque Philippo regi. De exercitibus et provinciis cousulum praetorumque agitur. — IX; Ptulemaeus Atheniensibus Rumanisque auxilium promittit; et ludi magni, de incerta primum pecunia, voventur. — X; Galli Liguresque, Hamilcare Poeno duce, qui iu iis lucis de Hasdrubalis exercitu substiterat, diripiunt Placentiam et Cremouam uppuguant: neque L. Furius Purpureo praetor sociis laborauti-

bus succurrere audet. — XI; Hinc C. Aurelius consul ad opprimendum gallicum tumultum proficisci iubetur: et legati mittuntur ad Carthaginienses, Masinissam ac Verminam. — XII; Q. Minucio praetori in Bruttiis quaestio de pecunia Locris ex Proserpinae thesauris nocte clam sublata mandatur. Prodigia expiantur, et carmen, a P. Licinio Tegula conditum, per Vrbem canitur a virginibus. — XIII; Privatis pro tertia parte pecuniae, quam aerario olim mutuam dederant, ager publicus traditur vectigalis. — XIV; P. Sulpicius traiicit in Macedoniam, et C. Claudium Centhonem cum classe et exercitu extemplo mittit ad Athenienses obsidione liberandos: quibus bellum intulerat Philippus, motus Acarnanum precibus, quorum duo iuvenes, per errorem ingressi templum Cereris tempore Initiorum, interfecti fuerant. — XV; Attalus Rhodiorumque legati, Athenas, sociam civitatem, profecti, immodicis ornantur honoribus; sed socordia alunt bellum, cuius perfecti gloriam Romanis eripere potuissent. — XVI; Philippus Maroneam, Aenum aliaque oppida capit, et oppugnat Abydum. — XVII-XVIII; Abydeni, conditionibus tradendae urbis frustra latis, ad Saguntinorum rabiem versi, suos seque ipsi interficiunt. — XIX; Responsa legatis Romanorum data a Carthaginiensibus, Masinissa ac Vermina. — XX; L. Cornelius Lentulus propraetor, ex Hispania reversus, cui diu praefuerat, ovans Vrbem ingreditur. — XXI; L. Furius Cremonam obsidione eximit ingenti caede Gallorum. — XXII; C. Aurelius, profectus in Galliam, victorem exercitum a praetore accipit; et alter consul, P. Sulpicius, circa Apolloniam hibernat: pars autem classis romanae, a C. Claudio Corcyra Athenas traducta, ingentem sociis affert spem. — XXIII; Inde Claudius pervehitur Chalcidem, et capto oppido ingentique praeda in naves imposita Piraeeum redit. — XXIV; Philippus sociae urbi serum fert auxilium, et raptim Athenas profectus Athenienses, Dipylo egressos, in portam compellit: eam vero irrumpere non audet, contentus omnia circa urbem diruisse. — XXV; Inde exercitum ducit Eleusinem, Megaram, Corinthum et Argos, ubi in concilio Achaeorum frustra eos illigare romano bello conatur. — XXVI; Tum iunctus Philocli Eleusinis, Piraeei et Athenarum oppugnationem tentat, ac templa in Attica pagatim sacrata, diruit. — XXVII; L. Apustius legatus, a Sulpicio ad extrema Macedoniae depopulanda missus, Antipatriam, Codrionem et Ilion capit, funditque Athenago-

ram. — XXVIII; Sulpicius in castris ad Apsum fl. positis de bello consultat cum Pleurato, Amynandro, Dardanis, legatis Attali Rhodiisque. Nec Philippus, in Macedoniam regressus, bellum segnius apparat, et Perseum filium obsidere iubet angustias ad Pelagoniam. — XXIX-XXXI; In Panaetolio Philippi, Atheniensium Romanorumque legati audiuntur; — XXXII; sed suspensa re dimittuntur ab Aetolis, utrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturis. — XXXIII; Sulpicius exercitum ducit per Dassaretiorum fines, ubi Romanorum Macedonumque equites aequis viribus pugnant. — XXXIV; Philippus cura eorum, qui in proelio ceciderant, sepeliendorum animos suorum magis frangit quam auget, filioque revocato castra sua non longe a Romanis communit. — XXXV-XXXVI; Vario marte pugnatur. — XXXVII; Victoria Romanorum, et ingens regis periculum. — XXXVIII; Temeritas regis et consulis segnities. Philippus, certior factus de transitu Pleurati Dardanorumque in Macedoniam, silenti agmine abit. — XXXIX; Angustias prope Eordaeam ab hoste occupatas Romani haud magno certamine superant. — XL; Consul Orestidem et Dassaretiorum agros pervastat, et praeter Dardanos, Pleuratum et Illyrios etiam Aetoli, Athamanibus iuncti, impetus in Macedoniam faciunt. — XLI-XLII; Hi Perrhaebiam et campos Thessaliae opimos populantur: sed a Philippo bis fusi repetunt Aetoliam. — XLIII; Dardani etiam ab Athenagora repelluntur, et magna Aetolorum manus mercede conducta a Scopa principe gentis avehitur Aegyptum. — XLIV; Athenienses adventu L. Apustii Attalique freti, omne odium in Philippum effundunt. XLV-XLVI; Maritimae Attali Romanorumque expeditiones. — XLVII; Aestate exeunte Apustius repetit Corcyram, et Attalus Asiam. C. Aurelius in Gallia, a L. Furio iam pacata, bellum populando gerit; et hic praetor, ab eo in Etruriam missus, mox inde Romam contendit, gallico triumpho imminens, quem, absente consule irrato atque invidente, facilius impetrari posse putat. — XLVIII; Variae de ea re Patrum sententiae. — XLIX; Triumphus L. Furii. Ludi, a P. Scipione olim voti in Africa; et agri militum eius. Victoria C. Cornelii Cethegi procos. in Hispania. C. Aurelii reditus, et indignatio propter honorem Furio habitum. Comitia consularia et praetoria. — L; Annona pervilis. Ludi Romani, plebeii, ac funebres. Aediles curules creati non statim occipere magistratum possunt, quia alter

**Hispaniam obtinet provinciam, alter flamen dialis est, cui non licet in leges iurare. Itaque huius frater pro eo iurare iubetur, et novi proconsules mittuntur in Hispaniam.**

I. Me quoque iuvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli punici[1] pervenisse: nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes romanas[2], in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen, quum in mentem venit, tres et sexaginta annos (tot enim sunt a primo punico[3] ad secundum bellum finitum) aeque multa volumina[4] occupasse mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni a condita Vrbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit; iam provideo animo, velut qui proximis litori[5] vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem ac velut profundum invehi, et crescere paene opus, quod prima quaeque perficiendo minui videbatur. Pacem punicam bellum macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore; claritate regum antiquorum vetustaeque fama gentis[6] et magnitudine imperii, quo multam

Cap. I. 1. *In parte laboris ac p. fuerim*; vide ad V, 21, n. 4.

2. *Perscripturum se res omnes rom.* vid. ad Praef. n. 2.

3. *Tot enim sunt a primo punico*, quod ortum a. V. C. 488, *ad secundum bellum finitum* a. V. 551.

4. *Aeque multa volumina*, scil. XV libros; nam bellum punicum I narrare inceperat libro XVI historiae suae. Lem.

5. *Proximis litori* etc. In cod. Bamberg. a cl. Goëller collato, et in quibusdam aliis legitur *proximi*, et mox *profundam* loco τοῦ *profundum*. Lem. — *Quidquid progredior*; vide ad VII, 32, n. 3.

6. *Vetustaeque fama gentis* Macedonum, pro *vetusta* (vide ad I, 1, n. 6): quod vix tamen hic opus; nam et *vetusta gens* claritatis laudem habet; Bauer. *Vetustaque* alii, etiam Drak. *Fama vetustae gentis* ut *claritas antiquorum regum*. — *Decem ferme annis ante* pacem cum Poenis. — *Triennio prius*, quam haec pax fieret. Cf. XXIV, 40; XXIX, 12.

quondam Europae, maiorem partem Asiae obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum coeptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat, quum Aetoli et belli et pacis fuissent causae. Vacuos deinde pace punica[7] iam Romanos et infensos Philippo, quum ob infidam adversus Aetolos aliosque regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Poenisque, preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat[8], excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus et ab Attalo rege, et Rhodiis legati[1] venerunt, nuntiantes, Asiae quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curae asianam rem senatui fore. Consultatio de macedonico bello integra ad consules, qui tunc in provinciis erant, reiecta est. Interim ad Ptolemaeum[2] Aegypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Le-

7. *Vacuos pace punica*, cum Poenis, *Romanos*, solutos, expeditos ob pacem, per pacem, liberos ad aliud bellum suscipiendum et sine interpellatione gerendum; Bauer. Cf. ad III, 40, n. 8, et XXXI, 29, n. 11.

8. *In urbem* Athenas *compulerat* Philippus etc. Cf. c. 14; Polyb. XVI, 27, et Appian. Maced. Exc. III.

Cap. II. 1. *Ab Attalo rege, et Rhodiis legati* etc. conf. ad Polyb. XVI, 24, 27, et Appian. loco laud. — *Ad consules, qui tunc in provinciis erant* edidi ex emend. Ruben. pro vulg. *qui tunc in proelio cum Boiis erant*, quod ineptum esse iam monuit Gron. nam soli P. Aelio fuisse hanc provinciam, Lentulo Siciliam; et alienum ab h. l. esse nobile illud *proelium cum Boiis*, quum adversus eos nihil memorabile a consule gestum mox dicatur; praeterea in MS. legi *in proelio Boiis et Neiis.*

2. *Ad Ptolemaeum* V, seu Epiphanem, *Aegypti regem*, qui quadrimus puer Philopatori successerat patri a. V. 549, quo statim de eius regno dividendo pactum inter se inierant Antiochus et Philippus. Conf. cap. 14; XXXII, 33; Polyb. III, 2, 15, 20; XVI, 25; Iustin. XXX, 2; Appian. l. c. *Legatos* hos etiam ad Antiochum missos tradit Polyb. XVI, 27 et 34. Conf. Iustin. XXX, 3; XXXI, 1, et Appian. l. l. Livius neque rerum, a Philippo hoc anno 551 gestarum, neque legatorum ad Antiochum missorum bellique ab eo adversos Ptolemaeum moti meminit, nisi paucis XXXII, 33. — *P. Sempronius Tuditanus*, forte non qui censor et consul fuit (vid. XXVII, 11, et XXIX,

pidus, P. Sempronius Tuditanus; ut et adnuntiarent victum Hannibalem Poenosque; et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; et peterent, ut, si coacti iniuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul in Gallia, quum audisset a Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus eius causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium praefectum socium hac tumultuaria manu[3] per Vmbriam[4] (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum invadere iussit: ipse eodem, aperto[5] itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit. Delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (iam enim maturae erant segetes) profectus, neque explorato circa[6], nec stationibus satis firmis, quae armatae inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatori-

11), sed alius, aut leg. *C. Sempronius Tudit.*, qui prior ille ante Lepidum praetorium memoratus fuisset, et trium legatorum tertius tum esse solebat homo nullo adhuc honore functus; Drakenb.

3. *Legionibus subitariis tumultus eius causa scriptis ..... tumultuaria manu*; vide ad lib. I, cap. 37, not. 4, et II, 26, n. 1.

4. *Per Vmbriam*, per illam Vmbriae partem, Boiis vicinam, quae circa Sapim fl. (hod. *Savio*) est, et hinc Vmbris *tribus Sapinia vocatur.* Conf. XXXIII, 37; ad Sil. VIII, 448, et Cluver. Ital. Ant. II, 6, pag. 623. Gruchius de Com. Rom. II, 1, et Panvin. de Civ. Rom. c. 51, eam faciunt unam e tribubus rom., et hic quidem extra numerum, ille exclusa Horatia. Sed vid. Duker. ad h. l.

5. *Aperto itinere*; vide ad X, 14, n. 6. — *Duxit*; vide ad I, 23, n. 4. — *Ad castrum*, castellum, *Mutilum*, hod. *Medolo*, inter Gabellum et Scultennam fluvios, supra Mutinam, versus Mutinam. Conf. ad V, 35, n. 4, et XXXIII, 37 pr.

6. *Neque explorato circa*; vide ad I, 41, n. 10.

bus est circumventus: inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt caesa; inter quos ipse C. Oppius praefectus: ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope invios pervenere; qui, nisi quod populatus est Boiorum fines, et cum Ingaunis Liguribus foedus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

III. Quum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem, quam de Philippo sociorumque querelis, ageret; relatum extemplo est, decrevitque frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret [1], qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam traiiceret. M. Valerius Laevinus [2] propraetor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transmisit. Ad quem quum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, et quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex ali-

Cap. III. 1. *Quem videretur ei, mitteret;* vide ad I, 29, n. 4.

2. *M. Valerius Laevinus* forte non summus ille vir et consularis, qui diu in Graecia bellum cum Philippo gessit (nam etsi poterat causa esse, cur hic potissimum cum classe mitteretur, quod ei res Graecorum Macedonumque notissimae erant, tamen ex eius dignitate non videtur fuisse, ut a consule pro praetore ad classem mitteretur), sed huius filius (vid. c. 5), extra ordinem ex privato pro praetore, ut saepe alii, missus; Duker. — *Circa Vibonem;* vide supra ad librum XXI, cap. 51, n. 4.

quanto minore regno esset; haec eadem scribere Aurelium consulibus et senatui placuit.

IV. Exitu huius anni quum de agris veterum militum[1] relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent, decreverunt Patres, ut M. Iunius praetor Vrbis[2], si ei videretur, decemviros agro samniti appuloque, quod eius publicum populi romani esset[3], metiendo dividendoque crearet: creati P. Servilius, Q. Caecilius Metellus, C. et M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat), L. et A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Aelius Paetus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Aelio consule comitia habente[4], creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Praetores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici[5] eo anno magnifice apparateque facti ab aedilibus curulibus, L. Valerio Flacco et L. Quintio Flaminino: biduum instauratum est; frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis aeris populo cum summa fide et gratia diviserunt. Et plebeii ludi ter toti instaurati ab aedilibus plebis, L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex aedilitate praetor creatus erat; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo[1] ab Vrbe

Cap. IV. 1. *De agris veterum militum* etc. cf. cap. 49.

2. *M. Iunius, praetor Vrbis;* vide ad XXV, 1, n. 7.

3. *Quod eius publicum populi rom. esset;* vid. V, 25, n. 5.

4. *P. Aelio consule comitia habente* ex emend. Gron. pro *consulum*, quod et aliorum magistratuum comitiis praefuit.

5. *Ludi Romani scenici* (vide ad I, 9, n. 4) .... *apparate facti* ..... *biduum instauratum est* ..... *plebeii ludi ter toti instaurati;* vide ad II, 36, n. 1, et XXIII, 4, n. 1. — *Frumentique vim ingentem quaternis aeris populo diviserunt;* vide tamen ad librum XXIX, cap. 37, n. 3, et lib. XXXI, cap. 50, n. 1.

Cap. V. 1. *Anno quingentesimo quin-*

condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem idibus martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit [2]; senatusque decrevit, uti consules maioribus hostiis rem divinam facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque romanus de republica deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo romano sociisque ac nomini latino bene ac feliciter eveniret*: secundum rem divinam precationemque, ut de republica deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis et literae a M. Aurelio legato et M. Valerio Laevino propraetore allatae, et Atheniensium nova legatio venit, quae regem appropinquare finibus suis nuntiaret, brevique non agros modo, sed urbem etiam in ditione eius futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum pronuntiassent consules, rem divinam rite perfectam esse, et precationem admisisse deos [3] haruspices respondere, laetaque exta fuisse, et prolationem finium victoriamque et triumphum portendi; tum literae Valerii Aureliique lectae, et legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiae agerentur, quod diu sollicitati ne obsidionis quidem metu fide decessissent. De auxilio mittendo tum respondere placere [4], quum

*quagesimo*: numerus corruptus, ut et ap. Orosium, Eutrop. et alios. *Quadragesimo* plerique MSS. et vett. edd. *Quinq. quinq. quarto* coni. Glar. et *quinq. quinq. secundo* Dodwell. (in Chronol. subiuncta Dionys. Halicarn. pag. 52) Cler. et Crever. — *Omnium primum*, ut supra lib. III, cap. 19.

2. *Sulpicius consul retulit*, scilic. ad senatum.

3. *Precationem admisisse deos*; vid. I, 36, n. 3. *Respondere* verbum propr. de ominibus, iis, qui consuluntur. — *Prolationem finium* etc. vide supra ad XXVI, 21, n. 1.

4. *Tum respondere placere*, scil.

consules provinciis sortiti essent, atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit, *Vellent, iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias armaque illata sociis populi romani, bellum indici* [1]. Alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit: praetores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam [2], Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est [3]: id quum fessi diuturnitate et gravitate belli sua sponte homines taedio laborum periculorumque fecerant; tum Q. Baebius tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri [4], ne pace unquam frui plebs posset. Aegre eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis; et consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret, castigaretque segnitiem populi, atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul in campo Martio comitiis habitis [1], prius

senatum vel consules (conf. XXXV, 47, et Drak. ad XLII, 25, n. 5), nisi leg. *responderi*; Duker. et Crever.

Cap. VI. 1. *Vellent, iuberent..... indici*; vide ad I, 24, n. 11.

2. *Plancus urbanam*, scil. provinciam; vid. II, 40, n. 9.

3. *Antiquata est rogatio*; vid. ad IV, 58, n. 10.

4. *Bella ex bellis seri*; vide ad II, 1, n. 6. — *Castigaretque segnitiem pop. atque doceret.* Cod. Bamb. exhibet *segnitiam*, et *edoceret*. Hoc Drak. vocat Servium ad Virgil. Aeneid. II, 374: «*Segnities* iuxta antiquos dictum est; nam modo *segnitia* dicitur». Lem.

Cap. VII. 1. *Consul in campo Martio comitiis habitis*, h. e. dum habentur comitia (conf. ad V, 36, n. 3): nam ea nondum peracta erant, sed incipiunt. At vox *habitis* ab omnibus MSS. abest, et forte est delenda. Tum *comitiis* dictum, ut *ludis* et alia; vid. II, 36, n. 1.

quam centurias in suffragium mitteret, concione advocata, « Ignorare, inquit, videmini mihi, Quirites,
» non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli
» ( neque enim liberum id vobis permittit Philippus,
» qui terra marique ingens bellum molitur); sed
» utrum in Macedoniam legiones transportetis, an ho-
» stem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit,
» si unquam ante alias [2], punico certe proximo bello
» experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis
» obsessis fidemque nostram implorantibus impigre
» tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis
» tulerant [3], totum in Hispaniam aversuri bellum
» fuerimus, quod cunctando cum summa clade no-
» stra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium
» est, quin hunc ipsum Philippum, pactum iam per
» legatos literasque cum Hannibale in Italiam traii-
» cere, misso cum classe Laevino, qui ultro ei bel-
» lum inferret, in Macedonia continuerimus: et quod
» tunc fecimus, quum hostem Hannibalem in Italia
» haberemus, id nunc, pulso Italia Hannibale, de-
» victis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patia-
» mur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando
» Hannibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri
» regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab
» Sagunto Hannibal [4], sed quinto inde die, quam ab Co-
» rintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne aequa-

2. *Si unquam ante alias*, ut I, 28; II, 9; VI, 42; IX, 39; XXXII, 4. « Scio, sic solere loqui omnes: sed hic postulare contextus videtur, ut *nunquam* legamus. Nam *si unquam* notat exemplum e pluribus potissimum, *si nunquam* unicum; quod hic ponitur, et voc. *certe* etiam indicatur.» Baner.

3. *Mamertinis tulerant*; vid. supra ad librum XXVIII, cap. 28, not. 3.

4. *Quemadmodum ab Sagunto H.* vid. XXI, 38, n. 1. — *Ne aequaveritis Hannibali Philippum* etc. vid. ad XXXII, 21, n. 8. — *Dico, quantum vel vir viro, vel gens genti praestat*, immo *praestet*: at dicam, docebo vos, quantum Philippus Pyrrho et Macedones Epirotis praestent, ex iis, quae in comparatione ponuntur, liquet;

» veritis Hannibali Philippum, ne Carthaginiensibus » Macedonas; Pyrrho certe aequabitis: dico, quantum » vel vir viro, vel gens genti praestat. Minima accessio » semper Epirus regno Macedoniae fuit, et hodie est [5]. » Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, » Argosque ipsos, non vetere fama magis, quam » morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara: » quanto magis florentem Italiam, quanto magis in- » tegras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, » quos punicum postea bellum absumpsit, aggressus » Pyrrhus tamen concussit, et victor prope ad ipsam » urbem Romam venit! nec Tarentini modo oraque » illa Italiae, quam maiorem Graeciam vocant, ut » linguam, ut nomen sequutos crederes, sed Lucanus » et Bruttius et Samnis [6] a nobis defecerunt. Haec » vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura » aut mansura in fide creditis? manserunt enim pu- » nico postea bello: nunquam isti populi, nisi quum » deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. » Si piguisset vos in Africam traiicere, hodie in Italia » Hannibalem et Carthaginienses hostes haberetis. » Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat; ho- » stium urbes agrique ferro atque igni vastentur: » experti iam sumus, foris nobis, quam domi, fe- » liciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium, » bene iuvantibus diis, et, quae Patres censuerunt, » vos iubete. Huius vobis sententiae non consul modo » auctor est, sed etiam dii immortales; qui mihi sa-

Duk. Idem tamen monet, orationem abruptam et locum forte non sine vitio esse. *Dii, quantum* etc. coni. Roëll, non alloquitur *Quirites*; Bauer. Immo per totam orationem. — *Morte Pyrrhi nobilitatos Argos*; v. XXIX, 18, n. 3.

5. *Et hodie est*, leg. *hodieque* (i. e. hodie quoque; sed cf. Duk. et Drak.), et mox *Nostra nunc comparate*; Gron. Sed in proxime antecedd. et conseqq.

6. *Lucanus et Bruttius et Samnis* ab aliis recte accensentur *Graeciae Magnae*. — *Haec*, hos, hos populus.

» crificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui » vobisque, et sociis ac nomini latino, classibus exer- » citibusque nostris bene ac feliciter eveniret, laeta » omnia prosperaque portendere ».

VIII. Ab hac oratione [1] in suffragium missi, uti rogarat, bellum iusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria [2] dii, ut, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eveniret; consultique fetiales [3] ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari iuberent [4], an satis esset, in finibus regni quod proximum praesidium [5] esset, eo nuntiari? Fetiales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a Patribus permissum, ut, quem videretur [6], ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum praetorumque actum: consules binas legiones scribere iussi; veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi ius esset [7]. Praetoribus L. Furio Purpureoni et Q.

Cap. VIII. 1. *Ab hac oratione* (vid. I, 1, n. 5) *in suffragium missi, uti rogarat* Sulpicius consul, *bellum iusserunt*; vid. ad XXX, 43, n. 2. — *Supplicatio in triduum* etc. vid. III, 63, n. 2.

2. *Circa omnia pulvinaria*; vid. ad V, 13, n. 5.

3. *Consultique fetiales ..... decreverunt*; vid. IX, 9, n. 2.

4. *Vtrum ipsi utique nuntiari iub.* vid. II, 30, n. 1.

5. *Proximum praesidium*; vid. IX, 31, n. 1. Ad rem conf. XXXVI, 3, et XXXVIII, 46. Post voc. praeconsulti suppleto *sunt*, recte habet seq. *fetiales*, quod Gron. delendum putabat, nec male repetitum est, pluribus interiectis; Bauer.

6. *Vt, quem videretur ..... mitteret*; vid. sup. ad librum I, cap. 29, n. 4.

7. *Voluntarios, quos posset, .... ius esset*, quod XXXII, 2, multos legimus questos. *Voluntarii et veteres mi-*

MinucioRufo quina millia socium latini nominis consul daret: quibus praesidiis alterGalliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo et ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet [8], legere, donec et ipse quinque millia socium ac nominis latini effecisset: id praesidio Siciliae provinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor [9] priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est; uti propraetor in Sardiniam traiiceret, atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia socium nominis latini, qui eorum minime multa stipendia [10] haberet, legeret: et consules duas urbanas legiones scribere iussi, quae, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus punici belli societate, iraque inde tumentibus [11], mitterentur. Sex legionibus romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemaeo venerunt, qui nuntiarunt, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. Ceterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Graeciam mis-*

*lites* h. l. non ii, qui legitima annorum XX stipendia confecerant, ut evocati, sed qui anno priore militaverant, quosque dimittere consules iubentur, ut iis aliquid laxamenti a continua militia detur; Duker. Conf. X, 39; XXXII, 1, 8, al.

8. *Minime multa stipendia haberet;* vide ad III, 57, n. 5. Mox Gron. malebat *id praesidium Siciliae provinciae esse*, sc. *iussum*.

9. *M. Valerio Faltoni, qui praetor* etc. vid. XXV, 41, n. 8.

10. *Qui eorum minime m. s. haberet*, immo *haberent;* Mur. — *Contactis gentibus belli societate;* vid. ad II, 5, n. 3.

11. *Iraque inde tumentibus*, ut XXXIII, 11, n. 3 (ubi vid. Gron.), *iam tumentes;* nisi cum Ern. leg. *ira tumentes.* Sic passim *tumere, tumescere, turgere, turgescere, tumidus, turgidus, tumor* de ira, et *inflati* XXIV, 32, ubi vid. not. 2. Conf. ad Sil. II, 626; ad Iuvenal. I, 45, et intpp. Hor. Sat. I, 1, 21.

*surum esse: vel quieturum eum in regno, si populo romano socios defendere liceat* [1]*: vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quae facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiae regi ab senatu actae: responsumque, *Tutari socios populo romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi, regnique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suae reipublicae esse.* Munera deinde legatis in singulos quinum millium aeris ex legatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque, quae ad bellum opus essent, civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis iam, et obsecratione circa omnia pulvinaria facta [2], ne quid praetermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Iovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, iussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit, *ex incerta pecunia vovere* [3] *debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse: reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri: quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse.* Quamquam et res, et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset

Cap. IX. 1. *Defendere liceat* per alia bella; Periz. si possit, si nihil impediat; Duk. coll. Cic. Offic. I, 26; II, 19. Sed forte leg. *libeat* cum Mur.

2. *Obsecratione circa omnia pulvinaria facta*; vide ad III, 63, n. 2.

3. *Ex incerta pecunia vovere debere* (potius *voveri*, ut mox *reponi debere*) *si*, siquidem, *ea pecunia non posset in bellum usui esse:* nisi voveantur ludi ex pecunia, ex aerario sumenda, et summa eius statuta fuerit ac seposita, tota aerarii pecunia huic voti obligationi obnoxia videbitur, et aerarii usus in bellum nullus erit; Crev. Forte leg. *ex i. p. voveri deberi. Si* (etsi; vide ad V, 51, n. 1) *ea pecunia nunc posset in bellum usui esse, seponi statim debere* etc. Codex Paris. 5738 pro *si ea pec.* etc. ita variat: *se a pecun. non posse in bel. us. esse, reponique stat. deberet*; quidam silent. Goëller. pag. 365, sic e cod. Bamb. legendum proponit: *ex inc. pec. voveri debere, quia pec..... esse, reponique st. deberet nec..... misceri: quod si fact.*, id est, si cum alia pecunia misceretur etc. Lem.

recte votum incertae pecuniae suscipi: posse rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, praeeunte maximo pontifice [4], quibus antea quinquennalia vota [5] suscipi solita erant; praeterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus, gallici tumultus fama [1] exorta est. Insubres Cenomanique et Boii, excitis Salyis Ilvatibusque [2] et ceteris ligustinis populis, Hamilcare poeno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitus [3] substiterat, Placentiam invaserant; et, direpta urbe ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinae urbis audita clades spatium

4. *Praeeunte maximo pontifice*; vid, ad IV, 21, n. 1.

5. *Quinquennalia vota*; v. XXVII, 33, n. 4. — *Quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset*, sc. ad eas res, i. e. ad ludos donaque dandam (cf. XXV, 12, et XXXVI, 2): nisi leg. *quanta*, sc. pecunia senatus tum, quum votum solveretur, ludos donaque facienda censuisset; Duk. Conf. XXXIV, 44, et XLII, 28. — *Toties ante ludi*. In cod. Bamb. variam lectionem hic Goëller notat memoratu dignam; pro *toties* inest *octiens*; cuius lectionis veritas probari nunc quidem non potest. Nam quinquies tantum in superioribus, quae supersunt, a Livio magni ludi memorantur, IV, 27; V, 19; VII, 11; XXII, 10; XXVIII, 45. De lectione *octiens* itaque decerni non potest, dubitari tamen. Lem.

Cap. X. 1. *Gallici tumultus fama*; vid. II, 26, n. 1.

2. *Salyis Ilvatibusque*: illi ab h. l. alieni sunt (vid. V, 34, n. 7), et hi nominis situsque obscuri, qui tamen memorantur etiam XXXII, 29 et 31. Pro *Salyis* MSS. et edd. ant. habent *Selanibus*, *Selinibus*, *Silenibus* et *Senilibus*. Cluver. Ital. Ant. I, 7, 10, p. 50 et 78, coni. *Statiellis* (sed vid. XLII, 8) *Veliatibusque* (conf. Plin. VII, 49 seu 50, ibique Hard.); I. Fr. Gronov. *Salyis Celelatibusque*; Iac. Gronov. *Sollinibus* (seu Solliniensibus; de quibus vid. Cluvar. Ital. Ant. p. 67, et Holsten. ad Cluver. p. 87) *Iriatibusque*, ita dictis ab Iria opp. apud Ptol., Plin. et alios, hod. *Voghera*.

3. *De Hasdrubalis exercitu* ibi caeso; vid. XXVII, 49.

colonis dedit ad claudendas portas, praesidiaque per muros disponenda; ut obsiderentur tamen [4] prius, quam expugnarentur, nunciosque mitterent ad praetorem romanum. L. Furius Purpureo tum provinciae praeerat: cetero ex senatusconsulto exercitu dimisso, praeter quinque millia socium ac latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciae circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset: *duarum coloniarum, quae ingentem illam tempestatem punici belli subterfugissent, alterum captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari: nec in exercitu suo satis praesidii colonis laborantibus [5] fore, nisi quinque millia socium quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda obiicere velit, et tanta sua clade iam inflatos excidio coloniae romanae augere hostium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat [1], Arimini eadem die adesse iuberet, et aut ipse, si per commodum reipublicae posset, ad opprimendum gallicum tumultum [2] proficisceretur; aut L. Furio praetori scriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam: Carthaginem, ut nuntia-

4. *Vt obsiderentur tamen* (vid. I, 12, n. 1) *prius*, *q. e.* h. e. ut non ex improviso caperentur, sed obsidione morarentur prius, et nuntios mitterent auxilia petitum; Gron.

5. *Colonis laborantibus*; vid. III, 31, n. 1.

CAP. XI. 1. *In Etruriam ad conveniendum diem edixerat*; vid. XXII, 12, n. 1. — *Per commodum reip.* vid. V, 12, n. 6.

2. *Ad opprimendum gallicum tumultum*; vid. II, 26, n. 1.

rent, *civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra foedus facere: exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum romanum. Eum, si pax placeret, revocandum illis, et dedendum populo romano esse.* Simul nuntiare iussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse, ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari* [3] *dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex foedere restituantur.* Haec ad Carthaginienses mandata. Masinissae gratulari iussi, *quod non patrium modo recuperasset regnum, sed, parte florentissima Syphacis finium adiecta, etiam auxisset.* Nuntiare praeterea iussi [4], *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis iuvisset, iniuriasque inferendo sociis populi romani, flagrante bello Italia, coëgisset classes exercitusque in Graeciam mitti; et, distinendo copias* [5], *causa inprimis fuisset serius in Africam traiiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia numidarum equitum.* Dona ampla data, quae ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea et palmata tunica [6] cum eburneo scipione, et toga praetexta cum curuli sella; iussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse iudicasset, enise id populum romanum merito eius praestaturum.* Verminae quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, et culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes.

3. *Carthagini obversari*; vid. supra ad XXIV, 23, n. 2, et XXVIII, 26, n. 1.

4. *Nuntiare praeterea iussi:* del. forte vox postrema; Gronov. — *Flagrante bello Italia*, vulg. *Italiae.*

5. *Distinendo copias*; vid. supra ad librum III, cap. 23, n. 1. — *Petere*, scil. iussi: non legendum, ut vulg., *peterent*; Gron.

6. *Toga purp., palmata tunica etc.* conf. XXVII, 4, et XXX, 15, n. 5. Mox leg. *si quid sibi ad firmandum* etc. Gron.

*Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum; Verminam quoque annisurum, ne officiis in populum romanum aut a Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex sociusque et amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *Et patrem eius Syphacem sine causa ex socio et amico hostem repente populi romani factum; et eum ipsum rudimentum adolescentiae bello lacessentem Romanos posuisse; itaque pacem illi prius petendam a populo romano esse, quam ut rex sociusque et amicus appelletur. Nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum romanum* 7 *consuesse. Legatos romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminae pacis dent leges, liberum arbitrium eis populo romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius: quinqueremes singulis datae.

XII. Literae deinde in senatu recitatae sunt Q. Minucii praetoris, cui Bruttii provincia erat; *Pecuniam Locris ex Proserpinae thesauris* [1] *nocte clam sublatam: nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare.* Indigne passus senatus, non cessare ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem [2], tam clarum recensque

7. *Nominis eius honorem pro magnis ..... consuesse*; vid. Spanhem. de pr. et usu num. Diss. VIII, p. 476. Dukeri nota est: « Verbum *consuesse* iodicat, id dudum ita factitatum. Sed non alia exempla habeo, quam XXX, 15, et forte Polyb. I, 16, de Masinissa et Hierone. Itaque suspicor, Livium magis ex posterioris, quam illius temporis consuetudine hoc senatui tribuere ». — *Liberum arbitrium eis populo rom. permittente*, in multis MSS. et edd. ant. *eius*, prob. Rubeo. si et *permittenti* legatur, ut sensus sit: si liberum pacis dandae arbitrium populo rom. Vermina permittat. Id probabile fieri ex cap. 19 extr. et XXVIII, 34, monet Gron.

Cap. XII. 1. *Locris ex Proserpinae thesauris*; conf. XXIX, 7 et 18.

2. *Ne Pleminium quidem* etc. conf. XXIX, 7, 21, 22.

noxae simul ac poenae exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad praetorem in Bruttios scriberet: *senatui placere, quaestionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius* [3] *praetor triennio ante habuisset. Quae inventa pecunia esset, reponi. Si quo minus inventum foret, expleri; ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent* [4], *fieri causa expiandae violationis eius templi.* Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nuntiata acciderunt: in Lucanis caelum arsisse afferebant; Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse; Lanuvii templo Sospitae Iunonis nocte strepitum ingentem exortum. Iam animalium obscoeni fetus [5] pluribus locis nuntiabantur: in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset: alter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu inventus; Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessae porcus cum capite humano natus; in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus: foeda omnia et deformia errantisque in alienos fetus naturae visa. Ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplo deportari; sicut proxime, C. Claudio [6], M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fetus erat: nihilo minus decemviros adire libros [7] de portento eo iusserunt: decemviri ex libris res divinas easdem, quae

3. *Eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius* etc. cf. XXIX, 20 sq. et ad XXIV, 14, n. 3. Mox leg. *si quod minus inventum foret* etc.

4. *Sicut ante pontifices censuissent;* conf. XXIX, 20, 21. — *Causa expiandae violationis eius templi;* vid. ad Praef. n. 3, et ad II, 31, n. 2. De *prodigiis* mox memoratis vid. ad I, 31, n. 1.

5. *Iam animalium obscoeni fetus,* monstrosi et hinc male ominati, mala portendentes. Conf. Heyn. ad Virgil. Georg. I, 470, et Aen. XII, 876. — *Incertus infans natus, masculus an femina esset;* vid. XXVII, 11, n. 5, et XXX, 35, n. 4.

6. *Sicut proxime, C. Claudio .... erat;* vid. XXVII, 37.

7. *Decemviros adire libros;* vide ad III, 10, n. 6.

proxime secundum id prodigium factae [8] essent, imperarunt. Carmen praeterea ab ter novenis virginibus cani [9] per Vrbem iusserunt, donumque Iunoni Reginae ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit. Carmen, sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita), quum consules in provincias proficisci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio, M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno [1], adierunt senatum; quia consules, quum ad novum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix aerarium sufficeret, negaverant esse, unde iis in praesentia solveretur. Senatus querentes eo non sustinuit [2], *Si in punicum bellum pecunia data in macedonicum quoque bellum uti respublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio, tanquam ob noxam, suam pecuniam fore?* Quum et privati aequum postularent, nec tamen solvendo aere alieno respublica esset [3], quod medium inter aequum et utile erat, decreverunt, *Vt, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret, et sibimet emptis opus*

8. *Secundum id prodigium factae;* vid. I, 4, n. 1.

9. *Carmen ab ter novenis virginibus cani*, etc. vide ad XXVII, 37, n. 5.

Cap. XIII. 1. *Privati, quibus ex pecunia, quam M. Valerio .... eo anno;* conf. XXVI, 35, 36, et XXIX, 16. Alteram pensionem non memoravit Livius; unde eam nondum solutam, et nunc demum pro tertia solvi putabat Glar. Hinc et *ultima pensio* memorari demum videtur l. XXXIII, cap. 42.

2. *Senatus querentes eo non sustinuit;* vide ad II, 44, n. 6. — *Publicatam suam pecuniam fore;* vide ad III, 31, n. 2.

3. *Solvendo aere alieno resp. esset;* vide ad II, 9, n. 5.

*esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. Consules agrum aestimaturos, et in iugera asses vectigales, testandi causa publicum agrum esse, impositturos; ut, si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, restitueret agrum populo.* Laeti eam conditionem privati accepere: Trientius Tabuliusque [4] is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus est, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, secundum vota [1] in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab Vrbe, Brundisium venit, et, veteribus militibus voluntariis ex africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, altera die, quam a Brundisio solvit, in Macedoniam traiecit. Ibi ei praesto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho cum viginti longis navibus et militum copiis; neque enim ipse rex Athenas obsidebat. Eo maxime tempore Abydum [2] oppugnabat, iam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter proelio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, praeter ferociam insitam, foedus ictum cum Antiocho [3] Syriae rege, divisaeque iam cum eo Aegypti opes; cui, morte audita Ptolemaei regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athe-

4. *Trientius Tabuliusque:* forte leg. *trientius tabulius* vel *trientabulus*, h. e. datus pro trientibus tabulis aut triente tertio tabularum, i. e. pro tertia parte eius, quod tabulis publicis debebatur; Gron. ad h. l. et Obss. IV, 23.

Cap. XIV. 1. *Secundum vota*, etc. vide ad I, 4, n. 1.

2. *Eo maxime tempore Abydum oppugnabat* Philippus (vid. ad c. 17, n. 1), *iam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus*, ad Chium et ad Laden ins., *neutro feliciter proelio, vires expertus*; vide ad XXXII, 33, n. 5, et Polyb. XVI, 14, ubi conf. Schweigh.

3. *Foedus ictum cum Antiocho S. r. divisaeque... imminebant*; vide ad cap. 2, n. 2, et ad III, 51, n. 3.

nienses haudquaquam digna causa; dum ex vetere fortuna nihil praeter animos servant. Acarnanes duo iuvenes per Initiorum dies [4], non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quaedam percunctantes; deductique ad antistites templi, quum palam esset, per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam foede atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit; impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis praeda in Acarnaniam rediit; et irritatio animorum ea prima fuit: postea iustum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, persequuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Aeginam venissent; rex Piraeeum [5], renovandae firmandaeque cum Atheniensibus societatis causa, traiecit. Civitas omnis obviam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus [6] suis intrantem urbem, ac dii prope ipsi exciti sedibus suis, exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quae vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur,

4. *Per Initiorum dies*; vide ad II, 18, n. 1. *Initia* mysteria (Cereris), quoniam principia vitae melioris fuere. Maiora mysteria mense Boëdromione, in autumno, agebantur. Cf. Wagner. ad Cic. Leg. II, 14, 35; Casaub. Exerc. adv. Baron. XVI, 43; Meurs. Eleus. cap. 7; Scaliger. de Emend. Temp. I, p. 29, et V, p. 318. — *Imprudentes religionis*; vide supra ad IV, 39, n. 4.

5. *Rex Pyraeeum ... traiecit*; vide ad Nep. Them. 6.

6. *Sacerdotes cum insignibus*, etc. conf. Polyb. XVI, 25, 5-7. — *Dii prope ipsi exciti sedibus suis*, πάντας μὲν τοὺς ναοὺς ἀνέῳξαν, ἐπὶ δὲ πᾶσι

quam praesentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis [1], assentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem, quae missae in concionem recitataeque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem sociam; deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset; ad postremum adhortatio; *Capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent* [2]; *nequidquam postea, si tum cessassent, praetermissam occasionem quaesituros.* Rhodii deinde legati auditi sunt; quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Atheniensium, captas nuper a Macedonibus recuperatasque, remiserant: itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent [3], ad decem veteres tribus addenda: et Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recipit. Rhodii Ciam [4] ab Aegina, inde per insulas Rhodum navigarunt; omnibus,

θύματα τοῖς βωμοῖς παραστήσαντες ἠξίωσαν αὐτὸν θῦσαι, Polyb.

Cap. XV. 1. *Significationibus acclamationibusque multitudinis*, ut ἐπισημασία εὔνοικὴ καὶ προστατικὴ et simpl. ἐπισημασία favoris honorisque significatio, benevolentiae testimonium apud Polyb. VI, 6, 8, et XXX, 1, 1. Conf. inf. ad XXXV, 43, n. 6; Schweigh. ad Polyb. XXVI, 2, 6; Victor. ad Cic. ad Attic. I, 16.

2. *Dum etiam Romanos haberent*, sc. socios. — *Praetermissam occasionem quaesituros;* vide ad lib. I, cap. 11, n. 1; lib. IX, cap. 19, n. 5; lib. XXV, cap. 38, n. 8.

3. *De tribu, quam Attalida appellarent* Athenienses, *ad decem veteres tribus addenda*; conf. Polyb. XVI, 25, 9; Pausan. I, 5. 5: I, 8 pr. Steph. Byz. in Ἀτταλίς et Βερενικίδαι. — *Secundum haec*; vid. supra ad librum I, cap 4, n. 1.

4. *Rhodii Ciam* insulam, Simonidis patriam, quae ab Aegina Rhodum navigantibus non longe a Sunio prom. prima Cycladum occurrit, et vulgo Κέως, *Ceos*, Ptolem. Κία, aliis *Cea*

praeter Andrum Parumque et Cythinum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae missi [5] in Aetoliam nuntii exspectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere [6]; et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace; et ipse Rhodiique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatae per se Graeciae titulum [7] habere potuissent. Patiendo rursus eum in Hellespontum traiicere, occupantemque Graeciae opportuna loca [8] vires colligere, bellum aluere, gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus [1], qui, quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi [2], ut Moroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit: et Maroneam quidem primo impetu expugnavit; Ae-

el Κίος, hod. *Cia* vel *Zea* dicitur; vid. Intpp. Plin. IV, 12, seu 20 extr. Strab. X, pag. 486, et Schweigh. ad Polyb. XVI, 26, 10, et XVI, 41, 7. MSS. h. l. *Ceiam* (forsan haud absurde), *coram*, *etiam*, etc., nullus *Ceam* aut *Ciam*. — *Per insulas* Cycladas.

5. *Attalum Aeginae missi*, etc. conf. Polyb. XVI, 28.

6. *Nihil agentem tenuere*; conf. ad II, 63, n. 3. Mox Duk. coni. *sed neque illos excire . . . et ipse Rhodiique* quum (ita quinque MSS., inter quas cod. Bamberg. Lem.), *si institissent tunc Philippo*, etc.

7. *Egregium liberatae per se Graeciae titulum*, laudem, gloriam. Conf. ad XXXIV, 32, n. 4; XLII, 52, n. 8; XLV, 11.

8. *Graeciae opportuna loca*; vide ad I, 54, n. 4. Pro *Graeciae* leg. *Thraciae*, cuius sunt loca, quae mox enarrantur; Gron.

Cap. XVI. 1. *Philippus magis regia animo est usus*; conf. Polyb. XVI, 28, 3. — *Philocle quodam*, etc. conf. Ind. et Polyb. XVI, 24; XXIII, 14; XXIV, 1, 3. Mox memorantur multa Thraciae oppida, tum maritima, ut *Maronea* et *Aenus*, tum mediterranea.

2. *Classe tradita Heraclidi*; conf. c. 33, et ad XXXII, 5, n. 5.

num inde cum magno labore, postremo proditione Ganymedis praefecti Ptolemaei, cepit; deinceps alia castella, Cypsela et Doriscon et Serrheum [3], occupat: inde progressus ad Chersonesum, Elaeunta et Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recepit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quaedam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt: ea oppugnatio diu Philippum tenuit; eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad Tenedum staret, miserunt. Eodem postea, quum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus quum traiecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adiutis sociis.

XVII. Abydeni primo, tormentis [1] per muros dispositis, non terra modo adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. Postea, quum et muri pars strata ruinis, et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam perventum esset, legatos ad regem de conditionibus tradendae urbis miserunt [2]. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus, Attalique praesidium emitti liceret, atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philip-

3. *Serrheum.* Duo e codd. Paris. *Sentheum;* quod in MSS. varie corrumpitur. Ceterum Plinius lib. IV, cap. 11, *Serreum* montem ponit prope Doriscum; idem ait lib. cit. cap. 12, Alopeconnesum esse insulam haud procul a Coelo, Chersonesi portu. Lem. — *Tradentibus ipsis;* vid. supra ad lib. III, cap. 47, n. 1.

Cap. XVII. 1. *Abydeni primo, tormentis*, etc. cf. de situ et memorabili expugnatione Abydi Polyb. XVI, 29–35. *Abydus* urbs Troadis in Asia Minore ad Hellespontum, obiacens *Sesto* in Chersoneso Thraciae, et a Philippo una cum Sesto (vide infra ad XXXII, 33, n. 8) oppugnata ob portum praecipue ingentem, ut per eum in Asiam ingredi posset.

2. *Legatos ad regem ... miserunt;* cf. Polyb. XVI, 30, 7.

pus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset [3]; adeo renuntiata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianae, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus, in gymnasium includi iuberent; aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, congeri; sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. Ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum, pro diruto muro pugnantem, vidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent; aurum, argentum vestemque, quae in navibus esset, in mare deiicerent; tectis publicis privatisque, quam plurimis locis possent, ignes subiicerent: et, se facinus perpetraturos, praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus [4], iureiurando adacti; tum militaris aetas iurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox proelium diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius [1] trium con-

3. *Nihil pacati....respondisset*, ut XLIII, 18. — *Ab indignatione simul ac desperatione*; vid. I, 1, n. 5.

4. *Praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus*; vide ad I, 24, n. 9, et IV, 21, n. 1. — *Principes*, Glaucides et Theognetus, *quibus atrocior pars facinoris....mittunt*; cf. Polyb. XVI, 33. — *Cum infulis*; vid. II, 53, n. 6.

CAP. XVIII. 1. *M. Aemilius* Lepidus, *Alexandriam missus* tum aliam ob causam (vid. cap. 2), tum ut tutelam Ptolemaei Epiphanis pueri susciperet; vid. Iustin. XXX, 3, et Val.

sensu minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. Qui, questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum maxime Abydum oppugnaret, quum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret; « Num Abydeni quoque, inquit [2]; » ultro tibi intulerunt arma? » Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quae habenda apud regem esset. « Aetas, inquit, et forma et supra omnia » romanum nomen te ferociorem facit: ego autem » primum velim, vos foederum memores servare me» cum pacem. Si bello lacesseritis, mihi quoque in » animo est facere, ut regnum Macedonum nomen» que, haud minus quam romanum, nobile bello » sentiatis. » Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quae coacervata erant; accepto, hominum praedam omnem amisit: tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati [3], qui pugnantes mortem occubuissent, periuriumque aliis alii exprobrantes, et sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad caedem coniugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias leti [4] interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum, et, *triduum se ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores; nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Phi-

Max. VI, 6, 1. Conf. ad haec et seqq. Polyb. XVI, 34. — *Trium* legatorum (vid. c. 2) *consensu*, h. e. amborum collegarum et suo; Gron. Cf. III, 25, n. 4.

2. *Num Abydeni quoque, inquit*, etc. Polyb. XVI, 34, τί δ' Ἀθηναῖοι; τί δὲ Κιανοί; τί δὲ νῦν Ἀβυδηνοί; καὶ τούτων τίς, ἔφη, σοὶ πρότερος ἐπέβαλε τὰς χεῖρας.

3. *Repente proditos rati*; vide ad II, 43, n. 5.

4. *Per omnes vias leti*; vide ad IV, 48, n. 2.

lippus, imposito Abydi praesidio [5], in regnum rediit. Quum, velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt, consulem iam in Epiro esse, et Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter haec legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare gallici exercitus duce, responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exilio eum mulctarent, bonaque eius publicarent. Perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse; et de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satis facerent. Ducenta millia modium tritici [1] Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt: inde in Numidiam ad regem profecti legati; dona data Masinissae, mandataque edita; equites mille numidae (quum duo millia [2] daret) accepti. Ipse in naves imponendos curavit, et cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat: is, ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit. Omnem pacem bonam iustamque fore sibi cum populo romano: datae leges pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

5. *Imposito Abydi praesidio*, sic ut XXXVI, 12, n. 4; nisi ex quatuor MSS. reponendum sit *Abydenis*; Iac. Gron. — *Nuntii occurrerunt... esse*; vid. tamen ad librum VIII, cap. 19, not. 10.

Cap. XIX. 1. *Ducenta millia mod. trit.* Creverius ait esse modios parisienses paulo plus 154166, sive quos vocamos *setiers* 12847. Lem. — *In Numidiam ad regem*, Masinissam. Ita omnes MSS. et edd. ante Froben. quae *ad reges* (Masinissam et Verminam) substituit. Sed *ad Verminam tertia legatio* fuit.

2. *Quum duo millia daret*; vide ad III, 21, n. 3.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. Qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in Vrbem; *res triumpho dignas esse* censebat senatus, *sed exemplum a maioribus non accepisse, ut, qui neque dictator* [1], *neque consul, neque praetor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut praetorem, obtinuisse.* Decurrebatur tamen eo, ut ovans Vrbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit, et ex senatusconsulto L. Lentulus ovans Vrbem est ingressus. Argenti tulit [2] ex praeda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta: militibus ex praeda centum viginti asses divisit.

XXI. Iam exercitus consularis [1] ab Arretio Ariminum traductus erat, et quinque millia socium latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant: itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendae fuit [2], si protenus de via ad castra oppugnanda duxisset: palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto praesidio: lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli, clamore suorum ex agris re-

CAP. XX. 1. *Vt, qui neque dictator*, etc. vide ad XXVI, 21, n. 1, et XXVIII, 38, n. 4.

2. *Argenti tulit ex praeda*, etc. scil. in aerarium.

CAP. XXI. 1. *Iam exercitus consularis*, etc. conf. cap. 10 pr. et 11 pr.

2. *Occasio egregie rei gerendae fuit, si ... duxisset*; vide ad I, 23, n. 4, et XXVIII, 33, n. 2.

vocati, omissa praeda, quae in manibus erat, castra repetivere, et postero die in aciem progressi; nec Romanus moram pugnandi fecit: sed vix spatium instruendi fuit; eo cursu hostes in proelium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat[3]) in prima acie locata est; in subsidiis duae romanae legiones. M. Furius dextrae alae, legionibus M. Caecilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) praepositi: praetor secum duos legatos, Cn. Laetorium et P. Titinium, habebat; cum quibus circumspicere et obire ad omnes hostium subitos conatus[4] posset. Primo Galli, omni multitudine in unum locum connisi, obruere atque obterere sese dextram alam, quae prima erat, sperarunt posse. Vbi id parum procedebat, circumire a cornibus, et amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit praetor, ut et ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra laevaque alae, quae in prima acie pugnabat, circumdat, aedemque deo Iovi vovit[5], si eo

3. *Dextra ala in prima acie: in alas divisum socialem exercitum habebat*, scilic. Furius; nisi potius cum Lips. de Mil. Rom. II, 7, leg. *habebant*, ut studiose notet Livius morem, qui non suo aevo et diu ante, sed tunc obtinuerit, nec omnibus forsan fuerit notus. Nota Dukeri est: « Cur vero Livius, qui saepe antea alas sociorum memoravit, demum h. l. tam studiose id, quod Lipsius putat, notare voluit? et cur h. l. tantum *una ala* sociorum in prima acie, et *duae legiones* in subsidiis locatae dicuntur? Hoc tum ideo factum credit Schel. ad Polyb. c. 12, quod Galli eo cursu in proelium venerint, ut Romanis vix spatium fuerit ceteras copias instruendi. Mihi verosimilius videtur, sinistram sociorum alam non fuisse in exercitu praetoris, sed consulem in Etruria eam subsistere voluisse, et quidem senatusconsulto iussum; conf. ad cap. 11. Nec obiici potest, si tantum una ala in exercitu praetoris fuisset, non posse eam appellari *dextram*; sed potius ex hoc etiam loco probabile fit, *dextram* et *sinistram alam* non a loco appellatas fuisse, quem in acie tenuerint ». Cf. ad lib. XXV, cap. 21, n. 4, et XXVII, 14, n. 2.

4. *Obire ad omnes h. sub. conatus*; vide ad X, 25, n. 9.

5. *Aedemque deo Iovi vovit*: Sigon. coni. *aedesque duas Iovi vovit*, coll. XXXIV, 53 extr. et XXXV, 41. Cf.

die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera[6] sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumire eos aciem patiatur. Simul et ipse, ut extenuatam mediam deductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, et perrumpere ordines iubet. Et cornua ab equitibus, et medii a pedite pulsi; ac repente, quum omni parte caede ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. Fugientes persequutus eques, mox et legiones insequutae in castra impetum fecerunt: minus sex millia hominum inde effugerunt; caesa aut capta supra quinque et triginta millia cum signis militaribus septuaginta, carpentis gallicis, multa praeda oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux poenus eo proelio cecidit [7], et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria laetaque Romae fuit: literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt; plurimi dextrae alae, in quam primo impetu vis ingens hostium illata[1] est. Quamquam per praetorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quae Romae agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum a praetore ac-

infra ad librum XXXIV, cap. 53, not. 5.

6. *Vt parte duarum legionum equites, altera* etc. vide ad III, 37, n. 6. — *Circumire eos aciem*, ut IX, 27; XXXVI, 16; XXXVII, 29, 42.

7. *Hamilcar dux poenus eo proelio cecidit*, quem triennio post alio captum proelio, et in triumpho ductum fuisse, alii auctores sunt; vide ad librum XXXII, cap. 30, et lib. XXXIII, cap. 23.

Cap. XXII. 1. *In quam primo impetu vis ingens hostium illata est:* vox *ingens* exsulat a MS. Thuau. et Lov. 2, prob. Iac. Gron. et Duk. quia Livius ante dixit, hostes *in unum hunc locum omni multitudine connisos fuisse*. Cf. Duk. ad Flor. IV, 2, 72.

cepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. Ab classe, quae Corcyrae subducta[2] erat, C. Claudius triremesque romanae (sicut ante dictum est[3]), Athenas missae, quum Piraeeum pervenissent, despondentibus iam animos sociis spem ingentem attulerant; nam et terrestres ab Corintho, quae per Megaram incursiones in agros fieri solitae erant, non fiebant; et praedonum a Chalcide naves, quae non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare[4], sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres rhodiae quadriremes, et erant atticae tres apertae naves[5], ad tuendos maritimos agros comparatae: hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existimanti Claudio esse, maioris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII. Exsules ab Chalcide, regiorum iniuriis pulsi, attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse; nam et Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, praesidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias

2. *Corcyrae subducta* classis; vide ad VIII, 26, n. 1.

3. *Sicut ante dictum est* cap. 14. — *Per Megaram*; vide ad XXIV, 30, n. 6.

4. *Non modo non Sunium superare* (vide ad I, 40, n. 1, et II, 50, *n.* 4), *sed nec*, etiam non, vel ne quidem, ut *neque* XXXIII, 5, n. 6; nisi malis dicere post *sed* supplendum esse *etiam* (vide ad I, 40, n. 1), et *nec* positum pro simpl. *non*, ut passim *nec* et *neque*; v. c. I, 23; II, 22; III, 22, al. Cf. ad Tac. Ann. I, 32, n. 7. *In* multis MSS. et edd. ante Asceus. *ne*, h. e. ne quidem; vide ad lib. XXXIII, 49, n. 1. — *Extra fretum Euripi*; vide tamen ad librum XXVIII, cap. 6, not. 3.

5. *Atticae tres apertae naves*; vide ad XXII, 19, n. 4.

Euboeae posset; ne superato promontorio[1] conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris[2] movit; et tranquillo pervectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa scalis cepit, alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. Progressi inde ad frequentia aedificiis loca, custodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt [3]; inde in totam urbem discursum est, aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis iniectus erat. Conflagrarunt et horrea regia, et armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque: caedes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri coepta est; nec ullo iam, qui militaris aetatis esset, non aut caeso, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane praefecto praesidii interfecto, praeda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. Carcer etiam ab Rhodiis refractus, emissique captivi, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis deiectis[4] truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves, et Piraeeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum romanorum fuisset, ut et Chalcis teneri, et non deseri praesidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis et Euripus[5] adempta regi forent; nam ut terra Thermopylarum angustiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit.

Cap. XXIII. 1. *Superato promontorio*; vide ad II, 50, n. 4.

2. *Primis tenebris movit*; vide ad II, 3, n. 2. — *Tranquillo pervectus*; vide ad XXIV, 8, n. 6. — *Qua infrequentissima urbis sunt*; vide ad III, 70, n. 2, et X, 11, n. 3. — *Paucis m.* vide ad I, 14, n. 4.

3. *Multitudinem armatorum acceperunt*, ceperunt.

4. *Statuis regis deiectis*; conf. ad XXXIX, 7, n. 4, et ad Iuvenal. X, 58. Paulo ante *quos eo Philippus* etc. coni. Gron.

5. *Chalcis et Euripus*; vide ad XXVIII, 5, n. 8, et XXVIII, 6, n. 3.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat: quod quum esset nuntiata clades sociae urbis, quamquam serum auxilium perditis erat, tamen, quae proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum et trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. A qua destitutus spe, nec quidquam aliud, quam ad[1] deforme spectaculum semirutae ac fumantis sociae urbis quum venisset, paucis vix, qui sepelirent bello absumptos, relictis, aeque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum[2], per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. Et respondisset, ni speculator (hemerodromos vocant Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium[3]), contemplatus regium agmen e specula quadam, praegressus nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi somnus eademque negligentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos[4] prodiderat. Excitati nuntio trepido et praetor Atheniensium[5] et Dioxippus praefectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari iubent, ut hostes adesse omnes scirent: ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philip-

Cap. XXIV. 1. *Nec quidquam aliud, quam ad* etc. vide ad II, 8, n. 9.

2. *Transgressus ponte Euripum*; vide ad XXVIII, 6, n. 3.

3. *Speculator: hemerodromos vocant Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium*; proprie *speculatores* Graecis ἡμεροσκόποι et ἡμεροφύλακες dicebantur: sed iidem solebant esse ἡμεροδρόμοι et δρομοκήρυκες (*Eilboten*), ut quam celerrime scitu necessaria, quae signis indicari non possent, suis nuntiarent. Conf. Duker. ad h. l. Stephani Schedissm. VI, pag. 280 (ubi graeca legitur ἡμεροδρόμων descriptio); Herodot. VII, 192; Aeneae Poliorc. c. 6, ibique Casaub. Turneb. Advers. XXVII, 7.

4. *Quae Chalcidem ..... prodiderat*; vide II, 43, n. 5.

5. *Praetor Atheniensium* forte non archon, quod Duk. suspicabatur, sed στρατηγός. Conf. supra ad librum VI, cap. 42, n. 7.

pus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, et fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa [6]; et considere ac conquiescere agmen iussit, vi aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit: porta ea, velut in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque, quam ceterae, est; et intra eam extraque latae sunt viae, ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent, et extra limes mille ferme passus [7], in Academiae gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium praeberet. Eo limite Athenienses cum Attali praesidio et cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, et diu optata caede (neque enim ulli graecarum civitatium infestior erat) expleturum [8], cohortatus milites, *ut, se intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset*, concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus; quod, ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem quum suis ardorem, tum pavorem hostibus, iniecit. Plurimos manu sua cominus

6. *Sustinuit signa*; vide ad II, 44, n. 6. — *Ab Dipylo accessit*, scilic. ad urbem, *porta ea* etc. vide ad VIII, 17, n. 5, et XXIV, 21, n. 3.

7. *Et extra limes* (vide ad II, 39, n. 3) *mille ferme passus* longus (sed potius cum Duk. leg. *passuum*, quia latitudo, non longitudo limitis significatur), ab Dipylo *in Academiae gymnasium ferens*; vid. Plin. XII, 1 seu 5; XXXI, 1 seu 3; Potteri Archaeol. I, 8, p. 88 sq. vers. Ramb.; *Voyage du jeune Anacharsis*, t. II, c. 7, 8; Meursius in Ceramico gemino, c. 20 sq. et in Athen. Attic. lib. II, c. 1 sq. Menag. ad Diog. Laërt. III, 7.

8. *Et diu optata caede ..... expleturum* se, scil. odium; vel *diu optata*, quae iam diu optasset, se *expleturum*, confecturum, perfecturum, *caede* hostium.

eminusque vulneratos compulsosque in portam consequutus et ipse, quum maiorem in angustiis trepidantium edidisset caedem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit; quia, qui in turribus portae erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos coniicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis gymnasiumque[9] et lucus erat circumiectus) posuit; sed Cynosarges et Lyceum, et quidquid sancti amoenive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra[10]; nec divini humanive iuris quidquam prae impotenti ira est servatum.

XXV. Postero die, quum primo clausae fuissent portae, deinde subito apertae, quia praesidium Attali ab Aegina, Romanique ab Piraeeo[1] intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. Inde Eleusinem profectus, spe improviso templi castellique, quod et imminet et circumdatum est templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, et classem a Piraeeo sub-

9. *Cynosarges (templum Herc. lucus et gymnasium*, a quo dicti Κύνικοι) *et Lyceum* et Academia, tria gymnasia Athenarum celeberrima, extra urbis moenia exstructa; vid. Hesych. et Suid. v. Κυνόσαργες (qui illud ita dictum tradunt, quod Didymus iussu oraculi eo loco *templum Herculi* struxerit, quo canis albus, κύων ἀργής, deposuerit carnes victimae, a se mactatae), et auctores in not. 7 laudati.

10. *Sed etiam sepulcra*, quae in Graecia extra urbium moenia esse solebant. Cf. ad XXV, 9, n. 11; Vales. ad Ammian. Marcell. 18, 7; Potteri Archaeol. gr. 4, 7.

Cap. XXV. 1. *Ab Aegina*, *Romanique ab Piraeeo* etc. vide ad VIII, 17, n. 5. — *Inde Eleusinem profectus*, opp. Atticae Megara versus in maris ora, ad dextram Cephisi ripam, celeberrimum initiis seu mysteriis Eleusinis Cereris, *spe improviso templi* Cereris *capiendi castellique*, *quod et imminet* (vide ad III, 51, n. 3) *et circumdatum est templo*, intra templi murum et περίβολον; quod castellum, templi propugnaculum, cuius et mentio fit in Scylacis Periplo (Geogr. min. t. I, p. 20), adumbratum v. in ruinis illius templi, a Foucheroto delineatis et expressis in *Allg. Lit. Zeit.* a. 1802, vol. III pr.

sidio venire, omisso incepto, Megaram ac protenus Corinthum ducit [2]; et quum Argis Achaeorum concilium esse audisset, inopinantibus Achaeis, concioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedaemoniorum; qui, translato imperio a Philopoemene ad Cycliadem [3], nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achaeorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat, et iam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem, quum, quantum ex quaque civitate militum scriberetur, consultarent; Philippus, dempturum se eis curam, quod ad Nabin et Lacedaemonios attineret, pollicitus, nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum [4], sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. Haec oratio quum ingenti hominum assensu acciperetur: «Ita tamen aequum » est, inquit, me vestra meis armis tutari, ne mea » interim nudentur praesidiis. Itaque, si vobis vide» tur, tantum parate militum, quantum ad Oreum » et Chalcidem et Corinthum tuenda satis sit, ut, » meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam » et Lacedaemoniis ». Non fefellit Achaeos, quo spectasset tam benigna pollicitatio auxiliumque oblatum

2. *Megaram ac protenus Corinthum ducit*; vide ad I, 23, n. 4; XXII, 50, n. 3, et XXIV, 30, n. 6.

3. *Translato imperio a Philopoemene ad Cycliadem* (forte *Cycliadam*, ut ap. Polyb.); quae videtur altera Philopoemenis fuisse praetura; conf. XXXII, 19, et Schweigh. ad Polyb. XVI, 36, n. 1; XVII, 1, n. 2; XVIII, 17, n. 4. De prima eius praetura v. Polyb. II, 10 sq. de tertia, ni fallor, inf. XXXV, 25-29, 36; de quarta XXXVIII, 31 sq. Polyb. XXII, 23; XXIII, 1 sq. XXIV, 5 sq. de quinta inf. XXXVIII, 33 pr. de octava inf. XXXIX, 49, n. 1; de prudentia eius et virtutibus inf. XXXIV, 25; XXXIX, 50, et Polyb. II, 40, 67 sq. X, 21-25; XXIV, 9, 12; XXV, 9; de natalibus, forma, studiis et rebus gestis Pausan. VIII, 49-52, et Plut. Philop. p. 356-368.

4. *Agros sociorum populationibus prohibiturum*; vide ad XXII, 14, n. 3.

adversus Lacedaemonios; id quaeri, ut obsidem Achaeorum iuventutem educeret ex Peloponneso, ad illigandam romano bello gentem. Et id quidem coarguere Cycliades praetor Achaeorum nihil attinere ratus, id modo quum dixisset, non licere legibus Achaeorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles praefectus regius, ex Euboea profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines, e regione Eleusinis saltum Cithaeronis[1] transcendit. Inde dimidia parte militum ad praedandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut, si ex castello ab Eleusine in praedantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improviso adoriretur. Non fefellere insidiae; itaque revocatis, qui discurrerant ad praedandum, militibus, instructisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaia coniunxit. Tentata et ab ipso rege oppugnatio eius castelli est; sed naves romanae, a Piraeeo venientes, intromissumque praesidium absistere incepto coëgerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piraeeum pergit;

Cap. XXVI. 1. *Saltum Cithaeronis.* Huius saltus meminit Plinius, Hist. Nat. IV, 7. Lem. — *Ex castello ab Eleusine;* vide ad c. 25, n. 1.

ut, quum Philocles subeundo muros et comminanda oppugnatione[2] contineret urbe Athenienses, ipsi Piraeeum levi cum praesidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piraeei, quam Eleusinis, facilior, iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piraeeo Athenas repente duxit; inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri [3], qui brachiis duobus Piraeeum Athenis iungit, repulsus, omissa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus, quum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa deum, quae pagatim sacrata habebant [4], dirui atque incendi iussit. Exornata eo genere operum eximie terra attica, et copia domestici marmoris, et ingeniis artificum, praebuit huic furori materiam; neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit, sed lapides quoque, ne integri cumularent[5] ruinas, frangi iussit; et, post-

2. *Subeundo muros et comminanda oppugnatione;* vide ad XXI, 5, n. 5. — *Nihilo ei Piraeei* oppidi (v. intpp. Cic. ad Att. VII, 3), *quam Eleusinis, facilior ..... oppugnatio fuit:* forte leg. vel *felicior*, vel *expugnatio:* nam oppugnatio saepe non admodum difficilis est, et Philippus expugnare Piraeeum conabatur; Duker.

3. *Semiruti muri*, muri longi (μακρὰ τείχη, seu σκέλη) a Themistocle et Pericle exstructi ac XL stadia longi, qui tanquam *brachiis duobus Piraeeum Athenis* et tres Athenarum portus a natura factos, Piraeeum, Phalereum et Munychium, uno muro conclusos, inter se *iungunt;* cf. Nep. Them. 6; Herod. V, 63; VI, 116; VII, 76, 91; Pausan. I, 1; Diodor. XI, 41 sq. XIV, 32; Thucyd. I, 93, 107; II, 13; VIII, 90; Plut. in Cim., Themist. et Pericle; Meurs. Ath. Att. III, 12; Potteri Archaeol. I, 8, p. 67 sq. vers. Ramb.; *Voyage du jeune Anacharsis*, t. II, c. 12, et Chandleri Itiner. c. 5.

4. *Templa deum, quae pagatim sacrata habebant* Athenienses (conf. cap. 30, n. 3), *dirui et incendi iussit:* quod furentis esse hominis dicit Polyb. V, 11, 4. — *Copia*, ob copiam, *domestici marmoris*, Attici, inpr. Hymettii; de quo v. Strab. IX, p. 399; Plin. XVII, 1; XXXVI, 3, 24; Hor. Od. II, 18, 3.

5. *Sed lapides quoque frangi iussit, ne integri cumularent ruinas*, nec templa restitui possent. Cf. Polyb. XVI, 1, qui Philippum eodem modo in

quam non tam ira satiata, quam irae exercendae materia haec deerat, agro hostium in Boeotiam excessit, nec aliud quidquam dignum memoria in Graecia egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen [1] habebat castra; quo arcessitum L. Apustium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius, extrema Macedoniae populatus, Corrago et Gerrunio et Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam in faucibus angustis sitam urbem, venit; ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus; deinde, ubi, magnitudine ac moenibus situque urbis freti, dicta adspernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit, puberibusque interfectis, praeda omni militibus concessa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum et munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit [2]. Praesidio ibi relicto, Ilion (nomen

templa Pergami saevisse tradit. Pars historiarum eius ad hoc cap. et seqq. pertinens deperdita.

CAP. XXVII. 1. *Ad ipsum flumen* etc. cf. Plut. in Quintio, p. 370. — *Corrago et Gerrunio et Orgesso castellis* non aliunde notis; nisi sunt eadem, quae Κρεώνιον, Γεροῦντα, seu Γεροῦντα et Οργυσσον vel Οργυσσον appellat Polyb. V, 108, 2 et 8, ubi id auspicatur Schweigh. et ubi *Antipatria* quoque memoratur. Κόῤῥαγον in Aeschin. orat. c. Ctesiph. p. 553, ed. Reisk. ducis nomen esse, iam alii monuere.

2. *Hic metus Codrionem .... sine certamine ut dederetur Romanis, effecit* pro: *Codrion ut dederetur.* Conf. ad II, 57, n. 3. *Condrionem* quidam MSS. Χρυσονδίωνα vel χρυσονδύωνα apud Polyb. V, 108, 2, esse forsan nomen eiusdem vel duorum oppidorum, nec tamen cum Iac. Gron. Κνίδον, Κοδρίωνα, et mox in hoc c. Liv. *Cnidus* pro *Ilion* legendum esse, ibi monet Schweigh. In MSS. quidem et antt. edd. *nidus*, *indus* et *nudus* reperitur pro *Ilion*, et notissima *Cnidus* seu Gnidus urbs Doridis Asiaticae in Caria, ubi Venus sanctissime colebatur; sed Cnidum Thessalicam seu Macedonicam nemo memoravit praeter Steph. Byz. et Scol. Callim. H. in Cer. 25, ubi Cnidus Asiatica intell. v. ibi Interpp. et Wessel. ad Diodor. t. I, p. 379. Ilios inter Macedoniae oppida idem recenset Steph. Byz.

propter alteram in Asia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad consulem cum satis magna praeda Athenagoras quidam regius [3] praefectus in transitu fluminis a novissimo agmine adortus, postremos turbavit: ad quorum clamorem et trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset, coniectisque in medium sarcinis aciem direxisset; non tulere impetum romanorum militum regii; multi ex iis occisi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolae Macedonum in castra romana veniunt, Pleuratus Scerdilaedi filius, et Amynander Athamanum rex, et ex Dardanis [1] Bato, Longari filius: bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum et Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum; Amynandro Aetolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Aeginae rex, ubi hibernabat, classem romanam opperiretur, qua adiuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius (iam enim in Macedoniam pervenerat)

3. *Athenagoras regius praefectus* (cf. Polyb. XVIII, 5, 2) *in transitu fluminis* Apsi, ad quod consul castra habebat (v. cap. pr.), *a novissimo agmine a.* vide ad VIII, 17, n. 5.

Cap. XXVIII. 1. *Ex Dardanis* (cf. ad XXVI, 25, n. 4) *Bato*, cuius nominis Dalmatiae regem Dio, sed rectius Pannonium ducem memorat Suet. Tib. 2. Conf. ibi intpp. et ad Ovid. ex Ponto, II, 1, 46. — *Longari filius* sex MSS. *Langari* prob. Drak. quia Λάγγαρος ὁ τῶν Αγριάνων βασιλεὺς apud Arrian. de exped. Alex. M. I, 5; ubi conf. Gron.

apparabat bellum: filium Persea [2], puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui aetatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quae ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium praedae ac praemio essent, diruit. Ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta [3] adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Aetolorum statuta die [1], quod Panaetolium vocant, futurum erat. Huic ut [2] occurrerent, et legati regis iter accelerarunt, et ab consule missus L. Furius Purpureo legatus venit; Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt: primi Macedones, cum quibus recentissimum foedus

2. *Filium Persea, puerum* etc. cf. Tac. Ann. II, 44.

3. *Ne gens inquieta fidem mutaret*; vide ad XXVI, 25, n. 6.

Cap. XXIX. 1. *Concilium Aetolorum statuta die.* — In cod. Bamberg. legitur *stata die*, quod recipi vult Goëller; quippe quia dicitur *statum*, quod certo ac definito tempore recurrit; *statutum* vero, quod tempore indicto. Lem. — *Quod Panaetolium vocant*, Thermi esse quotannis autumnali tempore, ibique tum nundinae ludique agi, et populi magistratus creari solebant; vid. XXXV, 32; Polyb. V, 8; XXVIII, 4, 1; Strab. X, pag. 463; Potteri Archaeol. lib. I extr. Idem concilium *Thermaicum*, τὴν τῶν Θερμικῶν σύνοδον, appellat Polyb. XVIII, 31, n. 5, ubi Schweigh., Palmerio (in Exerc. ad Auct. graec. p. 89) et Duk. praeeuntibus, iam recte notavit errorem Liv. XXXIII, 35, qui verba Polybii cepit de *frequenti Graeciae conventu ad Thermopylas*, quem inde *Pylaicum appellant*, τὴν σύνοδον Πυλαίαν vel τὴν Πυλαίαν (vid. Strab. IX, p. 490; Suid. et Hesych.), quoniam locus ille dicebatur proprie Πύλαι (ut *Pylae* XXXII, 4; XXXVI, 15, et hinc *portae* XXXVI, 17, n. 2), et deinde a vicinis aquis calidis Θερμοπύλαι · vid. XXXVI, 15 extr. Strab. IX, pag. 428; Herodot. VII, 201; Appian. Syr. 17, et Pausan. X, 8, qui etiam docet, ad Pylos convenisse ex pluribus Graeciae populis XXX legatos, et in his duos tantum fuisse Aetolorum Πυλαγόρας. *Panaetolium*, ut Παμβοιώτια, Πανελλήνια, Παναχαΐα seu Παναχαϊκά, Πανιώνια, Παναθήναια. Ceterum Bauer. notat, infra et alibi *Panaetolicum* scribi, magis ex analogia, ut et *Pylaicum* et *Achaicum* concilium, sed et *Panaetolium*, τὸ Παναιτώλιον, recte habere, et substant. esse.

2. *Huic ut occurrerent* ut mox *ad id*; vide ad XXI, 61, n. 1. — *Nulla nova re*, sc. oblata, quum nihil novi inciderit aut accesserit: ablativi simpl. positi in adiectivo; Bauer.

erat, auditi sunt. Qui, *nulla nova re, nihil se novi habere, quod afferrent,* dixerunt: *quibus enim de causis, experta inutili societate romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere.* « An » imitari, inquit unus ex legatis, Romanorum li» centiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, quum » legatis vestris Romae responderi ita iussissent: » Quid ad nos venitis, Aetoli, sine quorum auctoritate » pacem cum Philippo fecistis? iidem nunc, ut bellum » secum adversus Philippum geratis, postulant: et » antea propter vos, et pro vobis arma sumpta ad» versus eum simulabant; nunc vos in pace esse cum » Philippo prohibent. Messanae ut auxilio essent [3], » primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syra» cusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem » eximerent: et Messanam et Syracusas et totam Si» ciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam [4] se» curibus et fascibus subiecerunt. Scilicet, sicut vos » Naupacti legibus vestris [5] per magistratus a vobis » creatos concilium habetis, socium hostemque li» bere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum ar» bitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus » Syracusas aut Messanam aut Lilybaeum iudicitur

3. *Messanae ut auxilio essent* (vid. ad XXVIII, 28, n. 3), *primo in Siciliam conscenderunt*, h. e. naves conscenderunt (ut XXXVII, 11; XLIV, 23, 35, et graece ἐμβαίνειν), ut in Siciliam navigarent: Drak. *Transcenderunt* (ut XXXIV, 4) coni. Crevar. et *exscenderunt* Gron. Sed *exscensionem facere* eos dici, qui praedandi causa milites e navibus in terram exponant, eoque animo Romanos primo in Siciliam non traiecisse, monet Duker. — *Ut Syracusas, oppressas a Carth.* (vid. ad XXIV, 27 sq.), *in libertatem eximerent*, eximerent servitio (ut lib. XXVIII, cap. 39 extr.) et in libertatem restituerent.

4. *Vectigalem provinciam* (vide ad V, 10, n. 5) *securibus et fascibus subiecerunt*, h. e. saevo imperio. Conf. seqq. *Fasces* designant ius animadvertendi summumque imperium; *secures* ius vitae et necis. Cf. II, 7, n. 7.

5. *Sicut vos Naupacti* (vid. XXVI, 26, n. 1) ..... *concilium habetis* etc. cf. XXXV; 12, et Polyb. V, 103.

» concilium [6]. Praetor romanus conventus agit [7]: eo » imperio evocati conveniunt; excelso in suggestu » superba iura reddentem, stipatum lictoribus vi» dent; virgae tergo, secures cervicibus imminent; » et quotannis alium atque alium dominum sortiun» tur. Nec id mirari debent aut possunt, quum Italiae » urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas » nominem, quarum ruinis crevit urbs romana, » eiusdem subiectas videant imperio. Capua quidem, » sepulcrum ac monimentum campani populi, elato » et extorri eiecto ipso populo [8], superest; urbs » trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, » prodigium; relicta crudelius habitanda, quam » si deleta foret. Furor est, si alienigenae homines, » plus lingua et moribus et legibus, quam maris » terrarumque spatio, discreti, haec tenuerint, » sperare, quidquam eodem statu mansurum. Phi» lippi regnum officere aliquid videtur libertati ve» strae; qui, quum merito vestro vobis infestus esset, » et, nihil a vobis ultra, quam pacem, petiit, fidem» que hodie pacis pactae desiderat [9]. Assuefacite his » terris legiones externas, et iugum accipite: sero

6. *Lilybaeum indicitur concilium*; vide ad IV, 25, n. 4.

7. *Pr. rom. conventus* (ἀγοραίους) *agit*, quod propr. dicitur de magistratu provinciali, diem indicente, quo ius dicturus sit in aliquo provinciae oppido, quod hinc etiam ipsum *conventus* appellatur.

8. *Capua .... sepulcrum ac monimentum campani populi, elata ..... populo*; vide ad XXIV, 22, n. 11. — *Prodigium relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret*, ita continentibus verbis legendum, ut sensus sit, Capuam relictam sic habitandam esse prodigium crudelius, seu maius crudelitatis monstrum, quam foret deleta; Gron. Vulgatam distinct. probant Duk. et Periz. qui *prodigium* ad praec. referunt, et *crudelius* accipiunt adverbialiter.

9. *Fidemque* (pro *et fidem*, ut duo *et* sint h. l., nisi *et* ante *nihil* del.) *hodie pacis pactae desiderat*, post hoc verbum sustuli interr. signum: nam post *qui* intell. *tamen*, et verba *Philippi regnum* etc. non interrogantis, sed referentis, animo dici, magis est e more Livii, ut XXXIII, 13, *libertati graves videri reges*; Bauer.

» ac nequidquam, quum dominum romanum habe-
» bitis, socium Philippum quaeretis [10]. Aetolos, Acar-
» nanas, Macedonas, eiusdem linguae homines, leves
» ad tempus ortae causae disiungunt coniunguntque;
» cum alienigenis, cum Barbaris aeternum omnibus
» Graecis bellum est eritque. Natura enim, quae
» perpetua est, non mutabilibus in diem causis, ho-
» stes sunt. Sed, unde coepit oratio mea, ibi desinet.
» Hoc eodem loco iidem homines de eiusdem Philippi
» pace [11] triennio ante decrevistis, iisdem improban-
» tibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et
» compositam turbare volunt: in qua consultatione
» nihil fortuna mutavit; cur vos mutetis, non video ».

XXX. Secundum Macedonas [1], ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque, Athenienses, qui foeda passi iustius in crudelitatem saevitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri* [2], *quod hostilia ab hoste passi forent; esse enim quaedam belli iura; quae ut facere, ita pati sit fas: sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumque agi, misera magis, quam indigna, patienti esse. Verum enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et Barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque iura polluerit, ut priore populatione cum infernis diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulcra monimentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes,*

10. *Socium Philippum quaeretis;* vide ad IX, 19, n. 5. Mox post *leves* excidisse videatur *et;* Bauer.

11. *De Philippi pace*, de pace cum eo. Cf. ad c. 1, n. 7.

Cap. XXX. 1. *Secundum Macedonas;* vide ad I, 4, n. 1.

2. *Id se queri*, repetitio rhetorica et elegans; Duk. et Drak. — *Cum infernis diis*, scil. sepulcris circa Athe-

*nullius ossa terra tegi. Delubra sibi fuisse, quae quondam pagatim* [3] *habitantes, in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi maiores sui deserta reliquerint; circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes; semiusta et truncata simulacra deûm inter prostratos iacere postes templorum. Qualem terram atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Aetoliam Graeciamque omnem facturum: urbis quoque suae similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. Eodem enim scelere urbem colentes deos* [4] *praesidemque arcis Minervam* [5] *petitam; eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piraeei Iovem Minervamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam moenibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quae sola religione tuta fuerint, saevisse. Itaque se orare atque obsecrare Aetolos, ut, miserti Atheniensium, ducibus diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum deos plurimum possint, bellum susciperent.*

XXXI. Tum Romanus legatus: « Totam orationis » meae formam Macedones primum, deinde Athe-

nas diruendis; *cum superis*, templis incendendis. Cf. c. 26.

3. *Delubra sibi fuisse, quae quondam pagatim*, κατὰ δήμους, vel, ut in Praef. Thucyd., κατὰ κώμας, *habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata* (v. Pausan. I, 31, 32) *ne in unam urbem quidem contributi*, contracti, sc. a Theseo (ut ἀπόκρινειν in prooem. Thucyd. eadem de re; Bauer.), *maiores sui deserta reliquerint*; vide ad V, 5, n. 2; XXV, 5, n. 3; XXXI, 26, n. 4. Multos Atticae fuisse δήμους, et eam sparsim habitantes in unam urbem conductos, notum est; Duk. Romanis *tribus* et *pagi* dicebantur, Gall. *cantons*. Conf. Wolf. ad Leptin. p. 232; Valcken. ad Herodot. III, 55; Potteri Archaeol. I, 9 extr. Ernesti Clav. Cic. v. *paganus*, et in Ind. Graeco-Lat. v. δῆμοι.

4. *Vrbem colentes deos*, ut πολισσοῦχοι et πολιοῦχοι θεοί. Gron. Cf. ad XXIV, 38, n. 4; XXIX, 27, n. 1; ad Sil. I, 27, et Spanhem. ad Callim. H. in Pall. 53.

5. *Praesidem arcis Minervam*; vid. infra ad librum XLV, cap. 28, n. 1.

» nienses mutarunt [1]: nam et Macedones, quum ad » conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis » urbes venissem, ultro accusando Romanos, defen» sionem ut accusatione potiorem haberem, effece» runt; et Athenienses, in deos superos inferosque » nefanda atque inhumana scelera eius referendo, » quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obiicere » ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos [2], Aeneos, » Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, » Messenios hinc ex Achaia, existimate queri; gra» viora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi maio» rem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, » quae nobis obiecit, nisi gloria digna sunt, fateor » ea defendi non posse. Rhegium et Capuam et Sy» racusas nobis obiecit: Rhegium Pyrrhi bello legio a » nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, » in praesidium missa, urbem, ad quam defendendam » missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus » ergo id facinus? an bello persequuti sceleratam » legionem, in potestatem nostram redactam tergo » et cervicibus poenas sociis pendere quum coëgis» semus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate » legibusque Rheginis [3] reddidimus? Syracusanis » oppressis ab externis tyrannis [4], quo indignius esset,

Cap. XXXI. 1. *Orationis meae formam ..... mutarunt*, i. e. fecerunt, ut ego mutarem, coëgerunt me mutare: metonymia effectus pro causa, ut I, 28, *memor*; Bauer. — *Vltro accusando*, quia ipsi accusarunt.

2. *Cianos.* — Ex urbe Cio in Bithynia; de quorum exeidio multa queritur Polyb. lib. XV. Lem. — *Abydenos* etc. conf. cap. 16 sq. et ad lib. XXXII, c. 21, n. 8. — *Aeneos*, Αἰνίους, plerumque Aenios, Αἰνίους. Cf. ad XL, 4, n. 4. — *Thasios*; vide infra ad librum XXXIII, cap. 30, n. 2.

3. *Rhegium Pyrrhi bello legio ..... Rheginis reddidimus*; vid. XXVIII, 28, n. 1. — *Possedit*; vid. XXIV, 45, n. 6.

4. *Syracusanis oppressis ab externis tyrannis*, Epicyde et Hippocrate, fratribus Poenisque, non a domesticis, *quo*, ut eo *indignius esset* (*quod* coni. Sigon. sed nil interest; Bauer.): sed

» quum tulissemus opem, et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, quum iam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus: neque infitias imus, Siciliam provinciam nostram esse, et civitates, quae in parte Carthaginiensium fuerunt, et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales [5] esse. Quin contra hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum poenae, de qua neque ipsi quidem [6] queri possunt, nos poeniteat? Hi homines, quum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos foedere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo civitate nobis coniunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiae populorum, praesidio nostro foede interfecto [7], ad Hannibalem defecerunt; deinde, indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miserunt: horum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis durius, quam pro merito ipsorum, statutum indignari posset [8]? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum

Hieronymus non minus crudelis fuit omniumque malorum auctor.

5. *Stipendiarias ac vectigales*; vid. V, 10, n. 5.

6. *Neque ipsi quidem*, leg. *ne i. q.*; Gron. et Bauer. — *Bellum adversus Samnites per annos prope LXX* etc. vide ad XXIII, 42, n. 1. — *Connubio atque inde cognationibus*, *postremo civitate*; vid. supra ad lib. VIII, cap. 14, n. 9.

7. *Praesidio nostro foede interfecto* etc. vid. XXIII, 7.

8. *Quis durius ..... statutum indignari posset*, « an *criminari*? Certe sic interpretandum. Nam *durius*, *quam pro merito*, *statutum*, recte quilibet *indignetur*. Sed *indignari* hic est cum indignatione queri, exprobrare, ut ἐπιμέμφεσθαι apud Thucyd. Ita Noster XXXIV, 6, *legem ..... abrogari* est *indignatus*, i. e. conquestus, repreben-

» mortem consciverunt, quam a nobis supplicio » affecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus, » urbem innoxiam stare incolumem pateremur; ut, » qui hodie videat eam, nullam oppugnatae captaeve » ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? » quum Carthagini victae pacem ac libertatem de» derimus: magis illud est periculum, ne, nimis » facile victis ignoscendo, plures ob id ipsum ad » experiendam adversus nos fortunam belli incitemus. » Haec pro nobis dicta sint, haec adversus Philip» pum; cuius domestica parricidia et cognatorum » amicorumque caedes et libidinem inhumaniorem » prope, quam crudelitatem, vos, quo propiores » Macedoniae estis [9], melius nostis. Quod ad vos at» tinet, Aetoli, nos pro vobis bellum suscepimus » adversus Philippum; vos sine nobis cum eo pacem » fecistis: et forsitan dicatis, bello punico occupatis » nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum » plus poterat [10], accepisse. Et nos, quum alia ma» iora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi » omisimus. Nunc et nos, deum benignitate punico » perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam » incubuimus, et vobis restituendi vos in amicitiam » societatemque nostram fortuna oblata est; nisi » perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis, » mavultis. »

XXXII. Haec dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prae-

dit, improbavit, noluit ». Bauer. Cf. ad III, 3, n. 1. — *Plures sibimet ipsi conscientia* etc. vid. XXVI, 13-16. — *Ceteris ita oppidum ademimus, ut ..... daremus*; vid. supra ad librum I, 17, n. 5.

9. *Vos, quo propiores Macedoniae estis*; eo seu hoc *melius nostis*; conf. ad I, 23, n. 9, et II, 45, n. 12.

10. *Qui tum plus poterat*; vide ad V, 33, n. 3.

tor Aetolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, *rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem*, dixit. *Celerem enim poenitentiam, sed eamdem seram*[1] *atque inutilem, sequi, quum praecipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem eius, cuius ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita iam nunc statui posse, quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panaetolico et Pylaico concilio, ageretur*[2], *decernerent extemplo, ut praetor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium; et, quod tum referatur decernaturque, ut perinde ius ratumque sit, ac si in Panaetolico aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa[3] re legatis, egregie consultum genti aiebat; nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. Haec in concilio Aetolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum; navales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat. Attalum romanamque classem principio veris ab Aegina ratus moturos, navibus maritimaeque orae praefecit Heraclidem, quem et ante praefecerat:

CAP. XXXII. 1. *Eandem seram.* MSS. plures exhibent *tandem seram*, sic et Cod. Paris.; primus Froh. anno 1531 *eamdem* edidit; quod in nullo cod. sibi visum ait Drak. at in uno Mead. 2 invenit *tamen*, neque hanc vocem sensus repudiat. Quisque igitur, prout libuerit, eligere potest, vel *eandem*, vel *tamen*. Prius magis probaret Drak. Eleganter autem talis poenitentia *sera* vocatur, eique iungitur *inutilis*: nam *sero* fieri, quae frustra sunt, amissa temporis occasione docuit Brouchk. ad Tibulli lib. I, 9, vs. 41. Eo sensu *serum* auxilium est *inutile*. LEM. — *Praecipitata raptim consilia* (cf. ad II, 45, n. 14) *neque revocari*, reprehendi, ut denuo sint in potestate: ut ap. Hor. Ep. I, 18, 71, *emissum volat irrevocabile verbum*, instar teli emissi; *neque in integrum restitui possint*, manere ius et copiam aliter de integro statuendi; Bauer.

2. *Ne de pace bellove, nisi in Panaetolico et Pylaico concilio, ageretur*; vide ad c. 29, n. 1.

3. *Suspensa re*; vid. II, 32, n. 5.

ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur iam bellum; per Dassaretiorum fines [1] exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in usum militi satis esset, praebentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant; quaedam vi expugnata, quaedam deserta, in montes propinquos refugientibus Barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope flumen Bevum; inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa pavoremque ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent [2], misit. Idem error apud consulem erat; movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans: is quoque speculatum miserat equites. Hae duae alae ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatae per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare: itaque prius, quam in conspectum venirent, equos armaque expedierant; nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi

CAP. XXXIII. 1. *Dassaretiorum fines.* Eorum meminit Plin. lib. III, 23, et IV, 1: meminisse et Ptol. III, 13, contendit Glareanus; quamquam omnes eius codices, quotquot ipse viderit, corrupte *Deparetii* exhibeant. Sigonius volebat *Dassaritiorum* ex Stephano et Eustathio. LEM. — *Ad Lyncum*; vide ad XXVI, 25, n. 4. *Bevus* fl. ad Bevam opp. Macedoniae; vid. Steph.

2. *Quonam hostes iter intendissent*; vide ad IV, 19, n. 1. — *Idem error*, inscitia, ignorantia, quod ex praec. et seqq. patet. Conf. ad XXVII, 46, n. 5. — *Movisse*; vide ad II, 3, n. 2. — *Ex diverso* itinere, e diversis locis, partibus.

facta est. Forte et numero et virtute, utpote lecti utrimque, haud impares, aequis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipsorum equorumque, incerta victoria, diremit proelium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt; neque eo magis explorati quidquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt. Per transfugas cognitum est [3], quos levitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis praebet.

XXXIV. Philippus, aliquid et ad caritatem [1] suorum, et ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inaestimabile [2] est, quam animi multitudinis: quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit; nam qui hastis sagittisque et rara lanceis [3] vulnera facta vidissent, cum Graecis Illyriisque pugnare assueti, postquam gladio hispaniensi detruncata corpora brachiis abscisis, aut tota cervice desecta divisa a corpore capita patentia-

3. *Per transfugas cognitum est, quos levitas*, inconstantia, *ingeniorum praebet* idoneos, vel quorum operam usumque praebet *ad* etc.

Cap. XXXIV. 1. *Ad caritatem suorum* etc. conf. Platonis Menexen. pr.; Lucian. de Amicit. pr. et Interpp. Hor. Od. I, 28, 23 sq.

2. *Nihil vero tam incertum nec tam inaestimabile est*, quod tam parum aestimare ac praevidere possis (quo confidere non licet; Ern.). *Quam animi multitudinis* (cf. XXIV, 24 extr.); quippe, etenim *quod promptiores* etc. Similiter forsan *inaestimabile periurium* XXXVII, 57 extr. nisi potius ironice dictum pro prorsus egregio et singulari (ut fere *inaestimabile gaudium*, lib. XXIX, cap. 32), aut cum Gron. leg. *inexpiabili*, aut *intestabili* (vid. Tac. Ann. VI, 40, n. 6), aut *inexcusabili periurio*, aut ex cod. N. *detestabili*. Sed cf. ibi not. 5.

3. *Hastis .... lanceis*. Hinc colligendum, *lanceam* longius et validius fuisse telum quam *hastam*, monet Creverius. Lem. — *Gladio hispaniensi*; vide supra ad VII, 10, n. 1.

que viscera et foeditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quae tela quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum iusto proelio cum Romanis congressum: itaque, revocato filio praesidioque, quod in Pelagoniae faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse, cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hostem profectus, paulo plus ducentos passus[4] a castris romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit; ac, subiecta cernens romana castra, admiratus esse dicitur et universam speciem castrorum, et descripta suis quaeque partibus, tum tendentium ordine[5], tum itinerum intervallis; et negasse, Barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul et rex, alter alterius conatus exspectantes, continuere suos intra vallum; tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex vero, tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralles[1] (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) et Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis[2] autem (aberat acies eorum paulo plus quingentos passus)

4. *Paulo plus CC. passus*, sed cap. seq. pr. *paulo plus D. passus.* — Pro *ducentos passus* in cod. Bamb. legitur *mille passuum*, qui numerus certe verior quam vulgari Goëllero videtur, et ita iam auspicatus fuerat legendum Roëllius. Lem. — *Propinquum Athaco*, forte opp. Dassaretiorum.

5. *Descripta suis quaeque partibus*, *tum tendentium ordine* etc. vid. ad XXV, 6, n. 10; Lips. Mil. Rom. V, 1; Schel. ad Hygin. de Castram. pag. 1031 et 1041 Thes. Graev. t. X.

Cap. XXXV. 1. *Tralles, Illyriorum* etc. vid. XXVII, 32, n. 1.

2. *Ab Romanis autem*, forte *item*: quia rex periculo summam rerum committere noluit, sed electos ad tentandam proelii fortunam in campum emisit, pariter Romani haud fere dispari numero equitum peditumque exercitam manum iis opposuerunt; Gron.

velites et equitum duae ferme alae emissae, ut numero quoque eques pedesque hostem aequarent. Credidere regii, genus pugnae, quo assuerant [3], fore, ut equites, in vicem insequentes refugientesque, nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excursiones et impetus subitos usui esset; Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas coniicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, impetus Romanorum; nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, et velites, emissis hastis, cominus gladiis rem gerebant, et equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus, pugnabant. Ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator et vagus [4] et prope seminudus genere armorum veliti romano, parmam gladiumque habenti pariterque et ad se tuendum, et ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Vno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum levisque armaturae pugnaturus rex esset, nocte caetratos, quos peltastas vocant [1], loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat, praeceperatque Athenagorae et equitibus, ut, si aperto proelio procederet res, uterentur fortuna; si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equitatus quidem cessit; duces cae-

3. *Genus pugnae, quo assuerant* (vide ad XXI, 16, n. 6), *fore, ut equites, in vicem insequentes refugientesque* etc. ut fere Parthorum equites; de quibus vid. Iustin. XLII, 2, et Horat. Od. I, 19, 11 sq. II, 13, 17.

4. *Pedes concursator et vagus* (vid. XXVII, 18, n. 6), *et prope seminudus genere armorum*; vide supra ad III, 19, n. 9.

Cap. XXXVI. 1. *Caetratos, quos peltastas vocant*; vide ad XXI, 21, n. 6. — *Aperto proelio*; vide ad X, 14, n. 6.

tratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendae rei amisere. Romanus, et aperto proelio victor, et tutus a fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis; quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello punico habebant, usi sunt. Vbi latentem intra vallum sensit [2], exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat [3], dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul et negligentia cum audacia hosti [4]. Vbi effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu aequare poterant, citato profectus agmine, inter castra romana et frumentatores constituit signa. Inde, copiis divisis, partem ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit, itineraque, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Iam pas-

2. *Vbi latentem intra vallum sensit*, forte leg. *latere hostem.* — *Successit*, sc. vallum.

3. *Quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat*, « si ita scripsit Livius, supplendum est *hosti:* sed quia hoc aliquanto durius, forte leg. *quia hostium tam pr. st.*, ut XXIII, 17 ». Duk. *Ex tam propinquis stativis* accipio dictum pro: propter tam propinqua stativa, propter tantam propinquitatem stativorum sc. hostium; vide ad VII, 39, n. 4. Ita nil mutandum.

4. *Vt cresceret simul et negligentia cum audacia hosti*, pro vulgari *simul et negligentia et audacia*, ut *consilium cum re*, *animus cum re:* sed forte del. *et;* Duk. Conf. ad librum XXI, cap. 60, n. 5, et lib. XXVI, cap. 43, n. 2.

sim caedes ac fuga erat, necdum quisquam in castra romana nuntius cladis pervenerat, quia refugientes in regiam stationem incidebant; et plures ab obsidentibus vias, quam ab emissis ad caedem, interficiebantur. Tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuntium, intulerunt castris.

XXXVII. Consul, equitibus iussis, qua quisque posset [1], opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit, et agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exsistentibus loco: pars obvios habuerunt hostes; pluribus locis simul pugna coepit. Regia statio atrocissimum proelium edebat; nam et ipsa multitudine equitum peditumque prope iusta acies erat; et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat, et Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabant, conferti praeparatique in dispersos et effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in praesentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum [2] foret: nunc aviditate caedis intemperantius insequuti in praegressas cum tribunis militum cohortes romanas incidere; et fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugnae est, terga dantibus, qui modo sequuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes interfecti; nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti profundo

CAP. XXXVII. 1. *Qua quisque posset;* v. ad III, 70, n. 2. — *Opem ferre laborantibus;* vide ad III, 31, n. 1. — *Agmine quadrato;* vide ad II, 6, n. 3.

2. *In summam belli profectum;* vide ad III, 61, n. 4.

limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit; nam, ruente saucio equo, praeceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin iacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subiecit [3]. Ipse quum pedes aequare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus, periit. Rex, circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo proelio periere: centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent: nam et Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro [1], ad ultimum inopiae venturos sciret; et consulem, quum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protenus ad castra hostium ducere debuisse; nec enim mansuros [2] ita perculsos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius: nam si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex proelio intra vallum, protenus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exsui castris potuerit rex; quum vero integrae copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas, praesidiaque disposita

3. *Regem in equum subiecit*; vide ad IV, 19, n. 3.

Cap. XXXVIII. 1. *Exhausto circa agro*; vide ad X, 44, n. 1.

2. *Nec enim mansuros* etc. vide ad V, 55, n. 2. — Mox pro *perculsos*, e Codd. Paris. 5738 dat *periculosos*; et loco τῶν *debellari ..... potuisse* plures habent *debilitari ..... debuisse*, quod reperitur quoque in cod. Bamb. Lem.

essent, quid, nisi ut temeritatem regis, effuse paulo ante sequuti perculsos equites, imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperae pugnae imposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque, ingentibus copiis profectos domo, iam in Macedoniam transcendisse. Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum [3], credi poterat. Itaque, secundum duas adversas equestres pugnas, multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde et fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem, secunda vigilia, multis ignibus per tota castra [4] relictis silenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus iam curabat consul, quum, venisse caduceatorem, et quid venisset [1], nuntiatum est. Responso tantum dato, mane postero die fore copiam conveniendi; id quod quaesitum erat, nox dieique insequentis pars ad praecipiendum iter Philippo data est. Montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul, prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit [2], atque ex Pela-

3. *Sed. R. debell.* vid. VII, 37, n. 4.

4. *Multis ignibus per castra rel.* vid. XXII, 41, n. 5.

Cap. XXXIX. 1. *Et quid venisset;* vide ad V, 51, n. 2. — *Ad praecipiendum iter;* vid. III, 46, n. 5.

2. *Stuberam deinde petit*, opp. Pelagoniae ad Erigonem fl. Cf. XLIII, 18, 20. Στύβερρα Polyb. XXVIII, 8, 8. Στύμβαρα Strab. VII, 7, 9, p. 327. Στόβηρα Suidae dicitur. Mox pro *Pluvinam* al. *Pluinam*, et quaedam edd.

gonia frumentum, quod in agris erat, convexit: inde ad Pluvinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus, quum primo ad Bryanium [3] stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus [4], terrorem praebuit subitum hosti: movere itaque ex Pluvina Romani, et ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde et ipse, vallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolae vocant [5]), consedit. Inde satis comperto, Eordaeam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, praecessit. Ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus obiectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, permuniit [6]; atque (ut ipse rebatur) viam, suapte natura difficilem, obiectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum; quae, nisi ubi praelongis hastis velut vallum ante clypeos obiecit [7] (quod ut fiat, libero campo opus

*Pellinam* ex emendat. Sigonii, quem gravissime hallucinatum esse docet Iac. Gron. ad Arrian. I, 7.

3. *Ad Bryanium*; conf. Steph. et Strab. l. l.

4. *Transversis limitibus*; vide ad II, 39, n. 3.

5. *Erigonum incolae vocant*; conf. XXXIX, 53 extr. et Strab. VII, 7, 8 et 9, pag. 327. Hic et Arrian. I, 5, Ἐρίγωνα dicunt, sed Ptol. Ἐρίγωνον. — *Eordaeam*, Ἐορδαίαν et Ἑορδαίαν: conf. XLV, 30; Arrian. I, 7; Plin. IV, 10, et Schweigh. ad Polybium, XVIII, 6, 3.

6. *Suppeditabat, permuniit.* Antea legebatur *opere permuniit*; sed primam vocem, quae in codd. Paris. et in Bamb. exstat, ut superfluam et molestam reiecere Crev. et Drakenb. At Walchius, Emend. pag. 232, vocem hanc auctoritate codd. defendit, ita tamen mutans: *suppeditabat operi, permuniit.* Iacobs. quoque vocem *opere* non omittendam sed corrigendam censebat; itaque legendum esse *propere munit.* Lem. — *Obiectis per o. transitus operibus*; vid. XXI, 57, n. 7.

7. *Praelongis hastis* (sarissis) *velut vallum ante clypeos obiecit*; vide ad IX, 19, n. 2, et XXXVI, 18, n. 6. — *Romphaeae* seu *rhomphaeae* et *rumpiae* tela Thracum apud Gell. X, 25. Ῥομφαῖος ἐράκιον, ἀμυντήριον, μάχαιρα, ξίφος, ἢ ἀκόντιον μακρόν,

est), nullius admodum usus est. Thracas quoque romphaeae, ingentis et ipsae longitudinis, inter obiectos undique ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat; sed ea quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum [8] equitemque sagittas coniicere poterat, ita adversus scuta romana nec ad traiiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quidquam erat, quod peteret: itaque id ut vanum teli genus [9] senserunt esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem. Ea, maiore cum sonitu, quam vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit; deinde, iis quoque spretis, partim, testudine facta [10], per adversos vadunt hostes; partim, brevi circuitu quum in iugum collis evasissent, trepidos ex praesidiis stationibusque Macedonas deturbant, et, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

XL. Ita angustiae minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatae, et in Eordaeam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit [1]. Inde impetum in Orestidem fecit, et oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm:

Hesych. Conf. Heins. ad Val. Fl. VI, 98, et Bocharti Hieroz. I, 2, 8, p. 137.

8. *Patentem vulneri equum*, q., ut mox *nec aperti quidquam*; vid. XXII, 50, n. 3, et XXV, 16, n. 12.

9. *Vanum teli genus*; vide supra ad X, 29, n. 1.

10. *Testudine facta*; vid. ad V, 43, n. 2. — *Evasissent*; vid. II, 7, n. 7. — *Difficili fuga*, quum fuga difficilis esset, *ut in locis impeditis*; vide ad librum VIII, cap. 30, n. 7, et lib. IX, cap. 43, n. 6.

Cap. XL. 1. *In Elimeam se recepit*, sc. consul: Ἐλίμεια regio et urbs Illyrici apud Strab. VII, 7, 8, p. 326, et Steph. Ελιμα seu Ελυμα apud Ptol. qui etiam rectius eam ad Aoum flum. ponit, quam Liv. XLII, 53, *ad Haliacmona*, qui fluvius longe abest, et mediam percurrit Macedoniam (cf. Cellar. Geogr. ant. II, 13); cui Macedoniae *Elimiotis* a Romanis demum *iuncta* dicitur XLV, 30, in divisione regni. Ἐλυμιῶτις apud Arrian. I, 7. *Elimeam* h. l. et XLII, 53, n. 2, XLIII, 21, n. 3, regionem esse, ex adiunctis verbis et praepos. *in* probabile fit.

lacus moenia cingit; angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere; deinde, postquam signa ferri ac testudine succedi ad portam obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit: servitia inde cum cetera praeda abduxit, et libera capita sine pretio dimisit; oppidumque iis reddidit, praesidio valido imposito; nam et sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca iam pacata [2] ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Aetoli et Athamanes et Dardani et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum instare ab tergo abeuntibus, et, carpendo postremum agmen [3], segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat, post famam equestris ad Octolophum pugnae, Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad haec classis romanae adventum in Oreum; et, super circumfusas tot Macedoniae gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

XLI. Hae causae Damocritum Aetolosque restituerant Romanis; et, Amynandro rege Athamanum adiuncto, profecti Cercinium obsedere [1]. Clauserant

2. *In loca pacata;* vid. supra ad lib. II, cap. 59, n. 5.

3. *Carpendo postremum agmen;* vid. III, 5, n. 1.

Cap. XLI. 1. *Cercinium obsedere* opp. Macedoniae, cui forte vicina palus Cerciuitis ap. Arrian. et Curt. I, 3.

portas, incertum vi, an voluntate; quia regium habebant praesidium: ceterum intra paucos dies captum est Cercinium atque incensum: qui superfuerant e magna clade, liberi servique, inter ceteram praedam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Boeben paludem [2], relictis urbibus, montes coëgit petere. Aetoli, inopia praedae inde aversi, in Perrhaebiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt foedeque diripiunt; qui Malloeam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhaebia Gomphos petendi Amynander auctor erat; et imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos Thessaliae opimos ad praedam petiere; sequente, quamquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Aetolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita. Itaque, ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius causa esset, quum campestribus locis subiicientes eos castra Phecado urbi [3] videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Aetoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse, alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus aequarent; Philippus inopinantibus advenit. Quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Damocritus ceterique duces; et erat forte meridianum

2. *Baeben paludem*, Βοίβη oppid. et Βοιβιὰς lacus Thessaliae (inter Sepiadem et Penei ostia) apud Stephan. Βοιβηῒς λίμνη apud Hom. Il. II, 711; Strab. IX, 436, et Plin. IV, 8 seu 15. Conf. Voss. ad Melam lib. II, 3, 82.

3. *Phecado urbi*, forte quae *Pheca* dicitur XXXII, 14. — *Paulo plus quingentorum passuum*, immo *quingentos passus*; Crev. et Drak.

tempus, quo plerique graves cibo sopiti iacebant. Excitare igitur alii alios, iubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros praedabantur: tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum universi [4] sexcentorum aegre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, animis armisque praestantem: itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. Caesi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, suis iam vallo appropinquantibus, receptui cani iussit. Fatigatos enim equos virosque non tam proelio, quam itineris simul longitudine, simul praepropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites in vicemque manipulos levis armaturae aquatum ire et prandere iubet; alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum [1] ex manipulis aquandi causa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Aetoli (iam enim et, quae per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra), ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. Postquam mota signa Macedonum

4. *Quum universi.* Vocabulum *universi*, multi ignorant MSS., quod primus Gelen. restituit, et alii subinde sequuti sunt. Lem.

Cap. XLII. 1. *Binis ternisve summum*; vide ad XXI, 35, n. 7. — *Multitudo.... receperat se* etc. Plures MSS. *receperant.* Solet ita saepe τὸ *multitudo*, quasi nomen collectivum, adsciscere verbum plurale; quod notavit Drak. ad VI, 19, n. 7. Lem.

sunt, et succedere ad vallum parati atque instructi coepere, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum [2] ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. Multi in hac quoque tam trepida fuga capti caesique sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exsui castris potuissent, die per proelium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus: sed Aetoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus [3] in Aetoliam perduxerunt. Non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras regius praefectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus [1], postremum agmen primo turbavit. Dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, aequa pugna iusto proelio erat; ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite et levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant: et loca ipsa adiuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant et cedunt. Ita damna romano ac-

*Per aversam partem castrorum*; vide ad III, 5, n. 3. Mox forte leg. *in tumulum ad castra*, vel *ad tum. in castra*; Gron.

3. *Per calles* (al. *colles*) *ignotos sequentibus eos hostibus*, si forte sequerentur; Gron. Cf. ad V, 2, n. 7.

Cap. XLIII. 1. *Dardanos ... adeptus*; vide ad II, 30, n. 7.

cepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Aetolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemaeo missus, sex millia peditum et equites [2] mercede conductos Aegyptum avexit: nec ex iuventute Aetolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli, quod [3] instaret, nunc futurae solitudinis admonens (incertum cura gentis, an ut adversaretur Scopae, parum donis cultus), partem iuniorum castigando domi continuisset. Haec ea aestate ab Romanis Philippoque gesta erant.

XLIV. Classis a Corcyra eiusdem principio aestatis cum L. Apustio legato profecta, Malea [1] superata, circa Scyllaeum agri Hermionici Attalo regi coniuncta est. Tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilii praesentis spem effudit [2]: nec unquam ibi desunt linguae promptae ad plebem concitandam; quod genus, quum in omnibus liberis civitatibus, tum praecipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet,

2. *Sex millia peditum et equites*, forte et *M.* vel et *D. equites*: quorum numerus sine dubio cxeidit; Gron.

3. *Nunc belli, quod instaret*; vide ad III, 6, n. 5. — *Haec ea aestate... gesta erant*: ultima voce sic non uti solet Livius; Duk.

Cap. XLIV. 1. *Malea superata*; vide ad II, 50, n. 4. — *Scyllaeum* prom. naufragiis celebre et opp. (hod. *Capo Schilli* s. *Sciglio*) in quod poëtae Scyllam fabulantur mutatam, ad fretum Siculum inter Bruttios et Argolidem, cuius opp. *Hermion* s. *Hermione* non longe ab eo abest, ad sinum Hermionicum, partem Argolici, inter Maleam et Scyllaeum promm. Σκύλλαιον τὸ ἐν τῇ Ἑρμιόνῃ dixit Strabo, VIII, 373, et τὸ Ἑρμιονικὸν ἀκρωτήριον τὸ Σκύλλαιον, X, 484. Cf. Eustath. ad Hom. Il. II, 560; ad Dionys. Perieg. v. 420; Voss. ad Scylac. Peripl. p. 20, ed. Oxon.

2. *Id omne in auxilii praesentis spem*, ob eam, illa freta, *effudit*; cf. ad VII, 39, n. 2. — *Linguae promptae*, propr. homines linguae p., *quod genus* hominum etc. Demagogos designari, monet H. Steph. in Dicaearchi Sympraclore, p. 65.

favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, *ut Philippi statuae, imagines omnes nominaque earum* [3], *item maiorum eius virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quae ipsius maiorumve eius honoris causa instituta essent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris eius causa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quidquam postea poni dedicarique placere eorum, quae in loco puro poni dedicarique fas esset. Sacerdotes publicos, quotiescumque pro populo atheniensi sociisque et exercitibus et classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos eius regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque.* Additum decreto, *Si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum atheniensem iussurum: si quis contra ignominiam prove honore eius dixisset fecissetve, qui occidisset eum, iure caesurum.* Postremo inclusum [4], *ut omnia, quae adversus Pisistratidas de-*

3. *Nominaque earum*, inscriptiones, vel titulos Philippi statuis et imaginibus inscriptos; sed forte leg. *imagines omnes, item maiorum ..... omnium nominaque earum* (Philippi et maiorum eius) *tollerentur;* Crev. Sed nota Dnk. est: « Vox *earum* ab aliquo forte adsuta (nam sublatis statuis imaginibusque etiam nomina earum tollebantur); et *nomina* ea, quae aliis operibus adscripta erant: nam hoc quoque factum fuisse, patet ex verbis seqq. *loca, in quibus positum aliquid inscriptumve* etc. Ex his omnibus nomina Philippi eradi, quemadmodum statuas imaginesque tolli voluerunt; quod apud Romanos quoque non semel factum est. (Conf. ad Tacit. Ann. II, 32, n. 3; VI, 2, n. 2; ad Iuvenal. VIII, 18; X, 58 sq.) — De *diebus festis* et *sacris*, honoris regum principumque causa institutis, multa habet Spanhem. epist. V ad Morellum.

4. *Postremo inclusum*, insertam, adiectum decreto, ut XLV, 25. — *Quae adversus Pisistratidas*, Pisistratum eiusque filios, Atheniensium tyrannos, *decreta quondam erant;* conf. Iustin. II, 8, 9; Aristot. Polit. V, 5; Meursii Pisistratus in Thes. Gronov. vol. V, et *Voyages du jeune Anacharsis*, t. I, pl. II, sect. 1. — *Literis verbisque, quibus solis valent* etc. quo nomine etiam Demosthenes eos notavit; Dnk. Cf. Victor. var. lect. IX, 16.

*creta quondam erant, eadem in Philippo servarentur.* Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piraeeum primo ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, oneratique aeque immodicis ad honores sociorum [1], ac quae in ira adversus hostem fecerant, Atheniensium decretis, navigant a Piraeeo Andrum [2]: et quum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri, mallent; postquam praesidio regio arcem teneri, nec se potestatis suae esse [3] respondebant; expositis copiis omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex et legatus romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Graecos romana signa armaque non ante visa animique militum, tam prompte succedentium muros [4], terruere: itaque fuga extemplo in arcem facta est; urbe hostes potiti. Et in arce quum biduum loci se magis, quam armorum, fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi praesidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Boeotiae [5] transveherentur. Ea ab Romanis

Cap. XLV. *Aeque immodicis ad* (κατὰ) *honores sociorum*, Attali Romanorumque, *ac quae in ira adversus hostem fecerant*, scilic. Athenienses, scripsi ex emend. Gronov. qui etiam coni. *atque in ira a. h. fuerant* (quod recepit Drak.), et *ac quae ira a. h. fecerat.* In edd. ante Drak. legitur *ac quae in iram a. h. fuerant.*

2. *Navigant a Piraeeo Andrum*, septemtrionalis Cycladum insula, quae freto ab Euboea australi, et alio angustiore a Teno insula dirimitur. Conf. XXXVI, 20. — *Gaureleon*, multi MSS. *Gaurelon.* Γαύρειον τῆς Ἀνδρίας χώρας memorari Xenophon. Hist. Graec. p. 440, monet Drak.

3. *Nec se potestatis suae esse*; vid. ad III, 62, n. 5.

4. *Succedentium muros*, al. *muro*; vide tamen ad lib. XXII, c. 28, n. 7.

5. *Delium Boeotiae* oppidulum, triginta stadiis ab Aulide, ad mare, cum templo Apollinis, ad formam eius, quod in Delo insula erat, exstructo; vid. XXXV, 51 pr. Pausan. IX, 20; Strab. IX, p. 368, 403; Herodot. VI, 118; Thucyd. IV, 76; Appian. Syr. 12; Wessel. ad Diodor. l. II, p. 574. et Holsten. ad Steph. Byz. v. Δήλιον.

regi Attalo concessa: praedam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus [6] et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. Postea et ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriae facilius ad credendum inclinaret animos, revocati: ab Andro Cythnum traiecerunt [7]; ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequidquam absumpti; et, quia vix operae pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticae is locus est) Issaeorum viginti lembi classi Romanorum adiuncti sunt: ii missi ad populandos Carystiorum agros, cetera classis Geraestum, nobilem Euboeae portum, dum a Carysto Issaei redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio praeter Scyrum insulam Icum pervenere; ibi paucos dies, saeviente borea, retenti; ubi prima tranquillitas data est, Sciathum traiecere, vastatam urbem direptamque nuper a Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere; praedae nec erat quidquam, nec me-

In mediterraneis Boeotiae oppidis recensetur a Ptolem. III, 15. — Post voc. *transveh.* cod. Bamb. addit *urbem arcemque tradiderunt.* LEM.

6. *Macedonum fere omnibus*; vide ad XXIV, 32, n. 4. Mox *faciles ad credendum* malebat Gron.

7. *Ab Andro Cythnum traiecerunt*, insulam iuxta Ceam Atticamque sub Euboea; v. Strab. 10 extr. et Intpp. Tac. Hist. II, 8. Hae insulae Cyclades praesidiis Macedonum tenebantur; v. cap. 15. — *Prasiae, continentis Atticae locus*; v. Strab. IX, 399. Aliae *Prasiae* Laconicae in Argolico sinu; v. Duker. ad Thucyd. II, 56. — *Issa* insula et oppidum eius, in mari Hadriatico, prope Pharum oramque Illyrici: unde *Issaei* s. Issii, et *Issaici lembi* XXXII, 21, *Issenses naves* XLIII, 9. Conf. Ind. et Schweigh. ad Polyb. II, 8 et 11; XXXII, 18. — *Carystus* Euboeae opp. inter Caphareum et *Geraestum* (cui *Geraestus* opp. cum portu subiacet) promontoria. — *Scyrus* (hod. *Sciro*), *Icus* et *Sciathus* insulae Cyclades in mari Aegaeo. *Sciathus* male legitur in edd. recentt. XXXV, 43, 3. *Icum* inter Scyrum et Sciathum sitam, docet Strabo, lib. IX, p. 436. — *Prima tranquillitas* boreae, aut maris, ut XXV, 27.

venerant Graeci, cur diriperentur. Inde Cassandream [8] petentes primo ad Mendin, maritimum civitatis eius vicum, tenuere; inde quum, superato promontorio, ad ipsa moenia urbis circumagere classem vellent, saeva coorta tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit; nam, collectis in unum navibus [9] expositisque copiis, aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi (et erat validum ibi regium praesidium), irrito incepto regressi Canastraeum Pallenes traiecere. Inde, superato Toronae promontorio [10], navigantes Acanthum petiere: ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. Nec ultra progressi (iam enim et graves praeda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum et ab Sciatho Euboeam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum [1] intravere, ad colloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas aetolus princeps legationis eius fuit, quae ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum romano legato venit. Petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret; tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat: id negatum Aetolis; quod illi quoque gravati prius essent ad

8. *Inde Cassandream* (vide ad XXVIII, 8, n. 8) *petentes primo ad Mendin tenuere*; vide ad I, 1, n. 8. — *Inde ..... inde*; vide ad I, 3, n. 8. — *Superato*; vide ad II, 50, n. 4.

9. *Collectis in unum navibus*; vide ad librum XXVII, cap. 39, n. 2.

10. *Canastraeum Pallenes ..... superato Toronae promontorio*; vide ad II, 50, n. 4, et XXVIII, 7, n. 6. — *Acanthus* oppid. Macedoniae (hod. *Erisso*), ad sinum Strymonicum vel Singiticum. Cf. Herodot. VII, 121 sq. et Marcianus Heracl. p. 27. — *Retro repetunt*; vide ad librum II, c. 45, n. 10.

Cap. XLVI. 1. *Sinum Maliacum ..... Heracleam*; vide ad XXVIII, 5, n. 6.

populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque [2], abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit; inde consultari de Oreo oppugnando coeptum: valida ea civitas et moenibus, et, quia ante fuerat tentata [3], firmo erat praesidio. Coniunxerant se iis post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroto viginti rhodiae naves, tectae omnes: eam classem in stationem ad Zelasium miserunt (Isthmiae id super Demetriadem[4] promontorium est peropportune obiectum), ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in praesidio essent. Heraclides praefectus regius classem[5] ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta vi quidquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex Attalus oppugnabant; Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas iacentem arces, qua et muro intersepta urbs est: et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant; Romani testudinibus et vineis et ariete admovendo muris; regii ballistis catapultisque et alio omni genere tormentorum

2. *Philippo circa Pergamum urente sacra*, in his *templum Veneris* et *Nicephorium*, lucum iuxta Pergamum ab Eumene consitum, teste Strabone, XIII, pag. 624. Conf. ad XXXII, 33, 34; Polyb. XVI, 1; XVII, 2 et 6.

3. *Quia antea fuerat tentata*; vide XXVIII, 5 sq. et ad IX, 35, n. 1. — *Rhodiae naves, tectae omnes*; vide ad XXII, 19, n. 4.

4. *Ad Zelasium miserunt, Isthmine id super Demetriadem*, ultra D. *est*, vel potius e regione Demetriadis in alto mari (cf. ad XXVII, 32, n. 5, et XXXI, 47, n. 3), *promontorium*; sed Gron. emend. *ad Phalasium miserunt, Istiaeae id vel Istriacoridos super D. p.* Non male. *Phalasia* prom. Euboeae, et Oreus olim dicta *Istiaea*, seu Histiaea, seu Hestiaea, ut regio illa Istiaeotis, seu Histiaeotis; vid. Strab. X, p. 683 B; Pausan. VII, 26; Cellar. Geogr. ant. II, 14, pag. 811, 812.

5. *Heraclides praefectus regius classem* etc. vide ad XXXII, 5, n. 5. — *Diversi Romani et Attalus*; vide ad III, 60, n. 1.

tela ingerentes. Et pondere ingenti saxa iaciebant et cuniculos [6], et quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam praesentioribus animis, et, castigationibus regis in admissa culpa [7], simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim et aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus [8], traiicit in proxima continentis; Larissamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam [9] Cremasten vocant) subito adventu, praeter arcem, cepit. Attalus quoque Aegeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et iam quum opera in effectu erant circa Oreum, tum praesidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis

6. *Tela ingerentes et pondere ingenti saxa, et cuniculis* etc. emend. Gron. verbo *iaciebant* deleto, quod *cuniculis* non convenit. Malim: *tela ingerentes et pondere ingenti saxa: agebant et cuniculos* etc. Vulgatam lect. servari posse putabant Crev. et Drak. si ad *cuniculos* suppleatur *agebant*. Sed quomodo haec notio in praec. *iaciebant* latet? Cf. ad librum I, cap. 33, n. 7.

7. *Et castigationibus regis in admissa culpa* etc. immo leg. *et castigationis regiae .... memores:* nam quum peccassent antea, Philippus eos sermonibus ita castigavit, ut partim minis, si culpam iterarent, partim pollicitis, si fortiter facerent, ageret; Gron. Cf. XXVIII, 8. *Praesentioribus animis ex castigationibus* etc. coni. Duial. Nihil vero mutandum monent Duk. et Drak. sed *castigationibus* accipiendam pro *propter castigationes*.

8. *Relictis, quot satis videbantur ad n. p., militibus;* vox ultima abest a multis MSS. et edd. In plerisque vero edd. vett. ante Gron. legitur *quod satis videbatur*. Illud non improbabat Drak., hoc Duker. ut *quod* dictum sit pro *quod militum* vel *eorum*, h. e. *quantum*, ut XXIV, 40, n. 6. Cf. Periz. ad Sanctii Min. III, 6, 1; IV, 4, 77, et Burm. ad Ovid. Her. VIII, 5.

9. *Larissam Cremasten* (pensilem), seu Pelasgiam in Phthiotide Thessal., prope Echinum et XX stadia a mari; vid. Strab. IX, 5, 13, p. 435; Polyb. XVII, 3, 8; XVIII, 21; Ptol. III, 13. Mox malim cum Crev. pro *timentibus* legere *timentes* et iungere *Aegeleon timentes;* vide ad III, 47, n. 1. Pro *Aegeleon* forte leg. *Pteleon*.

pariter nocturnisque, et vulneribus confectum: muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis iam locis prociderat; perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: praesidium oppidanique in alteram arcem perfugere; unde biduo post deditio facta: urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Iam autumnale aequinoctium instabat: et est sinus Euboicus, quem Coela vocant [1], suspectus nautis: itaque, ante hiemales motus [2] evadere inde

CAP. XLVII. 1. *Sinus Euboicus, quem Caela vocant:* nota Dukeri est: « Hic *sinus Euboicus* vocatur etiam Oros. VI, 15, et κοιλὸς Κυβοίας μυχὸς Eurip. Troad. 84, de naufragio Graecorum ad Capharea in reditu a Troia: nam circa hunc proprie fuisse, quae τὰ κοῖλα τῆς Εὐβοίας et κοίλη Εὔβοια dicebantur, patet ex Dion. Chrys. Orat. VII; Tzetze ad Lycophr. v. 384, et Philostr. Heroic. X, 11, et in vita Apollon. I, 24; III, 23. Strab. l. X pr. auctor est, Εὐβοίας τὰ κοῖλα vocari τὰ μεταξὺ Αὐλίδος (Boeotiae) et τῶν περὶ Γεραιστὸν (Euboeae) τόπων· nam latius productam fuisse hanc appellationem, intelligi potest ex Val. Max. I, 8, 10; Lucano V, 195, 230 sq. et Philostr. vita Apoll. I, 24, ubi conf. Olear. Malim tamen cum Casaub. ex Epit. Strab. legere Καφαρέως pro Αὐλίδος, quia, si Αὐλίδος scripsisset Strabo, *Capharea* potius, quam *Geraestum*, nominaturus fuisse videtur ». Ceterum ad *sinum* maritimum translata, quae de tractu terrae docent geographi, Ptol. III, 15, et Strab. X pr. sc. tractum Euboeae a Geraesto prom. ad Aulidem sive Chalcidem dictum fuisse τὰ Κοῖλα τῆς Εὐβοίας propter situm, quoniam ibi κολποῦται ἡ παραλία, sinuatur ora maritima, et ab Chalcide κυρτοῦνται πάλιν πρὸς τὴν ἤπειρον, curvatur denuo in continentem. Conf. Oros. VI, 16; Lucan. V, 231 sq. et Valer. Max. I, 8, 9. Similiter Κοῖλα vocantur loca concava, humilia et depressa, cavae et profundae valles, seu convalles, verbi c. *Caela Thessaliae* XXXII, 4; fauces eius concavae, *confragosa loca implicataeque flexibus vallium viae; Caele Syria* XXXIII, 19; XLII, 29; ubi etiam *Caelen Syriam* edidit Drak. pro vulg. *Caelesyriam*, quia in MS. et edd. antt. legitur *Caelensyriam*, cf. ad XXXII, 5, n. 4, XLV, 11; ἡ Κοίλη Συρία, Coelesyria, cava Syria, et simpl. *Caele* ap. Mel. I, 11, propr. planities seu valles inter Libanum et Antilibanum, deinde tractus Syriae per totam Phoenicen et Palaestinam pertinens usque ad Raphiam finesque Aegypti; et τὰ Κοῖλα τῆς Ναυπακτίας, convalles agri Naupactii, apud Polyb. V, 103, 4.

2. *Ante hiemales motus*, maris et fluctuum agitationemque, qualis hieme esse solet.

cupientes, Piraeeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam[3] navigat Corcyram: regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. Secundum[4] Initia et ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis. Haec ea aestate terra marique adversus Philippum sociosque eius a consule et legato Romanis, adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum[5] quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus praetorem, quod absente se rem gessisset: misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit; populandoque, cum praeda maiore, quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul gallico triumpho imminens[6], eumque, absente consule irato atque invidente, facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset, senatum in aede Bellonae habuit[7]; expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in Vrbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat et gratia. Maiores natu negabant triumphum, *et quod alieno exercitu rem gessisset*[1], *et quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi*

3. *Super Maleam*, sopra, ultra Maleam (*Malea superata* XXXI, 44 pr.), ut XLII, 56, n. 1, et graec. ὑπὲρ τὴν Μαλέαν. Conf. ad XXVIII, 8, n. 6; XXX, 4, n. 6; XXXI, 46, n. 4; XLIII, 21, n. 4; Sall. Iug. 19 (22); Virgil. Aen. VI, 795; Duk. ad h. l. Victor. et Manut. ad Cicer. ad Fam. IV, 12.

4. *Secundum Initia*; vide ad I, 4, n. 9, et XXXI, 14, n. 4.

5. *Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum* etc. vid. c. 22.

6. *Gallico triumpho imminens*; vide ad III, 51, n. 3. Mox *eumque* scripsi pro vulg. *quem* suadente Gron. Ita Heatuii L. 1.

7. *Senatum in aede Bellonae h.* etc. vide ad XXVI, 21, n. 1.

Cap. XLVIII. 1. *Negabant triumphum et quod alieno exercitu rem* etc. vide ad XXVI, 21, n. 1. C. Aurelio consuli bellum erat mandatum; vid. cap. 11.

*per occasionem triumphi*[2]*; id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares praecipue, *exspectandum fuisse consulem*, dicebant; *potuisse enim castris prope Vrbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum eius rem extrahere; et, quod praetor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent; ubi coram disceptantes consulem et praetorem audissent, verius de causa existimaturos*[3] *esse.* Magna pars senatus nihil praeter res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis*[4], *quae velut claustra ad cohibendos gallicos tumultus oppositae fuissent, quum una direpta et incensa esset, traiecturumque id incendium, velut ex continentibus tectis, in alteram tum propinquam coloniam esset, quid tandem praetori faciendum fuisse? nam, si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit (potuisse enim, si non cum praetoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum, ne per praetorem, sed per consulem gereretur), aut consulem, qui non, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes imperatorum; et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnae spectari oportere: fu-*

2. *Rapiendi per occasionem triumphi*; vide ad VI, 23, n. 3. — *Consulem exspectarent.* Haec nimis imperatorie dicta videntur Goëllero, qui commodius legendum putat e cod. Bamb. *senatui fac. esse, ut consulem exspectaret.* In omnibus Codd. Paris. quos consuluerim, *exspectare* legitur, nullo signo superscripto. Lem.

3. *Verius de causa existimaturos*; vide ad III, 19, n. 8, et IV, 15, n. 1. — *An in magistratu suisque auspiciis gessisset res*; vide ad XXVI, 21, n. 1, et XXVIII, 38, n. 4. De rebus ab eo gestis vid. cap. 21.

4. *Ex duabus coloniis*, Placentia et Cremona.... *quum una*, Placentia etc. cap. 10 et 21. — *Velut claustra ad cohibendos* etc. vid. ad librum XXI, cap. 25.

*sos caesosque hostes; castra capta ac direpta; coloniam liberatam obsidione; alterius coloniae captivos recuperatos restitutosque suis; debellatum uno proelio esse. Non homines tantum ea victoria laetatos, sed diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas* [5], *quod bene ac feliciter, non quod male ac temere, respublica a L. Furio praetore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiae genti gallica bella.*

XLIX. Huius generis orationibus ipsius amicorumque victa est, praesentis gratia praetoris, absentis consulis maiestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius praetor. In aerarium tulit trecenta viginti millia [1] aeris, argenti centum septuaginta millia pondo; neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia praelata, neque milites sequuti. Omnia, praeter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti: et de agris militum eius decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet; eum agrum decemviri assignarent [2]. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatae vires eius coloniae erant, C. Terentius Varro, T. Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio: hi [3] colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno

5. *Supplicationes habitas*; vid. cap. 22 pr. et ad III, 63, n. 2. — *Furiae genti*; cf. V, 49; VI, 42, et VII, 25 sq.

Cap. XLIX. 1. *Trecenta vig. millia.* Grave aes hic cum Creverio intelligimus; itaque summa haec aeris par erit denariis 32,000, et marcis argenti nostralibus 500. Lem. — *Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat* etc. vide ad XXVIII, 39, n. 1, et cf. Polyb. XVI, 23, 7.

2. *Bina iug. acciperet; eum agrum decemviri assignareat*; cf. cap. 4, et ad VI, 36, n. 5.

3. *Hi colonos Venusiam adscripserunt*; vide tamen ad lib. IV, 25, n. 4.

C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro sedetano fudit: quindecim millia Hispanorum eo proelio dicuntur caesa, signa militaria capta octo et septuaginta. C. Aurelius consul, quum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id, quod animis praeceperant, questus est, *non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum praetore consuli potestatem factam;* sed *ita triumphum decresse senatum, ut nullius, nisi eius, qui triumphaturus esset, haud eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Maiores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent, ut veritas rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, publice videretur* [4]. *Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri praetor vanive referret?* Comitiis deinde diem edixit [5]; quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus: praetores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Baebius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis [1] fuit. Frumenti vim magnam ex Africa advectam aediles curules M.

4. *Vt veritas rerum gestarum ..... public. videretur*, palam et ab omnibus perspiceretur, cognosceretur. — Pro *veritas* duo e Codd. Paris. habent *virtutes*, quod et alii iam notaverunt. Goëller e cod. Bamb. sic locum restituit: *ut verum rer. gest.... hab. populus romanus videret.* Lem.

5. *Comitiis deinde diem edixit* MSS. optimi. *Indixit* edd. ante Drak. Similiter *edicere senatum* III, 38; *diem militibus supplicationem populo, comitia* XXII, 12 (ubi v. not. 1); XXII, 33; XXIV, 37; XXXII, 1; XXXIII, 14; XL, 59, et *indicere concilio diem, comitia* etc. XXVII, XXX, XXXVI, 6 al. *edicere* et *indicere iustitium* III, 3; IV, 26; *edicere* et *indicere delectum* II, 55; III, 10; V, 19; XXV, 57. Cf. ad XXI, 63, n. 1, et Drak. ad h. l. et III, 38, n. 13.

Cap. L. 1. *Annona .... pervilis fuit;* vide ad II, 34, n. 10. — *Populo diviserunt* a b. e. plebi, faeci populi, ut

Claudius Marcellus et Sex. Aelius Paetus binis aeris in modios populo diviserunt: et ludos romanos magno apparatu fecerunt; diem unum[2] instaurarunt: signa aenea quinque ex mulctaticio argento in aerario posuerunt. Plebeii ludi ab aedilibus L. Terentio Massiliota et Cn. Baebio Tamphilo, quem praetorem designaverant, ter toti instaurati: et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Laevini causa, a P. et M. filiis eius facti; et munus gladiatorium[3] datum ab iis: paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus: in eius locum M'. Acilius Glabrio suffectus. Comitiis aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent; nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam[4]; C. Valerius Flaccus,

XXX, 26; XXXI, 4; XXXIII, 42; ap. Suet. Caes. 41, et Aug. 40, 41, 42 ». Duk. Quae loca omnia de largitionibus frumentariis agunt, ad quas tenuiatuulum plebecula admittebatur. Similiter tribuni ad *populum*, h. e. plebem, rogationes tulisse dicuntur III, 9; VII, 42; X, 13 al. Conf. ad Epit. Liv. 115, 3.

2. *Ludos Romanos ... instaurarunt*; vide ad II, 36, n. 1.

3. *Ludi funebres ..... munus gladiatorium* etc. vid. XXIII, 30, n. 9. — *M. Valerii Laevini causa a P. et M. filiis*; cf. quae de iis Drak. disputavit adversus Pigh. in Ann. ad a. V. 563, 566, 576.

4. *C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam:* Sigonius recte ex Livio ordinat successionem eorum, qui Hispaniis praefuere: qui a. V. 533 fuere P. et Cn. Cornelii Scipiones (XXI, 17, 32); an. 539 P. Scipio P. F. Africanus; a. 544 L. Lentulus et L. Manlius Acidinus (XXVIII, 38); an. 550 C. Cornelius Cethegus (XXXI, 20, 49, 50). « Sed non tollit, quod in narratione Livii de L. Manlii Acidini et L. Cornelii Lentuli successoribus difficile et obscurum est. Hi P. Scipioni successerunt XXVIII, 38; ubi quum quinque annos fuissent, de successione actum in senatu, XXX, 41. Sexto anno Lentulus ex Hispania rediit accepto successore Cornelio Cethego (XXXI, 20, 49), et relicto in provincia Acidino, qui anno post decessit, et successorem habuit L. Stertinium, XXXII, 50; XXXII, 7 ». Duk. Haec parum accurate traduntur a Livio: unde etiam mutilatum esse quadam parte hunc librum, suspicati sunt Glar. et Pigh. ad an. 553. — *Quia flamen dialis erat, iurare in leges non poterat*, πότερον ὅτι βάσκανός τις ἐλευ-

quem praesentem creaverant, quia flamen dialis erat, iurare in leges non poterat; magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si aedilis, qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret, consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent: datus, qui iuraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, praetor designatus. Tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse aedilis iurasset. Et de altero aedile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut C. Cornelius aedilis curulis ad magistratum gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. Plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro consulibus imperium esse in Hispania iussit.

θέρων ὁ ὅρκος ἐστὶ, δεῖ δὲ ἀβασάνιστον εἶναι καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἱερέως; ἢ ὅτι περὶ μικρῶν ἀπιστεῖσθαι τὸν τὰ θεῖα καὶ μέγιστα πεπιστευμένον οὐκ εἰκός ἐστιν; ἢ ὅτι πᾶς ὅρκος εἰς κατάραν τελευτᾷ τῆς ἐπιορκίας, κατάρα δὲ δύσφημον καὶ σκυθρωπόν; ἢ κοινὸς ὁ τῆς ἐπιορκίας κίνδυνος, ἂν ἀνὴρ εὐσεβὴς καὶ ἐπίορκος εὐχῶν κατάρχηται καὶ ἱερῶν ὑπὲρ τῆς πόλεως; Plutarch. Quaest. Rom. 44, Opp. t. II, p. 275. Temporibus tamen imperatorum in acta eorum iurabant; vid. Dio Cass. LIX, 13, et Gell. X, 15, ubi et Fabius Pictor. — *Iurare in leges ... magistratum autem* etc. vid. ad lib. XXIX, cap. 37, n. 9.

# T. LIVII PATAVINI

# HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

## LIBER TRIGESIMVS SECVNDVS.

### BREVIARIVM.

Cap. I; Provinciae et legiones divisae. Feriae Latinae instauratae ob carnem non datam legatis Ardeatium. Prodigia nuntiata ac procurata. — II; Carthaginienses argentum in stipendium impositum primum Romam advehunt, iisque petentibus obsidum pars redditur, pars alio traducitur. Gaditanis petentibus remittitur, ne praefectus mittatur Gades; et Narnicnsibus colonorum numerus expletur. — III; P. Villius consul in Macedonia comprimit seditionem militum, missionem postulantium. — IV; Philippus frustra oppugnat Thaumacos, et inde in Macedoniam in hiberna copias reducit. — V; Ibi popularium animos sibi conciliat, Heraclide in vincula coniecto; belloque magna cura apparato, cum Athenagora ad Aoum amnem idonea munit loca. — VI; Consul adversus eum nihil memorabile gerit. — VII; Censores creantur P. Cornelius Scipio Africanus et P. Aelius Paetus. L. Manlius Acidinus, ex Hispania decedens, ovans Vrbem ingreditur. Cn. Baebius Tamphilus praetor, circumventus a Gallis Insubribus, multos milites amittit, et, exercitu L. Lentulo consuli tradito, abire Romam iubetur. Creantur consules (Sex. Aelius Paetus, et T. Quintius Flamininus, qui consulatum ex quaestura petierat), et praetores. Ludi plebeii et Romani. — VIII; Consules praetoresque sortiuntur provincias, et delectus habetur. Attalus nuntiat senatui rom., regnum suum invadi ab Antiocho. — IX; Prodigiis procuratis Aelius proficiscitur in Galliam, Quintius in Macedoniam. — X; Philippus et consul in arctissimis Aoi ripis faucibusque Epiri veniunt in colloquium; sed re

infecta recedunt. — XI; Pastor quidam a Charopo principe Epirotarum missus, partem exercitus romani per saltum, a Macedonibus obsessum, supra caput eorum deducit in verticem montis. — XII; Pugna inde exorta hostes circumventi fugiunt, petuntque Thessaliam. — XIII; Ibi rex urbes sociorum, mox futuras hostium, incendit, et in Macedoniam regreditur: quo facto Aetoli, — XIV; Amynander et Athamanes multa Thessaliae oppida diripiunt. — XV; Eandem terram vastat T. Quintius. — XVI; Interea frater eius, L. Quintius, cum classe rom. Piraeeum, et inde, coniunctus Attali Rhodiorumque navibus, Euboeam petit, capitque Eretriam — XVII; et Caristum. Consul vero Atracem diu ac frustra oppugnat: — XVIII; nec rationem procul a mari et in Thessalia belli cladibus evastata hibernandi ullam cernens transgreditur in Phocidem, et nonnulla eius oppida castellaque expugnat. — XIX; Eo auctore a fratre, Atheniensibus, Attalo ac Rhodiis, Corinthum oppugnare parantibus, ad Achaeos eorumque praetorem, Aristaenum, qui Cycliadae successerat Romanisque gentem iungi cupiebat, legati mittuntur: quorum perpetuis orationibus Sicyone absumitur dies. — XX-XXI, Aristaenus suadet societatem romanam. — XXII; Inter demiurgos seu magistratus Achaeorum certamen oritur nihilo segnius, quam inter multitudinem, et prius, quam decretum fit, Dymaei, Megalopolitani ac quidam Argivorum relinquunt concilium. — XXIII; Ceteri Achaeorum populi societatem cum Attalo ac Rhodiis praesenti confirmant decreto, cum Romanis in id tempus differunt, quo Romam mitti possent legati. Tum Corinthus omni vi oppugnatur; sed irrito tandem incepto Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petunt. — XXIV; Interim consul in Phocide scalis capit Elatiam. — XXV; Ceterum adventu in Achaiam Philoclis regii praefecti non Corinthus tantum liberatur obsidione, sed Argos quoque ei proditur. — XXVI; Sex. Aelius in Gallia totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias consumit. Circa Vrbem vero tumultus paene excitatur a servis coniurantibus, quorum magna vis erat Setiae cum obsidibus Carthaginiensium. — XXVII; Attalus legatos Romam, et Masinissa triticum auxiliaque ad exercitum rom. mittit. M. Porcius Cato e Sardinia fugat feneratores, sumptusque a sociis in cultum praetorum factos circumcidit aut tollit. Consules creantur C. Cornelius Cethegus et Q. Minucius Rufus, primumque illo

anno sex praetores. — XXVIII; Consulibus, Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, bellum mandatur cum Gallis Cisalpinis, et Quintiis imperium in Macedonia prorogatur. — XXIX; Prodigia procurantur; et quinque coloniae deducuntur in oram maritimam. Consules ambo in Galliam proficiscuntur, et brevi omnia fere eis Padum sub ditionem rom. redigunt. — XXX; Insubres a Cornelio vincuntur, et Cenomani, ad defectionem ab iis sollicitati, dedunt se Romanis. — XXXI; Minucius populatur agros Boiorum, et Ligustinos Ilvates subigit. — XXXII; T. Quintius Opuntem oppugnare statuit, et Philippo petenti colloquium concedit prope Nicaeam. — XXXIII - XXXVI; Res altercationibus, regis maxime sociorumque consulis, teritur; et bis differtur in alium diem. Tandem inducias facere placet, donec legati Romam mittantur ad senatum. — XXXVII; Hi infecta pace redeunt. — XXXVIII; Philippus, de longinquis Achaiae oppidis sollicitus, Philocli solam Corinthum dat tuendam, et Argos Nabidi velut fiduciarum tradit. Is ibi saevit in principes. — XXXIX; et mox a Quintio atque Attalo colloquium petit impetratque, in quo de conditionibus amicitiae agitur. — XL; Auxilia mittit Romanis, et, Lacedaemonem regressus, Argos praesidio firmatos uxorem remittit ad feminas spoliandas. Quintius, Philocle et Corintho frustra tentatis, Anticyram, Attalus Sicyonem et inde Cenchreas traiicit.

I. Consules praetoresque, quum idibus martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; praetoribus, L. Quintio urbana [1], Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere iussus; Villius a P. Sulpicio exercitum accipere: in supplementum eius quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Praetori Baebio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas, donec consul novo cum

Cap. I. 1. *L. Quintio urbana* (vid. ad II, 40, n. 9), et simul peregrina; vid. ad XXV, 41, n. 8. — *Baebio Ariminum*; vide ad XXIV, 44, n. 2.

exercitu succederet. In Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur [2], praeter quinque millia socium. His obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogato imperio praetoribus prioris anni (Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia [3] stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret; Q. Minucio, ut in Bruttiis [4] idem de coniurationibus quaestiones, quas praetor cum fide curaque exercuisset, perficeret, et eos, quos sacrilegii compertos [5] in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium, quaeque sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret), feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt; quod legati ab Ardea [6] questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nuntiatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de caelo tactum; et Formiani legati aedem Iovis, item Ostienses aedem Iovis, et Veliterni Apollinis et Sanci aedes [7], et in Herculis aede capillum enatum: et ex

2. *Omnes milites exauctorati d. d.*; vide ad VIII, 34, n. 8.

3. *Prorogato imperio... Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia* etc. conf. XXXI, 4 et 49, unde suspicari possis, voc. *Africa* h. l. excidisse. Prorogato imperio *praetori prioris anni* (vid. XXXI, 6) *C. Sergio*; vide ad XXVII, 22, n. 2. — *Agrum assignandum curaret*, scil. per mensores.

4. *Q. Minucio, ut in Bruttiis* etc. cf. XXXI, 12, 13.

5. *Sacrilegii compertos*; vide ad VII, 4, n. 2.

6. *Legati ab Ardea* (vide ad X, 14, n. 2) *questi, sibi Latinis in monte Albano* et epulis solemnibus sacrisque (v. Dionys. Hal. lib. IV, p. 250 sq.) *carnem datam non esse*; cuius rei caussa non memoratur, ut nec XXXVII, 3, in simili re. — *Ab Suessa nuntiatum est*, forte *nuntiarunt*, ut melius conveniant seqq. *et Formiani legati, Ostienses, Veliterni*, sc. nuntiarunt; Gron. Sic *ab Suessa* dictum pro *legati Suessani*.

7. *Apollinis et Sanci* (vide ad VIII, 20, n. 10) *aedes*, sc. de caelo tactas esse. — *Et in Herculis aede capillum enatum*, obscurum prodigium; conf. Heyn. Opusc. Acad. t. III, pag. 264. Forte tenuis pilosae fibra aut crinis e pariete seu pavimento, nescio quo casu, emicuit. Rob. Titius loc. controv. XVIII, 3, coniect. e Plut. de

Bruttiis ab Q. Minucio propraetore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. Inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literae allatae, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longae enatam [8]. Priorum prodigiorum causa senatus censuerat, ut consules maioribus hostiis, quibus diis videretur, sacrificarent. Ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, et ad omnia pulvinaria res divinae factae.

II. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. Id quia probum non esse quaestores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumpta, intertrimentum argenti [1] suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si iam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides; de ceteris [2], si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur,

Pythiae orac. pag. 397, *caprificum enatum* (v. ad Iuvenal. X, 145), vel potius *in Herculis sede* (natibus) *capillum enatum*, quem pilum referebat ad Herculem *μελάμπυγον* (vid. Suid. et Plut. de discr. amici et adulat.), putabatque, quum pili in statuis effingi minime consueverint, et Hercules iis aegre careret, ne *πύγαργος* et *λευκόπυγος*, h. e. mollis et effeminatus, existimaretur, eum voluisse hos ex illa sui parte erumpere, et maximum praebere prodigium.

8. *Lauream in puppi enatam*; conf. XLIII, 13; Plin. XVII, 38 seu 25, et Steger l. l. p. 178. — *Supplicatio edicta ad omnia pulvinaria* etc. vide ad III, 63, n. 2; V, 13, n. 5, et XXXI, 49, n. 5.

Cap. II. 1. *Intertrimentum argenti*, quod decoquendo (ut etiam terendo et absumendo XXXIV, 7, n. 5) argento perierat; Ern.

2. *Centum redditi obsides; de ceteris* etc. vide ad XXX, 37, n. 3. — *Signiam*, forte leg. *Setiam* e cap. 26; Sigon. Sed potuit primo *concessum esse, ut Signiam transirent* obsides, et deinde pro Signia placuisse Setiu, cuius mutatae sententiae Livius non dedita opera certiorem fecerit lectorem; Drak.

concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne praefectus Gades mitteretur [3], adversus quod iis, in fidem populi romani venientibus, cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis querentibus, ad numerum sibi colonos non esse, et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tresviros creare L. Cornelius consul iussus: creati P. et Sex. Aelii (Paetis fuit ambobus cognomen) et C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur [4], id Cosani petentes non impetraverunt.

3. *Gaditanis petentibus remissum, ne praefectus Gades mitteretur* (vide ad IX, 20, n. 2), *adversus quod iis, in fidem populi rom. venientibus* (vide ad VII, 18, n. 1), *cum L. Marcio Septimo convenisset;* vide ad I, 3, n. 4. Dukeri nota est: « Dubitari potest, utrum his verbis significetur, Gaditanis *in fidem ..... convenisse*, ut praefectum rom. acciperent (quae est sententia Sigon. de ant. Iur. Prov. I, 5: nam *remitti* fere dicuntur, quae iure exigi possunt); an, quum convenisset, ne acciperent, et imperatores rom. in Hispania deinde, adversus quod iis cum Marcio convenerat, praefectos Gades mittere coepissent, iis petentibus, ne hoc deinde adversus pacta cum Marcio fieret, concessum. Si quis ita accipiendum putabit, *remissum* erit id. qd. datum, concessum (vide ad XXXV, 17, n. 2; XXXV, 45, n. 1, et Gron. Obss. IV, 2). Non posset esse dubia sententia huius loci, si de conditionibus, quibus Gaditani in fidem Romanorum venerunt, constaret. Sed de ea re nihil aliud proditum invenio, quam quod Livius XXVIII, 37, scribit, *Gaditanos Romanis deditos*, et Cic. p. Balbo, 15, *L. Marcium foedus cum Gaditanis fecisse, quod magis fide illius populi et iustitia Romanorum, quam aliquo publico vinculo religionis teneretur.* E quo loco videtur colligi posse, eos nec praefectum cum praesidio rom., quod civitatem in fide contineret, nec praefectum, qui ibi ex legibus rom. ius diceret (vide ad IX, 20, n. 2), accepisse. Hoc quidem nequaquam probabile est, quoniam sua voluntate deditionem fecere, et alia quoque foederata oppida suis legibus vivebant. Cf. Cic. p. Balbo, c. 19». — *C. Cornelius Lentulus* non alibi memoratur; nec tamen propterea cum Periz. *Cn. Cornelium* ex XXXI, 50, substituendum monet Drak.

4. *Ut colonorum numerus cogeretur*, ita MSS. et primae edd. ante Froben. qui *augeretur* substituit, forte e XXXIII, 24 extr. Sed illud oppido elegantius; nam *cogitur* numerus, qui conficitur, hic quidem partim, ut infra loquitur, cogendo redire in coloniam, qui alio dissipati erant, partim adscribendo novos, si quae familias interierant: sic *cogere militem*,

III. Rebus, quae Romae agendae erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium in Macedoniam quum venisset, atrox seditio [1] militum, iam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. Duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportati [2] erant. Id voluntate factum negabant: *Ab tribunis recusantes in naves impositos; sed utcumque, seu iniuncta, seu suscepta* [3] *foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri aequum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse; consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos iam se labore, opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *causam postulandae missionis probabilem, si modeste peteretur, videri*, dixit. *Seditionis nec eam, nec ullam aliam satis iustam causam esse: itaque si manere ad signa et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius, quam pertinacia, quod velint, impetraturos.*

*pecuniam*, *stipendium* est cuiusque rei definitum numerum conficere: sic *cogitur pecus*, ne quod exerret, et *cogitur agmen* ab iis, qui operam dant, ne quis resistat ac deficiat numerum; Gron. *Cogere* propr. est *coagere*, et hinc vel contrahere (v. c. *vim navium* XXI, 26, et *agmen hominum* XLII, 10) seu coarctare (ut *potestatem intra anni spatium* IX, 33, n. 4, et *saltus in arctas coactus fauces* XXII, 15, n. 6), vel congregare (v. c. *senatum* I, 48, n. 1; III, 39, n. 5; *in senatum* XXVI, 12, n. 4; *feminas* XLIV, 32 extr. nisi potius ibi cum Drak. leg. *concta cibaria*), vel conscribere (*militiam*; de quo vide ad IV, 26, n. 2), densare (*agmen* XXXVIII, 18), claudere (XXXIV, 28; XXXV, 27; XXXVI, 44; XLII, 64; XLIV, 4), supplere, ut h. l. *numerum*. Cf. Drak. ad IV, 26, n. 3; XXX, 4, n. 1, et Cort. ad Sallust. Iug. 54. Ceterum de aucto colonorum numero conf. XXXI, 49; XXXIII, 24; XXXVII, 46. — *Id Cosani petentes non impetraverunt*; cf. tamen ad XXXIII, cap. 24 extr.

CAP. III. 1. *Villium ..... seditio ..... excepit*; vide ad I, 53, n. 5.

2. *Pro voluntariis transportati.* Cod. Bamb. *transportata*, quod iam multi protulerunt; sed vide ad II, 7, n. 4. LEM.

3. *Seu iniuncta, seu suscepta*; vid. ad II, 43, n. 2.

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque; et iam arietem muris admoturus erat. Ceterum incepto absistere eum coëgit subitus Aetolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum moenia ingressi, nec die, nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum, faciebant. Et adiuvabat eos natura ipsa loci; namque Thaumaci [1] a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quas Coela vocant: Thessaliaeque transeunti confragosa loca implicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente, velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subiectos campos terminare oculis [2] haud facile queas; ab eo miraculo Thaumaci appellati: nec altitudine solum tuta urbs, sed quod, saxo undique absciso [3], rupibus imposita est. Hae difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. Hiems quoque iam instabat, quum inde abscessit, et in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant [1]. Phi-

CAP. IV. 1. *Thaumaci* in Phthiotide Thessal. *a Pylis* (vide ad XXXI, 29, n. 1) *sinuque Maliaco* (v. ad XXVII, 30, n. 3) *per Lamiam eunti loco alto siti sunt*; vide ad I, 8, n. 5. — *Ipsis faucibus imminentes, quas Coela vocant*; vide ad XXXI, 47, n. 1. Alii *quas Coelen vocant*, et *quam Coelen v.* Hoc elegantius est; Gron. conf. ad XXIV, 42, n. 6. Sed ita malim *quae Coele vocant*; vide ad XXXI, 47, n. 1. *Quas Coela vocant. Thessaliae quae transeunti*, vel *quas Coela vocant Thessaliae: quae transeunti* etc. coni. Drak. et posterius etiam Crever. Sed ille iungebat *quae confragosa loca transeunti, quae* (Thessalia) *panditur*.

2. *Subiectos campos terminare oculis*, eorum terminos, fines videre. — *Ab eo miraculo Thaumaci appellati*: a Thaumaco conditore, Poeantis filio, teste Steph. Byz. *Thaumaci* etiam XXXVI, 14; XXXVII, 7: Strab. IX, 434, et Steph. *Thaumacus* forte inf. cap. 13, n. 7. *Thaumacia*, seu *Thaumaciae*, Plin. IV, 9 seu 16.

3. *Saxo undique absciso*, al. *abscisso*; vide ad IV, 19, n. 5.

CAP. V. 1. *Animos corporaque remiserant*, ut *relaxare* vel mox *laxa-*

lippum quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli [2] curae angunt, non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant; sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. Itaque et in Achaiam legatos misit, simul qui iusiurandum (ita enim pepigerant, quotannis iuraturos in verba Philippi [3]) exigerent; simul qui redderent Achaeis Orchomenon et Heraeam et Triphyliam, Eleis Alipheram, contendentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quae ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributae forent [4]; et cum Achaeis quidem per haec societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide [5]; nam

*re*, et contra *intendere*. — *Philippum quantum*, quanto scil. magis (vide ad I, 40, n. 1, et ad Tac. Ann. VI, 21, n. 4) *ab assiduis laboribus i. p. laxaverat* (vide ad II, 34, n. 13) *annus*, illa anni pars, qua cessatur ab armis, scilicet tempus hibernum, ut graece ἐνιαυτὸς pro tempore anni, ὥρᾳ ἔτους, seu pro qualibet eius parte; Gronov, cuius nota est: « *annus* leg. pro vulg. *animum* (al. *animi*, *animos* et *animus*): nam remissus labor itinerum proeliorumque non tam animum reficit, quam membra, quae exercitio illo et contentione fatigantur; et de corpore Philippi intelligi vult Livius, docens, alios membris simul animoque avide quietem sumpsisse, regem, quantum corpore cessarit, tanto magis exercitam mentem habuisse ».

2. *In universum eventum belli*; vide ad I, 38, n. 2.

3. *Iuraturos se in verba Philippi*; vide ad II, 32, n. 1.

4. *Qui redderent Achaeis Orchomenon et Heraeam et Triphyliam, Eleis* (immo *Megalopolitis*) *Alipheram*, *contendentibus*, dictantibus, asseverantibus, *nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia*, eius partem, *sed ..... ad condendam Megalopolim contributae forent*; Gron. vide ad XXVIII, 8, n. 3. *Heraean*, *Triphylian* et *Alipheran* multi codd. velle videntur; Drak. *Megalempolin* MS. Pet. unde Gronov. coni. *Megalenpolin*, ut *Coelen Syriam* XLII, 29, et ἡ Μεγάλη πόλις Plut. Polyb. Steph. *Megalenpolin* Lov. 4. *Megalepolin*, *Megalepolim* et *Megalepolin* multi MSS. Conf. Drakenb.

5. *Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide*, praefecto classis, Tarentino, perdito homine et astuto, qui, postquam, Tarento Romanis pro-

quum eum maximae invidiae sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula coniecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam ante alias, tum magna cura apparavit, exercuitque in armis et Macedonas et mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturae erat, in Chaoniam [6] per Epirum ad occupandas, quae ad Antigoneam fauces sunt (Stena vocant Graeci), misit. Ipse post paucis diebus [7] graviore sequutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse praeter amnem Aoum [8]:

dita, profugerat ad Philippum, in familiaritatem eius se insinuaverat, et auctor illi fuerat ministerque omnis crudelitatis; conf. XXXI, 16, 33; Athen. VI, 13, p. 251 (ed. Schweigh. VI, 59); Polyb. XIII, 4, 5; XVI, 15; Diodor. Eclog. p. 573; Polyaeni Strat. V, 17, 2. Alius fuit *Heraclides* Gyrtonius, thessalico equitatui a Philippo praefectus; vid. Polyb. XVIII, 5. Alteruter aut tertius aliquis designatur XXXI, 46, n. 5. Verba *cum Heraclide* corrupta esse, vix est quod moneam. Iacobs ad Anthol. Graec. vol. I, P. 2, p. 358, ingeniose emend. *Macedonum animos sibi conciliavit. Nam Heracliden amicum quum maxime invidiae sibi esse cerneret* etc. Sed ita saltem post *Macedonum* excidisse *quoque* aut simile quid censendum est; et in vulgata lect. nihil videtur esse, quod displicere possit praeter voc. *cum*. Cui si substitueris *punito* vel aliud huius generis verbum, τὰ *punito Heraclide* τοῖς *per haec* et singula verba singulis praecedentibus exacte respondebunt: *causa Heraclidis* coni. Drak. Verba *sibi conciliavit* absunt ab omnibus MSS. et edd. ante Ascens. a. 1513; unde alia eorum loco scripsisse Livium suspicari possis. — Absunt quoque a codd. Paris. verba *sibi conciliavit*, quae pariter ignorat cod. Bamberg. unde Goeller locum ita exhibet: *Et cum Ach..... firmabat; Macedonum* (quoque firmabat) *animos, quum Heracliden amicum max. inv. s. esse cerneret. Multis* etc. Mihi autem durior ea videtur loquendi forma, quam quae Livio intrudi possit. Facilius Iacobsio accederem, qui de prima parte dubitans, de reliquis affirmat scribendum: *quum Heracliden amicum max. inv. s. esse cerneret, multis* etc. Lem.

6. *In Chaoniam* (quae septemtrionalis Epiri pars fuit, ut *Thesprotia* mediterranea et *Molossia* australis) *per Epirum ad occupandas, quae ad Antigoneam*, Chaoniae urbem, et in Cerauniis montibus, *fauces sunt: Stena vocant Graeci*; τὰ παρὰ τὴν Ἀντιγόνειαν στενὰ apud Polyb. II, 5, 6, et II, 6, 6. Conf. Plut. in Quintio, p. 370, et Palmer. Graec. Ant. II, 3, p. 251.

7. *Post paucis diebus*; vide ad II, 31, n. 2.

8. *Praeter amnem Aoum* etc. vide ad XXIV, 40, n. 2. Ad Apsum fl.

is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Asnaum incolae vocant, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam praebens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire iubet: ipse in Aeropo posuit castra. Qua abscisae rupes erant [9], statio paucorum armatorum tenebat; quae minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. Tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maxime tumulo [10], ut terrorem hostibus suisque spem ex fiducia faceret, positum.

VI. Consul, per Charopum Epiroten [1] certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, et ipse, quum Corcyrae hibernasset, vere primo in continentem traiectus, ad hostem ducere pergit [2]. Quinque millia ferme ab regiis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad

cladem Philippi fuisse tradit Plutarch. Flamin. p. 370, forte quia Aous et Apsus non longe distant. Conf. Strab. VII, 5, 9, p. 316, et Palmer. Graec. Antt. I, 23, 26, et II, 3.

9. *Qua abscisae rupes e.* vide ad III, 70, n. 2, et IV, 19, n. 5. — *Statio p. armatorum tenebat*; vide supra ad XXVIII, 1, n. 4.

10. *In conspecto maxime tumulo*; vide ad II, 5, n. 8.

Cap. VI. 1. *Per Charopum Epiroten*; conf. cap. 11; Plut. in Quintio, pag. 370, et Polyb. XX, 3; XXVII, 13, qui constanter dicitur Charops, nisi quod XXXI, 8, 12, Χάροπον in omnibus legitur libris. Hinc cum Gronovio scrib. *Charopem* h. l. et al. Fuit autem vir probus et amicus Romanis: at nepos eius Charops, Machaetae filios, qui Romae sermonem literasque Romanorum didicerat, pessimus et saevissimus homo, caedium civilium auctor, et invisus tum popularibus, tum Romanis factus; vide Polyb. XXVII, 13; XXX, 10, 14; XXXI, 8; XXXII, 21, 32; Diodor. t. II, p. 578; Duker. ad Thucyd. II, 80; Arntzen. ad Aurel. Victor. de Vir ill. c. 51. Mox pro *traiectus* plerique libri *trabeatus*, quidam *transvectus*: unde forsan leg. *travectus*; Gron. — *Traiectus* active dictum pro *quum traiecisset*, ut cap. 22, *iuratus* pro *postquam iuraverat*, Drak. Conf. supra ad XXVI, 33, n. 9.

2. *Ad hostem ducere pergit*; vide ad XXVII, 17, n. 6. — *Cum expeditis*; vide ad V, 16, n. 2. — *Consilium habuit*; vide ad VIII, 6, n. 6.

speculanda loca, postero die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret, an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuntius venit, T. Quintium consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere iam Corcyram traiecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege insessis, sequutum vallem [3], per quam mediam fertur Aons amnis; ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse, fusum fugatumque regem, castris exsutum; duodecim millia hostium eo proelio caesa, capta duo millia et ducentos, et signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta: aedem etiam Iovi in eo proelio votam, si res prospere gesta esset. Ceteri graeci latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quintium accepisse tradunt.

VII. Dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Aelius Paetus. Hi, magna inter se concordia, et senatum sine ullius nota legerunt [1], et portoria venalium Capuae Puteolisque, item Castrorum porto-

3. *Sequutum vallem* esse, h. e. petiisse, adiisse; vid. IV, 17, n. 8. — *Integrumque bellum*; vid. II, 5, n. 1.

Cap. VII. 1. *Senatum sine ullius nota legerunt*; vide ad XXIII, 22, n. 1, et XXIV, 16, n. 3. — *Portoria venalium* rerum, solvenda pro invectione et evectione mercium, quae promercii et negotiandi, non utendi, causa portubus importabantur. Conf. ad II, 9, n. 4, et Burm. de Vectig. pop. rom. cap. 5, p. 55. — *Castrorum portorium*, vel ibi iam ante exactum, vel novum; vid. Burm. ibid.

rium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt [2]; colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt [3], et sub Tifatis Capuae agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hispania decedens, prohibitus a P. Porcio Laeca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu impetrasset, privatus Vrbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in aerarium tulit. Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumventus: supra sex millia et sexcentos milites amisit. Tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab Vrbe excivit; qui, ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, praetorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam iussit [4]: neque ipse consul memorabile quidquam gessit, comitiorum causa Romam revocatus; quae ipsa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis impediebantur, quod T. Quintium Flamininum consulatum ex quaestura [5] petere non patiebantur.

pag. 51. *Castra* forte castellum illud; de quo vid. XXV, 20, quo nunc *coloni adscripti*, sed colonia serius deducta; Drak. coll. XXXII, 29, et XXXIV, 45.

2. *Fruendum locarunt portorium*; vide ad XXVII, 3, n. 1.

3. *Colonos eo trecentos adscripserunt*; vide ad IV, 25, n. 4. — *Privatus Vrbem ingrediens*; vid. Gruch. cap. 4; Refut. ad poster. Sigon. Disp. et supra ad XXVI, 21, n. 1. — *Mille ducenta pondo* etc. suspecti numeri Dukero, quia Manlius multos annos cum Lentulo fuerit in Hispania, et multa fortiter ac feliciter gesserit, Lentulus autem XXXI, 20, multo plus in aerarium tulisse dicatur. *Mille* abest a tribus MSS., quo suspicionem suam confirmari putabat.

4. *Provincia decedere praetorem iussit* consul ex auctoritate senatus. Cf. ad XXXIX, 3, n. 2.

5. *T. Quintium Flamininum consulatum ex quaestura* (vide ad IV, 31, n. 1) *petere* etc. conf. Plut. in Quintio, t. I, pag. 369, ubi eum triginta nondum annos natum fuisse prodit.

*Iam aedilitatem praeturamque fastidiri: nec per honorum gradus, documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed, transcendendo media, summa*[6] *imis continuare.* Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret*[7], *peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri aequum esse.* In auctoritate Patrum[8] fuere tribuni. Creati consules Sex. Aelius Paetus et T. Quintius Flamininus. Inde Praetorum comitia habita: creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato[9], C. Helvius, qui aediles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii instaurati; et epulum Iovis fuit ludorum causa: et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine diali et C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbae pontifices eo anno mortui sunt: in eorum locum M. Aemilius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Aelius Paetus, T. Quintius Flamininus consules, magistratu inito, senatum in Capitolio quum

Conf. ad XXV, 2, n. 4. Eidem Plut. *Flaminius* dicitur, quod gentis potius plebeiae nomen esse putatur, ut *Flamininus* cognomen Quintiorum, gentis patriciae. Quod si verum est, etiam inter honorum gradus, ab eo transcensos, idem Plut. male refert tribunatum plebis. Cf. Drak. ad XXXIX, 59 pr. Duker. ad Flor. II, 7, 10; Bongars. ad Iustin. XXX, 3, 6. Nostram quoque scripturam firmant lapidea Capitol. Sed in optimis graecorum latinorumque auctorum exemplaribus cognomen Quintiorum scribi *Flaminium*, talemque consensum vix ex librariorum errore profectum videri, monet Schweigh. ad Appian. Maced. Exc. VI.

6. *Transcendendo media, summa,* summos honores, *imis continuare* (vide ad IV, 22, n. 4), per saltum, quasi adscendentes; ut *transcendere ordinem aetatis, naturae, moris* XL, 9 et 11. — *Campestri certamine*; vid. ad VII, 1, n. 2.

7. *Honorem, quem sibi capere per leges liceret* (vide ad V, 12, n. 6), nondum latis legibus annalibus, quae magistratus ordine geri iusserunt; Duk. et Gruch. de Com. Rom. I, 3. Conf. ad XXV, 2, n. 4, et Plut. l. l.

8. *In auctoritate patrum f. t.* vide ad II, 56, n. 16.

9. *M. Porcius Cato*; conf. Cic. de Sen. 4, et ibi intpp.

habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se sortirenturve* [1]. *Utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum romanorum scriberet et trecentos equites; item sociorum latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est; vetitusque aut ipse provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consules provincias; Aelio Italia, Quintio Macedonia evenit. Praetores, L. Cornelius Merula urbanam [2], M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est coeptus; nam, praeter consulares exercitus, praetores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum socium latini nominis et trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi praetores ambo, quum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi, regem classe sua copiisque omnibus terra marique romanam rem iuvare, quaeque imperarent romani consules, impigre atque obedienter ad eam fecisse, quum exposuissent, *Vereri* dixerunt, *ne id praestare ei per Antiochum regem ultra non liceret* [3]*: vacuum namque praesidiis navalibus terrestribusque regnum At-*

CAP. VIII. 1. *Compararent inter se sortirenturve*; vide ad III, 2, n. 1.

2. *L. Cornelius Merula urbanam*; vide ad II, 40, n. 9. Mox forte leg. *nam, praeter consules, praetores* etc. et deinde *Marcellus in Sic. .... Cato in Sard.*

3. *Per Antiochum r. non liceret*; vide ad V, 12, n. 6.

*tali Antiochum invasisse: itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe suaque opera uti ad macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi praesidium ad regnum eius tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi iussit, *Quod rex Attalus classe copiisque aliis duces romanos iuvisset, id gratum senatui esse*[4]. *Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium et amicum populi romani; nec Attali auxilia retenturos, ultra quam regi commodum esset. Semper populum romanum alienis rebus, arbitrio alieno, usum: et principium et finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali naviumque eius et militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum romanum. Gratum eum facturum*[5] *et senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Aequum esse, socios et amicos populi romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.*

IX. Consulem T. Quintium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatae virtutis milites, properantem in provinciam[1] prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romae tenuerunt. De caelo tacta erant via publica Veiis, forum et aedes Iovis Lanuvii, Herculis aedes

4. *Id gratum senatui esse:* Gronov. reposuit *fore*, ut sensus sit: eius rei memorem fore senatum gratiis opera reque referendis, ut IV, 48, n. 6, *gratum id singulis* Patribus *fore* pro: eos gratiam relaturos. Sed ita dicendum fuisse *gratum senatum fore*, et *gratum esse alicui* tam h. l. quam IV, 48, non aliter accipi posse, quam placere, voluptatem afferre, iam monuit Drak.

5. *Gratum eum facturum et senatui*, non Attalo tantum. Tò *et* delevere Gelen. et alii. *Gratum ei* (populo rom.) *futurum* (ita MS. Buslid.) *et senatui* non male coni. Ruben., et *utenti populo romano gratum eum facturum et senatui*; Gron.

Cap. IX. 1. *Properantem in provinciam*, propere profecturum, *prodigia Romae tenuerunt*; vide ad II, 63, n. 3.

Ardeae, Capuae murus et turres et aedes[1], quae Alba dicitur: caelum ardere visum[2] erat Arretii: terra Velitris trium iugerum spatio caverna ingenti desederat: Suessae Auruncae nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessae porcum humano capite. Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita: et consules rebus divinis operam dederunt, placatisque diis, profecti in provincias sunt. Aelius cum C. Helvio praetore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, praetori tradidit; ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus. Neque memorabilis rei quidquam gessit. Et T. Quintius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules, a Brundisio quum transmisisset, Corcyram tenuit[3] cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit, et in castra romana magnis itineribus contendit: inde Villio dimisso, paucos moratus dies, dum se copiae ab Corcyra assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim[4] facere conaretur; an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret; vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum a mari

2. *Caelum ardere visum* etc. vid. I, 31, n. 1. — *Terra Velitris trium iugerum spatio caverna ingenti desederat* in imum, in profundum ruerat; ut passim *sidere*, *desidere*, *subsidere*, Cf. Drak. ad h. l. nos ad Iuvenal. VI, 411; ad Tac. Ann. II, 47, n. 3; Cic. Div. I, 35 et 43. — *Suessae Auruncae agnum cum d. c. natum* esse *nuntiabant*, scil. homines, quidam; i. e. nuntiabatur. — *Porcum humano capite*, forte *porcum cum h. c.*; Duk.

3. *Corcyram tenuit;* vide ad I, 1, n. 8.

4. *Recto itinere per castra hostium vim*, impetum, *facere*, ea vi perrumpere. Conf. XXXVI, 16 pr. inpr. XXXVII, 11, n. 4, et XLIV, 35. *Viam* pro *vim* alii, non minus apte. *Vi viam facere*, ut IV, 38, et apud Virg. Aen. II, 494; ex Plut. Flamin. p. 370 (ἔγνω προσβαλὼν ἀνὰ κράτος διὰ τῶν ἄκρων βιάσασθαι τὴν πάροδον), coni. Duk. et Drakenb. — *Per*

longius recessisset, misso e manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu aestas extraheretur [5]. Vtcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit; sed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebat.

X. Dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant: inde spes data Philippo est, per Epirotarum gentem tentandae pacis; habitoque consilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias praetor et Alexander magister equitum [1], consulem et regem, ubi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, praesidia ex civitatibus rex deduceret: iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res, quae comparerent [2]: ceterorum aequo arbitrio aestimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatium conditionem esse* respondit. *Quas ipse cepisset, eas liberaturum: quae sibi traditae a maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum. Si quas quererentur belli clades eae civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, quo vellent, populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum.* Consul, *nihil ad id quidem arbitro aut iudice opus esse,* dicere. *Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quae civitatcs liberandac essent,

*Dassaretios Lycumque;* vide supra ad XXVII, 32, n. 3.

5. *Sine ullo effectu aestas extraheretur;* vide ad IV, 43, n. 6.

Cap. X. 1. *Alex. magister equitum,* ἵππαρχος.

2. *Redderet res, quae comparerent* (vide ad VI, 1, n. 6); *ceterorum.* forte leg. *ceterarum.* — *Arbitrio, quo vellent, populorum:* lege *quorum vellent;* Gron. Vulgatum Drak. dictum putabat, ut similia, I, 29, n. 4, et IV, 39, n. 6; Duker. ut XXXI, 36, *quo auxilio* pro *quorum auxilio.*

Thessalos primos omnium nominavit consul. Ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *Quid victo gravius imperares* [3], *T. Quinti?* atque ita se ex colloquio proripuit. Et temperatum aegre est, quin missilibus, quia diremti medio amni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie, satis ad id patenti, multa levia commissa proelia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta et confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo et militaris disciplina et genus armorum erat, aptum urgendis regiis [4]; pro hoste loca et catapultae balistaeque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris, dispositae. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in proelio iusto, aliquot cecidissent, nox pugnae finem fecit.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor [1] quidam, a Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. *Is se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere* ait: *omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Haec*, Charopus renuntiari iubet, *ita crederet, ut suae potius omnia, quam illius, potestatis essent* [2]. Quum magis vellet credere, quam

3. *Quid victo gravius imperares*, mihi, si iaso victus essem. — *Se ex coll. proripuit*; vide ad II, 24, n. 6.

4. *Aptum urgendis regiis.* Hic locus in omnibus fere manuscriptis corruptus est adeo foede, ut vix inde quidquam possis eruere. Goeller tamen e cod. suo proponit lectionem non dedignandam *amplum tegendis corporibus*, cuius vestigia lateot in varietate lectionum, quas Duk. adscripsit. Lem.

Cap. XI. 1. *Pastor quidam* (pastores apud Plut. in Quintin, p. 370, E.) *a Charopo* etc. vide ad cap. 6, n. 1. Conf. Appian. Maced. 4. — *Oneratus castris*, forte *occupatus castris*; Duk.

2. *Ita crederet, ut suae potius omnia, quam illius, potestatis essent:* verba obscura, de quibus Groov.

auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit; et, ut averteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum et trecentos equites tribuno militum tradit: equites, quoad loca patiantur, ducere iubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, qua dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceretur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum; nec ante clamorem tollere, quam ab se signo accepto pugnam coeptam arbitrari posset [3]. Nocte itinera fieri iubet (et pernox forte luna erat), interdiu cibi quietisque sumeret tempus. Ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstaret, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus [4] undique instat capi stationes.

haec uotavit: «Potest sensus non unos dari: vel, huic homini ita fidat, ut ipsom potius in potestate suorum, quos cum illo erat missurus, habeat, quam suus ei secure committat atque in potestatem dedat; vel, quam mihi crederes, si ego me ducem fore promitterem, tam huic licet credas. Hoc videtur confirmare Plutarch. locu l. *γνώστην δὲ τῆς πίστεως παρείχοντο καὶ βεβαιωτὴν χάροπα τὸν Μαχάταν.* Parum enim certum uutorem vademque dedisset suae fidei pastur, qui ultro moneret, ne nimium illi fideretur. Is vero sensus videtur requirere, ut legamus: *ut si suae.* Nam quod Quintius nihilominus eum vinctum tribunu tradidit, providentiam decuit ducis: non hoc prohibet tamen, quominus suam pru illo fidem interposuerit Charops. Denique possuot et sic accipi, ut videatur Charops non quidem diffidentia, sed spe certa eventus et voluntate pastoris, et quo maior fides fieret Quintiu, ultro hominem offerre ad vincula et quamvis arctam custodiam, dum promissa praestaret».

3. *Pugnam coeptam arbitrari posset*, immu *possent*, et mox *sumere;* Grun. Sed *posset* referendom ad tribunum militum, cui soli hoc *arbitrandi* ius datom; *sumeret* vero et *sumere* periude est, et utrumvis tum auctoritate codd., tum exemplis Livianis defendi potest; Drak. — *Si fides exstaret* pro vulg. *exstet* recepi ex qoibusdam MSS. et omnibus edd. antt. ante Froben.

4. *Eo intentius romanus* dux, cou-

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent; tum vero, trifariam divisis copiis, consul valle media cum militum robore succedit; cornua dextra laevaque admovet castris. Nec segnius hostes obviam eunt; et dum, aviditate certaminis provecti, extra munitiones pugnant, haud paulo superior est romanus miles et virtute et scientia et armorum genere. Postquam, multis vulneratis interfectisque, recepere se regii in loca, aut munimento, aut natura tuta, verterat periculum in Romanos [1], temere in loca iniqua nec faciles ad receptum angustias progressos. Neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam coepta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt [2]; pars magis, quia locus fugae deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, quam substitissent, ab hoste, et a fronte et ab tergo urgente, circumventi sunt: deleri totus exercitus potuit, si fugientes persequuti victores essent; sed equitem angustiae locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuse ac sine respectu [3] fugit; dein, quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in

sul (ut IV, 10, n. 3; XXI, 59, n. 3; XXVI, 17, n. 3; XXVII, 17, n. 9; XXVII, 41 et 42; XXXII, 32, n. 2; XXXII, 40; XXXIII, 29; et *Veiens* IV, 18, n. 2; cf. Cort. ad Sallust. Iug. 81), *undique instat capi stationes*, urget milites, ut eorum opera capiantur stationes, et ex iis pellatur hostis, perstat iubendo et adigendo ad id militem, ut capiantur; Gron. Cf. ad X, 27, n. 4.

Cap. XII. 1. *Verterat periculum in Rom.* vide ad lib. II, cap. 3, n. 2. — *Loca iniqua* etc. τὰς ἀπηλπισμένας ἐν Ηπείρῳ δυσχωρίας dixit Polyb. XVIII, 6, 4.

2. *Pars in fugam effusi sunt;* vide ad I, 14, n. 7, et I, 41, n. 1. Mox clarius erit, si legas: *si fugientem persequuti*; Gron.

3. *Effuse ac sine respectu fugit;* vide ad VIII, 38, n. 9.

tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquot sequuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit insequuti, caedentes spoliantesque caesos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt, atque ea nocte in suis castris manserunt.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad Castra Pyrrhi [1] pervenit; locus, quem ita vocant, est in Triphylia terrae Melotidis: inde postero die (ingens iter agminis, sed metus urgebat) in montem Lingon [2] perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interiecti Macedoniae Thessaliaeque: latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat; septemptrio a Macedonia obiicitur: vestiti frequentibus silvis sunt; iuga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis fluctuatus animo est, utrum protenus in regnum se recipe-

Cap. XIII. 1. *Castra Pyrrhi* alia laudantur XXXV, 27. — *In Triphylia terrae Melotidos*, forte leg. *Stymphaliam inter et Elimiotidem*: nam Elis cum sua Triphylia hinc longe (et *Melotis* nemini memoratur); Gron. *In Tymphaea* vel *Stymphaea terrae Elimiotidis* (ut *terra Erythraea* XXXVI, 45) coni. Drak. quia talem hic fuisse locum, non *Stymphaliam*, docuerit Palmer. Graec. Antiq. II, 9, qui XLV, 30, *Stymphaeis* coni. pro *Stymphalis*, putans librarios notissimum ob fabulam de avibus Stymphalidibus et Hercule nomen pro minus noto passim supposuisse. Cf. etiam Cellar. G. A. II, 13, p. 664, et inf. ad XLV, 30, n. 5.

2. *In montem Lingon*, non aliis, quod sciam, memoratum. *Lyncon* coni. Sigon. Sed Lyncus fuit opp. Epiri, non mons. *Pindum* forte leg. cum Drak. coll. Strab. IX, 434; cuius descriptio in multis convenit, quique *Triccam* quoque Pindo vicinam fuisse, innuit p. 437. Idem Drak. mox emend. *orientem spectat et septemtrioni a Macedonia obiicitur*. In omnibus sane MSS. et edd. ante Froben. a. 1535 est *septemtrioni*, et vulgatum videtur ineptum. — *Fluctuatus animo est*; vid. IV, 24, n. 2.

ret, an reverti in Thessaliam posset [3]: inclinavit sententia, suum [4] in Thessaliam agmen demittere, Triccamque proximis limitibus petit; inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat; oppida incendebat; rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat: cetera militis praeda erat. Nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quidquam fuit, quam quae ab sociis patiebantur [5]. Haec etiam facienti Philippo acerba erant; sed e terra, mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. Ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiae, Euhydrium, Eretria, Palaepharus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto, in Macedoniam transcendit: nam

3. *An reverti in Thessaliam posset*, h. e. an reverti auderet, an commode et sine magno periculo reverteretur: nam verbum *posse* saepe venustatis magis quam necessitatis causa aliis iungitur, ut inf. cap. 40, *ut id sciri posset*, i. e. sciretur, cognosceretur, et XLIII, 10, *ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent*, h. e. ne sustinerent: nam potuissent utique, si ducem romano nomine dignum habuissent, nisi incompositi, longo agmine effusi, infrequentes venissent, et erat omnis ille terror vanus adversus vere aestimantes; Gron. Sed utroque loco verbum *posse* proprio sensu capiendum videtur. Conf. tamen, quos Drakenborch. laudat, Barth. ad Calpurnium, Ecl. III, 41; Brokh. ad Tibullum, I, 11, v. 31; ad Prop. I, 1, v. 15; Snakenb. ad Curt. VII, 1, 28; Burm. ad Ovid. Her. XVII, 209; ad Phaedr. I, 15, 6; loco verbum *posse* proprio sensu capiendum videtur.

4. *Inclinavit sententia, suum* (forte *citum*; Gron. certe *suum* plane friget; Duk.) *in Thessaliam agmen demittere*; nam Thessalia Macedoniae subiecta, et stativa in monte erant. Cf. ad XXVIII, 25, n. 8. — *Tricca* opp. Hestiaeotidis, occidentalis partis Thessaliae.

5. *Quam quae ab sociis patiebantur*: supervacuum τὸ *quae*, aut mutandum in *tum*; Gron. Sed quod hic legitur, idem est ac si esset: nihil crudelius, vel nihil ultra crudeliter, ab hoste pati potuerunt, *quam quae* ab sociis patiebantur; Duk. coll. IX, 1, 5; X, 13; XXIII, 7; XXVI, 30, al. vide ad XXXV, 1, n. 1. — *Phacium*, *Iresiae*, *Euhydrium*, *Eretria*, *Palaepharus* oppida Hestiaeotidis. Pro *Palaepharus* MSS. et edd. antt. *Pala Epharus*, ed. Paris. 1573 et seqq. *Palaephatus*: sed cum Ortelio et Drak. videtur leg. *Palaepharsalus*.

etiam Aetolos appropinquare fama erat; qui, audito proelio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias[6] et Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam, Cymines et Angeas primo impetu potiti sunt. A Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda moenia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt; compulsisque intra moenia, qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt; Theuma inde et Calathana vicos expugnant diripiuntque; Acharras per deditionem receperunt; Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in praesidium incidit, quod Thaumacum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur [7]: incondita inermisque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae imminens castellum. Haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta; nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperae pugnae Romanorum, quieverunt.

6. *Circa Sperchias:* forte Sperchion, Doridis opp., Duiat. Cf. Plin. IV, 7. Σπερχεῖα Thessaliae Phthiotidis urbs, non longe a Σπερχείου fl. ostio et Thebis Phthioticis, ap. Ptol. III, 13, et Steph. Sed nondum *transgressi in Thessaliam* erant. *Sperchias* fuisse *circa Aoum* fl., parum probabilis est sententia Ortelii in Thes. Geogr. nam nemini persuadebit, Aetolos, audito proelio, quod *circa Aoum* factum erat, in Macedoniam prius, et ita in Thessaliam profectos esse; Drak. — *Macra Come*, i. e. longus vicus. — *Cymines* et *Angeas* vel *Angeias* videntur esse genitivi more Graecorum formati; Drak. — *Acharras*, alii *Acharas* et *Achorras*. Omnia nomina ignota.

7. *In praesidium incidit, quod Thaumacum ducebatur;* vid. ad c. 4, n. 2. *Thaumacum* e MSS. Voss. et Victor. recepi. In aliis codd. *Taumacum*, *Athaumacum*, *Atheumacum*, *Atheumatum*, *Athaumatum*; in nullo *Athamanum*, quod in omnibus edd. legitur, et ab h. l. alienum est. *Thaumacos* coni. Ruben., et Gron. *Ithomen*, quam Strab. XI, 637, τῆς Μητροπολιτῶν εἶναι χώρας dicit.

XIV. Ceterum Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico praesidio, quum Gomphos peteret, oppidum protenus nomine Phecam [1], situm inter Gomphos faucesque angustas, quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit: inde Gomphos adortus, et per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum scalas ad moenia erexisset, eo [2] demum metu perpulit ad deditionem. Haec traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit: dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum et Thimarum et Lisinas et Stimonem et Lampsum habent, aliaque castella iuxta ignobilia [3]. Dum Athamanes Aetolique, submoto Macedonum metu, in aliena victoria suam praedam faciunt, Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat [4], in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotae favissent, tamen, quia ab satis faciendi quoque [5] cura imperata enise facere videt, ex praesenti eos potius, quam ex praeterito, aestimat habitu, et ea ipsa facilitate veniae animos

CAP. XIV. 1. *Oppidum nomine Phecam*; vide ad XXXI, 41, n. 3.

2. *Eo demum metu*, scil. scalarum iam ad moenia erectarum edidi pro vulg. *eodem metu* ex emend. certissima Periz. Vid. eius Anim. hist. cap. 2, p. 65, et sup. ad I, 5, n. 10. — *Dedidere deinceps sese*; vide ad I, 21, not. 8.

3. *Castella iuxta ignobilia*; vide ad V, 6, n. 3. — *In aliena victoria*, sc. Romanorum ad Aoum fl. (c. 12) qua territus Philippus redierat in Macedoniam. — *Thessalia a tribus simul exercitibus ..... vastatur*, sc. Philippi, quamvis *socii* (v. cap. 13), Athamanum Aetolorumque.

4. *Consul e faucibus, quas fuga hostium aperuerat*, monstraverat; Ern. (cf. ad XXII, 19, n. 5). Immo: pervias fecerat Romanis, per quas tutum iis transitum dederat. De *faucibus* his vid. cap. 9-12.

5. *Ab satis faciendi cura*, ob curam studiumque gratiae et veniae eius impetrandae; vide ad I, 1, n. 5. — *Habitu* animorum, cogitandi agendique ratione.

eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuntiis [6] Corcyram, ut onerariae naves in sinum venirent Ambracium; ipse, progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis accito; non tam virium eius egens, quam ut duces in Thessaliam haberet: ab eodem consilio [7] et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Thessaliae [1] Phaloriam est aggressus. Duo millia Macedonum in praesidio habebat, qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant: sed oppugnatio continua, non die, non nocte remissa (quum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim romanam non sustinuissent), vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaloria, legati a Metropoli et a Piera [2] dedentes urbes venerunt: venia eisdem petentibus datur; Phaloria incensa ac direpta est. Inde Aeginium petit; quem locum quum vel modico praesidio tutum ac prope inexpugnabilem

6. *Missis deinde nuntiis*, ut etc. vide ad VIII, 19, n. 10. — *Ambracius sinus* inter Epirum et Acarnaniam (hod. *golfo di Larta*), sic dictus ab Ambracia, capite Epiri Pyrrhique regia, ei adiacente. Cf. XXXVIII, 4; Strab. VII, 7, 5, 6, p. 324, 325; Plin. IV, 1. — *Cercetius mons* Thessaliae, Κερκετήσιος Ptol. III, 13. *Cerceti* mons Plin. IV, 8 seu 15. E Stephano in Πιαλία *Cercetico* h. l. legendum putabat Sigon.

7. *Ab eodem consilio*; vid. I, 1, n. 5.

Cap. XV. 1. *Primam urbium Thessaliae*, h. e. ex urbibus Th. primum *est aggressus Phaloriam*, quae Φαλώρη et Φαλωρία dicitur Steph. Conf. XXXVI, 13, et XXXIX, 25.

2. *A Metropoli et Piera*, quae XXXVI, 14. *Pieria*, sed in uno tantum MS. vocatur; in reliquis et edd. vett. *Fieria*, *Gieria*, *Cieria*, *Cyeria*, *Egeria*, *Eieria*. Forte leg. *Pialia* cum Sigon. e Steph., vel potius cum Drak. *Cypaera*, quae in his oris memoratur a Ptol. III, 13, et inf. XXXVI, 10 pr. cum *Metropoli* iungitur, ut *Pieria* h. l. et XXXVI, 14. — *Aeginium* opp. Hestiaeotidis ad fines Epiri, ut XXXVI, 13. Αἰγίνιον Τυμφαίων (in Epiro), ὅμορον Αἰθικίᾳ καὶ Τρίκκῃ Strab. VII, 7, 9, p. 327. *In regione, quae Pieria appellatur a nemore* (cf. XLIV, 43 pr.), *Aeginium* Plin. IV, 10 seu 17. Illyrico tribuitur a Steph.

vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit: degressusque in campos Thessaliae, quum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante [3], utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariae tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit: et est iter a Gomphis Ambraciam, sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde [4] Atracem est profectus: decem ferme millia ab Larissa abest; ex Perrhebia oriundi sunt; sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum: et Philippus, sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita, intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur [5], praesidia per occasiones submittebat.

XVI. Sub idem ferme tempus, quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus [1] castra posuit, et L. Quintius, frater consulis, cui classis cura maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Porcyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam insulam [2] assequutus

3. *Explorato ante;* vide ad I, 41, n. 10. — *Vtrum Leucadem tenuissent;* vide ad I, 1, n. 8, et XXVI, 26, n. 1. De *sinu Ambracio* et *Ambracia*, vide ad c. 14, n. 6.

4. *Inde Atracem* (ex emendat. Gron. pro vulg. *ad Ragen* et *Rhagen*) *est profectus ..... ex Perrhaebia oriundi sunt* (vide ad III, 47, n. 1), *sita est urbs super Peneum amnem;* v. Strab. IX, p. 440.

5. *Locus ab hoste tentabatur;* vide ad IX, 35, n. 1.

Cap. XVI. 1. *In Epiri faucibus* etc. vid. cap. 9-12.

2. *Ad Zamam insulam*, a librariis haud dubie effictam. *Zacynthum* coni. Glar. et *Samen* Sigon. Sed illud voc. nimis differt a nostro, neutrumque satis aptum h. l. ubi non insula longe remota a *Melea* prom. Laconiae, sed ei propinqua designari videtur. Praeterea *Zacynthus* quidem est insula (Cephalleniae subiecta versus austrum et ex adverso Elidi sita, hod. *Zante*); *Same* vero vel oppidum Ce-

esset, dimisso L. Apustio, cui successerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco [3] navibus, quae cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, iussis ceteris, quantum maxime possent maturate, sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piraeeum praecepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad praesidium Athenarum. Eodem tempore duae ex Asia classes profectae, una cum Attalo rege (eae quatuor et viginti quinqueremes erant); Rhodia altera viginti navium tectarum [4]; Agesimbrotus praeerat. Hae circa Andrum insulam classes coniunctae Euboeam, inde exiguo distantem freto, traiecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt; deinde, ubi Carystus, praesidio a Chalcide raptim misso, firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem et L. Quintius cum iis navibus, quae Piraeei fuerant, Attali regis adventu audito, venit, iussitque, ut, quae ex sua classe venissent naves, Euboeam peterent [5]. Eretria summa vi oppugnabatur; nam et trium iunctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque

phalleniae (vid. XXXVIII, 28-30), vel antiquius eius nomen (vid. Strab. X, pag. 453; Eustath. ad Hom. Il. I, 141, et Odyss. I, 246; IV, 671; Palmer. Graec. Antt. IV, 24, et Intpp. Virg. Aen. III, 271), quam diversam ab ea et vicinam fuisse insulam, perperam ex Homeri locis collegisse videntur Mela, II, 7, et Plin. IV, 12 seu 19. *Cānam*, *Caniam* et *Gamam* quidam MSS. Forte leg. *Cranaën*, quae insula praeiacet Gythio, Laconicae opp. vid. Strab. IX, pag. 612; Pausan. III, 22; Intpp. Hom. Il. III, 445, et Begeri Diss. de Cranae insula Laconica eadem et Helena dicta etc.

3. *Trahendis remulco navibus*; vide ad I, 53, n. 3, et XXV, 30, n. 6. — *Iussis ceteris, quantum maxime possent maturate, sequi*, multis MSS. et edd. vett. *maturare*, et Lov. 3, *maturarent sequi.* Alterutrum praeferendum putabant Gron. et Drak. — *Ipse cum tribus quinqueremibus* (vide ad I, 14, n. 4) *expeditis*, quarum iter non impediebatur trahendis remulco navibus onerariis (vide tamen ad librum V, cap. 16, n. 2), *Piraeeum praecepit*, portum Athenarum prius cepit, pervenit. Conf. supra ad librum III, cap. 46, n. 5.

4. *Viginti navium tectarum*; vide ad XXII, 19, n. 4.

5. *Iussitque, ut ..... Euboeam peterent*; vide ad I, 17, n. 7.

ad urbium excidia secum portabant, et agri affatim materiae praebebant ad nova molienda opera, Oppidani primo haud impigre tuebantur moenia; deinde fessi vulneratique aliquot, quum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. Sed praesidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos, metuebant; et Philocles regius praefectus a Chalcide nuntios mittebat, se in tempore affuturum [6], si sustinerent obsidionem: haec mixta metu spes ultra, quam vellent, aut quam possent, trahere eos tempus cogebat; deinde, postquam Philoclem repulsum trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque eius petentes, miserunt. Dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt, et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt; Quintius, noctu ab ea parte, quae minime suspecta erat, impetú facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit; deinde in deditionem venit [7]. Pecuniae aurique et argenti haud sane multum fuit: signa, tabulae priscae artis, ornamentaque eius generis plura, quam pro urbis magnitudine [8] aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Carystus inde repetita; unde, prius quam e navibus copiae exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit: inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. Oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est; Macedonibus treceni [1] nummi

6. *A Chalcide nuntios mittebat, se in tempore affuturum*; vide ad II, 47, n. 4, et VIII, 19, n. 10.

7. *Deinde in deditionem venit*; vid. ad VIII, 20, n. 7.

8. *Plura, quam pro magnitud.* etc. vide etiam ad librum VII, cap. 33, not. 2.

Cap. XVII. 1. *Treceni nummi.* Creverius quaerit quales hi nummi fuerint, graecine an romani? drachmas tamen intelligendas esse facile crede-

in capita statutum est pretium, et ut armis traditis abirent: hac summa redempti, in Boeotiam inermes traiecti. Navales copiae, duabus claris urbibus Euboeae intra dies paucos captis, circumvectae Sunium atticae terrae promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit; et ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes: nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore; si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde caedemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. Ceterum postquam, parte muri arietibus decussa [2], per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit; nam Macedones, qui in praesidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et virtute, quam moenibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul aegre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandae moram urbis, sed ad summam universi belli [3], pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum

ret, ex lib. XXII, cap. 58, ubi praelia in capita Romanorum constituta ab Hannibale sunt *equiti quingeni quadrigati nummi, pediti treceni.* Quadrigati autem, denarii sunt, quibus parca drachmae. Trecentae drachmae efficiunt marcas argenti nostrates 4, cum 5 unciis et semuncia. Lem. — *Cenchreas Corinthiorum emporium;* vide ad XXVIII, 8, n. 6. — *Atrociorem que oppugnationem habuit*, scilic. Atracis; vid. cap. 15 extr. Pro *atrocioremque* Gron. coni. *Atracis* vel ad *Atracem.* — *Et ea*, sc. parte.

2. *Parte muri arietibus decussa;* vide ad XXI, 12, n. 1.

3. *Ad summam universi belli* (vid. ad III, 5, n. 6), *quod ex momentis parvarum p. rerum penderet;* vide ad III, 27, n. 6.

multiplici tabulato portantem, promovit, et cohortes in vicem sub signis, quae cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant), si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, hand late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hosti aptius erat. Vbi conferti hastas ingentis longitudinis prae se Macedones obiecissent[4], velut in constructam densitate clypeorum testitudinem Romani, pilis nequidquam emissis, quum strinxissent gladios; neque congredi propius, neque praecidere hastas poterant: et, si quas incidissent, aut praefregissent, hastilia fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebant. Ad hoc et muri pars adhuc integra utraque tuta praestabat latera; nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat: quae res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos; nam quum turris per aggerem[5] parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus trepidationemque insanam superstantibus armatis praebuerit.

XVIII. Quum parum quidquam succederet, consul minime aequo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur; simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul a mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat: itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniae atque Aetoliae ora portus erat, qui simul et omnes onerarias[1], quae commeatum exercitui porta-

4. *Hastas ingentis longitudinis prae se Macedones obiecissent*, non transversas, sed directas; Ern.

5. *Quum turris per aggerem* etc. conf. Lips. Poliorc. II, 4.

Cap. XVIII. 1. *Qui simul et omnes onerarias*; vide ad XXV, 27, n. 5, et XXVI, 43, n. 2. — *Anticyra in Phocide*; vide ad XXVI, 26, n. 1, et cf. Pausan. VII, 7 extr.

bant, caperet, et tecta ad hibernandum legionibus praeberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa; quia nec procul Thessalia hostiumque locis abibant, et ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Boeotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam [2] sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando praebuit morae. Ambrysus inde Hyampolisque receptae. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis, nec operibus capi poterat: lacessendo missilibus eos, qui in praesidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo in vicem insequendoque, et levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiae et contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent [3]. Sex alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis, in potestatem venerunt. Elatia clausit portas [4]; nec, nisi vi cogerentur, recepturi moenibus videbantur aut ducem, aut exercitum romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achaeorum gentem ab societate regia ad romanam amicitiam avertendi: Cycliadam [1], principem

2. *Phocidis ..... Phanoteam*; vide ad XLIII, 21, not. 2. — *Ambrysus*, *Hyampolis* et *Daulis*; vid. Strab. IX, 424, et Palmer. Graec. Ant. VI, 12, 13 et 15.

3. *Vt cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent*: « ex eo, quod sequitur, sex alia ignobilia castella in potestatem venisse, colligi quidem potest, Daulidem quoque captam fuisse; sed haec verba incertum relinquunt, quo effectu impetum Romani fecerint: nam multi impetus sine effectu sunt. Suspicor, vel aliquid excidisse, vel leg. *impetu eam Romani caperent* ». Duk.

4. *Elatia clausit portas* (vide ad XXVIII, 7, n. 3), *nec, nisi vi cogerentur, recepturi moenibus* etc. vide ad III, 47, n. 1. Verba *aut ducem aut exercitum* glossam esse dubitantis, quo sensu *romanum* dixisset Livius, non male suspicabatur Drak.

Cap. XIX. 1. *Cycliadam ..... expu-*

factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristaenus, qui Romanis gentem iungi volebat, praetor erat: classis romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare: optimum igitur ratus est, prius quam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium [2]. Auctore consule, legati a fratre eius L. Quintio et Attalo et Rhodiis et Atheniensibus ad Achaeos missi; Sicyone datum iis est concilium: erat autem non admodum simplex [3] habitus animorum inter Achaeos. Terrebat eos Lacedaemonius, gravis et assiduus hostis; horrebant romana arma; Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant; regem ipsum suspectum habebant pro eius crudelitate perfidiaque, neque ex iis, quae tum ad tempus faceret, aestimantes [4], graviorem post bellum dominum futurum cernebant. Neque solum, quid in senatu quisque civitatis suae, aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant; sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut

*ierant* Achaei, *et Aristaenus praetor erat;* conf. Polyb. XVII, 1, ibique Schweigh.

2. *Corinthum iis contributuros* se, sc. Romanos *in antiquum gentis concilium*, attributuros antiquo Achaeorum foederi sociali, cui simile postea Aetolorum erat oppositum, toto fere Graecia in duas partes societatesque divisa. Conf. XLII, 37, et de utroque foedere achaeo aetolicoque Potteri Archaeol. lib. I extr. et Polyb. II, 37-42.

3. *Erat autem non admodum simplex*, non unus idemque, *habitus animorum inter Achaeos*, id est, incerti animis erant, et variis difficultatibus impediti nesciebant, quomodo se expedirent, quid optarent et facerent, ob rationes in utramque vel mutiplicem potius partem permultas; Ern.

4. *Neque ex iis, quae tum ad tempus faceret, aestimantes* etc. h. e. regem, qui colebat ipsos tum temporis et quaedam iis oppida restituerat, non ex simulata ad tempus benignitate, sed ex insita crudelitate ac perfidia aestimantes, si victor foret, nihil ab illo boni exspectabant; Gron.

quid optarent, satis constabat [5]. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt: Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. Postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt: ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis [6], tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est.

XX. Postero die advocatur concilium: ubi quum per praeconem, sicut Graecis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret; diu silentium aliorum alios intuentium fuit. Neque mirum, si, quibus sua sponte, volutantibus res inter se pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrimque quae difficilia essent, promendo admonendoque, per totum diem habitae. Tandem Aristaenus praetor Achaeorum, ne tacitum concilium dimitteret, « Vbi, inquit, illa certamina animorum, » Achaei, sunt, quibus in conviviis et circulis, quum » de Philippo et Romanis mentio incidit, vix mani» bus temperabatis [1]? Nunc in concilio, ad eam rem » unam indicto, quum legatorum utrimque verba au» dieritis, quum referant magistratus [2], quum praeco » ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura com» munis salutis, ne studia quidem, quae in hanc aut

5. *Sed* etiam *ne ipsis quidem ... quid vellent, satis constabat;* vide ad I, 40, n. 6. Mox *auditi, fere atrocissime* etc. leg. cum Drak., vel cum Gron. *auditi sunt, fere atrocissime ..... invecti. Et illa* etc. Certe τὸ *ii* ab Gelenio est.

6. *Sub occasum solis;* vide ad I, 35, n. 1. — *Perpetuis orationibus;* vide ad IV, 6, n. 1.

Cap. XX. 1. *Vix manibus temperabatis?* vide ad II, 23, n. 8.

2. *Quum referant magistratus;* vid. ad XXVI, 2, n. 3.

» illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cui» quam possunt exprimere? quum praesertim nemo » tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac sua» dendi, quod quisque aut velit, aut optimum putet, » nunc occasionem esse, prius quam quidquam de» cernamus. Vbi semel decretum erit, omnibus id, » etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili » foedere defendendum[3] ». Haec adhortatio praetoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendum, sed ne fremitum quidem[4] aut murmur concionis tantae, ex tot populis congregatae, movit.

XXI. Tum Aristaenus praetor rursus: « Non magis » consilium vobis, principes Achaeorum, deest, quam » lingua; sed suo quisque periculo in commune con» sultum[1] non vult. Forsitan ego quoque tacerem, » si privatus essem: nunc praetor video, aut non dan» dum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso » eos dimittendos non esse. Respondere autem, nisi » ex vestro decreto, qui possum? Et quando nemo » vestrum, qui in hoc concilium advocati estis, pro » sententia quidquam dicere vult, aut audet; ora» tiones legatorum, hesterno die dictas, pro senten» tiis percenseamus, perinde ac non postulaverint, » quae e re sua essent[2], sed suaserint, quae nobis » censerent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus » societatem amicitiamque nostram petunt, et in bello, » quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adiu-

3. *Pro bono atque utili foedere defendendum*: immo *fore defendendum*: nam nulla foederis antea fit mentio, neque necessario illud isto decreto erant iuncturi; Periz.

4. *Non modo quemquam unum .... sed ne fremitum quidem* etc. vide ad I, 40, n. 1, et III, 55, n. 13.

Cap. XXI. 1. *In commune consultum*; vide ad VI, 6, n. 7.

2. *Quae e re sua essent*, al mox *utilia esse*; vide ad I, 27, n. 5. — *Societatis secum initae*, iunctae. — *Secum stemus*; vide ad VIII, 34, n. 1. — *Intersimus armis*; vide supra ad III, 15, n. 8.

» vari aequum censent. Philippus societatis secum » admonet et iurisiurandi, et modo postulat, ut se- » cum stemus, modo, ne intersimus armis, conten- » tum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui » nondum socii sunt [3], plus petant, quam socius? Non » fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia » Romanorum: Achaei portus et dant fiduciam postu- » lantibus, et demunt; Philippi praeter legatum vide- » mus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium » Euboeae spolia prae se ferens; consulem legiones- » que eius, exiguo maris spatio disiunctas, Phocidem » ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur » diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege » arma caperemus adversus Romanos, modo egerit; » qui, si ex eodem foedere ac iureiurando, cuius no- » bis religionem iniiciebat, rogemus eum, ut nos Phi- » lippus et ab Nabide ac Lacedaemoniis et ab Romanis » defendat, non modo praesidium, quo nos tueatur, » sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inven- » turus: non, hercle, magis, quam ipse Philippus » priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem [4] » bellum gesturum, quum tentasset nostram iuven- » tutem hinc in Euboeam extrahere; postquam nos » neque decernere id sibi praesidium, neque velle » illigari romano bello vidit, oblitus societatis eius, » quam nunc iactat, vastandos depopulandosque Na-

3. *Qui nondum socii sunt*, Romani, *plus petant, quam socius*, Philippus. — *Achaei portus et dant fiduciam postulantibus*, ad postulandum, Romanis, classem eamque victricem habentibus, *et demunt*, Philippo, non habenti classem, *cuius nihil praeter legatum videmus*; Sigon. Non satis facit haec interpretatio, et sententia pro *Achaei portus* requirit *sui exercitus* vel *suae vires* aut quid tale; Gronov. Lenior medicina fuerit: *Arma* vel *armati potius et dant fiduciam postulantibus* societatem nostram Romanis, *et demunt* Philippo; quo sensu infra dicitur: *si victus armis cessit, Achaei arma romana sustinebimus, quae vos Macedones non sustinuistis?*

4. *Pollicendo se adv. Nabidem* etc. vid. XXXI, 25.

» bidi ac Lacedaemoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est: elevabat romanum bellum [5], eventumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam praesens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. Si victus armis cessit, Achaei arma romana sustinebimus [6], Cleomedon, quae vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non maioribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Aetolos tum classe adiuverunt; nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt; sociorum Philippi maritimae urbes in terrore ac tumultu erant; mediterranea adeo tuta ab romanis armis fuerunt, ut Philippus Aetolos, nequidquam opem Romanorum

5. *Elevabat romanum bellum*; vide ad III, 21, n. 5. — *Prioris belli*; de quo vid. XXVII, 29 sq. XXVIII, 5 sq. XXIX, 12. Mox pro *tueatur* forte leg. *tuetur*; Gron.

6. *Achaei arma romana sustinebimus*; vide ad XXXIV, 32, n. 2. — *Nec duce consulari, nec exercitu consulari*; vide ad X, 25, n. 9. Sed quia hoc bellum consules gerunt, non consulares, forte cum Crev. leg. *nec duce consule, nec ex. consulari*, vel *nec duce, nec ex. consulari*. Mox *etiam* post *maritimae* addunt MSS. et edd. antt. Delevit Gelen. Sed forte pro eo leg. *tantum*; Gron.

» implorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti » bello punico Romani, quod per sexdecim annos » velut intra viscera Italiae[7] toleraverunt, non prae- » sidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces » belli arma terra marique simul Macedoniae intule- » runt: tertius iam consul summa vi gerit bellum. » Sulpicius, in ipsa Macedonia congressus, fudit » fugavitque regem, partem opulentissimam regni » eius depopulatus: nunc Quintius tenentem claustra » Epiri, natura loci, munimentis exercituque fretum, » castris exsuit; fugientem in Thessaliam persequu- » tus, praesidia regia sociasque eius urbes prope in » conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, » quae Athenienses modo legati[8] de crudelitate, ava- » ritia, libidine regis dixerunt; nihil ad nos perti- » neant, quae in terra attica scelera in superos infe- » rosque deos sunt admissa; multo minus, quae Ciani » Abydenique, qui procul a nobis absunt, passi sunt: » nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur; » caedes direptionesque bonorum Messenae[9] in me-

7. *Intra viscera Italiae*; vid. XXII, 38, n. 4. — *Tertius iam consul s. vi gerit bellum*, T. Quintius, post P. Sulpicium et P. Villium, a quo nihil memorabile actum (vid. cap. 6); unde mox eius mentio non fit.

8. *Ne sint vera, quae Athenienses modo legati* etc. est concedentis, ut XXXI, 7, n. 4, *ne aequaveritis Hannibali Philippum* etc. pro: ut iam non aequetis, ut concedam non aequandum esse Hannibali Philippum, at certe Philippum Pyrrho aequandum esse non negabitis; Duker. — *Ciani Abydenique*; de his vid. XXXI, 16 sq. *Cius* vero, *Cianorum* et Bithyniae urbs fuit, ad oram Propontidis et Cianum sinum, qui ex Propontide in continentem influit: expugnata ac deleta a Philippo in gratiam Prusiae, generi eius et socii, ex quo forsan *Prusias ad mare* est appellata. Cf. cap. 33 extr. et 34 (quibus locis in omnibus fere MSS. et edd. etiam Drakenb. perperam *Chium*, ut h. l. *Cluvii*, legitur); Strab. XII, pag. 563; Polyb. XV, 21-23; XVI, 34; XVII, 3-5; XVIII, 27 (ad quae loca vid. Schweigh.); Hard. ad Plin. V, 32 seu 40 et 43; Wessel. ad Hierocl. p. 692, 694.

9. *Caedes direptionesque bonorum Messenae* etc. v. Plut. Arat. p. 1050 sq. Polyb. III, 19; VII, 11, 12; VIII, 10, 14; IX, 30. — *Cyparissia*, aut Cyparissa, Cyparissiae, Cyparissae et Cy-

» dia Peloponneso factas; et hospitem Cyparissiae » Garitenem contra ius omne ac fas inter epulas prope » ipsas occisum: et Aratum patrem filiumque Sicyo- » nios [10], quum senem infelicem parentem etiam ap- » pellare solitus esset, interfectos; filii etiam uxorem » libidinis causa in Macedoniam absportatam: cetera » stupra virginum matronarumque oblivioni dentur: » ne sint cum Philippo res, cuius crudelitatis metu » obmutuistis omnes; (nam quae alia tacendi advo- » catis in concilium causa est?) cum Antigono [11], » mitissimo ac iustissimo rege, et de nobis omnibus » optime merito, existimemus disceptationem esse: » num id postularet facere nos, quod tum fieri non » posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis » Isthmi [12] faucibus continenti adhaerens, nulli aper-

parissaea, opp. Messeniae, ad Cyparissium sinum et prom.

10. *Aratum patrem* (auctorem instaurati foederis Achaici) *filiumque Sicyonios*. Cliniae filium nepotemque et Achaeorum praetorem, a Philippo *interfectos, filii etiam uxorem libidinis causa in Macedoniam absportatam*; vide ad XXVII, 31, n. 4; Polyb. VIII, 14; Pausan. II, 8, 9; Plut. Arat. t. I, p. 1050-1052; ex quo Plut. patet, indicari Aratum iuniorem, filium eius, quem miris laudibus ornat Strabo, l. VIII, p. 382, 385. — *Filii etiam uxorem*. Goeller legi velit: *Polycratiam eius* uxorem ex lib. XXVII. Lem. — *Ne sint cum Philippo res*, forte *sit*, quia frequentius dicitur hoc sensu *mihi res cum illo est*, quam *sunt*; Duk. et Drak.

11. *Cum Antigono* Dosone seu Evergete et Sotere, *mitissimo ac iustissimo rege, et de nobis* Achaeis *optime merito*; vid. ad Polyb. II, 47-54 et 70; Plut. Arat. pag. 1045 sqq. Pausan. II, 8, 9; VII, 7. Nepos fuit Antigoni II Gonatae, qui duos habuit filios, Demetrium II patrem Philippi, ac nothum Alcyoneum, patrem Antigoni Dosonis (qui mortuo Demetrio II, tutor ac vitricus Philippi patruelis simulque ante eum rex factus est) et Echecratis, cuius filius fuit Antigonus. Conf. XL, 54; Diog. Laert. Vit. Philos. IV, 41; Pausan. II, 8; VI, 16; VII, 7; VIII, 8; Plut. Aemil. p. 258, et Pyrrh. p. 406; Justin. XXVIII, 3; Polyb. II, 45, 70; IV, 87; XX, 5.

12. *Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi* Corinthiaci seu Achaici *faucibus continenti* Graeciae, seu Helladi *adhaerens, nulli apertiar neque opportunior, quam navali bello*; vide ad I, 54, n. 4, XXV, 16, n. 12, et XLV, 28, n. 3. — *Tectae naves et apertae*; vide ad XXII, 19, n. 4. — *Issaici lembi*; vid. ad XXXI, 45, n. 7. — *Expositas in ipsis litoribus urbes*; vide ad XXV, 16, n. 12.

» tior neque opportunior, quam navali, bello. Si » centum tectae naves et quinquaginta leviores aper- » tae et triginta Issaici lembi maritimam oram va- » stare, et expositas prope in ipsis litoribus urbes » coeperint oppugnare, in mediterraneas scilicet[13] » nos urbes recipiemus? tanquam non intestino et » haerente in ipsis visceribus uramur bello? Quum » terra Nabis et Lacedaemonii, mari romana classis » urgebunt; unde regiam societatem et praesidia Ma- » cedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste » romano tutabimur urbes, quae oppugnabuntur? » egregie enim Dymas priore bello sumus tutati[14]. » Satis exemplorum nobis alienae clades praebent; » ne quaeramus, quemadmodum ceteris exemplo si- » mus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, » id, quod optandum vobis ac summa ope petendum » erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi[15] in » aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere » volunt, in societatem vestram confugiunt, ut por- » tubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. » Mare in potestate habent; terras, quascumque » adeunt, extemplo ditionis suae faciunt. Quod ro- » gant, cogere possunt; quia pepercisse volunt, com- » mittere vos, cur pereatis, non patiuntur; nam » quod Cleomedon modo, tanquam mediam et tutis- » simam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstine-

13. *In mediterraneas scilicet* etc. vide ad IV, 5, n. 2. — *Haerente in visceribus uramur bello;* vide ad X, 17, n. 1, et XXII, 38, n. 4.

14. *Egregie enim Dymas priore bello sumus tutati;* vide ad XXVII, 31, n. 4. *Prius bellum* est illud, quod Romani tempore belli punici II cum Philippo gesserunt, et quo Dymas a Romanis expugnatas esse, memorant et Livius, etsi non suo loco, sed demum hic et cap. seq. data occasione, et Pausan VII, 17, n. 3; ubi ex Liv. XXVII, 21 sq. pro Οὐλυμπικός leg. Σουλπίκιος; Drak.

15. *Metu enim videlicet compulsi* etc. vide ad IV, 5, n. 2.

» retisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla » via est. Etenim, praeterquam quod aut accipienda, » aut adspernanda vobis romana societas est, quid » aliud quam, nusquam gratia stabili, velut qui even» tum exspectaverimus, ut fortunae applicaremus no» stra consilia, praeda victoris erimus[16]? Nolite, si, » quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, » fastidire: non, quemadmodum hodie utrumque vo» bis licet, sic semper liciturum est; nec saepe, nec » diu eadem occasio erit. Liberare vos a Philippo iam » diu magis vultis, quam audetis: sine vestro labore » et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum » magnis classibus exercitibusque mare traiecerunt. » Hos si socios adspernamini, vix sanae mentis estis; » sed, aut socios, aut hostes habeatis, oportet. »

XXII. Secundum orationem praetoris[1] murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium: et iam non singuli tantum, sed populi universi, inter se altercabantur. Tum inter magistratus gentis (damiurgos[2] vocant, decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem, esse: quinque relaturos se de societate romana[3] aiebant, suffragiumque daturos; quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus,

16. *Nam quod Cleomedon... praeda victoris erimus*; cf. simil. loc. XXXV, 49 extr.

Cap. XXII. 1. *Secundum orationem praetoris*; vide ad I, 4, n. 1.

2. *Magistratus gentis* Achaeorum *damiurgos* (alii *demiurgos*; vide ad I, 34, n. 2) *vocant: decem numero creantur*: qui δημιουργοὶ τῶν Ἀχαιῶν dicuntur Polyb. 24, 5, 16, et οἱ ἄρχοντες XXIII, 10, 12; XXIV, 5, 17: Δημιουργοὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν οἱ ἄρχοντες, τὰ δημόσια πράττοντες, ὥσπερ Ἀθήνησιν οἱ Δήμαρχοι, λέγονται, Hesych. Cf. inf. XXXVIII, 30, ibique Drak. Athenis tres erant civium classes, εὐπατρίδαι, nobiles, γεωμόροι, agricolae, et δημιουργοί, seu Dor. δαμιουργοί, opifices, inpr. statuarii.

3. *Relaturos se de societate rom.*; vide ad XXVI, 2, n. 3.

aut decernere concilio ius esset. Hic quoque dies iurgiis est consumptus: supererat unus iusti concilii dies (tertio enim lex iubebat decretum fieri); in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus (Pellenensis erat) filium damiurgum, nomine Memnonem, habebat, partis eius, quae decretum recitari perrogarique sententias[4] prohibebat. Is, diu obtestatus filium, ut consulere Achaeos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, iuratus se eum sua manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste, habiturum, minis pervicit, ut postero die coniungeret iis se, qui referebant. Qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac prae se ferentibus, quid decreturi essent; Dymaei ac Megalopolitani et quidam Argivorum, prius quam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque improbante: nam Megalopolitanos, avorum memoria[5] pulsos ab Lacedaemoniis, restituerat in patriam Antigonus; et Dymaeis, captis nuper direptisque ab exercitu romano, quum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus iussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam, reddiderat. Iam Argivi, praeterquam quod

4. *Perrogarique sententias*; vide ad c. 23, n. 1. — *Iuratus se eum... interempturum*; vid. ad cap. 6, n. 2.

5. *Megalopolitanos, avorum memoria*, temporibus, *pulsos ab Lacedaemoniis*, a Cleomene, primo saevissimoque eorum tyranno, quum capta urbe Messenam se recepissent, *restituerat in patriam Antigonus* Doson, rex Macedoniae, qui victo Cleomene Spartaque expugnata omnibus Graecis pacem restituit; vid. Polyb. II, 42–70; IV, 3; V, 98; Plut. Cleom. c. 4, t. I, pag. 806; Pausan. IV, 29; VIII, 27. Livium haud accurate dixisse *avorum memoria*, Philippumque Antigoni Dosonis patrui successorem, et eversam et restitutam Megalopolim vidisse, iam monuisse scitum est Crev. et Drakenb.

Macedonum reges ab se oriundos[6] credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob haec concilio, quod inclinaverat ad romanam societatem iubendam[7], excesserunt; veniaque iis huius secessionis fuit, et magnis et recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achaeorum, quum sententias[1] perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis praesenti decreto confirmarunt; cum Romanis, quia iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. In praesentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, et exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, iam urbem ipsam Quintio oppugnante. Et hi quidem[2] e regione portae, quae fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu, ab Lechaeo, alterius maris portu, oppugnabant; primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium praesidium. Postquam uno animo omnes, et Macedones tanquam communem patriam tuebantur, et Corinthii ducem praesidii Androsthenem, haud secus quam civem et

6. *Macedonum reges ab se oriundos*; vide tamen ad librum XXVII, c. 30, n. 7.

7. *Ad romanam societatem iubendam*, alii *ineundam*: sed phrasis a comitiis populi rom. petita, quorum loco graecis populis talia erant concilia; Gron. coll. XXXIII, 2.

Cap. XXIII. 1. *Quum sententias* (ita omnes paene MSS. at edd. vett. *sententiae*, ut c. 22, n. 4, et XXIX, 19, n. 3, *perrogarentur*, h. e. de sententiis omnes ordine interrogarentur; ut *rogatus* et *interrogatus sententiam* XXII, 60, n. 3; XXXVI, 7 pr. XXXVII, 14; et *perrogare* pro: omnes ordine rogare (vide ad XXIX, 19, n. 3; XXXII, 22, n. 4; Cort. ad Plin. Ep. IV, 22, n. 3), ut *persalutare*, *perscribere* (Praef. et XXXI, 1, n. 2) et similia; nisi simpl. est *interrogare*, et hinc *ordine* adiicitur ap. Suet. Aug. cap. 35 extr.

2. *Et hi quidem*, scil. Achaei — *Ad Cenchreas*; vide ad XXVIII, 8, n. 6. — *Ab Lechaeo*; vid. VIII, 17, n. 5.

suffragio creatum suo, imperio iusto patiebantur [3]; omnis inde spes pugnantibus in vi et armis et operibus erat. Vndique aggeres haud facili aditu ad moenia admovebantur: aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. In quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: adsumptis deinde Achaeorum Attalique auxiliis, aequabant certamen; nec dubium erat, quin Macedonas Graecosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu metu poenae a Romanis Philippum sequuti, pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiae trasgressi: hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis, quam audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem Iunonis, quam vocant Acraeam [4], in altum excurrens: traiectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. Eo Philocles, regius et ipse praefectus, mille et quingentos milites per Boeotiam duxit. Praesto fuere ab Corintho lembi, qui praesidium id acceptum Lechaeum traiicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus, omittendae extemplo oppugnationis. Perti-

3. *Imperio iusto patiebantur*, forte leg. *imperatorem iustum p.*, et deinde *oppugnantibus* pro *pugnantibus*; Gron. — *Honoratioris militiae.* In navalem militiam libertini fere conscribebantur, aut certe tenuiores ex ingenuis. Vid. Lips. de Mil. Rom. lib. I, dial. 2. Lxx.

4. *Promontorium Junonis, quam vocant Acraeam*, Ἀκραίαν, arcium praesidem; vid. Strab. VIII, 380, al. 692, et Pausan II, 17, 24. Sic et Τύχη Ἀκραία ap. Pausan. II, 7. 5, et *Acraeus Jupiter*, qui vel ταῖς ἄκραις urbium praeesse, vel ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ὀρῶν coli putabatur, inf. XXXVIII, 2. n. 2, et in nummo smyrnaeo ap. Spon. Cf. Tristan. Comm. tom. I, p. 291; Cuper. Apoth. Hom. p. 16; Spanhem. ad Callim. Hymn. in Jov. 82, in Del. 70, 104.

nacius Quintius in incepto perstabat. Is quoque ut pro omnibus portis disposita vidit praesidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. Ita irrito incepto, dimissis Achaeis, reditum ad naves est; Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum haec ab navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: postquam, nihil esse in manu sua [1], et plures validioresque esse regios, quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors romana per apertum recenti strage iter invasit; et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant, et scalas ad stantia moenia inferebant [2]; et, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. Quo tumultu audito, territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque insequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul; qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in haec data, post paucos dies arcem recepit.

Cap. XXIV. 1. *Nihil esse in manu sua*; vide ad V, 20, n. 1. — *Ariete admoto.* Cod. Bamb. *admotoque*; unde Jacobsius sic locum refingit: *ariete admoto, quum, quantum inter turres muri erat prorutum cum ingenti* etc. Lem.

2. *Scalas ad moenia inferebant*; vide ad VIII, 38, n. 2.

XXV. Ceterum adventu in Achaiam Philoclis regii praefecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis causa praetores pronuntiare Iovem Apollinemque [1] et Herculem: additum legi erat, ut iis Philippus rex adiiceretur. Cuius nomen post pactam cum Romanis [2] societatem quia praeco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subiicientium Philippi nomen, iubentiumque legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi (Larissam eam arcem [3] vocant),

Cap. XXV. 1. *Mos erat, comitiorum die primo velut ominis causa praetores pronuntiare Iovem Apollinemque et Herculem*; de quo more haud quidquam vel ego legere memini, vel intpp. dixere. Suspicabar quondam, pro *praetores* legendum esse *praecones*, et haec referenda ad solemnem et initio comitiorum a praeconibus recitandam formulam precum votorumque, quibus salus reipublicae et felix consultationum rerumque gerendarum eventus a diis exposci solebat; quod vel ex Demosth. et *Voyage du jeune Anacharsis*, t. II, c. 14, p. 246, ed. Bipont. notum est. Sed ita Livius parum apte dixisset *pronuntiare Iovem* etc. — *Additum legi erat:* nam *more* fieri quoque dici potest, quod lege statutum ex eius praescripto usu et observatione constanti viget et intermitti non potest, et *mores* atque *instituta* etiam pro legibus et iuribus dicuntur (conf. intpp. Virg. Aen. I, 264, et Cic. pro Marcello, cap. 8, 9); nisi h. l. *lege* scribendum; Duk.

2. *Post pactam cum Romanis societatem*, quam quidam Argivorum, non omnes, repudiaverant; vid. cap. 22. — *Legitimum honorem usurpare* facere, quod ante factitatum fuerat, et una cum nominibus deorum nomen Philippi pronuntiare: quod ut fieret ei honoris causa lege datum fuerat; Duk. *Legitimum omen u.* coni. Gron. prob. Crev. qui exponit: morem solemnem sequi in eo omine captando, quod legibus iussum erat. Enimvero dii *ominis* causa Argivorum praetores pronuntiabantur, sed quod Philippo concessum erat, *honoris* eius causa sancitum videtur; Drak. coll. cap. 34, ubi Achaeos Philippo *omnes divinos humanosque honores decrevisse* legimus.

3. *Larissam eam arcem* Argorum, collem (vide ad I, 55, n. 6), *vocant:* cf. ad XXXIV, 25, n. 1; Strab. VIII, 370; IX, 440, et Pausan. II, 23, 9; III, 17, 2; Cellar. Geog. ant. II, 13, pag. 782. — *Positoque ibi praesidio*, ut apud Caes. B. C. III, 34. *Impositoque* coni. Crev.

positoque ibi praesidio, quum lucis principio signis infestis ad subiectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. Praesidium erat Achaeorum nuper impositum, quingenti fere iuvenes delecti omnium civitatium: Aenesidemus Dymaeus praeerat. Adhortator a praefecto[4] regio missus, qui excedere urbe iuberet (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus, esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent), primo nihil, nec ducem, nec ipsos movit: post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Aenesidemus, ne flos Achaeorum iuventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus, cum paucis clientibus non excessit. Missus a Philocle, qui quaereret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo, quum proiecto prae se clypeo staret, *in praesidio creditae urbis moriturum se armatum*, respondit[5]. Tum iussu praefecti a Thracibus coniecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achaeos et Romanos societatem duae nobilissimae civitates, Argi et Corinthus, in potestate regis erant. Haec ab Romanis ea aestate in Graecia terra marique gesta,

XXVI. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Aelio consule gestum. Quum duos exercitus in provincia

4. *Adhortator a praefecto* etc. 5 MSS. *Ad hos tractor.* Lege *Ad hos orator;* Gron. Crev. Drak.

5. *Nihil fatus, quum tantummodo proiecto prae se clypeo staret, missus est a Philocle, qui q. q. s. vellet? Respondit* etc. Ita evolvenda oratio; Gron. *Misso a Philocle, qui quaereret,* vel *missis a Phil. qui quaererent, quid sibi vellet? nihil statu mutato* vel *motus, quum proiecto* etc. coni. Drak. et sane in omnibus paene MSS. *statu* pro *fatus*, et *modo* pro *tantummodo.*

habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul praefuerat (ipse ei C. Helvium praetorem praefecit), alterum, quem in provinciam adduxit; totum prope annum Cremonensibus Placentinisque [1] cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia praeter spem quieta eo anno fuit, ita circa Vrbem servilis prope tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiae custodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. Augebant eorum numerum, ut ab recenti africo bello [2], et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis eius ex praeda empta mancipia. Quum coniurationem fecissent, missis ex eo numero, qui in setino agro, deinde circa Norbam et Circeios, servitia sollicitarent; satis iam omnibus praeparatis, ludis, qui Setiae propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant; Setia per caedem et repentinum tumultum capta, Norbam et Circeios occupare. Huius rei tam foedae indicium Romam ad L. Cornelium Merulam praetorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quae acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri iussis, praetor, senatu vocato edoctoque, quae indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem [3] quaerendam atque opprimendam iussus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat [4]. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Se-

Cap. XXVI. 1. *Cremonensibus Placentinisque* etc. cf. XXXI, 10 et 21. — *Obsides C. Setiae* c. cf. cap. 2.

2. *Vt ab recenti africo bello*; vide ad I, 1, n. 5, et VIII, 30, n. 7.

3. *Ad eam coniurationem quaerendam*; vide ad II, 29, n. 3.

4. *Obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat*; vide ad II, 24, n. 7, et XXXIV, 56, n. 6.

tiam, omnibus, quo pergeret, ignaris, venit. Ibi raptim principibus coniurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est; dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis aeris dari Patres iusserunt; servis vicena quina millia aeris et libertatem: pretium eorum ex aerario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex eiusdem coniurationis reliquiis, nuntiatum est, servitia Praeneste occupatura. Eo L. Cornelius praetor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore civitas fuit, obsides captivosque Poenorum ea moliri: itaque et Romae vigiliae per vicos servatae, iussique circumire eas minores magistratus, et triumviri carceris lautumiarum [5] intentiorem custodiam habere iussi; et circa nomen latinum a praetore literae missae, ut et obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur, et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia [6], quam in carceris publici, custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo [1] in Capitolio posuerunt, gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus, legatorum romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxit. Eadem aestate equites ducenti et elephanti decem et tritici modium ducenta millia ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Graecia erat, pervenerunt: item ex Sicilia Sardinia-

5. *Triumviri carceris lautumiarum* etc. vide ad XXV, 1, n. 7, et XXVI, 27, n. 2. — *Circa nomen latinum*; vide ad I, 10, n. 2. — *In privato... in publicum*; vide ad II, 24, n. 6.

6. *Captivi ne ... in nulla alia* etc. vide ad II, 45, n. 7.

CAP. XXVII. 1. *Ducentum quadr. sex pondo.* Marcarum, seu selibrarum nostrat. 384 cum tribus unciis.

que magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus et innocens, asperior tamen in fenere coërcendo habitus: fugatique ex insula feneratores, et sumptus, quos in cultum praetorum socii facere soliti erant [2], circumcisi aut sublati. Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum causa Romam quum redisset, creavit consules C. Cornelium [3] Cethegum et Q. Minucium Rufum. Biduo post praetorum comitia habita: sex praetores illo anno primum creati, crescentibus iam provinciis, et latius patescente imperio; creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius: Sempronius et Helvius ex iis aediles plebis erant. Curules aediles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio et Q. Minucio consulibus, omnium primum de provinciis consulum praetorumque actum. Prius de praetoribus transacta res, quae transigi forte poterat: urbana Sergio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius [1] citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua*

Lem. — *In fenere coërcendo*, minuendo et puniendo.

2. *Sumptus, quos in cultum praetorum* (magnificentiam vitae) *socii facere soliti erant*, c. *aut s.* haec res, ab avaritia et libidine praetorum orta, deinde quidem multis legibus coërcita est, nec tamen unquam satis reprimi potuit; Duk. conf. ad XLII, 1, n. 5; Cic. p. lege Manil. 5 et 13; Plut. Cat. Mai. p. 339; Sigon. de Ant. Iur. prov. II, 5; Burm. de vect. pop. rom. c. 2; Ernesti Clav. Cic. voc. *vectigal.*

3. *Creavit consules C. Cornelium* etc. vide ad VII, 16, n. 6.

Cap. XXVIII, 1. *Hispaniam Sempronius* etc. vide ad XXVIII, 38, n. 4.

*provincia Macedonia esset, neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto macedonico bello. Quaerendo regem et exercitum eius Sulpicium maiorem partem anni absumpsisse: Villium, congredientem cum hoste, re infecta revocatum. Quintium, rebus divinis Romae maiorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope*[2] *in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus aestate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogarunt[3] imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binae legiones decretae, et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia et trecenti equites, et sociorum navalium tria millia. Praeesse idem, qui prae-

2. *Nunc prope.* Creverius hoc exponit *non ita pridem*, *hoc ipso prope tempore*; vel, quod longe praestare cum ipso indicat Drakenb., legendum coniicit, *nunc quoque:* nam duo verba *prope* et *quoque* saepius permutantur. Lem. — *In senatus auctoritate fore se*; vide ad II, 56, n. 16.

3. *T. Quintio prorogarunt imperium patres*, « ut Fabio IX, 42, h. e. a populo prorogandum censuerunt ac decreverunt: nam imperium decernebat senatus (vid. XXX, 2), prorogabat populus, quod et ipsa vox *prorogare* indicat, et decretum senatus de prorogando imperio sequebatur rogatio ad populum, qua imperium ex decreto senatus prorogabatur. Sic intelligenda esse omnia loca, quibus *imperia prorogata* dicuntur, nulla facta mentione plebisciti (ut VIII, 23; X, 22; XXVII, 22; XXIX, 13, al.), quum ex re ipsa, tum ex eo apertum est, quod quum XXVII, 7, scribat, *M. Claudio prorogatum in annum imperium*, deinde, cap. 21, id a populo factum dicat ». Duker. Cf. ad IX, 42, n. 1.

erat, classi L. Quintius Flamininus iussus. Praetoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac latini nominis data et quadringeni equites [4], ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem; et terminare iussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adiecerunt.

XXIX. Prius quam consules praetoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari [1] placuit; quod aedes Vulcani Summanique Romae, et quod Fregellis murus et porta de caelo tacta erant; et Frusinone inter noctem lux orta [2]; et Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus; et Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romae non in urbem solum [3], sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit [4], ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur; duae ad ostia fluminum Vulturni Liternique, una Puteolos, una ad castrum Salerni [5]; his Buxen-

4. *Et quadringeni equites* pro *quadringenti* quaedam edd. antt. probb. Crever. et Drak. Id recepi ob praec. *octona millia*, et quia in omnibus fere MSS. vel *quadrigeni* vel *quadrageni* legitur.

5. *Macedoniae legatos*; vide ad XXXVI, 1, n. 4.

Cap. XXIX. 1. *Prodigia procurari* etc. vide ad I, 20, n. 11, et I, 31, n. 1. — *Summani aedes* ad circum maximum. *Summanus* forte Pluto, Summus Manium (v. Martian. c. 2), vel alius deus; vid. Intpp. Ovid. Fast. VI, 731; Plin. II, 52, et Ernesti Clav. Cic. in ind. hist. — Mox verba *et quod* delenda putabat Gron.

2. *Frus none inter noctem lux orta*, noctu; vide ad XXIX, 14, n. 2. — *Asculo* Apulo? an Piceno? Leg. *Asculi*.

3. *Non in urbem solum*, *sed etiam*; vide supra ad librum I, cap. 40, n. 1.

4. *C. Acilius tribunus pl. tulit*; vide ad IV, 58, n. 10; et de coloniis deductis XXXIV, 45 pr.

5. *Castrum Salerni* in Picentibus, hod. *Salerno*, Ἐπετείχισαν Σάλερνον Ῥωμαῖοι φρουρᾶς χάριν, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης, Strab. lib. V extr. — *Trecenae familiae*, ut XXXIV, 45, *treceni homines*, h. e. patresfamiliae; Drak. Hae coloniae maxime deductae videntur ad ea loca incolis frequentanda, quae, quum ante tantum castra et praesidia fuissent, deinde oppidorum speciem ac nomen accepere; Duk.

tum adiectum; trecenae familiae in singulas colonias iubebantur mitti. Triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quae per ipsos agenda erant [6], perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis assumptis, Q. Minucius in laeva Italiae ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et duae gentis eiusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et iam omnia cis Padum, praeter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub ditione erant: quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quae se dediderant: inde in agrum Boiorum legiones duxit.

XXX. Boiorum exercitus haud ita multo ante traiecerat Padum, iunxeratque se Insubribus et Cenomanis; quod ita acceperant, coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi collatas in unum vires firmarent. Postquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros, seditio extemplo orta est; postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent; Insubres negare, se sua deserturos. Ita divisae copiae, Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cenomanis super amnis Mincii ripam consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum et consul Cornelius eidem flumini castra ap-

6. *Rebusque aliis divinis humanisque, quae negotia per ipsos agenda erunt:* ita MSS. et antt. edd. non *agendae.* Conf. Gron. Obss. III, 2. — *Clastidium;* vide ad XXI, 48, n. 7. — *Litubium*, forte *Ritubium;* Cluver. Ital. Ant. I, 10, pag. 78. Cf. Cellar. Geogr. ant. II, 9.

plicuit; inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod [1] caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum iuventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cenomanos se adiunxisse; excitis ad se principibus, id agere ac moliri coepit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, et, signis sublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent; et id quidem impetrari nequiit; in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adiuvarent Romanos. Haec ita [2] convenisse Insubres ignorabant; suberat tamen quaedam suspicio animis, labare fidem sociorum: itaque, quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam [3] inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnae vovit aedem Sospitae Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. A militibus clamor sublatus, compotem voti consulem se facturos, et impetus in hostes est factus: non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam et a Cenomanis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum [4] auctores sunt, caesaque in medio quinque et triginta millia hostium, quinque millia et septingentos vivos captos: in iis Hamil-

Cap. XXX. 1. *Brixiamque, quod* etc. vide ad XXIV, 42, n. 6.

2. *Haec ita convenisse;* vide ad I, 3, n. 4. — *Labare fidem sociorum;* vide ad II, 30, n. 9. — *Quum in aciem eduxissent* (vide ad I, 23, n. 4), *neutrum iis cornu committere ausi*, non patiebantur, ut alterutrum cornu constituerent, quod Franci *former* dicunt; Ern.

3. *Rem totam inclinarent;* vide ad IX, 12, n. 2. — *Vovit aedem Sospitae Iunoni;* conf. ad VIII, 14, n. 4, et XXXIV, 53. — *Non tulerunt Insubres primum concursum*, sane durinscule dictum, et forte leg. *occursum;* Ern. Immo *concursus* est impetus, et similia passim obvia, v. c. *uno concursu maximam vim Barbarorum prostravit* ap. Nep. Cim. 2.

4. *Tumultum ancipitem iniectum esse* Insubribus *auctores sunt* quidam: vide ad I, 25, n. 4; II, 58, n. 1; XXI, 16, n. 5.

carem Poenorum imperatorem [5], qui belli causa fuisset: signa militaria centum triginta, et carpenta supra ducenta. Oppida, quae defectionem sequuta [6] erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat fines Boiorum; deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus: nec Boii detrectassent pugnam, ni fama victos Insubres allata animos fregisset; itaque, relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti [1] mutarunt. Omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendae, rursus populari agros et urere tecta, vicosque expugnare coepit: per eosdem dies Clastidium incensum: inde in Ligustinos Ilvates [2], qui soli non parebant, legiones ductae. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Boios, ita ut tentare spem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literae consulum a Gallia [3] de gestis prospere sub idem tempus Romam allatae. M. Sergius praetor Vrbis in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit: supplicatio in quatriduum decreta. Hiems iam eo tempore erat.

XXXII. Quum T. Quintius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Aetolos, qui propiores erant, altera Romanos arcessebat: Aetoli priores venerunt; sed opulentior factio, exclusis Aetolis, mis-

5. *Hamilcarem Poenorum imp.* etc. vide ad XXXI, 21, n. 7.

6. *Oppida defectionem sequuta*; vid. ad XXVI, 21, n. 7.

Cap. XXXI. 1. *Gerendi belli hosti*, cum hoste; quod praestitisset ob ὁμοιοτέλευτα. An leg. *hostes?* et mox *consul* vel *Minucius* pro importuno *enim*?

2. *In Ligustinos Ilvates*; vide sup. ad librum XXXI, cap. 10, not. 2.

3. *Literae consulum a Gallia* etc. pro *e Gallia*, nisi sic leg.

soque ad imperatorem romanum nuntio, usque in adventum eius tenuit urbem. Arcem regium tenebat praesidium, neque, ut descenderent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate concessum regi est: non quin cuperet [1] Quintius, per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum: necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur; an, quod, summa vi ut tenderent, amicis et propinquis mandaverat, imperium prorogaretur; aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicaeam [2] litus elegere: eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et una nave rostrata venit; erant cum eo principes Macedonum, et Achaeorum exsul vir insignis Cycliadas; cum imperatore romano rex Amynander erat, et Dionysodorus Attali legatus, et Agesimbrotus praefectus rhodiae classis, et Phaeneas princeps Aetolorum, et Achaei duo, Aristaeus et Xenophon. Inter hos Romanus [3],

Cap. XXXII. 1. *Non quin cuperet* pro: *non quia non c.* «Sed hiat oratio; nam quum hanc removeat caussam, aliam ponere debuit, quae moverit Quintium, ut difficulter permitteret colloquium. Immo ille facile concessisse videtur, et scripsisse Livius: *Id non gravate concessum regi est, quum cuperet Quintius ... aptum autem fore colloquium credebat* etc.» Gronov. — *Summa vi ut tenderent*; vide supra ad IV, 7, n. 6. *Obtinerent* edd. vett. etc. conf. omnino Polyb XVII, 1. — *Principes Macedonum*, Apollodorus et Demosthenes, scribae regis, et ex Boeotia Brachylles. — *Agesimbrotus*, Ἀκεσίμβροτος ὁ ναύαρχος. — *Phaeneas princeps Aetolorum*, παρὰ δὲ τῶν Αἰτωλῶν Φαινέας ὁ στρατηγός, καὶ πλείους δ᾽ ἕτεροι τῶν πολιτευομένων, unde et mox: *omnium minime Aetolis credo*: quae tamen verba etiam apta h. loco sunt, etsi unius tantum Aetoli et quidem principis antea mentio sit facta. Conf. cap. 23, not. 10.

2. *In sinu Maliaco prope Nicaeam*

3. *Inter hos romanus* imperator (v.

ad extremum litus progressus, quum rex in proram navis in ancoris stantis processisset, « Commodius, » inquit, si in terram egrediaris, et ex propinquo » dicamus invicem audiamusque ». Quum rex facturum se id negaret; « Quem tandem, inquit Quintius, » times? » Ad hoc ille superbo et regio animo: » Neminem equidem timeo, praeter deos immortales. » Non omnium autem credo fidei, quos circa te video, » atque omnium minime Aetolis ». « Istud quidem, » ait Romanus, par omnibus periculum est, qui cum » hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides » sit [4]. » « Non tamen, inquit rex, T. Quinti, par » perfidiae praemium est, si fraude agatur, Philip- » pus et Phaeneas: neque enim aeque difficulter Aetoli » praetorem alium, ac Macedones regem in meum » locum substituant. » Secundum haec silentium fuit.

XXXIII. Quum Romanus[1] eum aequum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium, rex, eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse, ea enim se dicturum, quae ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Graeciae civitatibus regi praesidia esse: captivos et transfugas so-*

ad cap. 11, n. 4), *Commodius, inquit, et ex propinquo dicamus audiamusque:* haec bene iungi possunt, nec est, quod vel cum Sigon. legas *dicemus audiemusque* (nam vulgatum venustius est), vel delens copulam *et* (quam edd. aolt., non MSS., omittunt), vel denique post *commodius* suppleas *erit* aut *facies* cum Grouov. qui quid sibi hac ratione voluerit, ne assequutus quidem est Bauer., et tune *ut* pro *et* legendum putavit. Enimvero Gron. haud dubie verba illa hoc sensu cepit: *Commodius* erit, seu facies, *si in terram egrediaris et si ex propinquo dicamus* etc. Ita tum copulam *et*, tum coniunctivum verbi modum aptiorem h. l. esse credidit.

4. *Ut nulla fides sit* ex emend. Gelenii. *Ut in nullo fides sit* MSS. et edd. antt. unde Gronov. coni. *ut in dubio fides sit*. Polyb. dicit: ἴσον εἶναι πᾶσι τὸν κίνδυνον καὶ κοινὸν τὸν καιρόν.

Cap. XXXIII. 1. Conf. ad hoc caput Polyb. XVII, 1—3. — *Simplicem orationem*, ἁπλοῦν τινα λόγον καὶ φαινόμενον. *Simplici* opponitur *perplexum* XXXIV, 57.

*ciis populi romani reddendos: restituenda Romanis ea Illyrici loca, quae post pacem in Epiro*[2] *factam occupasset: Ptolemaeo regi Aegypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemaei mortem*[3] *occupasset. Suas populique romani conditiones has esse; ceterum et sociorum audiri postulata verum esse*[4]. Attali regis legatus, *Naves captivosque, quae ad Chium*[5] *navali proelio capta essent, et Nicephorium Venerisque templum*[6], *quae spoliasset evastassetque, pro incorruptis restitui.* Rhodii Peraeam (regio est continentis[7] adversus insulam, vetustae eorum ditionis) repetebant, postulabantque *praesidia deduci ab Iasso et Bargyliis et Euromensium urbe, et in Hellesponto Sesto atque Abydo*[8]*; et Perinthum Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui*[9], *et liberari omnia Asiae emporia portusque.* Achaei Corinthum et Argos repetebant. Praetor Aetolorum Phaeneas quum eadem fere, quae Romani, ut Graecia decederetur, postulasset, redderenturque Aetolis urbes, quae quondam iuris ac ditionis[10] eorum

2. *Post pacem in Epiro factam*; vid. XXIX, 12.

3. *Ptolemaeo regi .... occupasset*; vid. XXXI, 2, n. 2.

4. *Audiri postulata verum esse*; vide tamen ad librum II, c. 48, n. 2.

5. *Ad Chium* (vide ad XXXVI, 43, n. 6, male *Cium* ed. Gront. et sq.) *navali proelio capta*; vid. ad Polyb. XVI, 2—8, 14; XVII, 2; XXXI, 46, 2.

6. *Nicephorium Venerisque templum* (vid. ad XXXI, 46, n. 2) *pro incorruptis restitui*, quasi incorrupta, ac si non fuissent corrupta, in integrum, ita, ut erant, quum essent integra; Bauer.

7. *Peraea regio continentis*, Cariae, Rhodiis subiecta et *adversus insulam*, Rhodum. Cf. c. 35; Polyb. XVII, 2, 3; Strab. XIV, 651, 664, 677. — *Iassus Bargyliae* seu Bargylia, Bargylla et Bargylos, et *Euromus* seu Eurome, oppida Cariae. Conf. ad XXXVII, 17, n. 1,

8. *In Hellesponto Sesto et Abydo*; vide ad XXXI, 17, n. 1.

9. *Perinthum Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui*; vid. XXVI, 24, n. 5. *Perinthum* (Thraciae opp. ad Propontidem) auctore Sigon. ex XXXIII, 30, et Polyb. XVII, 2, 4, XVIII, 27, 4, reposui pro vulg. *Panopolim* (Aegypti opp.) pro quo MSS. habent *Penoplum*, *Penopolum*, *Penepolum* etc. — *Asiae emporia*; vide ad XXI, 57, n. 7.

10. *Iuris ac ditionis* a MSS. Harl. recepit Drak. Vulgo legitur *aut*: sed illa duo verba semper per copulam

fuissent; excepit orationem eius princeps Aetolorum Alexander, vir, ut inter Aetolos, facundus. *Iam dudum se reticere*, ait, *non quo quidquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam gessisse. In colloquiis insidiari et captare*[11]*; in bello non congredi aequo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, et vincentium praemia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent: nam, de quorum possessione dimicetur, tollentem*[12] *nihil sibi praeter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum, quam omnes, qui unquam hostes Thessaliae fuerint: ipsis quoque Aetolis eum plura socium, quam hostem, ademisse. Lysimachiam*[13]*, pulso praetore et praesidio Aetolorum, occupasse eum: Cium item suae ditionis urbem funditus evertisse ac delesse; eadem fraude habere eum Thebas Phthias*[14]*, Echinum, Larissam et Pharsalum.*

iunguntor; Duk. Cf. ad XXXV, 16, n. 4. — *Excepit orationem eius* (vide ad IV, 43, n. 4) *princeps aetolorum Alexander* cognomine Isius, *vir, ut inter Aetolos, facundus;* restringit ut et minuit: prout Aetolorum ingenium et cultura ferret, quantum Aetolus esse facundus posset, apud alios, v. c. Athenienses, minus eloquens futurus; Bauer. Cf. Drak. et ad VIII, 30, n. 7, et de Alexandro Polyb. XVII, 3, 4, 10; XVIII, 19—21; XXII, 8, 9.

11. *In colloquiis insidiari et captare* studere fallere, captionibus uti; Bauer. Ἐνεδρεύειν καὶ παρατηρεῖν, Polyb. Cf. ad XXII, 28, n. 1.

12. *Nam, de quorum possessione dimicetur, tollentem*, diruentem urbes, quae victoris praemia possent esse. Τὸ δὲ, ἀναιροῦντα περὶ ὧν ὁ πόλεμός ἐστι, τὸν πόλεμον αὐτὸν (solum) καταλιπεῖν, μανίας ἔργον εἶναι.

13. *Lysimachiam* (Thraciae opp. in Isthmo Chersonesi Thraciae), *pulso praetore* etc. v. Polyb. XV, 23; XVII, 3; infra ad XXXIII, 40, n. 6. — *Cium item suae ditionis* etc. vid. XXXII, 21, n. 8. Τὸ *eum* ante *Cium* ex hac voce ortum, et delendum putat Bauer.

14. *Eadem fraude habere eum Thebas Phthias;* vide ad XXVIII, 7, et

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Aetolos maxime, violenter[1] Phaeneas interfatus: *Non in verbis rem verti*[2], ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse.* « Apparet id quidem, inquit Philippus, etiam caeco »; iocatus in valetudinem oculorum Phaeneae. Et erat dicacior natura, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde coepit [3], *Aetolos, tanquam Romanos, decedi Graecia iubere; qui, quibus finibus Graecia sit, dicere non possint. Ipsius enim Aetoliae Agraeos Apodotosque et Amphilochos, quae permagna eorum pars sit, Graeciam non esse.* « An, quod a sociis eorum non abstinuerim, » iustam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc » antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi

ibi n. 9. — *Echinum*, Thessaliae opp. ad sinum Maliacum, captum a Philippo; vid. Polyb. IX, 41, XVII, 3; XVIII, 21. — *Larissam* Cremasten (vide ad XXXI, 46, n. 8) *et Pharsalum*, oppida Phthiotidis in Thessalia, a Philippo erepta Aetolis, quos inde repetiisse ea tradit Polyb. XVII, 3, 8; XVIII, 21, 30.

CAP. XXXIV. 1. *Orsum eum dicere violenter, in Aetolos maxime*, in Aetolicam et theatralem Alexandri orationem etc. v. Polyb. XVII, 4, 5, et 6, at de malo Aetolorum ingenio sup. ad XXVI, 25, n. 6. Livius qui ex Polybio superiora cap. 32, et 33, ad verbum paene expresserat, in hoc c. multa reddidit alio vel modo vel ordine, et nonnulla plane omisit.

2. *Non in verbis rem verti*; vide ad III, 27, n. 6. — *Melioribus parendum*: «si nominativus hic est *meliora*, sign. audire et admittere aequas conditiones; si est *meliores*, sunt potentiores, aut etiam aequiores, sapientiores; Romani haud dubie, qualibet conditione a tribus hisce»; Bauer. Conf. ad II, 51, n. 3. — *Erat dicacior natura*, ita et Polyb. — *Decet*, 8 MSS. *deceret*.

3. *Indignari inde coepit* etc. vide ad III, 3, n. 1, et XXXI, 31, n. 8. — *Quibus finibus Graecia sit*, contineatur, qui fines ei sint, quos fines habeat. — *Agraeos* (vide ad XXVIII, 5, n. 5), *Apodotus* (vide Steph. Byz. Palmer. Graec. Antt. IV, 7, et Duk. ad Thucyd. III, 94), *Amphilochos*, quorum ager seu regio Amphilochia at opp. Argos Amphilochium in Acarnania ad fines Epiri sinumque Ambracium erat situm; vid. XXXVIII, 3 sq. et 10; Thucyd. II, 68; Strab. XIV, p. 691, 710. — *Graeciam non esse*, eius populos. Eosdem etiam vi subegerant Aetoli, qui praeterea ne ipsi quidem Graeci erant, quorum agebant causam.

» suos, publica tantum auctoritate dempta, iuventutem suam militare sinant, et contrariae persaepe » acies in utraque parte aetolica auxilia habeant? » Neque ego Cium expugnavi [4], sed Prusiam socium » et amicum oppugnantem adiuvi; et Lysimachiam » ab Thracibus vindicavi: sed, quia me necessitas » ad hoc bellum a custodia eius avertit, Thraces » habent. Et Aetolis haec [5]. Attalo autem Rhodiisque » nihil iure debeo: non enim a me, sed ab illis, » principium belli ortum est. Romanorum autem » honoris causa Peraeam Rhodiis et naves Attalo cum » captivis, qui comparebunt, restituam; nam quod » ad Nicephorium Venerisque[6] templi restitutionem » attinet, quid ea restitui postulantibus respondeam? » nisi quo uno modo luci silvaeque caesae restitui » possunt, curam impensamque stationis me praestaturum; quoniam haec inter se reges postulare » et respondere placet. » Extrema eius oratio adversus Achaeos fuit: in qua, orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iussit, omnes divinos humanosque honores complexa [7]; atque ad ea adiecit recens de exercitu, quo ab se descivissent. Invectusque graviter in perfidiam eorum, *Argos tamen se redditurum eis*, dixit. *De Corintho cum imperatore romano deliberaturum esse; quaesiturumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se aequum censeat, quas a se ipso captas iure belli habeat, an iis etiam, quas a maioribus suis accepisset.*

4. *Neque ego Cium expugnavi*; vid. ad XXII, 21, n. 8.

5. *Et Aetolis haec*, sc. dicta sint et dixisse sufficiat. Ἀλλὰ δὴ πρὸς μὲν Αἰτωλοὺς ἀρκείτω μοι ταῦτ', ἔφη. — *Peraeum Rhodiis* etc. vid. ad c. 33, n. 7. — *Qui comparebunt*; vide supra ad VI, 1, n 6.

6. *Nicephorium Venerisque t.* etc. vide supra ad lib. XXXI, cap. 46, not. 2.

7. *Omnes divinos humanosque ho-*

XXXV. Parantibus Achaeis[1] Aetolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quintius postero die ad Nicaeam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippus nullus usquam nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat [2]; et iam desperantibus venturum repente apparuerunt naves. At ipse quidem, *quum tam gravia et indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumpsisse deliberando*, aiebat. Vulgo credebatur, de industria rem in serum tractam [3], ne tempus dari posset Achaeis Aetolisque ad respondendum. Et eam opinionem ipse affirmavit, petendo, ut, submotis aliis, ne tempus altercando tereretur, et aliquis finis rei imponi posset, cum ipso imperatore romano liceret sibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii; deinde, quum haud absisteret petere, ex omnium consilio romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, ceteris submotis, ad extremum litus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat [4], in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secreto loquuti essent, quae acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est.

*nores complexa decreta* (conf. cap. 5 et 25), simulque honores Macedoniae regibus habitos ab Achaeis; vid. Polyb. — *Atque ad ea* decreta *adiecit recens de exercitu* omni Achaeorum ad Corinthum admovendo; vid. ad Corinthum admovendo; vid. ad cap. 23. *Decretum* pro *de exercitu* coni. Crev. coll. Polyb. τὸ περὶ τῆς ἀποστάσεως ψήφισμα.

CAP. XXXV. 1. *Parantibus Achaeis* etc. conf. Polyb. XVII, 7 et 8. — *Ad Nicaeam venit* iterum, πάλιν Polyb.

2. *Philippus nullus usquam ... veniebat* (ut apud Cicer. ad Attic. XI, 24, et XIV, 3) pro vulg. *Philippi* edidi ex emend. Dukeri, qui etiam coni. *Philippi nihil usquam*, ut c. 21, *Philippi praeter legatum videmus nihil*. Ὁ δὲ Φίλιππος οὐ παρεγίγνετο, Polyb.

3. *Rem in serum tractam*; vide ad II, 61, n. 6. — *Eam opinionem ipse affirmavit*; vide ad II, 12, n. 2.

4. *Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat* ad colloquium, Macedonum principibus; vide ad c. 32, n. 2.

Quintius haec retulit ad socios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora* [5], *perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves et cum iis captos navales socios; Rhodiis regionem, quam Peraeam vocant, reddere: Iasso et Bargyliis non cessurum; Aetolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere; Achaeis, non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum.* Nulli omnium placere partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio. *Plus enim amitti in iis, quam acquiri: nec unquam, nisi tota deduxisset Graecia praesidia, causas certaminum deponere* [6].

XXXVI. Quum haec toto ex concilio certatim omnes vociferarentur [1], ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata: itaque a Quintio petit, ut rem totam in posterum diem differret; profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur: eo mature conventum est: ibi Philippus primo et Quintium et omnes, qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. Postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. *Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut, quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat: nec enim aliud, quam moram et dilationem ad colligendas vires, quaeri. Quintius, *verum id futurum fuisse*, dicere, *si aestas et tempus rerum gerendarum esset; nunc, hieme instante* [2], *nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos: nam neque sine auctoritate senatus* [3] *quidquam eorum ratum fore, quae cum rege ipsi*

5. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora*, ut mox *Achaeis non Argis modo.... cessurum*; vide ad XXII, 25, n. 8.

6. *Causas certaminum deponere*, f. *defore*, Gronov. Possis et *depont*; Bauer.

Cap. XXXVI. 1. Cf. ad hoc caput Polyb. XVII, 9, 10.

2. *Hieme instante*; vide ad III, 6, n. 5.

3. *Sine auctoritate senatus*; vide ad I, 17, n. 6. — *Quae cum rege ipsi pepigissent*: «quia non valde probabile

*pepigissent ; et explorari ( dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret ) senatus auctoritatem posse.* In hanc sententiam et ceteri sociorum principes concesserunt; induciisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia praesidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quintius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut speciem legationi adiiceret [4], Q. Fabium ( uxoris Quintii sororis filius erat), et Q. Fulvium et Ap. Claudium misit.

XXXVII. Vt ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt. Cetera eorum oratio conviciis regis consumpta est. Moverunt eo maxime senatum [1], demonstrando maris terrarumque regionis eius situm; ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Graeciam esse; et ipsum Philippum, non contumeliosius, quam verius, compedes eas Graeciae appellare [2]. Legati

est, senatum eo tempore, quo sibi Graecos adiungere maxime cupiebat, non voluisse, illis licere quidquam sine sua auctoritate pacisci, vel, si non voluisset, id palam ostendisse; oratio haec Quintii non satis tempori conveniens, at alienandis, quam conciliandis, Graecorum animis aptior esse videtur. Hinc forte leg. *ipse pepigisset*, hac sententia: nihil ista dilatione hac tempestate anni amittitur; nam si quae ipse vel vobis, vel Romanis pepigissem, tamen nihil eorum sine senatus auctoritate ratum foret.» Dukerus.

4. *ut speciem legationi adiiceret;* vide ad IX, 17, n. 8. *Legationi* ex emend. Gron. et MS. Harl. pro *legationis*. Conf. IX, 40 pr. et XXXIV, 52 extr. Pro vulg. *utque* ex multis MSS. legendum *ut*, et mox ante *Q. Fabium* copulam *et* inserendam docet Drak. Ad rem conf. Polyb. XVII, 10, 7 sq. qui dicit, Aminandrum ἐξέπεμπε παραχρῆμα, et ceteros μετὰ τοῦτον, post hunc, nisi legend. τούτου.

Cap. XXXVII. 1. *Moverunt eo maxime senatum* etc. Recidendam τὸ *eo;* Gron. *Vero* coni. Drak. Sed mox *demonstrando* quasi per appositionem τῷ *eo* additum monet Periz.

2. *Compedes eas Graeciae appellare* (urbes, quae omnem Graeciam in officio retinerent, Ern.), Demetriadem,

deinde regis intromissi: quibus, longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit; quum mandati sibi de his nominatim negarent quidquam [3]: sic infecta pace regii dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum; quod ut satis apparuit [4], non taedere belli senatum, et ipse, victoriae, quam pacis, avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quae omni Graecia decedi nuntiaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus quum acie decernendum videret, et undique ad se contrahendas vires, maxime de Achaiae urbibus, regionis ab se diversae [1], et magis tamen de Argis, quam de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam [2] Lacedaemoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi accidisset, ipse haberet: Philocli, qui Corintho Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, praeterquam quod iam veniebat cum munere, adiicit ad pignus futurae regi cum tyranno amicitiae [3], filias suas regem Nabidis filiis

Chalcidem et Corinthum, πέδας τῆς Ἑλλάδος seu Ἑλληνικὰς et ἐπιδέσμους. Cf. Strab. IX, p. 428; Polyb. XVII, 11, 5; XVIII, 28, 6; Appian. Maced. 6, Exc. 23; Victor. var. lect. XII, 9, et sup. ad IX, 32, 1. Teste Pausan. VII, 3, 3, Philippus Corinthum, Chalcidem et Magnesiam dixit κλεῖς τῆς Ἑλλάδος.

3. *Mandati sibi de his nominatim quidquam*, scil. esse. Sic *quidquam*, *nihil* etc. genitivis iunguntur; vid. Gron. et Drak.

4. *Quod ut satis apparuit*; vide ad VI, 8, n. 2. *Quo* coni. Gronov.

Cap. XXXVIII. 1. *Regionis ab se diversae*; vide supra ad librum IV, cap. 22, n. 3.

2. *Optimum ratus Nabidi eam*, sc. urbem, Argivorum civitatem (propr. eos, scil. Argos), *velut fiduciariam dare*, ut eam *victori sibi restitueret*: qualis *fiducia* erat in hereditatibus venditionibusque imaginariis. Cf. Ernesti Clav. Cic.

3. *Adiicit ad pignus futurae regi cum tyranno amicitiae* etc. ad primum hoc *pignus f. amicitiae*, sc. traditionem Argorum, adiicit alterum, nuptias filiarum regis cum filiis tyranni: sed magis credo, delendum esse *ad*, et pignus dici ipsas has nu-

matrimonio coniungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. Deinde, ut frequenti concione non adspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem iussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus: prima luce occupat superiora omnia loca; portaeque clausae. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptae fortunae; praesentibus aurum atque argentum ablatum; pecuniae imperatae ingentes. Qui non cunctanter contulere, sine contumelia et laceratione corporum sunt dimissi; quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit unam de tabulis novis [4], alteram de agro viritim dividendo; duas faces novantibus [5] res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate [1] Argivorum civitas erat, nihil eius memor tyrannus, a quo eam civitatem et quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium et Attalum Aeginae hibernantem mittit, qui nuntiarent, *Argos in potestate sua esse: eo si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura.* Quintius, ut eo quoque

plias; Duk. *id pignus* Lov. 1, 6, et Voss. non improb. Drak. qui tamen vulgatum etiam commode servari posse existimabat.

4. *Rogationem promulgavit unam* (nisi leg. *rogationes promulgavit, unam*) *de tabulis novis*, de remissione aeris alieni universi, vel ex parte, propter quam aliter scribi tabulae acceptorum et expensorum debent. Ern. Conf. ad XLII, 13, n. 7, et de Nabidis saevis inventis Polyb. XIII, 7.

5. *Duas faces novantibus res* etc. vide ad VIII, 32, n. 9.

Cap. XXXIX. 1. *Postquam in potestate*, sc. Nabidis, quam vocem quaedam edd. adiiciunt, sed omnes fere MSS. omittunt.

praesidio Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut[2] ab Aegina Sicyonem sibi occurreret; ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quintius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyrae, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat; qui, quum tyranno ad romanum imperatorem, non Romano tyrannum, eundum diceret, in sententiam suam Quintium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe [3], Mycenica vocatur: in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achaeorum praetor cum auxiliaribus paucis venit. Tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt: progressus armatus cum satellitibus armatis [4] est in medium fere interiacentis campi: inermis Quintius cum fratre et duobus tribunis militum: inermi item regi praetor Achaeorum et unus ex purpuratis latus cingebant [5]. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, *quod armatus ipse armatisque septus, quum inermes romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset: neque enim se illos timere*, dixit, *sed exsules Argivorum*. Inde, ubi de conditionibus amicitiae coeptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, ut bellum cum Achaeis finiret; alteram, ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. Ea se

2. *Mittit ad Attalum, ut* etc. vide supra ad librum VIII, cap. 19, not. 10.

3. *Haud procul urbe* locus est, qui *Mycenica vocatur*. Scita brevitas, *de* qua vide ad XXX, 7, n. 3. *Ycenica*, *Ytenica*, *Hycenica*, *Hycenica*, *Itenica*, *Icenica* varr. lectt.

4. *Progressus armatus cum satellitibus a.*, XXIV, 5; XXXIV, 37; ap. Xenoph. Hist. gr. IV, pag. 527, οἱ δορυφόροι τὰ ὅπλα ἔχοντες, et similiter XXXII, 16, *stationes armatae*; XL, 34; XLII, 65; LXV, 29, *praesidium armatum*, et I, 49, *armati* pro satellitibus; Drak.

5. *Inermes regi praetor Achaeorum et unus ex purpuratis latus cingebant*; vide ad XXIV, 5, n. 7. Mox τὸ *dixit* delevere Gron. et Crev.

missurum dixit: pro pace cum Achaeis induciae impetratae, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata [1], quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset: nec tyrannus abnuere; sed, deductis ex urbe praesidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedaemoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, praeberi debere dicebat rex; tyrannus negavit deducturum: haec disceptatio sine exitu fuit [2]. De colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicostratum praetorem Achaeorum et Lacedaemoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus, et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli praefecto urbis appareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse ad imperatorem romanum in colloquium venit, hortantique, ut extemplo transiret urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negasse, videretur. A Corintho Quintius Anticyram traiecit; inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus: ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores [3] auxit; et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne sine aliqua

Cap. XL. 1. *Disceptatio ab Attalo rege est nata.* Frid. Jacobs. probandam fortasse ait lectionem libri Bamberg. *disceptatio . . . est mota* Lem. — *Ut id sciri posset;* cf. ad cap. 13, n. 3.

2. *Haec disceptatio sine exitu fuit,* al. sine effectu. Ern. — *Cretensibus,* auxiliis. — *Romano;* vide ad c. 11, n. 4.

3. *Ibi* (Sicyone) *et civitas novis honoribus veteres regis honores* (vide ad I, 3, n. 8) *auxit, et rex ad id quod* (vide ad II, 23, n. 3) *sacrum Apollinis agrum* etc. cf. Polyb. XVII, 16.

munificentia praeteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, et decem millia medimnum frumenti: atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato praesidio Argis 4, Lacedaemonem regressus, quum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

4. *Firmato praesidio Argis;* vide ad XXI, 57, n. 7. — *Ad feminas spoliandas uxorem*, Apegam, *Argos remisit* etc. cf. Polyb. XIII, 7, et XVII, 17.

*N. B.* Antequàm ad finem huius belli adversus Philippum veniamus, quis tunc Graeciae status fuerit, quae causa hinc victoriae, illinc cladium exstiterit, ex praeclarissimi viri scriptis considerandum est. Huc enim referam, quae de hoc bello acutissime disputavit MONTESQUIEU, *Grandeur et décadence des Romains*, cap. V:

« Il y avait dans la Grèce trois peuples considérables: les Étoliens, les Achaïens et les Béotiens: c'étaient des associations de villes libres, qui avaient des assemblées générales et des magistrats communs. Les Étoliens étaient belliqueux, hardis, téméraires, avides de gain, toujours libres de leur parole et de leurs serments; enfin faisant la guerre sur la terre, comme les pirates la font sur la mer. Les Achaïens étaient sans cesse fatigués par des voisins ou des défenseurs incommodes. Les Béotiens, les plus épais de tous les Grecs, prenaient le moins de part qu'ils pouvaient aux affaires générales... Lacédémone avait conservé sa puissance, c'est-à-dire, cet esprit belliqueux que lui donnaient les institutions de Lycurgue. Les Thessaliens étaient en quelque façon asservis par les Macédoniens..... Les Athéniens, sans force par eux-mêmes et sans alliés, n'étonnaient que par leur flatteries envers les rois; et l'on ne montait plus sur la tribune où avait parlé Démosthène, que pour proposer les décrets les plus lâches et les plus scandaleux.

« D'ailleurs, la Grèce était redoutable par sa situation, la force, la multitude de ses villes, le nombre de ses soldats, sa police, ses moeurs, ses lois: elle aimait la guerre, elle en connaissait l'art, et elle aurait été invincible, si elle avait été unie.

« La Macédoine était presque entourée de montagnes inaccessibles. Les peuples en étaient très-propres à la guerre, courageux, obéissants, industrieux, infatigables..... La Grèce se maintenait par une espèce de balance. Les Lacédémoniens étaient pour l'ordinaire alliés des Étoliens, et les Macédoniens l'étaient des Achaïens: mais, par l'arrivée des Romains, tout équilibre fut rompu.

« Philippe, qui, dans le commencement de son règne, s'était attiré l'amour et la confiance des Grecs par sa modération, changea tout-à-coup; il devint un cruel tyran dans un temps où il aurait dû être juste par politique et par ambition..... Il était naturel qu'il pensât à unir toute la Grèce avec lui pour empêcher les étrangers de s'y établir: mais il l'irrita, au contraire, par de petites usurpations; et, s'amusant à discuter de vains intérêts, quand il s'agissait de son existence, par trois ou quatre mauvaises actions il se rendit odieux et détestable à tous les Grecs.

« Les Étoliens furent les plus irrités; et les Romains, saisissant l'occasion de leur ressentiment, ou plutôt de leur folie, firent alliance avec eux, entrèrent dans la Grèce, et l'armèrent contre Philippe. » Lem.

# T. LIVII PATAVINI

# HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

## LIBER TRIGESIMVS TERTIVS.

### BREVIARIVM.

Cap. I; T. Quintius Flamininus Boeotos ad societatem cum Romanis adsciscere cupiens cum Attalo, multisque legatis Thebas venit. — II; In concilio ibi habito rex concidit, et societas illa iungitur. — III; Philippus copias suppletas Dium contrahit, ibique exercet quotidie. Quintius, ab Elatia profectus, Thermopylas et inde, auxiliis Aetolorum aliorumque populorum contractis, in Phthiotidem transgreditur. — IV; Rex milites adhortatur et recenset. — V; Quintius frustra tentat Thebas Phthioticas, et vallos caedere secumque ferre iubet milites, ut paratus omni loco castris sit ponendis. — VI; Postero die Pheras, et inde Scotussam movet castra, quo et hostis, velut ex praedicto, contendit. — VII; Mox utraque castra, ad Cynoscephalas posita, in conspectu sunt, et iam a paucis lacessitur pugna — VIII; Omnes utrimque copiae in aciem educuntur. — IX-X; Romani vincunt. — XI; Quintius Larissam proficiscitur, regique petenti et indncias dat et colloquium, frementibus nequidqnam Aetolis, gente avida praedae et superba. — XII; In concilium prius advocat socios, disceptatque cum Aetolis. — XIII; Tum frequens Romanorum sociorumque concilium datur regi, et cum eo, omnia priore colloquio postulata concedente, ita convenit, ut datis obsidibus de pacis legibus dictis Romam mittat legatos. XIV-XV; Eodem tempore Nicostratus praetor Achaeorum iusto proelio fudit ducem regium Androsthenem, omnemque Achaiam magno liberavit metu. — XVI; Acarnanes, qui soli Graecorum fidi Macedonibus manserant, auctore L. Quintio concilium Leucadem indicunt, in quo suadentibus eorum principibus, Archelao,

Bianore et Zeuxida, decretum fit societatis rom. sed mox tollitur. — XVII; Hinc Leucas a Flaminino legato vi capitur, et Acarnanes mox omnes in deditionem eius veniunt, certiores facti de fratris victoria. — XVIII; Pausistratus quoque, Rhodiorum praetor, vindicat a Philippo Peraeam, fuso Dinocrate, praefecto regio. — XIX; Ipsius Macedoniae superiora evastantur a Dardanis; qui tamen oppressi a Philippo caeduntur et in fines suos redeunt. Sub idem vero tempus et Hispania rebellat, et bellum molitur Antiochus, rex Syriae, simul tentaturus civitates Ptolemaei in Coele Syria, Cilicia et Caria, simul Philippum exercitu navibusque adiuturus. — XX; Rhodii consilium capiunt obviam eundi classe Antiocho, et tuentur libertatem civitatium sociarum Ptolemaei — XXI; Attali virtutes et mors. Ingens bellum in Hispania ulteriore coortum opera Colchae et Luscini regulorum. — XXII; Q. Minucius et C. Cornelius coss. ob res communi consilio in Gallia prospere gestas postulant triumphum, sed intercessione et perseverantia Atinii Vrsaniique tribunorum plebis victi separatim de eo referunt. — XXIII, Cornelio triumphus decernitur omnium consensu: Minucius in monte Albano triumphat. — XXIV; Creantur consules (L. Furius Purpureo et M. Claudius Marcellus), posteroque die praetores. Literae primum et mox legati a T. Quintio, simulque a Philippo veniunt Romam; et decem decernuntur legati, quorum ex consilio Quintius regi det leges pacis. — XXV; Ludi Romani et plebeii. Pacem illam frustra dissuadent consules, Macedoniae provinciae cupidi. Tristis ex Hispania citeriore nuntius adfertur de adversa fortuna C. Sempronii Tuditani proc. Consulibus ambobus Italia provincia decernitur. — XXVI; Praetores sortiuntur provincias, et prodigia procurantur. — XXVII; Cn. Cornelius Lentulus et L. Stertinius ex Hispaniis redeuntes magnam in aerarium ferunt pecuniam. Boeoti a Quintio, Athenis hibernante, petunt impetrantque, ut hi, qui suae gentis militaverint apud Philippum, sibi restituantur: sed confestim regi gratias inde agunt, et Brachyllam quemdam, principem fautorum eius, comitiis proximis Boeotarchen faciunt, praeteritis Zeuxippo et Pisistrato, societatis rom. auctoribus. — XXVIII; Horum instinctu ille occiditur, et Zeuxippus, suam magis conscientiam, quam indicium hominum metuens, Thebis nocte perfugit Tanagram; de Pisistrato, quem servus prodit, sumitur supplicium. — XXIX; Neque eo contenti Boeoti, sed ad exsecrabile odium Romanorum efferati, horum milites in Boeotia hibernantes obtruncant. Quod

scelus vehementer vindicasset Quintius, nisi Achaei deprecantes leviorem poenam impetrassent Boeotis. — XXX; Leges pacis Philippo datae ex consilio decem legatorum. — XXXI; Omnes Graecorum civitates, in Macedonum ditionem redactae, liberantur, praeter Acrocorinthum, Chalcidem et Demetriadem, in quibus praesidia esse placet, donec cura decedat de Antiocho; quod Aetoli clam mussantes carpunt. — XXXII; Isthmiis ludis Graeciae libertas voce praeconis promulgatur. — XXXIII; Effusa Graecorum laetitia. — XXXIV; Legati audiuntur Antiochi, et aliae gentes civitatesque liberae pronuntiantur. — XXXV; Decem legati ad liberandas suae quisque regionis civitates discedunt; et Philippus Aetolique legatos Romam mittere iubentur. — XXXVI; Coniuratio servorum in Etruria opprimitur a M' Acilio praetore. Clades Marcello consuli a Corolamo, regulo Boiorum, illata obliteratur victoria ab Insubribus Comensibusque reportata. — XXXVII; Consules, iunctis exercitibus, Boiorum Ligurumque agrum peragrant populantes, et triumphant. — XXXVIII; Antiochus Smyrnae et Lampsaci oppugnationem molitur, ac praeter alias Hellesponti Chersonesique urbes Lysimachiam, a Thracibus deletam, capit. — XXXIX; Eo conveniunt legati Romanorum, et restitui Ptolemaeo civitates omnes, quae ditionis eius fuerint, postulant. — XL; Quibus ferociter respondet rex. — XLI; Mox falso de morte Ptolemaei rumore allato, Antiochus navigandi in Aegyptum capit consilium; sed Pataris cognito, vivere Ptolemaeum, tendit Cyprum, et, plerisque navibus foeda tempestate amissis, Seleuciam et inde Antiochiam redit. — XLII; Triumviri epulones primum fiunt; et quaestores a sacerdotibus exigunt stipendium, per belli tempus non collatum. Creantur consules (L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato), et inde praetores. Frumentum ab aedilibus curul. populo dividitur, et pecuarii condemnantur ab aedilibus plebis. Ludi Romani et plebeii. — XLIII; Consules praetoresque sortiuntur provincias, et T. Quintio prorogatur imperium, suspectis Antiocho, Aetolis et Nabide. — XLIV; Ver sacrum olim votum ex pontificum iussu faciunt consules. Ab Hispanis iam minus terroris est, laureatis Q. Minucii literis allatis; et omnes curae, post adventum praecipue decem legatorum, in Antiochum regem convertuntur, et in Nabin, nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, universae Graeciae futurum tyrannum. — XLV; T. Quintio, quod ad Nabin attineat, facere, quae e republica censeat esse, permittitur; sed magis iubetur animadvertere, quid acturi

**sint et Antiochus et Hannibal, qui ad regem illum nuntios literasque mittere dicatur. — XLVI; Idem Hannibal, sufes factus, potentiam ordinis iudicum coërcendo exigendoque pecunias residuas multorum potentium animos offenderat. — XLVII; Hi itaque infensi romanis principibus, amicis quisque suis, scribunt, Hannibalem cum Antiocho consilia belli faciendi inire; eamque ob causam legati Carthaginem mittuntur, nequidquam repugnante Scipione Africano. — XLVIII; Sed Hannibal, unum se peti sentiens, relinquit patriam, et in Cercinam insulam traiicit. — XLIX; inde Tyrum Antiochiamque pervenit; et mox Ephesi consequitur Antiochum.**

I. Haec per hiemem gesta [1]. Initio autem veris Quintius, Attalo Elatiam excito, Boeotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suae facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab Thebis, quod caput est Boeotiae, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus [2] et Attalo legationibusque, quae frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, iussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viae Boeotorum praetor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo e muris adventum imperatoris romani regisque prospeculabatur. Rara arma paucique milites

Cap. I. 1. *Haec per hiem. gesta* etc. Libri huius capita 1-17 in edd. nott. desiderantur, et primum a. 1616 ex MS. Bambergensi Romae sunt edita. Reliqua eiusdem libri pars in solo Mogunt. cod. reperta. — Hunc librum nuper ex cod. Bamberg. edidit Franc. Goeller, cum notis Frid. Iacobs. suisque. Francofurti ad Moenum 1822. Ex eo opere optima quaedam seligam, quae in huius editionis auctionem et ornamentum veniant. Lem.

2. *Cum unius signi militibus*; vide od XXV, 23, n. 9. — Mox pro *distantes* unicus MS. *distantis*. Forte leg. *distantibus* vel *distantem*: nec vero si absit haec vox, eam desideres; Gron. Vulgatum defendunt Cort. ad Sall. Iug. 33, 2, et Drak. Ille absoluta constructione intelligebat, ut ita *ipse* et *legionis hastati* distarent; hic *distantes* referebat ad *se*, eoque significari putabat Quintium eiusque comites. Neutrum nobis satis facit.

circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, anfractus viarum vallesque interiectae occulebant. Quum iam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat: causa erat morae, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta [3], insequutum confestim agmen armatorum non ante, quam ad hospitium imperatoris [4] ventum est, conspexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili praetoris urbe captaque, obstupuerunt omnes: et apparebat, nihil liberae consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Boeotis, relictum. Texerunt tamen dolorem [5], quem et nequidquam, et non sine periculo ostendissent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit: orsus a maiorum suorum suisque, et communibus in omnem Graeciam, et propriis in Boeotorum gentem, meritis, segnior iam et infirmior [1], quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit et concidit. Et, dum regem auferunt perferuntque [2] parte membrorum captum, paulisper concio intermissa est. Aristaenus inde, Achaeorum praetor, eo cum maiore auctoritate auditus, quod non alia, quam quae Achaeis suase-

3. *Oppidani, ante lictorem turba acta*; scribe *ante lictorum turba acti*; Gronovius. *Oppidani autem lictorum turba acti* emend. Drak. qui simul ex Plut. Aemil. p. 256, docet, non modo consulibus proconsulibusque, sed etiam propraetoribus duodecim lictores fuisse.

4. *Ad hospitium imperatoris* rom. vide ad II, 14, n. 4.

5. *Texerunt tamen dolorem*: voc. *tamen* non est in MS. Bamb. (unde delevit Drak.); sed videtur id sensus requirere, et forte compendio scriptum erat *texerem*, h. e. *texere tamen*; Gronovius.

Cap. II. 1. *Segnior iam et infirmior*; puto *senior*; Gronov.

2. *Dum regem auferunt perferuntque*, forte *refoventque* vel *reficiuntque*; Gronov. An leg. *perfoventque*? — *Parte membrorum captum*; vide ad II, 36, n. 7. Mox quoque exspiravit Attalus, de cuius ortu, familia, vita ac morte vid. cap. 21; Strab. XIII, pag. 624; Polyb. XVIII, 24, XXII, 3; Plut. Flamin. pag. 372. — *Paulisper concio*. Cod. Bamb. *contentio*. Lem.

rat [3], Boeotis suadebat. Pauca ab ipso Quintio adiecta, fidem magis romanam, quam arma aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, a Plataeensi Dicaearcho lata recitataque, de societate cum Romanis iungenda, nullo contra dicere audente, omnium Boeotiae civitatium suffragiis accipitur iubeturque [4]. Concilio dimisso, Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitae praesens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Boeotis quoque, sicut prius Achaeis, ad societatem adscitis, et, quando tuta ea [5] pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in Philippum, et quod reliquum belli erat, conversis.

III. Philippus quoque primo vere [1], postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit in magna inopia iuniorum. Absumpserant enim per multas iam aetates continua bella Macedonas; ipso quoque regnante, et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque, et terrestribus adversus Romanos, ceciderat magnus numerus. Ita et tirones ab sedecim annis milites scribebat [2], et emeritis quidam stipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum vernum aequinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite [3], hostem op-

3. *Quae Achaeis suaserat*; vide ad XXXII, 20, 21.

4. *Accipitur iubeturque rogatio*; vide ad XXXII, 22, n. 6.

5. *Et quando* (al. *quoniam*) *tuta ea* etc. vide ad V, 25, n. 3.

Cap. III. 1. *Primo vere*; vide ad I, 6, n. 1.

2. *Tirones ab XVI annis milites scribebat*, natos XVI annos iisque maiores. — *Secundum vernum aequinoctium*; vide ad I, 4, n. 1, et Dodwel. de Cyclis, X, 91.

3. *Exercendo quotidie milite*; conf. ad I, 53, n. 3. Sed forte leg. *exercens quotidie militem*, vel *exercendi*

periebatur. Et Quintius per eosdem ferme dies, ab Elatia profectus, praeter Thronium et Scarpheam ad Thermopylas pervenit: ibi concilium Aetolorum, Heracleam indictum [4], tenuit, consultantium quantis auxiliis romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus, in confinio Aenianum Thessalorumque [5] positis castris, Aetolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Aetoli sunt; Phaenea duce, duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt: ne dubium esset, quid exspectasset, confestim Quintius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydante [6], et trecenti Apolloniatae, haud dispari armatu, se coniunxere; nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum

*quotidie militis*, scil causa. — Conf. ad III, 56, n. 4. — *Praeter* (vid. XXV, 11, n. 9) *Thronium et Scarpheam*, oppida Locrorum Epicnemidiorum. *Scharpeam* MS. Bamb. et edd. anll. *Scarphia* dicitur XXXVI, 19, et Plin. IV, 7 seu 12. Σκάρφεια et Σκάρφη Strab. I, 3, pag. 60, et IX, 4, 4, p. 426; Pausan. VII, 15, 2; App. Syr. 19; Ptol. III, 15, IV, 7; Plin. IV, 7; Steph. et aliis.

4. *Ibi concilium Aetolorum, Heracleam indictum* (vid. IV, 25, n. 4), *tenuit*, fuit (vide ad I, 4, n. 9), vel potius delinuit eum; morolum est (vide ad II, 63, n. 3). *Tenuit* pro *tenuit eum*, ut III, 26, et XXXIV, 39; nisi *eum* post *indictum* excidit; Dukerus.

5. *Ab Heraclea Xynias pr. in confinio Aenianum Thessalorumque*; vid. XXVIII, 5, n. 6. — *Phaenea duce duo millia peditum*, Plut. Flaminin. pag. 372. D. ὑπὲρ ἑξακισχιλίους καὶ δισμυρίους ἔχων στρατιώτας, ὧν Αἰτωλοὶ πεζοὺς ἑξακισχιλίους καὶ ἱππεῖς τετρακοσίους παρεῖχον· unde *sex millia* suspicari possis. Sed Livium cap. seq. referre, Romanis ferme *parem numerum* fuisse ac Philippo, equitum vero copiis Aetolorum accessu romanos superasse; eoque indicari, plures aliquanto pedites Philippo, non, quod Plut. tradit, Romanis fuisse, adeoque Livium non in omnibus Plutarcho consentire, monet Drak.

6. *Duce Cydante*: qui *Cydas*, *ae*, dicitur Polyb. XXIII, 15, n. 1, et Cic. Phil. V, 5, et VIII, 9; non *Cydas*, *antis*, ut h. l. et XLIV, 13, 24. *Cydate* emend. Horrion, Gronov. et Crev. decepti corrupta lectione apud Polyb. — *Summa rerum*; vide ad III, 5, n. 6.

adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa iam saepe memorata de maiorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum, quum disseruisset, ad ea, quae tum maxime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptae ad Aoum flumen in angustiis[1] cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat: *et illic tamen, ubi insessas fauces Epiri*[2] *non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servassent; secundum, in ipso certamine, levis armaturae mercenariumque militum. Macedonum vero phalangem et tunc stetisse, et loco aequo iustaque pugna semper mansuram invictam.* Decem et sex millia militum haec fuere, robur omne virium et regni: ad hoc duo millia caetratorum, quos peltastas appellant[3], Thracumque et Illyriorum (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme et duo millia equitum: cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat; equitum copiis tantum[4], quod Aetoli accesserant, superabant.

Cap. IV. 1. *Acceptae ad Aoum flumen . . . cladi* (vid. XXXII, 5, n. 8), *territa Macedonum phalange* (conf. XXXII, 12), *ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat*, h. e. cladem Romanorum ad Atracem, de qua vid. XXXII, 15-18. Pro *territa* in MS. Bamb. est *terra*; unde Horrion coni. *terra a Macedonum p. ad A. vi pulsos Romanos* (qui obsidione Atracis relicta Anticyram se contulere in Phocidem), et recte, opinor, Gron. *terra Maced. ph. ad A.* etc. quia discesserint illi quidem, expugnatione saepius tentata, non tamen a phalange terra pulsi, sed quod procul a mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi non fuerit copia. Cf. XXXII, 17, 18; unde etiam patet, Romanos a phalange Maced. aliquoties repulsos fuisse.

2. *Insessas fauces Epiri*; vide infra ad XXXII, 5, n. 6.

3. *Caetratorum quos peltastas appellant*; vide ad XXI, 21, n. 6. — *Trallis nomen est genti*; cf. XXVII, 32, et XXXI, 35.

4. *Equitum copiis tantum*, tantummodo, solummodo; *quod*, quoniam, *Aetoli*, CCCC equites eorum (vid. c.

V. Quintius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem [1] principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturae ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret; ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent: et postquam nihil conceptae temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandae [2] in praesentia conatu abstitit; ceterum satis gnarus, iam in Thessalia, regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset; milites per agros dimissos vallum caedere et parare [3] iubet. Vallo et Macedones et Graeci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt: nam et maiores et magis ramosas arbores caedebant, quam quas ferre cum armis miles posset; et quum castra his ante obiectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat [4]; nam et quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique et validi rami praebebant, quod recte manu caperetur, duo aut summum tres iuvenes connisi arborem unam evellebant. Qua evulsa, portae instar extemplo patebat [5], nec in promptu erat, quod ob-

3), *accesserant* ipsis, *superabont* copias hostium, earumve numerum.

Cap. V. 1. *Per Timonem*; in edd. ante Gron. a. 1665, *per Dimonem*. — *In tempore subvenissent*; vide ad II, 47, n. 4.

2. *Vrbis quidem amplius tentandae*; vide ad IX, 35, n. 1. — *Nondum comperto*; vide supra ad librum I, cap. 41, n. 10.

3. *Vallum* (vallos (*caedere et parare*, cuius rei causa traditur, cap. 6 pr. Conf. ad III, 27, n. 4. — *Vallo et Macedones et Greci* etc. ad finem c. expressa ad verbum e Polyb. XVIII, 1. Cf. Lips. Mil. Rom. V, 11.

4. *Facilis molitio eorum valli erat*, facile erat, vallos evellere; nec facile, *obmoliri*, in locum evulsorum alios reponere, lacunae explendae irruptionisque hostium impediendae causa. Cf. ad VI, 11, n. 5, et XXXVII, 32, n. 3. — *Quod recte manu caperetur*, facile, commode, firmiter, cum eventu; Bauer.

5. *Portae instar patebat*, ad magnitudinem. Bauer. — *Bifurcos plerosque*, δύο κεραίας; (furcas, *palmas*,

molirentur. Romanus leves et bifurcos plerosque et trium aut, quum plurimum, quatuor ramorum vallos caedit, ut et suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; et ita densos obfigunt[6] implicantque ramos, ut neque, quae cuiusque stipitis palma sit, pervideri possit: et adeo acuti aliusque per alium immissi radii[7] locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum invicem praebeant, possit; et, si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium[8] reponere perfacile est.

VI. Quintius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia [1] a Pheris quum consedisset, speculatum, in qua parte Thessa-

cornua) ἔχοντες. — *Suspensis ab tergo armis*, scutis, manibus solas gestant hastas.

6. *Et ita densos obfigunt* (opponunt fixos. Bauer. Sic MS Bamb. non *adfigunt*) *implicantque ramos, ut neque, quae cuiusque stipitis sit palma* (extremum rami vel furcae velut ansa, unde prehendantur. Bauer.), *pervideri*, penitus discerni, cognosci *possit*. Ex Polyb. (τιθέασι γὰρ εὐθέως ἐμπλέκοντες εἰς ἀλλήλους οὕτως ὥστε μήτε τὰς κεραίας εὐχερῶς ἐπιγνῶναι, ποίας εἰσὶν ἐκφύσεως τῶν ἐν τῇ γῇ κατωρυγμένων, μήτε τὰς ἐκφύσεις, ποίων κεραιῶν) suspicari possis, inter verba *palma* et *sit* excidisse haec: *neque qui quarumque palmarum stipes*, vel, quod Crev. putabat, *neque quis cuiusque palmae stipes*; et mutilus quoque hic locus visus est Gron. Sed Livius forte brevius eamdem expressit sententiam, nec imperfecta est ea, modo τὸ *neque* eo sensu ceperis, quo capiendum dixi ad XXXI, 22, n. 4. Tum etiam non est, quod cum Bauero mox vel *relinquant* legas pro *relinquunt*, ut pendeat ab *ut neque*, cui alioquin nil respondere putat, vel vulgatam lect. per ἀνακόλουθον defendas. Ceterum in verbis Polybii ἐκφύσεις sunt ipsae stirpes vel stipites, non, quos antea sic dixerat, rami ex stirpe enati.

7. *Aliusque per alium immissi radii*, vallorum seu stipitum rami ex parte relicti et conserti; Ern. Forte *rami* leg. pro *radii*. Iidem certe κεραίαι dicuntur Polyb.

8. *Alium reponere* loco evulsi.

Cap. VI. 1. *Sex ferme millia* passuum *a Pheris* etc. cf. Polyb. XVIII, 2 et 3. — *Qui certior*. Cod. Bamb. omittit τὸ *qui*, et ita legendum putat Goeller. Lem. — *Ab Thebis* Phthioticis. — *Quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent*; vide supra ad I, 2, n. 3, et V, 16, n. 2.

liae hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior iam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quam primum et ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, et quatuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab iugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent, constiterunt; nuntios in castra remissos, qui, quid sibi, quum praeter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes: et illo quidem die, nullo inito certamine, in castra revocati sunt. Postero die circa eosdem tumulos equestre proelium fuit; in quo non minimum [2] Aetolorum opera regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis [3], et coarctata itinera maceriis et quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, et, velut ex praedicto, ambo Scotussam petierunt; Philippus, spe frumentandi inde; Romanus, ut praegressus corrumperet hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo iugo intererant [4], nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium [5], quod vocant Sco-

2. *Non minimum*, magna ex parte, maxime; nisi cum Gron. leg. *non nimia Aetolorum opera*, i. e. egregia: ἐκθύμως ap. Polyb. Conf. ad IV, 20, n. 10, et XXI, 40, n. 1.

3. *Vt in suburbanis locis*; vide ad VIII, 30, n. 7.

4. *Colles...intererant*; v. IV, 6, n. 1.

5. *Ad Melambium* etc. ita et Polyb. ubi Schweigh. coni. Μελάμπιον, i. e. Μελάμποδος ἱερὸν quale memorat Pausan. I, 44. Μελάμβιος, σκοτεινός; τὸν βίον ἢ μελανός Hesych. *Melandium* ed. Rom. — De *Thetidio* vide Strab. IX, 431; Eurip. Androm. pr. et ibi Schol.

tussaei agri, Quintius circa Thetidium Pharsaliae terrae posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein [6] caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris causa, post imbrem nubibus in terram demissis [1] nihil deterritus, signa ferri iussit. Sed tam densa caligo obcaecaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalae vocantur, relicta ibi statione firma peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum et mille pedites [2] misit, monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, praecaverent. Vbi ventum ad insessos tumulos est, pavore mutuo iniecto velut torpentes quieverunt: dein, nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos [3] aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani alios

6. *Tertio die primo nimbus effusus, dein* (insequenti die sub ipsum mane apud Polyb.) *caligo noctis simillima* (*nubibus in terram demissis* c. 7 pr.) *Romanos tenuit*; vide ad II, 63, n. 3.

Cap. VII. 1. *Nubibus in terram demissis*; conf. verba Polybii mox laudanda not. 4, et Periz. in Curtio vind. p. 84. — *Supergressi tumulos* prope Scotusam, Pelasgiotidis oppid., *qui* (forte *quae*; Drak.) *Cynoscephalae vocantur*, ob aliquam similitudinem capitis canini. Conf. Polyb. XVIII, 5, et Plut, Flamin. p. 373 A. *χωρίον τι ἐν τῇ Σκοτούσσῃ Κυνὸς κεφαλαὶ καλούμενον*, Strab. IX, pag. 441.

2. *Decem turmas e. et mille pedites*, f. *velites*; Gron. coll. Polyb. XVIII, 4 pr. Sed v. sup. ad XXX, 11, n. 6. — *Apertis locis*; vid. XXI, 32, n. 7.

3. *Subsidiis tuentium pulsos*: in MS. *tuentum plissis*; unde *utrimque missis* coni. Horrion coll. Plut. loco laud.

super alios nuntios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites et duo millia peditum, maxime Aetolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt; versaque fortuna, Macedones laborantes [4] opem regis per nuntios implorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter effusam caliginem, quam proelium, exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit; deinde, postquam nuntii instabant, et iam iuga montium detexerat [5] nebula, et in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis, quam armis, tutantes; committendam rerum summam in discrimen [6] utcumque ratus, ne partis indefensae iactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, praeter Thracas, auxiliis et equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit.

4. *Macedones laborantes;* vide ad III, 31, n. 1. — *Sed ut, qui* etc. Importunum illud *sed* interpretum neminem advertisse miratur Jacobs. qui scribit : *Rex, ut qui* etc. Lem. — *Effusam caliginem*, late diffusam seu sparsam: *obfusam* (sc. rebus oculisque videntium) ex emend. Gron. recepit Drak. Recte forsan, ut apud Polyb. XVIII, 3: διὰ τὸν ἐφεστῶτα ζόφον..... πάντα τὸν ἀέρα ἐκ τῶν νεφῶν πεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν. Conf. Gron. Obss. IV, 21 ad Sen. Ep. 82, et Nat. Quaest. V, 3; Heins. ad Val. Flaccum, IV, 482.

5. *Iam iuga montium detexerat nebula :* « at *nebulae* non *detegunt*, sed *tegunt* omnia circa, ut XXVI, 17: nec solet ita in hac re loqui Livius, verum addere *nebulam dispulsam, disiectam, discussam, dilapsam fuisse*, ut XXVI, 17; XXIX, 27; XLI, 2. De hac nebula Polyb. XVII, 18 (XVIII, 5), dicit τῆς ὁμίχλης ἤδη διαφαινούσης, quod ex Liv. XLI, 2, verti potest *perlucente iam inter* vel *per nebulam luce*. Idem sane dicere voluit Livius, sed ita satis obscure loquutus est ». Duker. Non minus fere obscura Polyb. dixit διαφαινούσης, sc. active et elliptice, *nebula transmittente* nempe τὴν ἡμέραν vel τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, nisi leg. τῆς ἡμέρας ἤδη διαφαινούσης, ut XVIII, 2, not. 5. Forte Livius scripsit *iam iugis montium* (ut mox *tumulum maxime editum*) *decesserat nebula*, aut *iam lux matutina disiecerat nebulam*.

6. *Committendam rerum summam in discrimen;* vide ad III, 5, n. 6, VI, 17, n. 2, et XXVIII, 42, n. 11. — *Equitatu Macedonum ac Thessalorum :* illi praefuit Leo, huic Heraclides Gyrtonius. Cf. Polyb. XVIII, 5.

Eorum adventu depulsi ab iugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum in aetolis equitibus praesidii fuit: is longe tum optimus eques[7] in Graecia erat; pedites inter finitimos vincebantur.

VIII. Laetior res, quam pro successu pugnae, nuntiata [1], quum alii super alios recurrentes ex proelio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum et cunctabundum, et dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem: idem et Romanus, magis necessitate, quam occasione pugnae inductus, fecit. Dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: laevo cum omni levi armatura in hostem vadit; simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces* [2], *montibus fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent; cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes Eordaeae aditum vicissent: fama stetisse, non viribus, Macedoniae regnum; eam quoque famam tandem evanuisse.* Iam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, impetuque facto

7. *Is longe tum optimus eques*, h. e. ii, Aetoli, optimi equites, *in Graecia erant*, ἐν τοῖς κατὰ μέρος καὶ κατ᾽ ἰδίαν κινδύνοις, *pedites inter finitimos vincebantur*, ἐν τοῖς πεζικοῖς ἐλλιπεῖς εἰσὶ καὶ τῷ καθοπλισμῷ καὶ τῇ συντάξει πρὸς τοὺς ὁλοσχερεῖς ἀγῶνας, Polyb. *Pedite* emend. Gron. et Drak. Cf. c. 4, n. 4; sed XXVI, 4, n. 1; nisi et ibi cum Gron. leg. *pedite*.

Cap. VIII. 1. *Laetior res, quam pro successu pugnae, nuntiata*; vide ad VII, 33, n. 2. Ad caput hoc et seqq. conf. Polybius, XVIII, 6-9, et Guischardti *Mémoires milit.* I, 13.

2. *Ad Epiri fauces* etc. vide ad XXXII, 5, n. 6. — *Quos P. Sulpicii prius ductu o. Eordaeae a. v.*; vid. XXXI, 39, 40. *Eordaeae aditum* ex emend. Gronov. pro vulg. *in eodem aditu*. Firmat id et res ipsa atque historia, et Polyb. XVIII, 6. — *Fama stetisse, non viribus, M. regnum*; vide ad II, 29, n. 7.

rursus avertunt hostem. Philippus cum caetratis [3] et cornu dextro peditum, robore macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in iugum evasit, et, iacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, proelium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, et pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox, refugientibus suis, et terrore verso, paulisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit; deinde, ut appropinquabat hostis, et, praeterquam quod caedebantur aversi [4], nec, nisi defenderentur, servari poterant, ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat; coactus, nondum assequuta parte suorum, periculum summae rerum facere, equites levemque armaturam, qui in proelio fuerant, dextro in cornu locat. Caetratos et Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere iubet: simul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum [5] introrsus porrectis ordinibus duplicat,

3. *Philippus cum caetratis* (vid. ad XXI, 21, n. 6), *robore macedonici exercitus, quam phalangem vocabant*; vide supra ad librum XXIV, cap. 42, n. 6.

4. *Caedebantur aversi*; sc. datis tergis; vide ad III, 63, n. 1. — *Nondum assequuta parte suorum*, passive, ut ap. Cic. Verr. II, 73 extr. — *Periculum summae rerum facere*; vide ad I, 38, n. 2, et III, 5, n. 6.

5. *Caetratos et Macedonum phalangem, hastis positis ... gladiis rem gerere iubet : simul ... dimidium de fronte demptum* etc. cf. Polyb. XVIII, 7 extr. ubi Reiskius eadem fere, quae Crev. ad h. l. Livii, notavit : « Livius in hoc loco vertendo non semel lapsus est. Primum *καταβαλοῦσι τὰς σαρίσσας ἐπάγειν* (h. e. ut demissis sarissis hostem invadant) vertit : *hastis positis* (abiectis) ... *gladiis rem gerere iubet*. Alia omnia. Phalanx macedonica rem nunquam *gladiis gerebat*, sed semper hastis, et quum nondum ad certamen admitteretur, sed proelium exspectans in armis adstaret, gerebat hastas in humeris; quum pugnare iuberetur, illas, ab humeris ablatas, coram se tenebat, seu coram se in directum hosti obiiciebat, ante se proiiciebat, protendebat : quod *καταβάλλειν* et *μεταβάλλειν τὰς σαρίσσας* dixit Polyb. II, 69,

ut longa potius, quam lata, acies esset. Simul et densari ordines iussit, ut vir viro, arma armis iungerentur.

IX. Quintius, his, qui in proelio fuerant, inter signa et ordines acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnae exortus: nam forte utraque acies simul conclamavere; nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maxime in proelium veniebant [1]. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex iugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro, tum quum maxime appropinquante phalangis parte, quae novissimi agminis

n. 7; V, 85, n. 9; XI, 15, n. 6; XI, 16, n. 1; XVIII, 7, n. 9. Vbi etiam, aut quo ponerent hastas? quis ab iis acciperet? et, si posuerunt nunc, qui potuerunt in fine pugnae (c. 10) illas repente *erigere?* Deinde, *simul*, ait, *ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrsum porrectis ordinibus duplicat*, etc. (quae Crev. et Drak. per hypallagen dicta putabant pro *dimidio de fronte dempto introrsus porrectos ordines duplicat*). Verum nihil demptum est de fronte, sed additi sunt ordines duplo tot, quot ante erant; et, ut firmior esset acies neve nimis magnum locum impleret, nimis laxa et distracta esset, imperatum est, ut coirent uniuscuiusque ordinis milites inter se arctius, facto coëundi initio et motu a sinistra ad dextram: quae congressio in angustum appellatur, διπλασιάζειν τὸ βάθος καὶ πυκνοῦν ἐπὶ τὸ δεξιόν. Tandem illa τοῖς δ' εὐζώνοις κεράν (h. e. in cornibus stare, cornua firmare), Livius plane omisit, quia verbum hoc, vix usquam alibi lectum (vid. Schw.), haud satis intellexit.» Idem vitium XXXV, 35, n. 5, a Livio commissum recte suspicabatur Crev. eumque verbum καταβάλλειν, a Polyb. adhibitum, perperam reddidisse *ponere* hastas, quum debuisset *demittere* et ante se proiicere, vel *prae se obiicere*, ut XXXVI, 18, n. 6.

Cap. IX. 1. *Quique tum maxime in proelium veniebant*, qui in eo adhuc erant, ut ad locum pugnae venirent. — *Sinistro* (non vero Quintii, quod Schweigh. ad Polyb. putat, sed) regis cornu, *tum quum maxime* (vide ad XXIX, 17, n. 5) *appropinquante phalangis parte, quae novissimi agminis fuerat* pars (cf. ad III, 62, n. 5), *sine ullo ordine trepidabatur*, ab incertis consilii fluctuabatur et confuse festinabatur (cf. ad I, 14, n. 6, et III, 49, n. 4): *media acies* etc. cf. Polyb. XVIII, 8, qui docet, mediam Philippi aciem pugnantibus suis a tergo stetisse, longe remotam ab hoste; sinistram in vertices collium nunc demum evasisse, et nec ducem habuisse, qui signum daret, nec cogere se in unum corpus potuisse propriamque phalangis figuram constituere, quia tum difficultatibus locorum impedita, tum, sequens vestigia pugnantium, in modum agminis procedentis, non instructae aciei, disposita fuerit.

fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quaę propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut nihil ad se pertinentis pugnae intenta: phalanx, quae [2] venerat, agmen magis, quam acies, aptiorque itineri, quam pugnae, vixdum in iugum evaserat. In hos incompositos Quintius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat [3], elephantis prius in hostem actis, impetum facit; ratus, partem profligatam cetera tracturam [4]: non dubia res fuit: extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum aversi. Et ceteri quidem hos pulsos sequebantur: unus e tribunis militum, extemplo capto consilio, cum viginti signorum militibus [5], relicta ea parte suorum, quae haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam

2. *Phalanx, quae venerat*, forta *quae modo venerat*, nisi cum Gron. leg. *quae laeva erat*, h. e. altera phalangis pars, quae sinistrum cornu coostituere debebat; Crev. — *Agmen magis, quam acies* etc. vide ad X, 45, n. 6.

3. *Quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat:* immo leg. cum Gronov. *in sinistro* vel *laevo cornu*, aut eum Periz. Anim. hist. c. 8, pag. 338, *in altero cornu*. Nam *rex vincebat dextro cornu* suo, cui oppositum erat sinistrum cornu Romanorum; qui itaque in eo pedem referebant. Vulgatam lect. defendit Duker. qui haec adnotavit: « Quod Livius dicit, Quintium *dextro cornu* praefuisse, caute accipiendum est. Tenebat ille *sinistrum cornu* Romaoorum, Polybio et Livio ipsis auctoribus. Sed quum hoc a dextro cornu Macedonum, in quo Philippus erat, multis occisis pelli videret, omnem spem salutis in dextro superesse ratus, ad id, relicto sinistro, advolavit. Ita Plut. in Quintio et Polyb. » Contra scribam errasse tanto confidentius statui posse monet Drak., quod haec pars operis Liviani unius tantum codicis ope nobis servata sit. Cf. ad VII, 15, n. 2.

4. *Partem profligatam cetera tracturam;* vide ad IX, 18, not. 14. — *Aversi* (vide ad III, 63, n. 1) *terrore primo bestiarum*, forte *belluarum*, quia de proelio agitur; Duk. Confer intpp. Flori, I, 18, n. 8, et II, 6, n. 49.

5. *Vnus e tribunis militum, extemplo capto consilio, cum XX signorum militibus*, cum XX manipulis (vide ad XXV, 23, n. 9), *relicta* etc. conf. Polyb. XVIII, 9. Pro *extemplo* forte leg. *ex tempore* : παρ' αὐτὸν τὸν τῆς χρείας καιρὸν συμφρονήσας, ἃ δέον εἴη ποιεῖν, Polyb. Idem et Dukero in mentem venisse video. Conf. Cort. ad Sall. Iug. 70.

aciem ab tergo adortus [6] non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc, qui a fronte, paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc loco etiam premebantur [7], quia iugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paulisper in medio caesi; deinde omissis plerique armis capessunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut specularetur, quae in laeva parte suorum fortuna esset; deinde postquam fugam effusam animadvertit, et omnia circa iuga signis atque armis fulgere, tum et ipse acie excessit [1]. Quintius, quum institisset cedentibus, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paulisper novitate rei constituit signa, deinde, ut accepit, hunc morem esse Macedonum tradentium sese [2], parcere victis in ani-

6. *Nullam aciem ab tergo adortus* etc. « Significat eo deventum, ut nec ipsa salus ultra servare Macedonas valeret. Etenim nullam aciem tam firmam esse, quam sic ex improviso ab tergo impugnatam constare nec turbari contigisset. Praeter autem illud periculum, quod alia quaevis acies, non ad hunc casum ante instructa praeparataque, subitura foret, hoc opportuniorem phalangem Macedonum fuisse, quod natura sua immobilis esset, nec posset circumagi, quin dissolveretur. Denique absque hoc etiam foret, et quamvis salvis ordinibus phalanx se vertere potuisset (quod non poterat), tamen ne id quidem licuisse propter novos animos recentemque impetum illorum ex Romanis, qui in sinistro cornu *paulo ante pedem retulerant*; » Gronov. De *phalange* eiusque et commodis et incommodis vid. Polyb. XVIII, 12-16.

7. *Ad hoc loco etiam premebantur*; vide ad II, 23, n. 3, et III, 13, n. 1. — *per proclive pulsos*; conf. V, 43.

Cap. X. 1. *Tum et ipse acie excessit*: « inepte *tum* post *deinde*. Scribe *fulgere Rom.* (h. e. *Romanis*), *et ipse* etc. Gronov. Sed vide ad XXIII, 34, n. 4.

2. *Macedonum tradentium sese*, aut transeuntium ad hostes. — *In animum habebat*; vide ad librum II, c. 14, n. 2.

mum habebat. Ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, et quid imperator vellet, impetus in eosdem factus, et, primis caesis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe [3] petit: ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui proelio superessent. Romani victores in castra hostium spe praedae irruunt; verum ea magna iam ex parte direpta ab Aetolis inveniunt. Caesa eo die [4] octo hostium millia, quinque capta: ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt caesa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum et quadraginta. Claudius quoque duo et triginta millia hostium caesa scribit, capta quatuor millia et trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus [5], sed Polybium sequuti sumus, non incertum auctorem quum omnium romanarum rerum, tum praecipue in Graecia gestarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga, qui, variis casibus pugnae dissipati, vestigia eius sequuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios [1] comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quintius, captivis praedaque venumdatis, partim militi concessis, Larissam est profectus, haud dum satis gnarus, quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit [2], specie

3. *Rex effuso cursu Tempe* etc. cf. Polyb. XVIII, 10.

4. *Caesa eo die octo* etc. cf. Oros. IV, 20.

5. *Nos non minimo potissimum numero credidimus*, forte leg. *minimum numerum* hac sententia: ego minimum numerum retuli, non quod eum potissimum verum esse credam, sed Polybium sequutus; Duker. — *Non incertum auctorem Polybium* etc. vide supra ad lib. IV, cap. 20, n. 10, et lib. XXX, cap. 45, n. 3.

Cap. XI. 1. *Ad commentarios regios* etc. conf. Polyb. XVIII, 16.

2. *Caduceator eo regius venit*, tres legati, Demosthenes, Cycliades et Limnaeus, apud Polyb. XVIII, 17.

ut induciae essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; revera ad petendam veniam legatis mittendis: utrumque ab Romano impetratum. Adiecta et illa vox, *bono animo esse regem ut iuberet:* quae maxime Aetolos offendit, iam tumentes [3] querentesque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum; nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere: cum Philippo iam gratiae privatae locum quaerere; ut dura atque aspera belli Aetoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat.* Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris: sed cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant [4] invicti ab ea cupiditate animi virum: sed et succensebat non immerito Aetolis, ob insatiabilem aviditatem [5] praedae et arrogantiam eorum victoriae gloriam in se rapientium, quae vanitate sua omnium aures offendebat; et Philippo sublato, fractis opibus macedonici regni, Aetolos habendos Graeciae dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

XII. Induciae quindecim dierum datae [1] hosti erant, et cum ipso rege constitutum colloquium: cuius prius

3. *Iam tumentes.* MS. non *timentes;* vide ad XXXI, 8, n. 11.

4. *Donis regiis imminere* (vide ad III, 51, n. 3) *credebant* etc. ab qua corruptela duces rom. ante bella transmarina abhorruisse monet Polybius, XVIII, 17, 18.

5. *Ob insatiabilem aviditatem* etc. vide ad XXVI, 25, n. 6, et cf. Plut. Flamin. c. 9, p. 373. — *Quae arrogantia vanitate sua* etc. nisi cum Gron. et Bauero malis *qua vanitate... offendebant.*

Cap. XII. 1. *Induciae XV dierum* legatis Philippi petentibus *datae .... in consilium* (vide ad I, 54, n. 1) *advocavit socios* etc. cf. Polyb. XVIII, 16, 19, 20, et Appian. Maced. VII, 1. *Advocatis sociis retulit* malebat Gron. Poterat sic Livius; sed voluit aliquando minutatim et carptim scribere; Bauer. *Advocavit socios, ad quos* vel et *ad eos retulit*, vel *advocavit, et ad socios retulit* coni. Drak. Sed *retulit* h. l. dictum pro *retulit ad consilium;* quod tum ex praecc. (*in con-*

quam tempus veniret, in consilium advocavit socios; retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit: *ita componendam pacem esse, ut Graecia, etiam absentibus Romanis, satis potens tuendae simul pacis libertatisque* [2] *esset.* Aetolorum asperior oratio fuit, qui pauca praefati, *recte atque ordine imperatorem romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia: falli autem eum tota re* [3], *si aut Romanis pacem, aut Graeciae libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso; quae utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad haec Quintius negare, *Aetolos aut moris Romanorum memores* [4], *aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; et illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, et Romanos, praeter vetustissimum morem victis parcendi, praecipuum clementiae documentum dedisse, pace Hannibali et Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses: cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium? nec umquam, ut cederet regno, actum esse. An, quia victus proelio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurri debere: adversus victos mitissimum*

*silium advocavit*), tum ex seqq. intelligitur; vid. ad XXVI, 2, n. 3. Hinc et patet, coniecturam Gron. ab h. l. alienam esse.

2. *Satis potens tuendae simul pacis libertatisque*, h. e. *simul libertatis*; ut passim; vid. Gronov. et Drak. — *Qui, pauca praefati*, forte *profati*, sc. *sunt* vel dixerunt. *Paucis* malebat Bauer. ob seq. infinit. Cur ita *autem* redundet post *falli*, quod idem monet, non adsequor. Hoc *autem* referendum ad *quidem* in superioribus omissum supplendumque: *Recte* quidem *atque ordine* (vide ad XXIV, 31, n. 3), etc.

3. *Falli autem eum tota re*, τοῖς δ' ὅλοις πράγμασιν ἀγνοεῖν καὶ παραπίπτειν αὐτόν, Polyb. XVIII, 19, n. 6.

4. *Aetolos aut moris Romanorum memores*, sc. esse. *Memorem... sententiam* emend. Gron. Conf. ad III, 36, n. 8. Bene et de more nostri: necessarium tamen non est; Bauer.

*quemque animum maximum habere* [5]. *Libertati Graeciae videri graves Macedonum reges: si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos* [6] *deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Graeciam effusuras: ne, proxima quaeque amoliendo, maioribus gravioribusque aditum ad se facerent.* Interfanti deinde Phaeneae praetori Aetolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, « Desistite tumultuari, inquit, ubi » consultandum est: non iis conditionibus illigabitur » pax [7], ut movere bellum possit. »

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quae ferunt in Tempe [1] (is datus erat locus colloquio), venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis [2], quam ut altercando extorque-

5. *Adversus victos mitissimum quemque* hominem *animum maximum habere*; nisi legere malis *haberi* et *mitissimum quemque animum* iungere, vel potius cum Duk. verba sic traiicere *maximum quemque mitissimum animum habere*, ut *mitissimus* animus opponatur *infesto*, et *victus* hostis *armato*. Conf. intpp. Ov. Trist. III, 5, v. 31 (*Quo quisque est maior, magis est placabilis ira*), et verba Polyb. XVIII, 20, n. 7, a Livio expressa: Πολεμοῦντας γὰρ δεῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας βαρεῖς εἶναι καὶ θυμικοὺς, ἡττωμένους δὲ γενναίους καὶ μεγαλόφρονας, νικῶντάς γε μὴν μετρίους καὶ πραεῖς καὶ φιλανθρώπους. Vox *animum* non exstat in MS. probb. Horrione et Gron. Sed hic ex praec. membro eam repetendam, ille *haberi* reponendum putabat.

6. *Thracas, Illyrios, Gallos*: qui Galli h. l. retinendi vel ob XLV, 30: nec pro iis substituendi *Triballi*; et hi Galli sunt Scordisci: nam qui Delphos oppugnaverant, amisso Brenno duce, pars in Asiam, pars in Thraciam extorres fugerunt; unde per eadem vestigia, quae venerant, antiquam patriam repetivere: quod ex Liv. Epit. 63, et Iustino XXII, 3, notum; Gronov. Conf. et Polyb. XVIII, 20.

7. *Non iis conditionibus illigabitur pax*; forte leg. *pacis* cum Gron. (cf. XXXVI, 11 pr.) vel *illi dabitur pax* cum Rubenio.

Cap. XIII. 1. *Ad fauces, quae ferunt in Tempe*, πρὸς τὴν εἰσβολὴν τῶν Τεμπῶν etc. conf. Polyb. XVIII, 21, 22. — *Datus erat locus*, forte *dictus*; Gron. Sed vid. Duk. ad Flor. III, 3, n. 14.

2. *Sua potius voluntate omissis*,

rentur, *quae priore colloquio aut imperata a Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum*, dixit. Quamquam vel inimicissimis omnibus praeclusisse vocem videbatur, Phaeneas tamen Aetolus, cunctis tacentibus, « Quid ? » nobis, inquit, Philippe, reddisne tandem Pharsa- » lum et Larissam Cremasten et Echinum et Thebas » Phthias ? » Quum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem romanum et Aetolos orta est de Thebis [3]: nam, eas populi romani iure belli factas [4] esse Quintius dicebat, quod, integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem romanae praeposuissent. Phaeneas, et pro societate belli, quae ante bellum habuissent, restitui Aetolis aequum censebat, et ita in foedere primo cautum esse [5], ut belli praeda, rerumque quae ferri agique possent, Romanos, ager urbesque captae Aetolos sequerentur [6]. « Vos, inquit,

forte *remissis*; Duk. coll. IV, 43; VI, 17, 18; XXXV, 45. Sic et mox *omnia se concedere*, ut apud Polyb. πάντα συγχωρεῖν καὶ ποιήσειν. — *Imperata a Romanis*, ἐπιταττόμενα Polyb. Cf. XXXII, 35. — *De ceteris senatui permissurum*; vide ad IX, 43, n. 4. — *Inimicissimis*, forte *iniquissimis*; Gron.

3. *Disceptatio inter imperatorem rom. et Aetolos orta est de Thebis* etc. haec repugnant et verbis Quintii mox laudatis foederisque interpretationi, et perspicuae Polybii (XVIII, 21) narrationi, in qua vertenda labi potuisse Livium mireris. Ex utraque patet, Thebas Phthioticas, easque solas, utpote vi captas, Aetolis a Quintio concessas fuisse, non vero reliquas Thessaliae civitates, quae sua voluntate in ditionem romanam venerint. De quo errore Livii et causa eius vid. Perizon. Anim. hist. cap. 9, pag. 385 sq.

4. *Eas populi rom. iure belli factas esse*: cui adversari videtur sup. c. 5. Captae ergo Thebae vi, vel certe metu coactae in ditionem rom. venisse videntur statim post victum iam regem: quod tamen, ut multa alia, Livius suo loco annotare neglexit, vel ex hoc demum intelligi voluit; Periz.

5. *Et ita in foedere primo cautum esse* etc. vid. XXVI, 24. — *Quae rerum ferri agique possent*; vide ad III, 37, n. 4.

6. *Vrbes captae Aetolos sequerentur*; vide ad XXVIII, 21, n. 4.

» ipsi, Quintius, societatis istius leges rupistis [7], quo » tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem fecistis: quae si maneret, captarum tamen urbium illa » lex foret. Thessaliae civitates sua voluntate in dicionem nostram venerunt. » Haec, cum omnium sociorum assensu dicta, Aetolis non in praesentia modo gravia auditu, sed mox belli etiam causae [8] magnarumque ex eo cladium iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides et ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos: ad eam rem quatuor mensium induciae essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est [9]. Causa romano imperatori non alia maior fuisse dicitur pacis maturandae, quam quod Antiochum [10] bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achaei ducem regium Androsthenem iusto proelio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus [1] Philippus adversus Graeciae civitates, et principes inde evocatos per speciem colloquendi,

7. *Vos ipsi societatis istius leges rupistis* etc. quod Aetolis etiam obiicitur XXIX, 12; XXXI, 29, 31. Sed in eo Romanorum potius culpam fuisse, patet ex XXIX, 12 pr. Sed vide ad I, 19, n. 1. — *Cum Philippo ita convenit*; vide ad I, 3, n. 4. — *Ducenta talenta*, ita non modo Appian. Maced. VII, 2, sed et Polyb. XVIII, 22, §. 5, ex MS. Bavar.

8. *Sed mox belli etiam causae*, bellorum a Romanis adversus Aetolos et Antiochum gestorum. Conf. Polyb. XXVIII, 22. *Causa* malebat Crev. — *Magnarumque ex eo cladium iis fuerunt*: « cur *iis*, quum iam sit *Aetolis*? Nempe quia clades et *aliis*, alteri parti, accidere possent. Etiam, commate post *iis* posito, ut ad *cladium* referatur, minus redundet: » Bauer.

9. *Reddi Philippo receptum est*; vide ad VII, 14, n. 1.

10. *Quam quod Antiochum* etc. quodque bello renovato a Philippo verebatur, ne consul alter adveniret et omnia rerum gestarum decus ad se traheret. Conf. Polyb.

Cap. XIV. 1. *Eam urbem pro arce habiturus* etc. vide ad IV, 31, n. 8.

quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, et, praeter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod iam ante ibi fuerat [2], mille Macedonum eo miserat, et mille ac ducentos Illyrios Thracasque, et Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Boeoti Thessalique et Acarnanes mille, scutati omnes, et ex ipsorum Corinthiorum iuventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus praetor Achaeorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus, sed, imparem se et numero et genere militum cernens, moenibus non excedebat. Regiae copiae peditum equitumque vagae Pellenensem et Phliasium et Cleonaeum agrum depopulabantur. Postremo, exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achaiae vastabant. Quum id effusius hostes, et, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuntium occultum mittit [3], quo die et quot ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliae terrae is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus, quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo [4] quin-

2. *Quod* (quusulum eorum) *iam ante ibi fuerat*: aut deest vox *praesidium*, aut scribendum *qui iam a. i. fuerant*; Gron. quem tamen similia in Obss. III, 2, defendisse monet Duk. Forte leg. *quod iam a. i. fuerant*. Idem suspicabatur Drak. — *Scutati omnes*; vide ad VIII, 8, n. 3.

3. *Nunt. occultum mittit, quo* etc. vide ad VIII, 19, n. 10. — *Ad Apelaurum, Stymphaliae terrae locum*, τὸ Ἀπέλαυρον, mons imminens Stymphalo, Arcadiae oppido, memoratur Polyb. IV, 69, n. 1. *Ad diem edictam*, forte *dictam*; Drak.

4. *Erant autem cum eo . . . opperie-*

que millia peditum (ex quibus .... armaturae levis), et trecenti equites. Cum iis copiis, dimissis, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebatur.

XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam[1] (amnis est Corinthium et Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam divisit, et omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium Sicyoniumque agros et Phliasium iubet: haec tria diversa agmina discessere. Quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum praemissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus, ut praegrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium[2] exercitus robur erat.

*batur* edidi exemplo Crev. ex probabili emend. Iac. Periz. pro vulg. *quinque millia peditum, ex quibus armat. levis, et CCC equites, cum iis copiis dimissi.... opperiebantur.* Numerus levis armaturae militum excidisse videtur, et *cum copiis opperiebatur* dictum, ut apud Sall. Iug. 91; ubi vid. Cort. Audacior et minus apta est Gron. mutatio vulg. lect. *ex quibus armaturam levem et trecentos equites cum iis* (scil. militibus levium armorum) *dimissos ... opperiebatur.*

Cap. XV. 1. *Ad Nemeam*; vid. Strab. VIII, 382. — *Ibi parte dimidia exercitus dimissa*, immo *secum retenta* vel quid simile: nam si Androsthenes partem exercitus dimidiam dimisisset, et dimidiam trifariam divisam agros hostium populari iussisset, nullum castris praesidium relictum fuisset: sed contrarium ex seqq. patet; Crever. *Considere iussa* coni. Drak. Ne sic quidem omnia satis plana sunt, nisi etiam scripseris *trifariam divisit et cum omnibus equitibus discurrere .... iussit.* Sufficiunt autem haec: *Ibi partem dimidiam exercitus, divisam trifariam, et omnes equites* etc. Reliqua et languent, et sensum turbant.

2. *Altera clypeati, dein aliarum gentium* etc. sed nulla adhuc gens memorata est. *Altera clypeati Achaeorum, dein aliarum gentium*, sc. clypeati *exercitus robur erat* coni. Crev. et *altera clypeati, qd in* (h. e. *quod in*) *illarum gentium* (Graecorum finitimarum civitatium, ad quas occultum nuntium de mittendis armatis Nicostratum misisse, cap. praeced. traditur) *exercitibus* (ita unicus MS.)

Iam haud procul castris aberant pedites equitesque, et Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes impetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi raro in collibus ante Sicyonem [3], non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros nunquam credidisset. Revocari tuba iubet vagos a castris dilapsos: ipse, raptim capere arma iussis militibus, infrequenti agmine porta egressus, super flumen instruit aciem. Ceterae copiae, vix colligi atque instrui quum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones et maxime omnium frequentes ad signa fuerant, et diu ancipitem victoriae spem fecerunt; postremo fuga ceterorum nudati, quum duae iam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clypeati caetratique [4] a fronte urgerent; et ipsi, re inclinata, primo retulere pedem; deinde impulsi terga vertunt, et plerique, abiectis armis, nulla spe castrorum tenendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique caedem [5] edidit; maiorem prope, quam in proelio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim

*robur erat*. Drak. — *Iam haud procul castris aberant*, sc. Androstheuis, ad *Nemeam fl.* locatis. — *Impetum fecerunt*, forte *fecerant*, ob praec. *aberant*; Crev. et Drak.

3. *Vt qui hostes nusquam, nisi in collibus ante Sicyonem*, idque *raro*, *vidisset*; nisi leg. *raros*, et ob id non audentes descendere in campos; Duk. Sic cap. 1, *rara arma paucique milites* etc. — *Super flumen Nemeam instruit aciem*; vide supra ad librum I, cap. 2, n. 3.

4. *Clypeati caetratique ... impulsi*; vide ad I, 14, n. 8; XXI, 21, n. 6.

5. *Magnam ubique caedem edidit*; lege *utrobique*: duo enim genera significat, in quibus sit caedes facta, alterum eorum, qui ex proelio fugerent, alterum populatorum agri Sicyonii; Gron. — *Passim sparserant*, forte *sparserunt*; Crev.

omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes, tanquam in suas, illati sunt; partim, ex discursu id, quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et quingenti, capti trecenti: Achaia omnis magno liberata metu.

XVI. Prius quam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quintius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quae sola Graeciae gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duae autem maxime causae eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Aetolorum. Concilium Leucadem indictum est; eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipsis, qui convenerant, idem placuit; sed et principes et magistratus[1] pervicerunt, ut privatum decretum romanae societatis fieret. Id omnes, qui abfuerant, aegre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non ad tollendum modo decretum romanae societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus et Bianor, principes gentis ambo, quod auctores eius sententiae fuissent, proditionis in concilio damnarentur, et Zeuxidae praetori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt: suadentibus namque amicis, cederent tempori, et Corcyram ad Romanos abirent,

Cap. XVI. 1. *Sed et principes et magistratus:* forte leg. *duo principes et magistratus*, Archelaus ac Bianor cum Zeuxida; Gron. — *Privatum decretum*, non totius Acarnanum gentis nomine latum, sed quorumdam tantum populorum; Crev. — *Ipsis*, iis ipsis; vide ad V, 43, n. 5. — Goëller in cod. membranaceo legi testatur *nec in iis;* a qua scriptura cur recedatur non videt. Lem. — *Duo missi.* Iacobs mallet *submissi*, id est, subornati; vid. Drak. ad VI, 6, 4. Lem.

statuerunt offerre se multitudini [2], et aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinae dignitatis ac misericordia praesentis fortunae ortum est. Potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, disseruerunt; postremo, ultro aliquid etiam queri et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita affecerunt animos, ut omnia, quae in eos decreta erant, frequentes tollerent, neque eo minus redeundum in societatem Philippi abnuendamque Romanorum amicitiam censerent.

XVII. Leucade haec sunt decreta: id caput Acarnaniae [1] erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant: itaque, quum haec repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum [2] perlata esset, extemplo cum classe profectus, Leucade ad Heraeum, quod vocant, naves applicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere, et arietem admovere muris coepit. Acarnania universa, inter Aetoliam atque Epirum posita, solem occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula [3], et vadoso

2. *Offerre se multitudini*, quae Leucade erat.

Cap. XVII. 1. *Leucade .....id caput Acarn.* vide supra ad librum XXVI, cap. 26, n. 1.

2. *Ad legatum Flamininum*, L. Quintium. — *Leucade* (aliis *Leucadem*) *ad Heraeum*, templum Iunonis, non longe ab urbe remotum, ut Apollinis Leucadii et Veneris Aeneadis; Drak. Conf. Palmer. Graec. Antl. III, 10, pag. 412.

3. *Leucadia nunc insula* etc. vide ad XXVI, 26, n. 1. — *Occidentis ra-*

freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa, tum peninsula erat, occidentis regione arctis faucibus cohaerens Acarnaniae. Quingentos ferme passus longae fauces erant; latae haud amplius centum et viginti: in his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem et Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, iacentia ad mare [4], quo Leucadia ab Acarnania dividitur: inde terra marique expugnabilis est; nam et vada sunt stagno similiora, quam mari; et campus terrenus omnis operique facilis [5]. Itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri: sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. Die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere, quae patefacta ruinis erant, proelia impigre inire, et armis magis muros, quam se ipsos moenibus, tutari: diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent [6]. Eos tamen, ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, iusto proelio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim et scalis capta multis locis moenia, et per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem; iamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. Pars in medio caesi [7]; pars, armis abiectis, dediderunt sese victori. Et post dies

*gione*, parte, quae occidentem spectat; Drak.

4. *Iacentia ad mare*, forte *patentia ad mare*, planities usque ad mare porrecta; Gron. Sed *iacentia* sunt vel humiliora, respectu reliquae partis colli applicatae (vide ad Sil. VI, 645, et XII, 132), vel simpl. sita, posita; Drak.

5. *Operique facilis*; vide ad III, 70, n. 1; V, 22, n. 7; XXI, 57, n. 7. — *Ariete decussi muri*; vide ad XXI, 12, n. 1.

6. *Ab arce milites accepissent*, ab ea parte, qua arx erat; Ern. Conf ad VIII, 17, n. 5. *In arcem* conj. Drak., vel *Leucade habitantes in arce*, m. 1.

7. *Pars in medio caesi* etc. vide ad I, 41, n. 1.

paucos, audito proelio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniae in deditionem legati[8] venerunt.

XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentem regionem (Peraeam vocant[1]), possessam a maioribus suis, Pausistratum praetorem cum octingentis Achaeis peditibus, mille et nongentis fere[2] armatis, ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt. Galli et Nisuetae et Pisuetae[3], Tamiani et Arei ex Africa, et Laodiceni ex Asia erant: cum his copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro[4] locum

8. *In deditionem legati* L. Quintii *venerunt*, se ei dediderunt; Drak.

Cap. XVIII. 1. *Continentem regionem, Peraeam vocant*, imino *continentis*; Duk. Conf. XXXII, 33, n. 7, et ad XLIV, 28, n. 7. Tota Asia est regio continens. — *Pausistratum praetorem*, qui Πανσίμαχος dicitur Appiano Syr. 23, 24, et vitiose Ναυσίστρατος Polyaen. Strat. V, 27; et Πασίστρατος Polyb. XXI, 5, §. 1 al 5; ubi vid. Schweigh. Conf. Drak. inf. ad XXXVII, 9, n. 5.

2. *Cum octingentis Achaeis peditibus, mille et nongentis ferme armatis*: sed *pedites* quoque sunt *armati*; unde leg. *nongentis levi armatu* (ut sup. c. 3, *haud dispari armatu*), vel *leviter armatis*, ut infra *equites levisque armaturae quod erat*; Gron. Sed *armatos* simpl. milites, vel milites, iustis armis, non disparibus, ut plerumque auxiliares, instructos, dici putabat Duk.; et Drak. vix verisimile videri monet, 1900 leviter armatos fuisse in tam parvo Rhodiorum exercitu. Nam mox legimus, accessisse *mille Achaeos pedites cum centum equitibus*, et Rhodiis non plus tria m illa vidit..m fuisse *et centum ferme equites*. Quibus verbis si iunxeris illa: *Rhodii Achaeos dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere, medios mixta ex pluribus gentibus auxilia* etc. probabile fit, Livium h. l. scripsisse: *Pausistratum praetorem cum octingentis mercenariis peditibus, mille et ducentis fere armatis* etc. Ita, ni fallor, omnia egregie cohaerent. In vulgata autem lect. et numerus militum haud congruit, et illud offendit, quod vix maior quam tertia totius exercitus (3000 peditum) pars in sinistro cornu, in media acie et in cornibus fuit, si 1800 Achaei dextrum tenuerunt cornu. In priorem nodum incidit etiam Gron. sed minus probabilis videtur ratio, qua eum solvit; vid. n. 7.

3. *Galli et Nisuetae et Pisuetae*: scribendum *et Pisuetae et Nisuetae*: nam *Pisuetae* non erant *ex Africa*, ut *Nisuetae, Tamiani et Arei*, qui iis iunguntur; Gron. Πισύη vel Πιτύη, πόλις Καρίας apud Steph. Νίσουα opp. Africae, inter Carain et Clypeam situm, apud Ptol. IV, 3.

4. *Tendeba in Stratonicensi agro*,

peropportunum, ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. In tempore, et ad ipsum excitum auxilium, mille Achaei pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis praeerat. Dinocrates, regius praefectus, recuperandi castelli causa, primo castra ad ipsa Tendeba movit, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri; Astragon vocant; omnibusque ex praesidiis, quae multifariam disiecta erant, devocatis [5], et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit: nec Rhodii pugnam detrectaverunt; atque, castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, laevo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) praesidiis: equites cornibus circumdat et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achaeos dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturae quod erat, cornibus circumiectum. Eo die steterunt tantum acies utraeque super ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis; paucisque telis emissis, in castra receperunt sese.

Τένδηβα, πόλις Καρίας, apud Steph. *Tendeba* ex emend. Freinsh. pro vulg. *tendebat*. — *Ignaris regiis, qui tenuerant:* « An credibile est, nullum in eo castello, tam opportuno, praesidium fuisse? et qua de causa decernerunt, quod occupatum ab hostibus *recuperare* sunt aggressi? Nec habeo, quod supponam, nisi forte nimis audacter: *ignaris regiis, qui Stratoniceae erant.* Felicius forte Rubenius: *qui Therae erant.* Thera enim urbs Peraeae regionis, Rhodo insulae opposita apud Ptol. et Steph. » Gron.

5. *Omnibusque ex praesidiis ..... devocatis:* «cogitabam *evocatis* ex Lucano I, 394; sed nihil tentandum credo, quia mox dicit *contractos ex castellorum praesidiis*, et castella fere sunt in locis editioribus; Duk. Conf. IV, 39; VI, 20, et intpp. Phaedri I, 20, 2. Paulo post *equites cornibus circumdat. Cretensium auxiliares Thracumque Rhodia cohors dextro cornu* etc. male legebatur ante Cler. et Drak. Veram Livio lectionem restituit Iac. Periz. Conf. n. 2.

Postero die eodem ordine instructi maius aliquanto proelium, quam pro numero [6], edidere, pugnantium; nec enim plus terna millia peditum fuere, et centeni ferme equites: ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus et aequa spe pugnarunt. Achaei primi, torrente superato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est: diu anceps pugna stetit: numero Achaei mille et ipsi quadringentos [7] loco expulere: inclinat dein dextrum omne cornu [8]. Macedones, usque dum ordine et velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt. Postquam, laevo latere nudato, circumiacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt; terga deinde vertunt; postremo, abiectis armis, in praecipitem fugam effusi, Bargylias petentes fugerunt: eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei superfuit, sequuti, receperunt se ad castra. Satis constat, si confestim

6. *Maius aliquanto proelium, quam pro numero*; vide ad II, 39, n. 1, et VII, 33, n. 2. — *Nec enim plus terna millia peditum fuere, et centeni equites*; conf. n. 2.

7. *Numero Achaei mille et ipsi quadringentos*, « immo *mille et ipsos octingentos*: significat enim, pari numero Achaeos et Agrianas fuisse; Achaei autem 1800 erant: nam 800 habebat olim Pausistratus, et Theoxenus adduxerat alios mille. Nec miraodum supra ad Rhodiorum partibus 3700 colligi, dein dici, 3000 tantum pugnasse. Accipio enim partem auxiliorum custodiae castrorum et Tendeborum relictam ». Gron. Mea qualicumque sententia legendum: *numero Achaei mille et ipsi Agrianas loco expulere*. Conf. n. 2; ex qua probabile fit non nisi mille Achaeos pedites, a Theoxeno adductos, et Agrianibus numero pares, in Rhodiorum exercitu fuisse.

8. *Inclinat dein dextrum cornu*. « Atqui in eo stabant Macedones, de quibus dicturus est. Quomodo autem hi sunt *laevo latere nudati* altero cornu caeso? Nonne laevum illorum latus protegebat acies media? *Inclinato dein dextrum omnis cornu* ed. pr. Ald. Savet. et Frob. Scribe: *Inclinata dein omnis media acies. Dextrum cornu, Macedones, usque dum ordines etc.* » Gron. Possis et: *Inclinat dein medium omne. Cornu Macedonum, usque dum etc.* vel *Inclinant dein sensim omnes Cares: Macedones etc.*

victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Praetermissa eius rei occasio est, dum in castellis vicisque Peraeae recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam praesidio obtinebant, confirmati sunt: mox et Dinocrates cum iis, quae proelio supererant, copiis intravit muros. Nequidquam inde obsessa oppugnataque urbs est. Recipi, nisi aliquanto post, per Antiochum non[9] potuit. Haec in Thessalia, haec in Achaia, haec in Asia per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus quum audisset, Dardanos, transgressos fines ab contemptu concussi tum regni [1], superiora Macedoniae evastare, quamvis toto prope orbe terrarum, undique se suosque profligante fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus, Macedoniae etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae[2] improviso ho-

9. *Per Antiochum non potuit recipi*; vide ad V, 12, n. 6. Rem ita expedit Drak. « Victo Philippo, Romanos Rhodiis dono dedisse Stratoniceam aliasque urbes Cariae, quas Philippus tenuisset, Valerius Antias narravit; vid. XXXIII, 30. Verum aut erravit, aut res exitum sortita non est. Antiochus enim has aliasque Asiae civitates a Philippo possessas, averso eo in romanum bellum et fracto, per occasionem intercepit XXXIII, 34, 39. In Antiochi potestate substitere urbes, donec is a Romanis victus omni Asia cis Taurum cessit: quo tempore Rhodiis data est Lycia et Caria XXXVIII, 39 ».

Cap. XIX. 1. *Ab contemptu* (vid. I, 1, n. 5) *concussi tum regni*, labefactati, graves iacturas cladesque passi; vide ad XXII, 3; n. 1. Haec est certissima Periz. emendatio, a Crev. iam et Drak. recepta. In antt. edd. legitur *ab contentu concessit cum regni*, vel simpl. *regni*, deletis quatuor vocibus, quas pro supervacuis induxerat Gelen. *Ab contemptu concessi tum* aut *velut regni* coni. Gron. ut sensus sit, Philippum, contrahendo undique militem in bellum adversus Romanos, oppositam Dardanis regni partem praesidio nudasse, atque eam velut in praedam, ac ipsum contemptui, latrocinio gaudentium populorum exposuisse. — *Se suosque profligante*. In MSS. *eligente*; Goëller. e suo libro iubet legi *exigente*. Lem.

2. *Stobos Paeoniae* opp., ut XXXIX, 53; XL, 21; XLV, 29: unde non *Pelagoniae* cum Glar. substituendum ex Ptol. III, 13. Strab. in Exc. 19 libri VII, pag. 331, dicit, ai Πελαγ…

stes oppressit. Magna multitudo hominum in proelio, maior praedandi cupidine palata per agros caesa est: quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnae, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunae facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore punicum bellum terminatum erat [3], ne simul et cum Philippo foret bellandum, quam opportune, iam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus: nam, praeterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus quum priore aestate omnibus, quae in Coele Syria sunt [4], civitatibus Ptolemaei in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset; nihilo quietiores postea res habuit. Omnibus enim regni viribus connisus, quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris praemissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri; ipse cum classe centum tectarum navium [5], ad hoc levioribus navi-

Πελαγόνες ἐκαλοῦντο, et a Plinio IV, 10, Pelagones numerantur in Paeoniae gentibus.

3. *In tempore punicum b. t.*; vide ad II, 47, n. 4. — *In Syria moliente bellum.* Goeller. dat e cod. Bamb. *ex Syria movente*, quod verius existimat Iacobs, quamquam *moliri* quoque cum praepositione coniungatur. Lex.

4. *Quae in Coele Syria sunt* (vide ad XXXI, 47, n. 1), *civitatibus Ptolemaei* etc. vid. Polyb. V, 45 sq. 58-87. — Bamb. codicem plenius sic edere testatur Goeller. *civitatibus ex ditione Ptolemaei in suam* etc. Lex. — *Nihilo quietiores postea res habuit*, MS. et edd. vett. ante Frob. *n. q. res Pausistratus habuit*, quod vix recte emendatum videtur. — *Filiis duobus, Ardye ac Mithridate*, qui non alibi memorantur, nisi forte ex Polyb. VIII, 25, n. 3, leg. *filiis duobus sororis*; Drak. Idem *Ardye* scripsit pro *Ardue*, quia illud nomen notum ex Polyb. V, 53, 60, et Herodoto I, 15.

5. *Tectarum navium*; vide ad XXII, 19, n. 4. — *Ad hoc*; vide ad II, 23, n. 3. — *Cercuris*; vide ad XXIII, 34, n. 3.

giis cercurisque ac lembis ducentis, proficiscitur; simul per omnem oram Ciliciaeque et Cariae tentaturus urbes [6], quae in ditione Ptolemaei essent, simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adiuturus.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum romanum proque universo nomine Graecorum terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt Nephelida [1] (promontorium Ciliciae est, inclytum foedere antiquo Atheniensium), si eo non contineret copias suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne coniungi cum Philippo paterentur, et impedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat. Zephyrio et Solis et Aphrodisiade et Coryco et, superato Anemurio [2] (promontorium id quoque Ciliciae est), Selinunte recepto, omnibus his aliisque eius orae castellis, aut metu, aut

6. *Cariae tentaturus urbes*; vide ad IX, 35, n. 1.

Cap. XX. 1. *Miserunt Nephelida* ex emend. Glar. *miserunt nec Helicinas* edd. primae; *miserunt, ne Helicinas (promontorium* etc.) *superaret. Si eo* etc. Frob. — Pro *Nephelida* cod. Bamb. *ne Chelidonias (promontorium* etc.) *superaret; si eo* etc. Chelidoniae insulae obiectae sunt promontorio cognomini, mare Pamphylium et Lycium distinguentes, teste Luciano in navig. cap. 8. Vid. Strab. X, p. 982; Pompon. Mel. II, 7, 39; Avien. Descript. orb. v. 183 sq. 683 sq. Plinius, aliique; ipsum Livium infra cap. 41, citat Goeller. qui legit ex cod. Bamb. *Chelidoniarum promontorium.* Lem. — *Inclytum fœdere antiquo Athen.*, quod Cimon ab Artaxerxe Longimano expresserat; Duiat. Vid. Diodor. XII, p. 293, et Plut. Cimon. p. 486. Nescio tamen, unde patere possit, hoc foedus ad Nephelida compositum esse; Drak. Certiora et nos scire cupimus. — *Si eo*, scil. promontorio, nisi leg. *si eo loco*; Duk. — *Non ab odio ullo*; vide ad I, 1, n. 5. — *Impedimento esse* edd. ante Frob. *imp. esset*; non minus apte.

2. *Et Coryco, et superato Anemurio* etc. forte leg. *et Coryco, supra Anemurium ..... Selinunte, omnibus his ... acceptis*; Gron. — *In deditionem acceptis*; vide ad VIII, 20, n. 7.

voluntate, sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi; et quamquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae, et, *legatos se Rhodum missurum*, respondit, *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta* [3] *iura cum ea civitate sua maiorumque suorum, et vetarent eos adventum pertimescere regis; nihil his aut sociis eorum noxae futurum fraudive: nam, Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et suam recentem ad eos legationem esse, et senatus honorifica in se decreta responsaque.* Tum forte legati redierant ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum haec legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuntio accepto, Rhodiis, dempto metu a Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendae libertatis civitatium sociarum Ptolemaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat: nam alias auxiliis iuverunt, alias providendo ac praemonendo conatus hostis; causaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus [4] Samiisque. Non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, quum ad ea, quae proprie romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore et Attalus rex [1], aeger Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo

3. *Vt renovarent vetusta iura*, seu *foedera*; Ant. Periz.

4. *Caunus*, *Myndus*, *Halicarnassus* Cariae oppida. *Cauniis* omnes fera edd. ante Gron. qui substituit *Cauneis*, quod non minus recte dicitur; vid. Ernesti clav. Cic. in Ind. geogr. et de Cauno opp. Wessel. ad Hierocl. Synecdemum, p. 685. — *Non operae est persequi*; vide ad I, 24, n. 10. — *Ad ea* narranda *vix sufficiam*, vires meae sufficiant.

Cap. XXI. 1. *Eo tempore et Attalus rex ..... altero et septuag. anno mo-*

anno; quum quatuor et quadraginta annos regnasset. Huic viro, praeter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat: his simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde proelio uno Gallis [2], quae tum gens recenti adventu terribilior Asiae erat, regium adscivit nomen, cuius magnitudini semper animum aequavit. Summa iustitia suos rexit: unicam fidem sociis praestitit [3]: uxorem ac liberos quatuor [4] superstites habuit; mitis ac munificus amicis fuit; regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderit. Quum is status rerum in Asia Graeciaque et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obti-

*ritur* etc. vide ad cap. 2. n. 2; ad Epit. XLIX, pr. et conf. in pr. Polyb. XVIII, 24.

2. *Victis deinde proelio uno Gallis ..... regium adscivit nomen* primus Pergamenorum, ut vulgo putant. Cf. ad XLII, 5, n. 4; Vales. ad Polyb. l. l. Strabo XIII, 624; Pausan. I, 8; X, 15; Spanhem. de usu et pr. num. Diss. VIII; p. 511. — *Cuius magnitudini semper animum aequavit*: forte *magnitudinem animo*, i. e. magnitudini nominis regii parem habuit ac praestitit animum; Duk. coll. XXXV, 43; Virg. G. IV, 132; Flor. II, 14; Burm. ad Virgil. Aen. I, 716. Sane poëticum illud videtur: sed multa sunt apud Livium poëtis, quam aliis scriptoribus usitatiora; Ern. Poëtis tamen metri tantum causa interdum illud placuisse putabat idem Duk.

3. *Unicam fidem sociis praestitit*; vide ad I, 21, n. 3.

4. *Uxorem* (quae aliis Ἀπολλωνίς, aliis Ἀπολλωνίς dicitur) *ac liberos quatuor* (male *duos* edd. antt.) *superstites habuit*, Eumenem, Attalum, Athenaeum et Philetaerum; vid. inf. XLII, 55; Strab. XIII, 624; Appian. Syr. V; Plut. de frat. amore, p. 480; Suidas in Ἄτταλος, et Polyb. XXIII, 18, § 1; ubi conf. Schweigh. — In cod. Bamb. legitur *comis uxor et liberos*: inde Goeller. coniicit, *comis in uxorem et liberos* (*quatuor sup. habuit*): Iacobs vero mavult, *comis uxori et liberis* (*quat.* etc.), quas probat coniecturas Kreyssig. et ipse coniicieus *quot* pro *quatuor*. Lem. — *Mitis ac munificus amicis*, aulicis, purpuratis, *fuit*, ex emend. Gron. pro vulg. *amicus*: διὰ τῆς εἰς τοὺς φίλους εὐεργεσίας καὶ χάριτος Polyb. XVIII, 24. §. 6. — *Regnum adeo stabile* etc. conf. Polyb. XVIII, 24, §. 10. — *M. Helvius*: conf. XXXII, 27, 28; XXXIV, 10, 45.

nebat: is literis senatum certiorem fecit, *Colcham et Luscinum* [5] *regulos in armis esse. Cum Colcha decem et septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem et Bardonem; et maritimam oram omnem, quae nondum animos nudaverat* [6], *ad finitimorum motus consurrecturam.* His literis a M. Sergio praetore, cuius iurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut, comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt: quibus in aede Bellonae senatum habentibus [1], postulantibusque triumphum ob res prospere bello [2] gestas, C. Atinius Labeo et C. Vrsanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt: *communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset.* Quumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se et collegam res gessisse; Cornelius adiiceret, Boios adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse: tribuni *res tantas bello gessisse Cornelium* fateri, *ut non magis de triumpho eius, quam de honore diis immortalibus habendo dubitari possit: non tamen neq illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, quum*

5. *Colcham et Luscinum* etc. vide ad XXVIII, 13, n. 3. — *Decem et septem oppida*; forte *XXVII opp.*; Sigon. coll. XXVIII, 13.

6. *Quae nondum animos nudaverat*, aperuerat, manifestaverat, ut *nudare* XXIV, 27, n. 1; XXXIV, 24, n. 2; XXXV, 32; XL, 24 pr. *denudare* XLII, 13, n. 3; XLIV, 38 pr. *detegere cladem et nudare* XXIII, 5, n. 1. Male Aldus et alii *mutaverat*; sed requirit Infinitus *nudaverit*; Gron. At vide ad III, 2, n. 1.

Cap. XXII. 1. *In aede Bellonae* s. *h.*; vide ad XXVI, 21, n. 1.

2. *Ob res prospere in bello gestas*: vide ad XXXII, 29-31.

*sibimet triumphum impetrasset, collegae eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia proelia, vix digna dictu, fecisse; in Gallia magnum numerum militum amisisse.* Nominabant etiam tribunos militum T. Iuventium et C. Labeonem eius fratrem [3], qui adversa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidissent. *Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, et in tempus simulatas, sine ullo pignere* [4] *deditiones factas esse.* Hae inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt.

XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus; et Placentini Cremonensesque [1] addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos, plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute [2] exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, et iure imperii consularis, et multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit: multa signa militaria tulit, multa gallica spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante

3. *T. Iuventium et C. Labeonem* (al. *Cn. Labeonem*) *eius fratrem:* qui aut uterini fuerunt, aut alter in adoptionem datus; Gron. *Et Cneum Labeonis fratrem* Froben. et alii, existimantes, ut videtur, indicari alterius tribuni fratrem: quod magis placebat Drak. — Cod. Bamb. exhibet *T. Iuventium, Cn. Ligurium legionis quartae, adversa pugna cum multis aliis viris fortibus . . . cecidisse.* Lem.

4. *Sine ullo pignore*, neque obsidibus acceptis, neque armis ademptis; Duk. coll. XXVIII, 34. — *Tenuerunt;* vide ad II, 3, n. 6.

Cap. XXIII. 1. *Placentini Cremonensesque* etc. cf. XXXI, 21; XXXII, 30.

2. *Servitute exceptos*, liberatos, *exemptos vel e servitute ereptos* malebant Gron. Duk. et Drak. — *In monte Albano se triumphaturum* etc. vid. ad XXVI, 21, n. 4.

currum traducti; inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Poenorum [3] fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia quingentos aeris, argenti bigati [4] septuaginta novem millia. Septuagênos aeris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphavit. Is triumphus, ut loco et fama rerum gestarum, et quod sumptum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit, ita signis carpentisque, et spoliis ferme aequabat. Pecuniae etiam prope par summa fuit: aeris translata ducenta et quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia et ducenti. Militibus centurionibusque et equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita: creati consules L. Furius Purpureo et M. Claudius Marcellus: praetores postero die facti Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Laelius. Exitu eius anni literae a T. Quintio venerunt [1], se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse; hostium exercitum fusum fugatumque: hae literae prius in senatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatae. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes

3. *Hamilcarem duc. Poenorum* etc. vide ad XXXI, 21, n. 7. — *Turba pileatorum* etc. vid. XXIV, 16, n. 9.

4. *Argenti bigati* etc. vid. ad XXII, 52, n. 3. — *Duplex equiti, triplex centurioni*, immo *duplex centurioni, triplex equiti*; Duk. vide ad X, 46, n. 8. Id eo quoque verisimillimum redditur, quod mox *milites, centuriones, equites* gradatim memorantur; Drak.

Cap. XXIV. 1. *Literae venerunt* etc. vide ad VIII, 19, n. 10.

decretae. Brevi post legati et a T. Quintio, et ab rege [2] venerunt. Macedones deducti extra Vrbem in villam publicam [3]; ibique iis locus et lautia praebita: et ad aedem Bellonae senatus est habitus [4]. Haud multa verba facta, quum Macedones, quaecumque senatus censuisset, id regem facturum esse, dicerent. Decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur [5], mille adscribi iussi; dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani [1] eo anno in circo scenaque ab aedilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone, et magnificentius, quam alias, facti, et laetius propter res bello bene gestas spectati, totiqueter instaurati; plebeii septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Laelius eos ludos fecerunt. Ex argento multaticio tria signa aenea, Cereri Liberoque et Liberae,

2. *Brevi post legati et a T. Quintio, et ab rege* Philippo *venerunt* etc. cf. Polyb. XVIII, 25, qui rogationi de pace cum rege facienda nequidquam contradixisse dicit Marcellum, Macedoniae provinciae cupidum.

3. *In villam publicam* (vide ad IV, 22, n. 5); *ibique iis locus et lautia praebita;* vide supra ad lib. XXVIII, cap. 39, n. 8.

4. *Ad aedem Bellonae senatus est habitus;* vide ad X, 23, n. 12, et XXVI, 21, n. 1. — Cod. Bamb. *est datus. Ibi haud.* Lem. — *Quaecumque senatus censuisset, id:* immo *ea*, vel *quodcumque;* Gron. Voculam *id* eiciendam putabat Iac. Periz. Sed vulgatum defendit Drak. coll. III, 10, *praeda vendita, quibus domini non exstitere;* II, 53, *Veiens, quibus;* II, 60, *actae praedae: omnis militi data:* XXX, 17, *quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea Patres comprobare;* XLII, 8, *bonaque ut iis, quidquid eius recuperari possit, reddantur.*

5. *Colonorum numerus augeretur;* vide ad XXXIII, 2, n. 4. — *Dum ne*, dummodo non; vide ad III, 21, n. 6.

Cap. XXV. 1. *Ludi Romani ... toti ter instaurati, plebeii septies;* vide ad I, 9, n. 4, et II, 36, n. 1.

posuerunt. L. Furius et M. Claudius Marcellus, consulatu inito, quum de provinciis ageretur, et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus, provinciae cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiae Patres fecerat: et forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex et C. Atinius Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent, ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est: omnes quinque et triginta tribus [2], uti rogatae, iusserunt: et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo laetarentur, tristis ex Hispania nuntius allatus effecit, vulgataeque literae, *C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania proelio victum ; exercitum eius fusum fugatumque, et illustres viros [3] in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex proelio, haud ita multo post expirasse.* Consulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quatuor legiones novas scriberent: duas, quae, quo senatus censuisset, mitterentur. Et T. Quintius Flamininus cum duabus

2. *Omnes XXXV tribus, uti rogatae, iusserunt*; vide ad I, 43, n. 22, et XXX, 43, n. 2. — *C. Sempronium Tuditanum proconsulem*; immo *praetorem*; Duk. coll. XXXII, 27, 28; XXXIII, 42. Sed videtur circa haec tempora id praecipuum provinciae Hispaniae datum esse, ut praetoribus in eam missis daretur imperium proconsulare; unde quamvis praetores vel propraetores saepius tamen *proconsules* dicti sunt; Drak. Cf. ad XXVIII, 38, n. 4.

3. *Illustres viros*; vide ad XXX, 10, n. 7. — *Latum* pro *elatum* (cf. Heins. ad Ovid. Am. II, 14, 39), vel ita leg. Duk. – Mox forte leg. *quatuor legiones novas scriberent, duas, quae ad Vrbem manerent* (vid. cap. 36), *duas, quae, quo senatus* etc. et deinde *eodemque exercitu*, nisi potius de-

legionibus provinciam eodem exercitu obtinere iussus: imperium ei prorogatum [4] satis iam ante videri esse.

XXVI. Praetores deinde provincias sortiti L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniae provinciae evenerant, consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent [1], decretum est; socium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites: hique primo quoque tempore in provincias ire iussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum punico bello [2] fuerat finitum. Prius quam hi praetores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine, nullo punico [3] exercitu aut duce, ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab Vrbe

lenda sunt verba *cum duabus legionibus*; Drak.

4. *Imperium ei prorogatum* etc. cf. XXXII, 28. Sed cur ita anno proximo ei prorogatur? vid. cap. 43. Idem scire cupiebat Drak.

Cap. XXVI. 1. *Quas videretur darent*; vide ad I, 29, n. 4.

2. *Bellum in Hispania quinto anno exortum est, postquam simul cum punico bello secundo* (quod a. V. 551 confectum est; vid. XXX, 44) *fuerat finitum*: nam post punici quoque belli finem bellatum quidem fuerat in Hispania (conf. XXXI, 49, et XXXII, 7); sed non tantum fuerat bellum, ut iam novo eoque consulari exercitu ac duce opus esset; conf. cap. 43, et XXXIV, 8 sq.

3. *Ad arma ierant*, sc. Hispani.— *Nullo punico* etc. Gaell. hoc a se latine dictum putat, si quidem participium nullum adiiciatur, et emendat *sine ullo pun.* etc. Kreyssig. huic emendationi accedit. Lem. — *L. Iulius Sequestris*, saltem *Sequester*. Sed neutrum fuit cognomen Iuliae gentis. «Cogitabam primo *L. Vibius Sequester*: sed ex cognomine scriptoris infimae aetatis non potest probari, eum quidquam ad vetustiorem gentem Vibiam pertinuisse, aut in ea cognomen *Sequester* fuisse; fuit et *Vibius* quidem praenomen ital. (vid. XXIII, 6; XXVI, 13; XXVII, 15), at Vibiam gentem romanam non ante extrema fere reipublicae liberae tempora nominari video. Forte leg. *L. Iulius eques in S. proficiscens*»; Duk. Cf. ad XXVIII, 9, n. 8. — Cod. Bamb. *P. Villius eques romanus*; quod paene coniectura assequutus est Duker. Lem.

moverent, procurare, ut adsolet, prodigia, quae nuntiabantur, iussi. L. Iulius Sequestris, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: aedes Feroniae in Capenate [4] de caelo tacta erat; ad Monetae duarum hastarum spicula arserant: lupus, Esquilina porta ingressus, frequentissima parte Vrbis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atque Intemelio [5], per portam Capenam prope intactus evaserat. Haec prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ex senatusconsulto ovans Vrbem est ingressus [1]. Tulit prae se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denarios triginta quatuor millia et quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe [2], quinquaginta millia pondo argenti

4. *Aedes Feroniae in Capenate;* vide ad I, 30, n. 4, et VIII, 12, n. 11. — *Ad Monetae hastarum spicula arserant;* vide ad I, 31, n. 1; I, 33, n. 6; X, 23, n. 12.

5. *Tusco vico atque Intemelio;* quaedam edd. antt. *inde Melio.* Vtrumque nomen ignotum. Sigon. emend. *Aequilio*, et Iac. Gron. *inde Coelio*, sc. monte. *Aequimelium* non vicum, sed aream fuisse in vico Iugario, neque per eam iter fuisse e Tusco vico ad portam Capenam, monet Nardin. Rom. vet. V, 10. Forte leg. *Intermontio*, quae est pars Capitolini montis. Hic mons et *Tuscus vicus* in eadem (VIII) regione Vrbis erant, et *porta Capena* in prima.

Cap. XXVII. 1. *Ex SCto ovans Vrbem est ingressus*, non triumphans, etsi spem triumphi tentasse videtur; quod probabile fit ex verbis seqq. *ne tentata quidem triumphi spe* a Stertinio. Conf. ad XXVI, 21, n. 1 et 2. *Denarios XXXIV millia, et quingentos quinquaginta:* iudice Scaligero in libro de Re num. neque proba est locutio, neque summe digna triumpho florentissimis rom. rebus, sed leg. *denarium trecenta quatuor millia.* At Gron. ad XXXIX, 7 pr. notavit haec: «In posteriori facile assentior, non in priori: nam Livius τὸ *denarios* retulit ad minorem numerum etc.» Vide ad XXXIX, 7, n. 1.

2. *Ne tentata quidem triumphi spe;* conf. n. 1, et ad X, 16, n. 1.—*Duos fornices in foro Boario...fecit;* post *fornices* aut *Matutae* excidisse *unum*, suspicabantur Pigh. et Grut. «Vtrasque quidem has aedes, Fortunae et Matris Matutae, in foro Boario fuisse, ostendunt Donat. de Vrbe Rom. II, 25, et Nardin. Vrb. Rom. V, 10. Sed

in aerarium tulit: et de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunae aedem et Matris Matutae, unum in maximo circo fecit; et his fornicibus signa aurata imposuit. Haec per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius [3], a quo quum multa socii peterent, Boeoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui suae gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur. Id a Quintio facile impetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege iam suspecto, favor conciliandus nomini romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Boeotos gratia esset; nam et ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipsi id a Quintio et Romanis datum [4] esset, miserunt; et comitiis proximis Boeotarchen [5] nullam aliam ob causam Brachyllam

quum diversae fuerint aedes, non facile intelligi potest, quomodo unus fornix ante duas aedes fieri potuerit: nec possum perspicere, cur viri doct. vulgatam lect. necessario emendandam esse, nec tres fornices, sed vel quatuor vel duos factos crediderint.» Duker.

3. *Hibernabat eo tempore Athenis Quintius*, immo *Elatiae*, ubi et hoc tempore hiemavit (confer. XXIX et XXXI), et quam diu in Graecia fuit; vid. XXXII, 32, 39; XXXIII, 1, 2; XXXIV, 25, 41, 48, 50. Idem firmat Polyb. XVIII, 26, qui et conf. ad seqq. Iam monuisse haec Iac. Perix. video.

4. *Perinde atque ipsi id a Quintio et Romanis datum esset:* ita unicus codex Moguntinus. «Est quidem aliqua sententia huius lectionis, sc. quasi gratia et reverentia Philippi id beneficium Boeotis tributum esset a Romanis, apud quem credibile est illos etiam tum exsulasse (conf. ad III, 58 n. 4). Sed hanc exprimere Livium voluisse non existimo. Utcumque Philippi gratiae datum hoc fuisset, tamen dantibus quoque, etsi propter alium dantibus, obligati erant: habet enim, propter quem datur, beneficii honorem; cui datur, utilitatem. At ipsae particulae *perinde atque* satis indicant, voluisse auctorem ponere rationem aliquam huius rei recte faciendae, aut quomodo iuste potuerint Philippo tantum ab illis grates agi, Romani praeteriri. Ea erat, si ab his non accepissent, ab illo accepissent; non autem, si in huius gratiam quidem, ab illis tamen accepissent. Ergo leg. *ipsis id non a Quintio* etc. Causam vero, cur Boeoti magno suo malo Macedonibus obnoxii tum essent, habes ap. Polyb. XX, 5.» Gron.

5. *Boeotarchen*, ut *Magnetarchen*, XXXV, 31, n. 5, et al. Βοιωτάρχαι, seu Βοιωταρχοῦντες videntur populo-

quendam, quam quod praefectus Boeotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt, praeteritis Zeuxippo et Pisistrato aliisque, qui romanae societatis auctores fuerant. Id aegre et in praesentia hi passi, et in futurum etiam metum coeperunt, quum ad portas prope sedente exercitu romano ea fierent, quidnam se futurum esset [6], profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo socios adiuvante, et infesto his, qui partis adversae fuissent.

XXVIII. Dum romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt: et tempore ad eam rem capto [1], quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, prosequentibus mollibus viris, qui ioci causa convivio celebri interfuerant, ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Aetolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum et quiritatio facta, et tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus: percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut exstante indicio, ad vocem praeconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu et obscoenis illis viris fremebant interfectum; animis autem Zeuxippum auctorem destinabant caedis [2]. In praesentia

rum, ex quibus respublica Boeotorum coaluit, legati fuisse ad commune concilium Thebas missi; Drak. ad XXXIII, 2. Conf. Pausan. IX, 13, 34; Thucyd. IV, 91 (qui eos ad undecim usque dicit fuisse); Emmius in Graec. vel. in descr. reip. Theb. Polleri Archaeol. tom. I, p. 430 seq. vers. Rambach. et *Voyage du jeune Anacharsis*, tom. IV, cap. 34, pag. 64. — *Brachyllam*, de quo vid. Polybius, XVIII, 26, XX, 5 et 7; Plut. Flaminino, p. 372, ubi vulgo Βραχύλλελης mendose scribitur.

6. *Quidnam se futurum esset*; vide ad XXVII, 16, n. 3.

Cap. XXVIII. 1. *Tempore ad eam rem capto*; vide ad III, 9, n. 4. — *In publico epulatus*; vide ad II, 24, n. 6. — *Mollibus viris*, pathicis, qui mox *semiviri* dicuntur.

2. *Auctorem destinabant caedis animis*; vide ad IX, 24, n. 6. — *Quaestionem ex his haberi. Qui quaeruntur*; vide ad II, 29, n. 3. — *Consimili animo*; « non video, quo verba haec referri possint. Nam non potest esse, ut similiter ostenderet, sibi pla-

placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quaestionemque ex his haberi. Qui dum quaeruntur, Zeuxippus, consimili animo avertendi ab se criminis causa in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem caedem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, numquam, si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve caedis, nullo lacessente, facturum fuisse. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis suspicionem averti. Torti post paullo [3] insontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt; nullo adiecto, cur scire quidquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuntius et minister rei; quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. Literas ad Zeuxippum mittit [4], *servum conscium tolleret: non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, iussit Zeuxippo dare quamprimum. Is, quia non sibi conveniendi eius copia fuit, ipsi illi

cere comprehendi eos, qui simul fuerant, quaestionemque ex iis haberi: ad hos enim nihil pertinere hanc caedem persuadere voluit. Locum corruptum aut mutilatum credo»; Duk. — Goeller. e suo cod. dat *constanti animo.* — *Argumentatus, quibus*, vel leg. *argumentatur*, vel del. *quibus*; quod iam monuere Gronovii.

3. *Torti post paulo*; vide ad II, 31, n. 2. — *Nullius rei consciorum.* Cod. Bamb. *illius rei*; quod Livianae narrationi magis congruens Goellerus existimat. Lem.

4. *Literas ad Zeuxippum mittit*, ut etc. vide ad VIII, 19, n. 10. Mox forte cum Gron. leg. *iussus Zeuxippo dare quamprimum*, *quia* etc. Codex Mogunt. ignorat τὸ *is*.

servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit, et adiecit, a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientia [5] ictus, quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit; perlectis literis, pavidus Thebas refugit: et Zeuxippus quidem, fuga servi motus, Athenas, tutiorem exsilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquae quaestiones [6] tormentis habitae, et sumptum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea caedes Thebanos Boeotosque omnes ad exsecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse [1]. Ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant: proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, excipiebant [2]. Quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria devecti deductique opprimebantur. Postremo non tantum odio, sed etiam aviditate praedae, ea facinora faciebant; quia negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes [3] in commeatibus

5. *Conscientia ictus*; vide ad I, 16, n. 2. — *Athenas, tutiorem* etc. Cod. Bamb. *Anthedonem*, pro *Athenas*.

6. *Aliquae quaestiones*, forte *aliquot*; Gron. *Denique* coni. Heuman. et *aliisque* (conf. cap. 27 extr.) Iac. Gron.

CAP. XXIX. 1. *Id facinus conscisse*, sc. putabant. Sed *efferaverat caedes* cod. Mogunt. et vulgatum debetur Gelenio. *Efferaverat Thebanos ... Romanorum, Zeuxippum principem g. id facinus conscisse*, vel *in principem g.* Brachyllam, conj. Gron. et *Efferaverat ea res Thebanos ... Zeuxippum in principem* etc. Iac. Periz. prob. Drak. ut postrema per appositionem dicta sint. — Auctior est locus in MSS. Bamb. ubi sic legitur *ad exs. odium Rom. credentes non sine consilio imperatoris romani, Zeuxippum princ.* etc. LEM.

2. *Alios hospites .... excipiebant*; vide ad II, 4, n. 3. — *Ad notas* sibi *latebras insidiantibus* Boeotis; nisi leg. *ad notas latebras insidentibus*; Crev. — *Deversoria*; vid. I, 51, n. 2.

3. *Negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes*; vide ad Iuvenal. XIV, 297, et quos Drak. laudat. «De negotiatione militum in vetere militia rom. nihil statutum invenio. Ea militibus interdictum fuit sub po-

erant. Quum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Boeotia omnis coepit; et timidius, quam in hostico, egredi castris miles. Tum Quintius legatos ad querendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaïdem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa. Multa facinora Acraephiae et Coroneae [4] facta inveniebantur. Quintius primo noxios tradi sibi iussit, et pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Boeotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consi'io factum esse; missis Athenas et in Achaiam legatis, qui testarentur sociis, iusto pioque bello se persequuturum Boeotos, et cum parte copiarum P. Claudio Acraephiam ire iusso, cum parte Coroneam circumsedit; evastatis prius agris, quam ab Elat'a duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Boeo , quum omnia terrore ac fuga complessent [5], legatos mittunt: qui quum in castra non admitterentur, Achaei Atheniensesque supervenerunt. Plus auctoritatis Achaei habuerunt deprecantes; ac, ni impetrassent pacem

sterioribus Imperatoribus; et forsan iam sole eos, quorum de hac re constitutiones in libris iuris rom. exstant: hoc enim verbis Pauli apost. II Tim. 2, 4, videtur indicari.» Duk. — *In commeatibus erant;* vide ad I, 57, n. 2. — *In hostico;* vide ad VI, 31, n. 3.

4. *Acraephiae et Coroneae*, oppidis Boeotiae. Κορώνεια, unde *Coronaei* (f. *Coronei*) XLII, 44, 63, 67; XLIII, 4; et *ager Coronatus* (f. *Coroneus*) et *Coronensis* XXXVI, 22. Alia Κορώνεια Phthiotidis in Thessalia, et *Corone*, Κορώνη, Messeniae. Cf. ad XXXVI, 20, n. 3. — *Qui testarentur sociis*, immo *socios;* Crev. et Drak. coll. IV, 53. — *Iusto pioque bello;* vide ad I, 22, n. 6.

5. *Omnia terrore ac fuga complessent:* Gron. malebat *terror* (cod. Bamb. *completa essent.*), et mox: *nam, ni impetrassent p. B. bellum simulgerere* (sc. adversos eosdem Boeotos) *decreverant. Per Achaeos ergo Boeotis* etc.

Boeotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achaeos et Boeotis copia adeundi alloquendique Romanum [6] facta est, iussisque tradere noxios, et mulctae nomine triginta talenta conferre, pax data, et ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges [1] est. *Omnes Graecorum civitates, quae in Europa, quaeque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. Quae earum sub ditione Philippi fuissent, praesidia ex his Philippus deduceret; his, quae in Asia essent, Euromo Pedasisque* [2] *et Bargyliis et Iasso et Myrina et Abydo, et Thaso et Peryntho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quintius Prusiae Bithynorum regi scriberet, quid senatui et decem legatis placuisset. Captivos transfugasque* [3] *reddere Philippum Romanis, et naves omnes tectas tradere, quin et regiam unam* [4] *inhabilis prope magni-*

6. *Alloquendique Romanum*; vide ad XXXII, 11, n. 4.

CAP. XXX. 1. *Pax data Philippo in has leges* etc. conf. Polyb. XVIII, 27, et Appian Maced. Ecl. VII, 2; al. XXIV, 2. — *Praesidia ex his Philippus deduceret; his, quae in Asia essent, Euromo* etc. « Saltem *et his*, *quae in Asia essent*. Sed potius plane delenda haec verba, quia Polyb. pannum istum non habet, et *Perinthus* in Thracia fuit, et *Myrina* in Lemno, Lemnus vero et *Thasus* insulae maris Aegei, Europae litoribus appositae.» Duker.

2. *Euromo, Pedasisque* etc. vide ad XXII, 33, 7-9. — *Myrina* (et *Hephaestia*, c. 35) oppida Lemni insulae, Vulcano sacrata; unde et dicta Hephaestia. — *Thaso* al. *Thasso*, ut et c. 35, 39; unde *Thasii* XXXI, 31: ἡ Θάσος seu Θάσσος opp. et insula maris Aegai prope oram Thraciae. Mox del. *quoque*, quod in Polybio non est, et omnem decreti sensum pervertit; Crev.

3. *Captivos transfugasque reddere Philippum* (forte *redderet Philippus R. et . . . traderet*) *et naves omnes tectas* (vide ad XXII, 19, 4) *tradere* etc. paulo aliter Polyb. et Appian. Cf. n. 4.

4. *Quin et regiam unam* etc. «quam *regiam* appellari puto, quod reges mole ac magnificentia navium regias opes ostentare solebant, quales erant naves regum Aegyptiorum et navis Hieronis apud Athen. V, et *liburnicas deceres* apud Suet. Calig. 37. Sed eius vix ullus usus in proeliis esse potuit;

*tudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum* [5] *haberet, neve elephantum ullum: bellum extra Macedoniae fines ne iniussu senatus gereret. Mille talentum daret populo romano: dimidium praesens, dimidium pensionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia[6] pondo et ducenta, praesens viginti millia pondo. Idem nominatim adiectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio (novus is tum rex erat), bellum gereret. In haec obsides accepti [7], inter quos Demetrius Philippi filius. Adiicit Valerius Antias, Attalo absenti Aeginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariae atque alias urbes, quas Philippus tenuisset; Atheniensibus insulas datas Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Graeciae civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Aetoli id decretum decem legatorum clam mussantes [1] carpebant: *literas inanes vana*

quare ea etiam Philippo a Romanis relicta videtur. » Duker. — *Inhabilis prope magnitudinis* (vide ad XXII, 46, n. 3), *quam XVI versus remorum*, ordines remigum transtrorumve (vide Fabretti ad columnam Traianam c. 5, p. 119 sq. et in pr. *Böttigeri* Archaeol. Museum Fasc. I, p. 54 sq.) *agebant*, forte *agerent*. Sed vide ad III, 2, n. 1. Navis haec ἑξήρης dicitur Appiano, sed ἑκκαιδεκήρης Polyb. Plut. in Aemil. pag. 271, et Suidae in Περσεὺς (conf. ad XXIX, 9, 3). Victo demum Perseo, Romam est deducta; vid. XLV, 35, et Polybius, XXXVI, 3, §. 9. Hinc non male Vrsinus ex Polyb. coni. *naves omnes tectas tradere praeter lembos quinque et regiam* etc. vel Pigh. et alii *praeter quinque*, sc. naves tectas, ex Zonara, IX, 16, et Appiano.

5. *Plus quingentis armatorum*; vide ad XXII, 30, n. 2. Haec praeteriere Polyb. et App. *Plus quinque millibus* ex Zonara coni. Pigh.

6. *Triginta quaterna millia* etc. Turbata haec, ut cuivis videre pronum, et forte leg. *praesens tricena quaterna millia et ducenta viginti pondo*; Gron. *triginta quatuor millia et ducenta viginti pondo* coni. Drak.

7. *In haec obsides accepti*; vide ad XXI, 42, n. 2. Mox τὸ *datas* post *insulas* delendum videtur. — *Insulas datas Paron* etc. Cod. Bamb. dat *Lemnum*.

Cap. XXXI. 1. *Soli Aetoli id decretum clam mussantes* (vide ad II,

*specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes* [2], *nec nominari eas, alias nominari, et sine traditione iuberi liberas esse? nisi ut, quae in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores; quae in Graecia sint, ne nominatae intercipiantur, Corinthus et Chalcis et Oreum cum Eretria et Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat [3]: dubitabatur enim de Corintho et de Chalcide et Demetriade., quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab Vrbe erant, ceterae Graeciae atque Asiae [4] haud dubie liberabantur; de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicae.postulassent, id e republica fideque sua fa-

45, n. 10, et XXVIII, 41, n. 1) *carpebant*, reprehendebant (ut fere *perstringere*): *literas* etc. conf. Polyb. XVIII, 28. — *Literas inanes vana specie libertatis adumbratas*, compositas ad simulationem dandae libertatis; vel inverse dictum pro libertatis speciem literis adumbratam, simulatam, expressam; Bauer.

2. *Cur enim alias Romanis tradi urbes* etc. «Hoc intelligi non posset, nisi Polyb. docuisset, Philippum ipsum fuisse urbes Graecorum, in quibus praesidia habebat, antequam celebrarentur Isthmia, Romanis tradere, nec tamen eas nominatas fuisse. Horum prius tantum, de traditione scil. urbium, non item cetera, expressit Livius, cap. 30, qui tamen locus mihi videtur mendosus esse. Mox *Longinquitate ipsa tutiores* non est in Polybio: sententiam autem hanc esse puto, Romanos libertatem reddidisse urbibus graecis Asiae, quod eas sibi propter longinquitatem parum utiles esse putarent ad id, quod parabant, ad compedes Graeciae iniiciendas, quod Aetoli dicunt apud Polyb.» Duk. — *Quae in Graecia sint, ne nominatae intercipiantur* (vide ad III, 72, n. 2), sc. a Romanis, et ita hi loco Philippi *Chalcidem, Demetriadem, Corinthum*, compedes Graeciae (vide XXXII, 37), accipiant, adeoque mutatio tantum fiat dominorum Graeciae, non vera ei libertas detur. Cum Gron. leg. *quae in Graecia, non nominatae* i. vel *nec nominatae* (ut *nec opinatus* pro *inopinatus* etc.) cum Bauero, qui monet, *ne* referri ad verbum *intercipiantur*, Aetolos autem criminatos esse, Romanos velle, *ut* interciperentur.

3. *Ex vano criminatio erat*; vide ad XXVII, 26, n. 1. — *Et Demetriade*, forsan *et de Dem.* Drak.

4. *Ceterae Graeciae atque Asiae*, sc. urbes, quod suppl. et seqq. vide ad XXI, 43, n. 4. An leg. *cetera?* — *Id e republica fideque sua facere*; vide ad XXII, 39, n. 1. — *Quum primum ei res suae placuissent*, apparatus et vires ad bellum gerendum satis magnae et idoneae fuissent visae: quo sensu *ubi satis placuere vires* dicitur XXXIX, 30, n. 4; et apud Sen. Ep. 42; unde et h. l. *vires* pro *res* suspicari possis. — *Quam primum* malebat Duk.

cere, statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suae placuissent, non dubitabant: ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum traiecit [5]: ibi consilia decem legatorum tractabantur. Idemtidem Quintius, *liberandam omnem Graeciam, si Aetolorum linguas retundere, si veram caritatem, maiestatem apud omnes nominis romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Graeciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium* [6], *se mare traiecisse*. Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. Ceterum *ipsis tutius esse, manere paulisper sub tutela praesidii romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est: *Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho* [7] *tamen praesidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat [1]; semper quidem et alias frequens, quum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumque ac pernicitatis [2] visuntur, tum

5. *Ab Elatia Anticyram ... traiecit*, sc. Quintius: quae dura est ellipsis, quia ille nondum hoc, neque praec. cap. nominatus est. Nomen eius excidisse putabant Crev. et Duk. Sed forte leg. *traiicitur*. — *Si veram caritatem, maiestatem*: quoniam *vera maiestas* ferri non potest, ante *maiestatem* fortasse inserendam *si integram* vel *si inviolatam*; Crev. vel solum *si*, Roell.

6. *A Philippo ad se imperium*, sc. Graeciae.

7. *In Acrocorintho*, arce Corinthi munitissima, in monte edito, *duo diversa maria*, Ionium et Aegeum, prospectante; vid. cap. 32, n. 2; Strab. VIII, p. 379; Athen. II, 5; Sponii *Voyages*, t. I, pag. 175. — *Chalcidem ac D. retineri*, durius variata oratio, quum praecedat: ut *Corinthus redderetur*; Bauer.

Cap. XXXII. 1. *Isthmiorum statum ludicrum aderat*, τῆς Ἰσθμίων πανηγύρεως ἐπελθούσης Polyb. XVIII, 29 pr. Ludi Isthmici in Isthmo Corinthio celebrabantur initio quinti vel potius tertii cuiusvis anni; vid. Potteri Archaeol. Gr. lib. II, cap. 35.

2. *Certamina omnis generis artium*

quia propter opportunitatem loci, per duo diversa maria, omnium Graecorum undique conventus erat. Sed exspectatione erecti [3], qui deinde status futurus Graeciae, quae sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant [4]. Romani ad spectaculum consederunt; et praeco cum [5] tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solemni carmine ludicrum indici solet, processit, et, tuba silentio facto, ita pronuntiat: SENATVS ROMANVS ET T. QVINTIVS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBVSQVE DEVICTIS, LIBEROS, IMMVNES, SVIS LEGIBVS ESSE [6] IVBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQVE

*viriumque ac pernicitatis*, ἀγῶνες μουσικοὶ et γυμνικοί, seu πένταθλον, quinquertium, δρόμος, ἅλμα, δίσκος, ῥίψις seu τοξική, πυγμική, et πάλη. — *Propter opportunitatem loci*, opportunum Corinthi situm, *per* (f. *inter*) *duo diversa maria*; cf. ad c. 31, n. 7.

3. *Sed exspectatione erecti* (vide ad II, 54, n. 12), *qui* etc. postquam ostenderat, *semper et alias frequens* fuisse ludicrum Isthmiorum, exspectari poterat, ut diceret, *tum* solito frequentius fuisse, quae hic intercidisse suspicor; Duker. et Crev. Forte leg. *tum propter opportunitatem loci inter duo diversa maria: at nunc Graecorum undique conventus erat, cunctis exspectatione erectis*, *qui* etc. Ita Polyb. XXVIII, 29; idemque exprimere voluisse videtur Livius. — *Qui status*; vide ad VI, 32, n. 3.

4. *Sermonibus etiam serebant*, sermones serebant super his rebus; vide ad III, 43, n. 2. Al. *ferebant*. Forte leg. *sed sermonibus varia serebant*, quae memorat Polyb. l. l. Conf. ad I, 40, n. 1. — Post haec verba quaedam in cod. Bamb. adiiciuntur, quae non omnino integra sic restituit novos editor: ... *ferebam*, *Romanos utcumque facturos vix cuiquam persuadebatur*, *omni Graecia cessuros ad spect. consederant* etc. Vox *utcumque*, quod ignorat MS. omittunt Iacobs et Kreyssig. atque pro *facturos* ambo coniiciunt *victores*. Lem.

5. *Et praeco cum tubicine*, audientiam faciente, *ut mos est in mediam arenam* stadii, quo confluxerant Graeci, *unde solemni carmine* (vide ad I, 24, n. 9) *ludicrum* ... *ita pronuntiat* etc. conf. Polyb. XVIII, 29; Plut. Flamin. pag. 374, 375; Appian. Maced. VII, 2. Sic et Argivorum libertas Nemeorum die voce praeconis promulgata; vid. XXXIV, 41. Quintium vero imitatus est Nero, sed ipse praeconis partes egit; vid. Suet. Ner. 24. — *Senatus rom. et T. Q.* ita Polyb. et Plut. *Senatus populusque romanus et T. Q.* ex Val. Max. IV, 8, n, 5, et Appiano coni. Pigh. prob. Grot.

6. *Liberos*, *immunes*, *suis leg. esse*, ἐλευθέρους, ἀφρουρήτους, ἀφορολογήτους, νόμοις χρωμένους τοῖς πατρίοις Polyb. — *Achaeos Phthiotas* Livius h. l. et capp. 34, 36, 15, exemplo Polybii, XVIII, 29 et 30, eos Thes-

OMNES, ET INSULAM EUBOEAM, ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHAEBOS, ACHAEOS PHTHIOTAS. Percensuerat omnes gentes, quae sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce praeconis, maius gaudium fuit [7], quam quod universum homines caperent. Vix satis credere se quisque audisse; alii alios intueri, mirabundi velut somnii vanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus praeco, quum unusquisque non audire, sed videre libertatis suae nuntium averet, iterum pronuntiare[8] eadem. Tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. Adeo unum gaudium praeoccupaverat[9] omnium aliarum sensum voluptatum!

salos appellat, qui aliis simpl. *Phthiotae* dicuntur. Hinc et *Phthiotis Achaia* XLI, 22; XLII, 67. Prisci Achaei, ab Achaeo Xuthi filio oriundi, tum Peloponnesi occuparunt oppida, Argos, Mycenas et Lacedaemonem, tum partes Helladis et Thessaliae, in hac vero Magnesiam et Phthiam, seu Phthiotidem, unde dicti sunt Ἀχαιοὶ οἱ Φθιῶται, qui supererant adhuc Herodoti et Thucydidis aetate; vid. Heyn. ad Hom. Il. II, 684. Quae *Phthiotis Achaia* XLI, 22 dicitur, XLII, 40 vocatur *Maliensis ager*, qui forte huius Phthiotidis pars fuit.

7. *Audita voce praeconis, maius gaudium fuit* etc. conf. XXXIX, 49; Polyb. Plut. et Appian. ll. ll. Aeschyli Agam. v. 276. — *Mirabundi*; vide ad III, 47, n. 5. — *Quod ad quemque pertineret*, verba vel recidenda vel immutanda; Crev. et Duk.

8. *Iterum pronuntiare* (h. e. *pronuntiavit*, nisi ita scripsit Livius) *eadem* reposui ex emend. Gronov. pro vulg. *pronuntiaret*; etsi Bauer. haec notaverit: «Vix opus, ita legere: factum enim, latere potest in voc. *revocatus*. Nec infinitivus satis hic commode poni videtur». Ceterum conf. n. 5 auctores laudati. — *Ab c. gaudio*, ex gaudio, ob gaudium, post gaudium; quia certum idem erat; Bauer. Cf. ad I, 1, n. 5.

9. *Unum gaudium praeoccupaverat* etc. i. e. ademerat, impedierat, quasi conditionem, locum, aditum occuparat sentiendarum aliarum voluptatum, viam clauserat sentiendis aliis; Bauer.

XXXIII. Ludis vero dimissis, cursu[1] prope omnes tendere ad imperatorem romanum, ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacientium, haud procul periculo fuerit[2]: sed erat trium ferme et triginta annorum; et quum robur iuventae, tum gaudium ex tam insigni gloriae fructu, vires suppeditabant. Nec praesens omnium modo effusa laetitia est; sed per multos dies gratis et cogitationibus et sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quae sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum; nec hoc finitimis, aut propinquae vicinitatis hominibus, aut terris continenti iunctis praestet*[3]*; maria traiiciat, ne quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit, et ubique ius, fas, lex potentissima sint. Vna voce praeconis liberatas omnes Graeciae atque Asiae urbes. Hoc spe concipere, audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis et fortunae ingentis.*

XXXIV. Secundum ista[1] iam Quintius et decem legati legationes regum, gentium civitatiumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt.

Cap. XXXIII. 1. *Ludis vero dimissis, cursu* etc. conf. Polyb., Plut. et Appian. ll. ll. — *Coronas lemniscosque iacientium*, hoc est, coronas lemniscatas; quarum aliarumque rerum iniectione victores in ludis honorari solebant. *Lemnisci*, fasciolae aureae vel purpureae, seu villae, in deorum honoribus usitatae, maiorisque honoris caussa coronis alligatae et ex iis dependentes; v. Hard. ad Plin. XXI, 3 seu 4; Salmas. ad Capitol. Verr. V; Ern. Clav. Cic. Casaub. ad Suet. Ner. XXV; Auson. ep. XX; Maffei Antiq. Gall. p. 7; Wessel. de Archont. Iud. p. 18; Intpp. Virg. Aen. V, 269.

2. *Haud procul periculo fuerit* vitae: οὐκ ἂν ἐδόκει περιγενέσθαι Plutarcho: παρ' ὀλίγον διέλυσαν τὸν ἄνθρωπον Polyb. l. l., si vera est lectio.

3. *Nec hoc finitimis* tantum *praestet*; sed etiam *maria* etc. — *Liberatas omnes Graeciae atque Asiae urbes*, scilic. a Philippo possessas, ut cap. 31.

Cap. XXXIV. 1. *Secundum ista* (vide ad I, 4, n. 1) *iam Quintius* etc. conf. Polyb. XVIII, 30. — *His*, ab his, *eadem, quae fere Romae erant* ab iis iactata (conf. cap. 20), *verba sine fide rerum iactata*; vide ad II, 12, n. 7.

His eadem, quae fere Romae erant, verba sine fide rerum iactata: nihil iam perplexe, ut ante, quum dubiae res incolumi Philippo erant, sed aperte pronuntiatum, ut excederet Asiae urbibus, quae aut Philippi, aut Ptolemaei regum fuissent; abstineret liberas omnesque graecas [2]. Ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias traiiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatiumque est haberi coeptus; eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum [3] civitates nominatim pronuntiabant. Orestis (Macedonum ea gens est), quod primi ab rege defecissent, suae leges redditae. Magnetes et Perrhaebi et Dolopes liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti, praeter libertatem concessam, Achaei Phthiotae dati, Thebis Phthioticis et Pharsalo excepto. Aetolos de Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex foedere sibi restituerentur, ad senatum reiecerunt. Phocenses, Locrenses, et quae [4]

2. *Abstineret liberas omnesque graecas*, scilic. urbes, h. e. urbes graecae originis in Asia, a se occupatas. *Sineret l. omnes esse graecas* coni. Gron. *has sineret lib. omnesque gr.* Lamb. Bos (qui monet, ita dicere Diodor. XV, p. 484, ἁπάσας τὰς ἐν τῇ Βοιωτίᾳ πόλεις ἐᾶν αὐτονόμους, et passim inter τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλληνίδας πόλεις et inter τοὺς ἄλλους Ἕλληνας distinguere: quae tamen distinctio ab h. l. aliena est); *abstineret liberas omnes graecas*, vel *ac sineret liberas omnes esse graecas*, vel *ac sineret liberas omnes graecas* Drak. (qui tamen nec vulgatum damnabat); *abstineret liberis omninoque Graecis* Bauer. Cf. ad XXVII, cap. 19, n. 2. Τῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας πόλεων τῶν μὲν αὐτονόμων ἀπέχεσθαι, καὶ πρὸς μηδένα πολεμεῖν· ὅσας δὲ νῦν παρείληφε τῶν ὑπὸ Πτολεμαίου καὶ Φιλίππου ταττομένων ἐκχωρεῖν dixit Polyb. XVIII, 30 pr.

3. *Conventus gentium civitatiumque .... quod decreta X legatorum* etc. haec forte corrupta; certe non respondent verbis Polyb. εἰσεκαλοῦντο πάντας τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων παραγεγονότας, καὶ τὰ δόξαντα τῷ συνεδρίῳ διεσάφουν· *quod decreta X legatorum in civitates nominatim*, de singulis nominatim civitatibus, *pronuntiabantur* (solummodo, iam a legatis facta, coni. Crev. — *Achaei Phthiotae dati*, in συμπολιτείαν, opinor, et in idem reip. corpus conciliumque contributi: nam libertas ex decreto senatus (vid. cap. 32) iis data fuerat; Duk. et Crever. προσένειμαν Polyb. unde *additi* coni. Iac. Periz.

4. *Phocenses, Locrenses et quae* etc. τοὺς δὲ Φωκέας καὶ τοὺς Λοκροὺς συν-

sicut ante fuerant adiecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus et Triphylia et Heraea (Peloponnesi et ipsa urbs est) reddita Achaeis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant. Dissentiente Quintio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adiecto. Pleurato Lycus et Parthini dati [5]: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere iusserunt castella, quae per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati [1], partiti munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephaestiam et Thasum [2] et Thraciae urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum: qui de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare, admittere auribus posset, quum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid, quod in rem suam esset, expromeret, magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos; ne,

τχώρησαν αὐτοῖς ἔχειν, καθάπερ εἶχον καὶ πρότερον ἐν τῇ συμπολιτείᾳ, Polyb. unde Vrsin. coni. *Phocenses, Locrensesque, sicut ante fuerant adiecti*, h. e. ad corum concilium et συμπολιτείαν pertinuerant.— *Carysto adiecto*, καὶ σὺν ταύταις Κάρυστος, scil. ἠλευθερώθη διὰ τῆς συγκλήτου, Polyb.

5. *Pleurato Lycus et Parthini dati*; vide ad XXII, 33, n. 3; XXVII, 32, n. 3, et XXIX, 12, n. 3. *Lychnidus et Parthus datae: Illyriorum utraque gentis* etc. ex Polyb. coni. Duker. et sane Lycus, vel potius Lychnis seu Lychnidus, non *gens*, sed urbs Illyrici fuit. — *Per belli tempus*; vide ad II, 18, n. 1.

CAP. XXXV. 1. *Dimisso conventu, decem legati* etc. conf. Polyb. XVIII, 31, et Plut. Flamin. p. 375.—*L. Stertinius* ex Gelenii et Vrsini coni. h. l. et apud Polyb. legitur, at in vett. libris *L. Thermus*, Στερέννιος, Στερενῖνος. Plutarcho dicitur Τετέλλιος, *unde L. Titinius* coni. Pigh. et Reisk. Conf. Duker. qui docet, dubitari quidem posse, nec tamen negari, Stertinium fuisse inter decem legatos senatus.

2. *Hephaestiam et Thasum*; vide ad cap. 30, n. 2.

si quid Antiochus moveret, exspectasse et temporum opportunitates captasse ad bellandum [3] videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. Qui quum se missurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequentes Graeciae statis diebus esse solet conventus [4] (Pylaicum appellant), venit: Aetolos praecipue monuit, ut constanter et fideliter in amicitia populi romani permanerent. Aetolorum principes alii interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset; alii ferocius incusarunt, exprobraruntque, *Non modo vinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Graeciam Romanos potuisse.* Adversus ea respondere (ne in altercationem excederet res [5]) quum supersedisset Romanus, *omnia eos aequa impetraturos, si Romam misissent*, dixit: itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Quum haec in Graecia Macedoniaque et Asia gererentur, Etruriam infestam prope coniuratio servorum fecit. Ad quaerendam opprimendamque eam M'. Acilius praetor, cui inter cives peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios iam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes coniurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem

3. *Captasse ad bellandum*, f. *rebellandum*; Glar.

4. *Cornelius Thermopylas, ubi frequens... conventus*; vide ad XXXI, 29, n. 1. — *Aetolos praecipue monet*, διὰ πλειόνων, multis, Polyb. — *Alii interquesti sunt*, τῶν μὲν πρᾴως καὶ πολιτικῶς μεμψιμοιρούντων αὐτοῖς Polyb unde Crever. coni. *alii leniter questi sunt.*

7. *Ne in altercationem excederet res*; vide supra ad lib. III, cap. 41, not. 6.

totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit; et illustres viri aliquot [1] in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti socium, T. Sempronius Gracchus, M. Iunius Silanus, et tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius et P. Claudius. Castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hostes a prospera pugna nequidquam oppugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret, et a tanto terrore animos militum reficeret [2]. Boii, ut est gens minime ad morae taedium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim traiecto, in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, ducit legiones. In ipso itinere proelium committunt [3]; et primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem

CAP. XXXVI. 1. *Illustres viri aliquot* etc. vide ad XXX, 18, n. 7. — *A prospera pugna*; vid. I, 1, n. 5.

2. *A tanto terrore animos militum reficeret*; vide ad I, 1, n. 5, et III, 10, n. 9. Illud *a* inseruit Gron. sed *ex* malebat Drak. quia bis eadem praepos. praecessit. — *Vt est gens minime ad morae taedium patiens*, sc. belli in longum tempus ducti. Ita Cler. sed dura est ellipsis. *Ob morae taedium* reposuit Gruter. *ob taedium morae patiens* coni. Crev. et *minime morae taedium patiens* (ut IV, 18, *procul ab domo militiam aegre patiens*) Drak.

3. *In ipso itinere proelium committunt* legiones roman., et *primo adeo acriter invaserunt* Galli Romanos, ut *antesignanos impulerint*; vide ad I, 14, n. 8, et V, 13, n. 1. Livio solemne esse, sic verba referre ad diversa subiecta, monet Drak. ad I, 50, n. 9. Conf. ad II, 56, n. 1. Sed vereor, ne Livio talia saepius invito obtrudantur. — *Marcellus Pado c. traiecit legiones in agrum Comensem .... habebant. In ipso i. p. committunt; et p. a. invaserunt*, scil. Galli, coni. Gronov. Post *legiones* asteriscum posuit Sigonius. Forte vox *hostes* excidit ob comp. script. *leg. hostes*, et legendum: *ducit legiones. Hostes in ipso itinere proelium committunt, et primo* etc. Verbum *ducit* primum quidem inseruit ed. Frob. a. 1535; sed praefuit ei Gelen. qui unicum inspexit codicem.

Marsorum opposuit, et equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies romana restitit primo, deinde signa acriter intulit: nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo proelio supra quadraginta millia hominum caesa, Valerius Antias scribit, et quingenta septem signa militaria capta [4], et carpenta quadringenta triginta duo, et aureos torques multos; ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Iovi donum in aede [5] positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque; et Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres, consul exercitum induxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit; an victoria, ad Comum parta, deformata clade in Boios accepta sit.

XXXVII. Sub haec tam varia fortuna gesta [1], L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Boios [2] venit. Iam castro Mutilo appropinquabat, quum, veritus ne intercluderetur simul a Boiis Liguribusque, eadem via, qua adduxerat, reduxit [3], et

4. *Quingenta septem signa militaria capta*, forte *quinquaginta septem*, etsi Valerius mirifice numerum augere solet; Gron. Sed etiam *supra quadraginta millia hominum* cecidisse refert; Drakenb.

5. *Claudius in Capitolio Iovi donum in aede* etc. forte del. *in aede*, aut leg. *Claudius Capitolino* etc. Crev. — *Castra eo die Gallorum* etc. in edd. ante Frob. *Postero die Gallorum castra*. — *In Boios prius, an Insubres*, f. *an in Insubres*; Drak.

Cap. XXXVII. 1. *Sub haec...gesta*; vide ad II, 55, n. 1.

2. *Per tribum Sappiniam in Boios*; vide ad XXVI, 9, n. 8, et XXXI, 2, n. 4. — *Castro mutilo*; vide supra ad lib. V, cap. 35, n. 4, et lib. XXXI, cap. 2, n. 5.

3. *Eadem via, qua adduxerat, reduxit*, scil. legiones seu exercitum; vide ad I, 23, n. 4. Alterutram excidisse credebat Duker. — Cod. Bamb. dat, *exercitum eadem via*; quod iam e niec r. t Drak. Lem. — *Per aperta*

magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam pervenit. Dein iunctis exercitibus, primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs ceteraque castella et Boii fere omnes, praeter iuventutem, quae praedandi causa in armis erat (tunc in devias silvas recesserat), in deditionem venerunt [4]. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati, per occultos saltus sequuti sunt. Quos non adepti, Pado repente navibus traiecto, Laevos Libuosque [5] quum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti praeda in agmen incidunt romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quam si tempore locoque ad certamen destinatis, praeparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit: nam ita caedis magis, quam victoriae, avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus: triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegae reliquit, quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegae secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta, multa militaria signa lata, aeris trecenta viginti millia, argenti bigati

*loca* (vide ad X, 14, n. 6), *eaque tuta*; al. *eoque*; vide ad I, 11, n. 6. — *Collegae secunda*. Sed non soli collegae secunda pugna fuit adversus Boios; iam enim Furius Purpureo iunctus fuerat cum Marcello, quum in Boiis dimicarent; quare Goeller. e cod. suo censet reponendum: *cum collega secunda*. Lem.

4. *In deditionem venerunt*; vide ad VIII, 20, n. 7.

5. *Laevos Libuosque*; vide ad V, 35, n. 2 et 3. — *Redeuntes inde Ligurum extremo fine*; vide ad II, 49, n. 10.

ducenta [6] triginta quatuor millia. In pedites singulos dati octingenti aeris [7]; triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi [1], omnes Asiae civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positae erant, aut quia parum moenibus armisque ac iuventuti fidebant, haud difficulter iugum accepturas. Smyrna et Lampsacus libertatem usurpabant; periculumque erat, ne, si concessum his foret, quasi tabe [2], Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliae urbes sequerentur. Igitur et ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit [3]; et, quae Abidi copiae erant, praesidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum iussit. Nec vi tantum terrebat; sed, per legatos leniter alloquendo castigandoque temeritatem et pertinaciam, spem conabatur facere, brevi, quae peterent, habituros [4]; sed quum satis et ipsis et omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos li-

6. *Argenti bigati ducenta* ate. vide ad XXII, 52, n. 3.

7. *In pedites singulos dati octingenti aeris*; malim *octogeni* (s. *octoginta*): neque enim credibile est, Marcellum plus largitum a praeda gallica, quam T. Quintium e macedonica, qui ducenos quinquagenos aeris, aut L. Scipionem e syriaca, qui quinos vicenosque denarios (aeraria ratione, quadringenos aeris) viritim distribuerunt; Gron. — *Triplex equiti centurionique*; vide ad X, 46, n. 8.

Cap. XXXVIII. 1. *Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi*, quam, post alias Asiae Minoris, in pr. Ciliciae ac Lyciae urbes, Ptolemaeo eripuerat. Conf. Polyb. XVIII, 32, et Hieron. comm. ad Daniel. cap. 11. — *In antiquam imperii formulam redigere*; vide ad XXVI, 24, n. 5.

2. *Quasi tabe* (ne illa velut pestis regni sui ad plures serperet; conf. ad II, 23, n. 6) ex emend. Gron. recepi. *Quos metuebat* et *quos in Theba* inepte edd. rel. *quod metuebat* coni. Duiat.

3. *Ad Smyrnam obsidendam misit* copias, a seqq.

4. *Spem conabatur facere, brevi, quae peterent*, libertatem, se *habituros*, *sed* tum demum, *quum satis.... appareret*, manifestum esset, se *ab rege impetratam* etc., hanc libertatem non vi et rebellione partam, sed regium munus esse. *Quam peterent* malebat Gronov. — *Per occasionem*; vide ad I, 11, n. 1.

bertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quae respondebant, *Nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis aequo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit; terrestres copias [5] Madytum traiicit, Chersonesi urbem; terrestri navalem exercitum iunxit: et, quia clauserant portas, circumdedit moenia armatis, et iam opera admoventi [6] deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. Quam quum desertam [7] ac stratam prope ruinis invenisset (ceperant autem direptamque incenderant Thraces paucis ante annis), cupido eum restituendi nobilem urbem et loco sitam opportuno cepit. Itaque omni cura simul est aggressus, et tecta murosque restituere, et partim redimere servientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque, partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, et omni modo frequentare [8]. Simul ut Thracum submoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciae est profectus: partem navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendae urbis.

5. *Terrestres copias Madytum traiecit* etc. locum sic e codicis sui vestigiis persanare tentat Goëller. *terrestres copias traiici Abydo in* (istud deleret Kreyssig.) *Chersonesum iussit. Quum ad Madytum, Chersonesi urbem, terrestri navalem exercitum iunxisset* etc. LEM.

6. *Et iam opera admoventi*; f. *sed iam*, Gron. — *Tum incolentes* voces otiosae et inelegantes, in quibus vitium latet; Crev.

7. *Quam quum desertam* etc. conf. cap. 40 extr. Vid. Polyb. XVII, 4; XVIII, 34, et Appian. Syr. 1.

8. *Omni modo frequentare* urbem; vide ad X, 11, n. 3.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda [1] inter Antiochum Ptolemaeumque reges certamina, Selymbriae substitit; et decem legatorum [2] P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentius a Thaso, Lysimachiam petierunt. Eodem et a Selymbria L. Cornelius et ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit. Vt de mandatis statuque praesenti Asiae agi coeptum est, animi exasperati sunt. Romani, omnia acta eius, ex quo tempore e Syria classe solvisset, displicere senatui, non dissimulabant, restituique Ptolemaeo [3] civitates omnes, quae ditionis eius fuissent, aequum censebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas a*

Cap. XXXIX. 1. *L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda* etc. diversus a Cn. Cornelio cap. 35, non idem, quod putabat Appian. Syr. 3, etsi non aliunde notus. Conf. Polyb. XVIII, 32, 33, et Appian. Syr. 2, 3. — *Selymbria* Thraciae opp ad Propontidem; quam rectius Σηλυβρίαν (Σήλυος βρίαν, h. e. Selyis urbem) Thracum lingua dici monent Ptol. III, 11; Strab. VII, 6, 1, pag. 319; et Nicol. Damasc. in Exc. p. 494.

2. *Et decem legatorum* (pro *e decem legatis*, ut apud Polyb. τῶν δέκα) *P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentius a Thaso* etc. ita et Polyb. XVIII, 33. Sed idem cap. 31, et Livius supra cap. 35 pr. dixerant, L. Stertinium discessisse Thasum, P. Villium autem et L. Terentium ad Antiochum regem. Dokerus: « Non invenio, inquit, quomodo hoc expediri possit, nisi putandum est, Villium et Terentium, quum in itinere audissent, Antiochum ex Asia in Chersonesum traiecisse, omisso itinere, quod ad eum ingressi fuerant, Thasum venisse ». Nota Schweigh. ad Polyb. est haec: « Nos vero non tam miramur, quo pacto legati ad Antiochum missi, qui eum in Chersoneso versari ex legatis eius (vid. Polyb. XVIII, 30, 1-4), cognoscere potuerant, *Thaso* in Thraciam advenerint (quandoquidem consentaneum erat, primum cum eo collega, qui ad liberandum Thasum missus est, Thasum, quae prope Thrasiam est, navigasse, et inde porro ad Antiochum profectos); quam quod eodem tempore, quo hi *Selymbriam* in Thraciam venerunt, advenerit etiam *P. Lentulus*, qui in partem oppositam longissimeque hinc remotam, *Bargylia* in Cariam, erat missus, ad Graecos eius regionis a Philippi dominatu liberandos ». Forte serius is lentiusve ceteris iter fecit in Cariam, atque deinde, certior factus de Antiochi profectione in Thraciam, eo properavit.

3. *Restituique Ptolemaeo* etc. conf. Polyb. XVIII, 33; Appian. Syr. 3.

*Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in romanum bellum, intercepisset* [4], *id vero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere. Sed ut in Asiam adventus eius dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quod iam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperto Romanis abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam traiiciat, negaturum.*

XL. Ad ea rex [1], *Satis iam ante videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus romanus faciat. Quod ad Ptolemaeum attineat, cui ademptas civitates querantur, sibi cum Ptolemaeo et amicitiam esse, et id agere se, ut brevi etiam affinitas iungatur* [2]. *Nec ex Philippi quidem* [3] *adversa fortuna spolia ulla*

4. *Per occasionem ..... intercepisset*; vide ad I, 11, n. 1, et III, 72, n. 2. — *Sed ut in Asiam* etc. vide ad II, 38, n. 3. — *A bello aperto Romanis*: immo *cum Romanis*; Gron. — Cod. Bamb. *a bello aperte Romanis indicto abesse*; quod melius est et facilius. Lem.

Cap. XL. 1. *Ad ea rex* etc. conf. Appian. Syr. 3; Polyb. XVIII, 34, et simil. loc. ei. V, 67.

2. *Ut brevi etiam affinitas iungatur*; vid. XXXV, 13.

3. *Nec* (immo *Ne* Drak. et Duk.) *ex Philippi quidem .... aut adversus Romanos in Europam traiecisse. Chersonesum, quae Lysimachi fuerit, quo victo* etc. ita bene lacunam h. l. explet Ruben. ex Polyb. XVIII, 34: neque opus est plura supplere cum aliis; nam reliqua Polybii verba mox expressit Livius. *Seleucus* Nicator, qui post Alexandri M. mortem, victis Antigono et Lysimacho, regnis et illius (Syria et Coelesyria) et huius (Chersoneso Thraciaque) potitus est (vid. Polybius V, 67; XVIII, 34; XXVIII, 17), pater fuit Antiochi Soteris, avus Antiochi Dei, proavus Seleuci Callinici, abavus Seleuci Cerauni et Antiochi M., cuius filii fuere Seleucus Philopator, Antiochus Epiphanes et alii. Conf. Polyb. II, 71; IV, 48; V, 40. Sic Duker. infra ad XXXIV, 58; ubi Crev. monet, *proavum* proprium et recte dici, quia An-

*se petisse; aut adversus Romanos in Europam traiecisse.* ****** *fuerit (quo victo omnia, quae illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint), existimare suae ditionis esse. Occupatis maioribus suis rerum aliarum alia cura* [4], *primo quaedam ex his Ptolemaeum, deinde et Philippum, usurpando aliena possedisse; sicut quaedam ex proxima Thracia, quae indubitate Lysimachi fuerint* [5]. *Ad ea facienda* [6] *in antiquum venisse; et Lysimachiam* [7] *deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis,

tiochus Soter et Antiochus Deus seu Theon fratres fuerint teste Appiano Syr. cap. 65. Hunc Appiani locum etiam ab aliis ita intellectum esse, sed manifeste contrarium docere, ibi iam ostendit Schweigh.

4. *Occupatis maioribus rerum aliarum alia cura:* malim *aliarum aliis* vel *ex aliis cura* (ut VII, 39, *alias ex aliis fingendo moras*); Gron.

5. *Quae indubitate Lysimachi fuerint:* vox *indubitate* suspecta est viris doctis. Conf. Drak. ad h. l. et Ruhnken. ad Vell. II, 60.

6. *Ad ea facienda*, redigenda, *in antiquum* statum, ad veterem eorum conditionem restituendam, *venisse* se. Non bene expressa est haec sententia: minus vero satis facit explicatio Ernesti, cuius nota est: « Manifeste data opera verbum *faciendi* saepe repetitum est in oratione regis, in eaque repetitione sane mira elegantia est agnoscenda. *Antiquum* vero substantive acceptum, ut V, 33 extr. et *pacatum*, *hosticum* etc. subintellecto *loco*, *solo*, *dominio*, *sinu*, *angulo* etc. (cf. VI, 31, n. 3; VIII, 12, n. 11 al.) cum *venisse* coniungitur, ut sensus sit: Romanis inquirentibus et, quid mihi *faciendum* esset, et quid ego in Asia *facerem*, quae iure belli *facta* erant Seleuci, sed postea a maioribus meis neglecta, ad ea *facienda*, nec negligenda, et usurpatoribus eripienda, *in antiquum*, sc. dominium *veni* ». Sic verba *ad ea facienda* male cohaerent cum praecedd.; nam haec ad ea tantum spectant, quae alii fecerunt. *Ad ea redigenda in antiquum ius vel statum* coni. Gron. Sufficeret pro *facienda* substituisse *potiunda* aut *vindicanda*.

7. *Lysimachiam, deletam Thracum impetu;* vide ad XXXII, 33, n. 13, et XXXIII, 38, n. 6. Lysimachia primum, victo Lysimacho, Thraciae rege, occupata a Seleuco Nicatore (vid. Polybius V, 34; XVIII, 34), deinde ab regibus Aegypti (cf. eadem loca), ab Aetolis (Polybius XV, 23; XVII, 3), a Philippo (ibid. et XVIII, 34), a Thracibus (vid. sup. ad c. 38, n. 6), et postremo ab Antiocho M. qui urbem, *deletam Thracum impetu, de integro condidit, ut Seleucus* Philopator *filius eam sedem regni haberet* (conf. inf. XXXIV, 58; XXXV, 15, et Polyb. XVIII, 34; XXI, 12).

rumor sine ullo satis certo auctore [1] allatus de morte Ptolemaei regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus. Nam dissimulabat pars utraque se audisse; et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemaeumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemaeum petebat, ut prius, quam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in Aegyptum; et Antiochus suam fore Aegyptum, si tum occasio esset [2], censebat. Itaque, dimissis Romanis relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigans Ephesum, legatis ad Quintium missis [3], qui ad fidem de societate agerent, oram Asiae legens, pervenit in Lyciam; Patarisque cognito, vivere Ptolemaeum, navigandi quidem in Aegyptum omissum consilium est. Cyprum nihilominus tendens, quum Chelidonium promontorium [4] superasset, paulisper seditione remigum est retentus

Cap. XLI. 1. *Rumor sine ullo satis certo auctore* etc. post *regis* excidisse videtur *effecit*; Gron. aut *fecit* Crev. Conf. Appian. Syr. 4. — Gronovii coniecturam confirmat codex Bamb.

2. *Suam fore Aegyptum, si tum occasio esset*, forte leg. *si eam occasionem non amisisset*, aut *si tum non cessasset* Gron. *si tum occasioni non deesset* coni. Glar. *si tum occasione usus esset* Duk. *si usus occasione esset* Crev. Malim *si non occasioni deesset*, ut XXII, 39 extr. — In cod. Bamb. legitur *si tum occupasset*.

3. *Legatis ad Quintium missis* etc. cf. XXXIV, 25. Pro *ad fidem* Gron. coni. *ibidem*. Sed ubi? Excidisse aliquid in hanc sententiam *ad fidem faciendam, regem nihil adversus Aegyptum tentaturum*, suspicabatur Duk. nam nulla eum re magis fidem facere potuisse Romanis, falsam esse illam suspicionem, quam societatem cum illis ineundo. Forte leg. *data fide* vel *mala fide*, vel *ad speciem*. — Goëller. e MS. suo dat, *ad fidem faciendam nihil novaturum regem*. — *Oram Asiae legens* (vide ad XXI, 51, n. 6) *pervenit in Lyciam, Patarisque cognito, vivere Ptolemaeum, navigandi in Ae. omissum consilium est*; vide ad XXXVI, 31, n. 4. *Cognito*; vide ad I, 41, n. 10. — *Cyprum tendens*; vid. ad lib. IV, cap. 19, n. 1, et lib. X, cap. 37, n. 1.

4. *Chelidonium promontorium* Lyciae ad radices Tauri montis, hodie *Capo Cameroso*, obiectum tribus insulis Chelidoniis vel Chelidoneis; vid. Strab. XIV, p. 666; Mel. I, 15; II, 7; Plin. V, 27 et 31, seu 35.

in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eam ad capita (quae vocant) Sari fluminis [5] foeda tempestas oborta prope cum omni classe demersit. Multae naves eiectae [6]: multae ita haustae mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, ut Cyprum tentaret [7], minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. Ibi subduci navibus iussis [8] (iam enim et hiems instabat), ipse in hiberna Antiochiam processit. In hoc statu regum erant res.

XLII. Romae eo primum anno triumviri epulones facti [1], C. Licinius Lucullus tribunus, qui legem de creandis his tulerat, P. Manlius et P. Porcius Laeca. His triumviris, item ut pontificibus, lege datum togae praetextae habendae ius [2]. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quaestoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam pensionem pecuniae [3] in bellum

5. *Sari fluminis*, quod e Cappadocia in Ciliciam, ibique in mare fluit; vid. Strab. XII, p. 535, 536; Ptol. V, 8; Plin. V, 27 seu 22; VI, 3, et Steph. Conf. Applan. Syr. 4.

6. *Multae naves eiectae*; vid. XXI, 49, n. 3. — Cod. Bamb. dat, *multae fractae, multae naves*; unde Goeller. suspicatur leg. *multae eiectae, multae fractae naves*. Iacobs vero et Kreyssig. *multae fractae, multae eiectae naves*. Eiectae naves dicuntur, quae tempestate auferuntur eo quidem, ubi nondum fuerunt, nec quo tetenderant. Ern. gloss. voc. *eiicere*. Lem.

7. *Vt Cyprum tentaret*; vide ad IX, 35, n. 1.

8. *Subduci navibus iussis*; vide ad VIII, 26, n. 1. — *Iam enim et hiems instabat*: illud *et* recte inserunt ed. Mogunt. et proximae, ut ita haec altera classem subducendi causa detur, quod hiems instaret, quum prima foret, quod maxima navium pars naufragio amissa esset; Drak. — *In hoc statu regum erant res*, Philippi et Antiochi.

Cap. XLII. 1. *Romae eo primum anno triumviri epulones* (vid. XXV, 2, n. 7) *facti*: cur? Vid. Cic. Orat. III, 19. Postea septemviri epulones instituti. Conf. Gell. I, 12.

2. *Togae praetextae habendae ius*; vide ad XXVII, 37, n. 7.

3. *Vltimam pensionem pecuniae* etc. vide ad XXXI, 13, n. 1. — *Quaesto-*

collatae persolvere placuerat privatis. Quaestores ab auguribus pontificibusque, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. Ab sacerdotibus tribuni nequidquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum sublecti, M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui praetor in Hispania decesserat, et L. Valerius [4] in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, prius quam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in eius locum est suffectus. Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule: creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Praetores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Laeca. Aediles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, tritici decies centum millia [5] binis aeris populo diviserunt: id C. Flaminii honoris causa, ipsius patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius

*res ab auguribus* etc. nota Dukeri est: « Cur ab his solis, quum certamen esset cum omnibus sacerdotibus? An dicendum est, ceteros deinde ultro destitisse certamine, augures et pontifices, quod fortassis se iure maiorie sacerdotii immunes esse putarent, pertinacius in eo perseveravisse? Stewech. ad Veget. III, 8, scribit, pontifices, augures, reliquosque sacerdotes tum stipendium dare coactos, quamvis ante non dedissent; et Guther. de vet. iur. Pontif. I, 28, ebëis, ut ab aliis civibus, stipendium extortum esse. Crederem, si docuissent, iis lege immunitatem concessam fuisse. Nam quod Dionys. II, 21, tradit, Romulum sacerdotes negotiorum urbanorum immunes fecisse, id de muneribus personalibus, non patrimonialibus, quae vocant iurisconsulti, accipi nihil vetat. Verba Livii *omnium annorum, per quos non dederant, exactum est*, argumento sunt, eos, quum ante, ut alii cives, dedissent, ab aliquot annis immunitatem usurpasse ». — *Per bellum non contulissent*; vide ad II, 18, n. 1.

4. *L. Valerius* Flaccus *in locum Cethegi* pontifex, de cuius morte vid. XL, 42. Diversus forte a L. Valerio Flacco, quem consulem creatum mox dicit Livius.

5. *Tritici decies centum millia binis aeris populo diviserunt*; vid. XXXI, 50, n. 1, et XLIII, 6, n. 1.

gratiam eius communicaverat cum collega. Ludi romani et apparati magnifice sunt, et ter toti instaurati. Aediles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scribonius [6] Curio, multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt. Tres ex his condemnati sunt; ex eorum mulctaticia pecunia aedem in Insula Fauni [7] fecerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, et epulum fuit ludorum causa.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, *Quum in Hispania tantum glisceret bellum, ut iam consulari et duce et exercitu* [1] *opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem et Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri* [2]. *Vtri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones et quinque millia socium latini nominis et quingentos equites secum portare, et naves longas viginti* [3] *ducere. Alter consul duas legiones scriberet: his Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium* [4] *et Boiorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Praetores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas [5], ut ab tergo Liguribus esset:

6. *C. Scribonius Curio* ex emend. Drak. pro vulg. *C. Scribonius curio maximus*; nam is fuit alius, aut creatus certe a. V. 578, mortuo C. Mamilio Vitulo. Cf. XXVII, 8, et XLI, 21. — *Multos pecuarios ad populi* etc. vid. ad X, 23, n. 11.

7. *Aedem Fauni fecerunt in Insula* Tiberina, inter campum Martium et Ianiculum, de qua vid. II, 5. — *Epulum* Iovis; quae vox forte excidit.

Cap. XLIII. 1. *Consulari et duce et exercitu*; vide supra ad X, 25, n. 9.

2. *Comparare inter se aut sortiri*; vide ad III, 2, n. 1.

3. *Naves ... ducere*; v. XXI, 17, n. 5.

4. *Fractis proximo anno Insubrium* etc. vid. XXXII, 30, 31.

5. *P. Porcius Laeca Pisas*; vide ad II, 40, n. 9. — *Ab tergo Liguribus* Apuanis. Conf. Iac. Gron., et Noris. ad Cenot. Pis. I, 1, p. 8. — *Adiutor*

P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datur. T. Quintio, suspectis non solum Antiocho et Aetolis, sed etiam Nabide Lacedaemoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. In eas si quid supplementi opus esset, consules scribere et mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio praeter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum et ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus; et legio eadem, quae fuerat sub Minucio praetore, data. Et P. Porcio Laecae ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum et quingenti equites ex gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab Vrbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum iussu fecere [1], quod A. Cornelius Mammula praetor voverat de senatus sententia populique iussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. Annis post uno et viginti factum est, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum. qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus iam vulgo hominibus,

*consuli datur*, f. *datus*, ut paulo ante *sortiti*; Duk. — *Duo millia ped.* Cod. Bamb. auget numerum, datque *decem millia ped.* Idque verosimilius videtur Goëllero, propter numerum quingentorum equitum. Lex. — *Ex gallico exercitu*, quem Valerius cos. adversus Gallos ducturus erat; Glar.

CAP. XLIV. 1. *Ver sacrum ... fecere, quod* etc. vide ad XXII, 9. n. 9. Dodwell. de Cyclis, Diss. X, §. 40, 41, erroris arguit Livium. Sed vid. Duker. qui tamen negligentiae accusat Livium, quod *ludos magnos*, a senatu simul decretos, neque h. l. neque XXXIV, 44, factos memoraverit. — *Ex pontificum iussu.* Cod. Bamb. *ex decreto pontificum iussi.* — *Annis post uno et viginti*; tot consulum paria intersunt: unde patet, Livium neutrum annum, quo votum susceptum solutumque est comprehendisse; Drakenb. qui et conf. infra ad librum XLII, cap. 10, n. 5.

quod Hispania movisset, bellum negligi [2], literae a Q. Minucio allatae sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare et Besaside, imperatoribus hispanis, signis collatis prospere pugnasse: duodecim millia hostium caesa; Budarem imperatorem captum; ceteros fusos fugatosque.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat; unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curae, post adventum utique[3] decem legatorum, in Antiochum regem conversae. Hi, expositis prius, quae cum Philippo acta essent, et quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu, in Europam eum traiecisse. Nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta* [4], *Aegypti invadendae, mox bello Graeciam arsuram fuisse. Neque enim ne Aetolos quidem quicturos, quum ingenio inquietam* [5], *tum iratam Romanis gentem. Haerere et aliud in visceribus Graeciae* [6] *ingens malum, Nabin, nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, universae Graeciae futurum tyrannum, avaritia et crudelitate omnes fama celebratos tyrannos aequantem. Cui si Argos, velut arcem Peloponneso impositam, tenere liceat, deportatis in Italiam romanis exercitibus, nequidquam liberatam a Philippo Graeciam fore, pro rege, si nihil* [7] *aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.*

2. *Bellum negligi.* Locus ita apparet in Bamb. MS., *quod quum Hispania movisset, bellum negligerent*, scilicet Ap. Claudius et P. Manlius. Vulgatam Gelenius ait esse veram lectionem; sed, quod notat Goellerus, non indicavit, unde veram quam dicit lectionem sumpserit. Lem. — *Literae a Minucio allatae* etc. vid. VIII, 9, n. 10.

3. *Post adventum utique* (vide ad II, 30, n. 1) *decem legatorum*, de quibus vid. cap. 24, 30, 34, 35, 39.

4. *Ex vaniore rumore orta* etc. vid. cap. 41 pr.

5. *Quum ingenio inquietam* etc. vid. ad XXVI, 25, n. 6.

6. *In visceribus Graeciae* etc. vide ad XXII, 38, n. 4.

7. *Pro rege, si nihil aliud* fit, saltem *longinquo*.

XLV. Haec quum iam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent maiores [1]; quod ad Antiochum attineret, maturanda his, quum rex quacumque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum iam causae satis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quintio; quod ad Nabin Lacedaemonium attineret, faceret, quae e republica censeret esse, permiserunt; eam rem esse rati, quae maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Hannibal et Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversae Hannibali factionis homines principibus romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, *Nuntios literasque ab Hannibale ad Antiochum missas, et ab rege ad eum clam legatos venisse. Vt feras quasdam nunquam mitescere* [2]*; sic immitem, implaca-*

Cap. XLV. 1. *Audirent maiores*, insolenter dictum pro *maiores natu* vel *seniores* Patrum; et in edd. vett. ante Frob. a. 1531 legitur *audirentur*. Hinc bene emend. Iac. Periz. *Haec quum tum ab gravibus auctoribus, tum ... referrent, audirentur, maior res, quod ad Antiochum attineret, maturanda magis, quum rex* etc. Ita sensus est: *maior* quidem *res*, scil. *visa est* (id ex seqq. revocandum), quod ad Antiochum attineret, sed maturanda magis etc. Verbis transpositis et inserta voce *dilato* coni. Gron. *maturanda his* (*quod ad Antiochum attineret, quum rex ..... concessisset, dilato*) *de tyranno* etc. — *Faceret, quae e republica censeret esse, permiserunt*; vide ad XXII, 39, n. 1. *Facere* malebat Gronov. ut XXXIV, 34 extr. et mox (ut et XXXVI, 34) *summam rempublicam pop. rom.* vide ad III, 5, n. 6. Eidem multo rotundior videbatur lectio cod. Mogunt. *eam rem rati maturatam dilatamve non magni m. ad s. r. p. r. esse.* Sed vid. Drak. qui monet, Livii lacteam ubertatem non minus laudari, quam concisam rotunditatem, et vocem *tum* ab omnibus fere edd. antt. et MS. additam esse, Livium vero *non tam magni momenti* dixisse pro, non admodum, non valde magni momenti.

2. *Vt feras quasdam nunquam mitescere*, pro *ut ferae mitescant.* — In cod. Bamb. legitur *nulla mitescere arte*, quod elegantius dicitur, quam *nunquam*. Lem. — *Marcescere otio situque*, inertia, segnitie, *civitatem*; vide ad XXIII, 45, n. 1, et ad Sil. VIII, 20. — *Et inertia operis*: verba vix latina (etsi *inertia laboris* dicta sit

*bilem eius viri animum esse. Marcescere otio situque civitatem, queri eum, et inertia operis; nec sine armorum sonitu excitari posse.* Haec probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti[3] facto multorum potentium animos.

XLVI. Iudicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur; eo maxime [1], quod iidem perpetui iudices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat: qui unum eius ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno[2] (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) praetor factus Hannibal vocare ad se quaestorem. Is rem pro nihilo habuit [3]; nam et adversae factionis erat, et, quia ex quaestura in iudices, potentissimum ordinem, referebantur, iam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem ad prehendendum quaestorem misit; subductumque in concionem [4], non ipsum magis, quam

Cic. pro Q. Roscio, cap. 8), et forte inepta τοῦ *situque* glossa. Ingeniose tamen pro *operis* tum *sopiri* coni. Ruben., tum *torpere* Bauer. qui hoc prope aptius muoel esse voci *inertiae*, sicut illud sequenti verbo *excitari*. — *Sopiri* legitur in codice Bamb. quem locum pro virili parte restituere et illustrare conatur Kreyssig. in epistola ad Goëllerum. Lem.

3. *Recenti facto*, quod mox memorator cap. 46.

Cap. XLVI. 1. *Eo maxime*; vide ad I, 11, n. 6. — *Qui unum eius ordinis* adversum sibi, *idem* etc. — Goëller. e codice suo dat, *qui unum eius ordinis offendisset*; quae ultima vox in editis nusquam apparet. Lem.

2. *Horum in tam impotenti regno*; vide ad III, 36, n. 2. — *Non civiliter opibus utebantur*; vide ad VII, 5, n. 2. — *Praetor factus Hannibal*, ut *praetor* epit. 50; *consul* apud Iustin. XXXI, 2, §. 6; et *rex* apud Nep. Hann. 7 (ubi cf. *Tzschucke*) pro sufete. Conf. ad VI, 42, n. 7, et XXVIII, cap. 27, not. 3.

3. *Is rem pro nihilo habuit* edidi ex emend. Periz. pro vulg. *Idem p. n. h.* Minus placebit Gronovianum *Ille is*. — *Ex quaestura in iudices referebantur*, egebantur, scilicet homines, hoc est, quaestores.

4. *Subductumque in concionem*, quia in loco forsan superiore statutus est; nisi leg *productumque*; Grev. — *Prae*

ordinem iudicum, prae quorum superbia atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusavit: et, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, *Vt in singulos annos iudices legerentur, ne quis biennium*[5] *continuum iudex esset.* Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnae partis principum offendebat animos. Adiecit aliud, quod, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur[6], partim praedae ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant: quin et pecunia, quae in stipendium Romanis suo quoque anno[7] penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Hannibal postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii reipublicae usus[1] consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis[2] exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rempublicam fore ad vectigal praestandum Romanis, pronuntiavit in concione, et

*quorum superbia*, propter q. superbiam; sed vox *prae* abeat ab edd. vett. ante Frob. a. 1531, neque necessaria videtur; Drak.

5. *Ne quis biennium* etc. forte *neve* vel *neu;* Duk. et Bauer. Ille etiam mox malebat *offenderat.*

6. *Vectigalia publica negligentia dilabebantur* etc. vide ad VII, 20, n. 3, et cf. Nep. Hann. 7. — *Divisui fuere;* vide supra ad librum I, cap. 54, n. 6.

7. *Suo quoque anno*, lego *quaeque;* Gron. Conf. ad III, 22, n. 5.

Cap. XLVII. 1. *Ordinarii reip. usus*, perpetuae, annuae, solemnes eius necessitates — *Quantum peculatus averteret;* vide ad I, 7, n. 6. *Peculatus* furtum seu interceptio pecuniae, in primis publicae vel sacrae; qui mox *publicus peculatus* dicitur. Conf. Gron. Obss. IV, 5.

2. *Omnibus residuis pecuniis*, nondum solutis et in tabulas relatis, vel datis ex aerario magistratibus, ut in usum publicum consumerentur, ab his autem oppressis et in rem suam conversis.

praestitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos causam odii quaerentes, instigabant. Itaque, diu repugnante Scipione Africano [3], quia parum ex populi romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Hannibalis, et factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent ac nomen deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi [4], C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. Qui quum venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis, quaerentibus causam adventus dici iusserunt, venisse ad controversias, quae cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. Id

3. *Scipione Africano, quia parum* etc. forte *qui parum*; Crev. — *Subscribere odiis accusationibusque Hannibalis*, adiuvare adversarios accusatoresque Hann. (vide ad X, 22, n. 4), et inhonestas horum partes simul agere: ad cuius rei indignitatem adumbrandam pertinent etiam verba *velut accusatores calumniam in eum iurare* (h. e. iusiurandum de calumnia, se non calumniae vel rei vexandi causa eum accusasse; de quo vide ad Tacit. Ann. XIV, 41, n. 4; Sigon. de Iudic. II, 10; Ernesti clav. Cic.), *ac nomen eius deferre*; vide ad IX, 26, n. 5. « Illud elegantissime dictum, quum proprie, quia *primo* loco et praecipui Hannibalem alii accusabant domi, ut iam subscriptores seu *secundarii* actores fierent Romani, tum contemptim, quasi famulaturi essent Poenis Hannibali inimicis, et velut in iure, ad tribunal, prodituri accusatores. Nil opus legere cum Gron. *accusatorum Hannibalis* vel *accusantium Hannibalem*. Quis enim haec mutasset? Non idem certe sunt *odia* et *accusationes* »; Bauer. *Accusationes Hannibalis* passive dici, quae ei intenderentur, monet Drak. — *Factionibus C. inserere publicam auctoritatem*; vide ad VI, 38, n. 4. — *Nec satis habere bello vicisse H., nisi iurarent* etc. vide ad VI, 14, n. 10.

4. *Legati tres missi* etc. cf. Iustin. XXXI, 2, qui non nisi unum eumque *Cn. Servilium* nominat.

creditum vulgo. Hannibalem unum se peti ab Romanis non fallebat, et ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret [5]. Itaque cedere tempori et fortunae statuit, et, praeparatis iam omnibus ante ad fugam, obversatus eo die in foro [6] avertendae suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Quum equi, quo in loco iussi erant [1], praesto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollam et Thapsum ad suam turrim pervenit: ibi

5. *Ita pacem C. datam esse, ut ..... maneret*; vide ad I, 17, n. 5.

6. *Obversatus eo die in foro*; vide ad XXIV, 23, n. 2. Conf. Iustin. l. l. et Nep. Hann. 7. — *Vestitu forensi*, quo in *foro* usus erat, et quo summi magistratus ibi solent uti. *Vestes forenses* Romanis dicebantur quibus, vel *in foro* vel *foras* uti solebant, togae: iisque opponuntur *domesticae* tunicae; v. c. apud Suet. Aug. 73, ut forensis exercitatio domesticae in praef. Colum. lib. XII.

Cap. XLVIII. 1. *Quo in loco iussi erant* ex ed. Vascos. In Mog. *quo in loco fuerunt*; in Frob. a. 1535 *fuerant*. — *Nocte via cita regionem quandam agri Vocani* prorsus ignoti. *Voloni* coni. Doniat. et *Vaccani* Drak. *Vol* locus in Africa propria non procul Tunete apud Polyb. IV, 3. *Vacca* opp. inter Carthaginem turrimque Hannibalis situm, sed forte longius a Carthagine remotum, quam ut vespera inde profectus proxima nocte eius agrum transgrederetur. Conf. Hirt. Bell. Afr. cap. 74. *Via cita* ex edd. Frob. a. 1531, *visa cita* Mog. *vi acto* Ald. « *Via cita* quid est? *Itinere cito* feram. Poëticum certe illud est, aut leg. *occulta*, aut *recta*; » Bauer. Possis et suspicari *nocte illa cito regionem* etc. — Cod. Bamb. locum sic exhibet: *nocte Byzacium, ito regionem quandam agri vocant.* Pro voc. *agri*, quae displicet Kreyssig. legi vult *Afri*. De Byzacio vid. Polyb. XII, 1, §. 515, ibique interpretes; adi quoque Casaub. ad Strabon II, pag. 193, et Schweigh. ad Polyb. III, 23, §. 2. Lem. — *Inter Achollam* (al. *Acollam, Acyllam, Acillam, Ancillam*) *et Thapsum ad suam turrim*, a se denominatam, ad Turrim Hannibalis. Conf. Iustin. XXXI, 2, et Plin. II, 71. *Turris*, ut gr. πύργος, est arx, castellum, palatium, amplum magnificumque aedificium, prospectus causa altius exstructum in vineis, villis, hortis, ut turris Timonis (vid. Pausan. I, 30, et Luciani Timon) et Maecenatiana; vid. Duker. ad h. l. Ernesti ad Suetonium, Ner. 38; Schleusneri Lex. in Nov. Test. voc. πύργος, Broukh. et Heyn. ad Tibull. I, 7, 8 seu 19. *Acholla* opp. vicinum Thapso Syrtique minori; vid. Strab. XVI, 834; Schweigh. ad Appian. B. Pun. 94; Steph. et Ptolem.

eum parata instructaque remigio excepit navis. Ita Africa Hannibal excessit, saepius patriae, quam suorum [2] eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam traiecit: ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus; percunctantibus legatum se Tyrum dici iussit. Veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nuntiaret, se Cercinae visum, sacrificio apparari iusso, magistros navium mercatoresque invitari iussit, et vela cum antennis ex navibus corrogari [3], ut umbra (etenim media aestas forte erat) coenantibus in litore fieret. Quantum res et tempus patiebantur, apparatae celebrataeque eius diei epulae sunt, multoque vino in serum noctis convivium productum [4]. Hannibal, quam primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. Ceteri sopiti, quum postero die tandem ex somno pleni crapulae surrexissent, id quod serum erat [5], aliquot horas remis in naves col-

2. *Suorum eventus:* leg. *suos* cum Gron. aut *suarum rerum* cum Bauero, aut *suorum eventuum miseratus* seu *miseritus* cum Drak. — Cod. Bamb. habet, *quam suum eventum miseratus. Eodem die* etc. Ceterum *suorum*, id est, propinquorum suorum, quos reliquerat, defendit Doëring. Lem.

3. *Vela cum antennis ex navibus corrogari*, colligi, peti, ut, iis super coenantes expansis, *umbra* etc. sed revera, ut *aptandis armamentis absumerent* aliquantum temporis. Conf. seqq. *ex navibus* recte legi in edd. vett. ante postremum Gruteri, quae operarum errore, in edd. seqq. propagato, *et navibus* reposuerit, verboque *corrogare* usum esse Livium et XXXIX, 12; XLIII, 9, ac Cic. orat. in Aut. III, 8, et ad Herenn. IV, 51, monet Drak. *et malis collocari* coni. Gron.

4. *In serum noctis convivium productum*; vide supra ad librum II, cap. 61, n. 6.

5. *Id quod serum erat*, immo *id quod quaesitum*; Gron. Non male; sed et vulgatum servari potest, ut indicetur, sero demum et multa iam luce surrexisse eos, quia convivium multo vino in serum noctis productum fuerat; Drak. Idem mox *velis* coni. pro *remis*, et deinde *Carthagine ut multitudinis ..... et non comparere* etc. certe pro *et ut* solum *ut* legitur in edd. ante Ald. — *Domum II. frequentare*, celebrare, implere, frequentem reddere, non simpl. visere; Bauer. — *Fo-*

locandis et aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine et multitudinis assuetae domum Hannibalis frequentare concursus ad vestibulum aedium est factus; et, ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quaerentium, et alii fugam conscisse (id quod erat), alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinae eum, tandem allatum est.

XLIX. Romani legati quum in senatu exposuissent, *Compertum Patribus romanis esse, et Philippum regem ante, ab Hannibale maxime accensum, bellum populo romano fecisse, et nunc literas nuntiosque ab eo ad Antiochum regem profectos; haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum concisset; ne his debere impune esse* [1], *si satisfacere Carthaginienses populo romano vellent, nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse:* Carthaginienses responderunt, quidquid aequum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit; exceptusque a conditoribus Carthaginis [2], ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antio-

*ventium et factinnibus* edd. ante Ald. *plena* vel *distracta* post *et* excidisse, putabat Crev.

Cap. XLIX. 1. *Ne his debere impune esse*: hoc *ne* pro *ne quidem* dictum credebat Drak. ut XLIV, 36 (cf. ad XXXI, 22, n. 4; Duk. ad Flor. II, 8, n. 12; et III, 17, n. 2; Burman. ad Sueton. Aug. 35; Bentl. ad Hor. Sat. II, 3, 262), et seq. *si* pro *etsi* (vide ad V, 51, n. 1). Ita vero difficultas h. l. non tollitur. Coniiciebam olim *nec his*, vel, quod aliis etiam in mentem venit, *nec id*. At ita non cohaerent proxima, nisi pro *si vellent* scripseris *nisi possent*, saltem *nisi* pro *si*. Praestiterit: *sed his* aut *sed id debere impune esse, si satisfacere C. p. r. vellent*; quod *vellent* ita humanius dictum quam *possent*. Sustuli autem maiorem distinct. post *concisset* et *factum esse*. — *Si satisfacere*, probare ..... *vellent, nihil ..... factum esse*; vide ad XXIV, 47, n. 3.

2. *A conditoribus Carthaginis*, Tyriis; vide ad Sil. I, 21 seq et Heyn. Exc. I ad Virg. Aen. IV.

chiam navigat. Ibi profectum iam regem quum audisset, filium eius solemne ludorum ad Daphnen [3] celebrantem convenit; et, comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consequutus [4], fluctuantem adhuc animo incertumque de romano bello; sed haud parvum momentum animo eius ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati ab societate romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum et Leucadem, et quasdam alias civitates ex primo foedere petentes, senatus ad Quintium reiecit [5].

3. *Filium eius solemne ludorum celebrantem ad Daphnen*, vicum ad Orontem fl. XL stadiis ab *Antiochia* distantem, de quo vid. Strab. XVI, 749 seq. et Hard. ad Plin. V, 21 seu 18. *Convenit*, *et* ex coniect. Iac. Gron., quae et mihi in mentem venit, reposui pro vulg. *convenisset*; quod tamen et servari potest, si ante *filium* cum aliis inserueris copulam *et*, quae post *audisset* facile excidere potuit.

4. *Ephesi reg. est consequutus* etc. conf. Appian. Syr. 4, qui primum congressum in annum praecedentem reiicit.

5. *Ad Quintium reiecit*, forte *reiecisset* vel *reiecerat*; Bauer. Conf. ad II, 22, n. 4.

# T. LIVII PATAVINI

# HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

## LIBER TRIGESIMVS QVARTVS

### BREVIARIVM

Cap. I; Lex Oppia de cultu mulierum, a C. Oppio tribuno plebis in medio punici belli ardore lata, Romae magnas hominum turbas, nobilium praecipue mulierumque, concitat. — II-IV; Pro ea disserit M. Porcius Cato consul; — V-VII: contra illam L. Valerius tribunus plebis. — VIII; Remissa ab tribunis intercessione anno vigesimo post abrogatur, quam lata est. Cato cum XXV navibus longis traiicit in Hispaniam. — IX; Benigne accipitur a Graecis, alteram Emporiarum partem incolentibus, et inde profectus agros hostium urit vastatque. — X; M. Helvius et Q. Minucius ex Hispania triumphant. — XI; Bilistages, regulus Ilergetum, praesidia castellorum suorum petit a Catone. — XII; Is, ne nimis minuat vires suas, sociis spem pro re ostendit. — XIII; Mox suorum hostium animos experitur praedationibus, et milites adhortatus pronuntiat, se nocte eos ad hostium castra ducturum. — XIV-XV; In proelio ancipiti caedit hostes castrisque exsuit; — XVI; quo die tria fecisse laudabilia putatur. Non ita multo post perdomatur omnis cis Iberum Hispania, et captivi Romani sociorumque donum consuli a Barbaris reducuntur. — XVII; Interim P. Manlius praetor imbelles fundit Turdetanos. Cato autem omnibus cis Iberum Hispanis, ne Bergistanorum exemplo rebellare possint, arma adimit. Quod quum adeo aegre paterentur, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent, muros omnium diruit eosque in deditionem compellit. — XVIII; Quae res difficillima sane (nam Hispani non, ut olim, taedio imperii Poenorum ad Romanos deficiebant, sed ex

usurpata libertate in servitutem velut asserendi erant), non nisi a tali imperatore, qualis ille fuit, perfici potuisset. — — XIX; Celtiberi, mercede exciti a Turdetanis, quoniam difficilius bellum faciunt Manlio, consul eo legiones ducit; sed, ubi Celtiberos neque ad defectionem movere, neque elicere ad pugnam potest, relicto omni fere exercitu in castris praetoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum regreditur. — XX-XXI; Cum tam exigua manu sociorumque auxiliis Lacetanos, Vergestanos aliosque populos subigit; et, provincia pacata, ex ferrariis argentariisque magna instituit vectigalia. — XXII; Eadem aestate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia vincit Boios. Quintius autem Flaminius, hibernis in Graecia actis, lectoque senatusconsulto, quo bellum adversus Nabin Lacedaemoniorum tyrannum decretum erat, socios, Corinthum evocatos, de re ad ipsos potissimum pertinente et communi hiuc animo consilioque gerenda consulit. — XXIII; Legatus ibi Atheniensium, laudatis Romanorum in Graeciam meritis, offert auxilium: sed Alexander, princeps Aetolorum, insimulat fraudis Romanos, quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem, Acrocorinthum et Demetriadem praesidiis teneant, et causam remanendi in Graecia faciant Nabin; quem aut sponte, aut coactum vi et armis Aetolorum praesidium Argis deductorum pollicetur. — XXIV; Hanc vaniloquentiam Aristaenus praetor Achaeorum ceterique legati increpant, et omnes decernunt bellum. — XXV; Tum Quintius copias, sociorum viribus auctas, ab Elatia ducit Argos; ubi Pythagoras, gener idem tyranni et uxoris eius frater, validis omnia firmat praesidiis, et seditionem, a Damocle Argivo motam, opprimit. — XXVI; Dux Romanorum castra propius urbi admovet; sed mox, Aristaeno auctore, ipsum Nabin Lacedaemonemque petere constituit, et in castra ad Caryas posita recipit Philippi, Thessalorum aliorumque sociorum auxilia, et permultos ipsorum quoque Lacedaemoniorum exsules; quorum princeps est Agesipolis, infans regno expulsus ab Lycurgo tyranno. — XXVII; Interea Nabis urbem communit, et caede suspectorum principum iuventutis atque Ilotarum omnes ab conatu novorum consiliorum absterret. — XXVIII; Quintius ad Eurotam pervenit amnem, et mercenarios hostium milites bis in fugam vertit. — XXIX; Eodem fere tempore L. Quintius, frater eius, Gythium cepit, a Gorgopa fortiter defensum; et Pythagoras quidem auxilia Lacedaemonem adducit: — XXX;

sed Nabis, non terra modo cinctus hostibus, sed, Gythio tradito, a mari quoque toto interclusus, colloquium ab imperatore rom. petit et impetrat. — XXXI; Ipse prior loquitur; — XXXII; tum Quintius, et graviter quidem, ut cum tyranno et hoste. — XXXIII; Postero die Nabis pollicetur, cessurum se Argis, et captivos perfugasque redditurum: quo facto Quintius consilium habet sociorum. Maximae partis sententia est, perseverandum in bello esse tollendumque tyrannum: ille ad pacem inclinatior propter diuturnitatem obsidionis, infidam cum Antiocho pacem, tacitamque curam, ne confecti belli gloria successori tradenda sit. — XXXIV; Socios quoque, simulando se transire in eorum sententiam iubendoque iam nunc machinas, commeatus aliaque necessaria in hiemem et lentam obsidionem expedire, omnes in assensum consilii sui traducit. — XXXV; Inde conscribit conditiones, in quas pax fiat. — XXXVI; Earum vix ulla placet neque tyranno, neque Lacedaemoniis. — XXXVII; Multitudo convocata prope una voce, nihil respondere bellumque geri, iubet; et proelia iterum, non levia tantum, sed prope iusta, committuntur. — XXXVIII; Tum Romani urbem undique tanta vi oppugnant, ut Nabis inops consilii et vix mentis compos esset. — XXXIX; Lacedaemonii iam superiora petere loca coguntur, et Pythagoras solus urbem rapi prohibet, succendi aedificia muro proxima iubens. — XL; Idem mox orator ad Quintium mittitur, et tyranno pax datur iisdem, quas repudiaverat, conditionibus. Paulo ante Argivi, duce Archippo quodam, iam ipsi expulerant praesidium, cui Timocrates Pellenensis praefuerat. — XLI; Argivorum libertas ipso Nemeorum die promulgatur voce praeconis: sed Lacedaemonem tyranno relinqui aegre ferunt Achaei; eamque rem Aetoli in omnibus conciliis lacerant. — XLII; Ob res a Quintio et Catone gestas supplicatio decernitur a senatu; et consules (P. Cornelius Scipio Africanus II et Ti. Sempronius Longus) praetoresque creantur. Iam ante hoc anno Ferentinates et alii frustra novum tentaverant ius, ut coloni essent cives romani. — XLIII; Pax, Nabidi a Quintio data, a senatu rom. confirmatur. Praetores sortiuntur provincias, senatuique placet, exercitus Quintii et Porcii Catonis dimitti, consulibusque ambobus Italiam provinciam esse. — XLIV; Ver sacrum ludique votivi de integro facti. Mitis censura Sex. Aelii Paeti et C. Cornelii Cethegi. Iidem aedilibus curulibus imperant, ut in

ludis romanis loca senatoria secernant a populo. Q. Pleminius, ut e carcere effugiat, comparat homines, qui pluribus simul locis Vrbis nocte incendia faciant, sed, re palam facta, necatur. — XLV; Coloniae deducuntur, et procurantur prodigia. — XLVI; M. Porcius Cato ex Hispania triumphat. In Gallia L. Valerius Flaccus proc. Insubres et Boios, Dorulaco duce Padum transgressos, vincit; et Ti. Sempronius consul cum Boiorige, Boiorum duce, in angustiis pugnat. — XLVII; Varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria est. — XLVIII; Consul Placentiam ducit legiones. T. Quintius Elatiae biemem iure dicundo mutandisque Philippi institutis consumit, et veris initio venit Corinthum. — XLIX; Ibi in conventu sociorum indicat iis, Demetriadis, Chalcidis et Acrocorinthi praesidia propediem cum omni exercitu rom. in Italiam deportatorum iri, simulque illos hortatur, ut libertate, a Romanis reddita, modice utantur et concordiae consulant. — L; Simul idem petit ab iis et impetrat, ut cives romani, ab Hannibale capti ipsisque venumdati, servitute liberentur. Tum per Thessaliam atque Epirum duci exercitum iubet; — LI; et ipse in Euboea et Thessalia civitates non modo liberat, sed in meliorem quoque redigit formam. — LII; Ab Orico copias omnes Brundisium transportat, et per totam Italiam atque in Vrbem triumphans invehitur. — LIII; Duae deducuntur coloniae, in Bruttios et Thurinum agrum, aedesque dedicantur Iunonis Sospitae, Fauni, Fortunae Primigeniae et Iovis in Insula. — LIV; Consules (L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus) praetoresque creantur: et Megalesia aediles curules primi faciunt. Hos ludos primum senatus a populo secretus spectat; quod praebet sermones, sicut omnis novitas solet. — LV; Crebri terrae motus et feriae ob eos indictae. Provinciae consulum praetorumque. — LVI; Propter Ligurum rebellionem sociis imperantur milites, et tumultum esse decernit senatus. — LVII; T. Quintius postulat, ut acta sua confirmentur: et in senatu audiuntur legati Antiochi; quorum princeps, Menippus, haud aequum censet, regi a Romanis leges dici. — LVIII; Ei respondet Quintius. — LIX; Altercationibus factis integra differtur res, et legati ad regem remittuntur. — LX; Quibus vix profectis legati Poenorum adferunt, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale auctore et ministro. — LXI; Is Aristonem quendam Tyrium ad sollicitandos popularium animos Carthaginem, et, publicato

crimine, Poeni legatos Romam miserant, qui rem ad senatum deferrent, et simul de iniuriis Masinissae quererentur. — LXII; Legationes et Carthaginiensium et Masinissae altercantur in senatu rom., et ab eo in Africam mittuntur, qui inter illos in re praesenti disceptent. Hi suspensa relinquunt omnia; etsi unus eorum P. Scipio Africanus, solus litem nutu dirimere potuisset.

I. Inter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas intercessit res parva dictu, sed quae studiis in magnum certamen excesserit [1]. M. Fundanius et L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda [2]. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore punici belli, *Ne qua mulier plus semunciam auri haberet* [3]; *neu vestimento*

Cap. I. 1. *In magnum certamen excesserit*; vide ad III, 41, n. 6.

2. *De Oppia lege abroganda*; vide ad IV, 58, n. 10, et X, 33, n. 5. Cf. Valer. Maxim. IX, 1, 3; Tac. Ann. III, 33, 34; et Io. Gul. Hoffmanni Diss. de lege Oppia, Frf ad Viadr. 1736. Ceterum haec lex et certamen de ea ortum (cap. 1–8) docet, quantopere iam mores huius aevi declinaverint a prisca simplicitate. Eodem spectant leges sumptuariae his temporibus latae, Metella a. V. 534 (vid. Plin. XXXV, 17), Orchia a. 573 (vid. Macrob. Sat. II, 13), et aliae; vid. Gell. II, 24.

3. *Ne aliqua mulier plus* quam *semunciam auri haberet*, al. *plus semuncia*. Conf. XXVI, 36. — *Neu vestimento versicolori uteretur*, quod *purpureum* dicitur cap. 7 (adeoque fuco tinctum seu infectum); sed *varii coloris* Valer. l. l. Nota Dukeri est: «Hoc esse gr. ἀνθινὸν ἱμάτιον, varium, i. e. varios colores simul intextos habens, monet Salmas. ad Vopisc. Aurel. c. 46; conf. Terent. Eun. IV, 4, 16, atque Casaub. ad Athen. VII, 6, ubi scribit, versicolores vestes olim luxuriosis et impudicis proprias fuisse, atque ideo lege Oppia vetitas. Sane apud Graecos quosdam non nisi meretrices, ἀνθινὰ gestasse, ex Athen. XII, 4; Suida in v. Ἑταιρῶν et Ζάλευκος, aliisque ostendit Petit. leg. Att. VI, 5, p. 476. Sed Oppio haec videtur causa fuisse mulieribus hac veste interdicendi, ne mulieres in miseria et inopia civitatis, per quam omnium privatorum pecuniae in usum publicum, quod Valerius c. 6 dicit, vertendae erant, pecuniam in vestes, quae aliis pretiosiores erant, effunderent. Nam si Romani omnino versicoloria honestis feminis non convenire existimassent, nec matronae sibi usum eorum reddi petiissent, nec tribunos pl. adiutores ad eum recu-

*versicolori uteretur; neu iuncto vehiculo* [4] *in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur.* M. et P. Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronae nulla nec autoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant; omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum [5] orantes, ut, florente republica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur haec frequentia mulierum in dies: nam etiam ex oppidis conciliabulisque [6] conveniebant. Iam et consules praetoresque et alios magistratus adire et rogare audebant. Ceterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem [7] habebant, qui pro lege, quae abrogabatur [8], ita disseruit:

perandum oactae fuissent, nec Cato hoc argumento ad impugnandam legem, qua Oppia abrogabatur, uti neglexisset. »

4. *Neu iuncto* equis *vehiculo* (ut XLII, 65; conf. Gron. diatr. Stat. cap. 9) *in urbe oppidove, aut propius inde* quam *mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur*; vide ad V, 25, n. 6. — *M. et P. Iunii Bruti*, ut apud Cic. Verr. I, 50. Pro *P.* Duk. coni. *D.* quod illud praenomen a gente Iunia alienum videatur.

5. *Viros descendentes ad forum*; vide ad II, 54, n. 13.

6. *Ex oppidis conciliabulisque*; v. ad XXV, 5, n. 3.

7. *Minime exorabilem alterum utique* (vide ad II, 30, n. 1) *consulem M. Porcium Catonem*, virum et eloquentissimum et luxui moribusque graecis et asiaticis inimicissimum, notissimumque severitate et morum et censurae, qui priscam simplicitatem in omnibus et in eo etiam servabat, ut intonsus esset, atque hirsutus: unde *priscus* et *censorius* dicebatur. Conf. cap. 4 seq. 18; XXXVIII, 54; XXXIX, 40 seq. Plut. Cat.

8. *Pro lege, quae abrogabatur*, abroganda censebatur; quae ut abrogaretur, multi suadebant; vide ad III, 21, n. 3.

II. » Si in sua quisque nostrum matre [1] familiae, » Quirites, ius et maiestatem viri retinere instituisset, » minus cum universis feminis negotii haberemus. » Nunc domi victa libertas nostra impotentia mulie- » bri, hic quoque in foro obteritur et calcatur; et, » quia singulas sustinere non potuimus, universas » horremus. Equidem fabulam et fictam rem ducebam » esse, virorum omne genus in aliqua insula coniu- » ratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo » genere non summum periculum est, si coetus et » concilia et secretas consultationes esse sinas. Atque » ego vix statuere apud animum meum possum, utrum » peior ipsa res, an peiore exemplo agatur. Quorum » alterum ad nos consules reliquosque magistratus, » alterum ad vos, Quirites, magis pertineret; nam » utrum e republica sit, necne, id quod ad vos fer- » tur, vestra existimatio est [2], qui in suffragium ituri » estis. Haec consternatio muliebris [3], sive sua sponte,

Cap. II. 1. *Matre familiae.* Quaedam editt. *familias*; sed rectius tam *mater familiae* quam *paterfamiliae* dici copiose ad hunc locum docuerunt Gron. et Drak. quibus plana assentitur el. Doëring. Lem. — *Retinere instituisset*, voluisset, studuisset, curasset, e gr. ἐπιτηδεύειν; Bauer. — *Impotentia muliebri*, mulierum insolentia, immoderata cupiditate, luxuria et dominandi cupidine (vide ad III, 36, n. 2), *libertas nostra*, virorum, *obteritur et calcatur*: vide ad XXIII, 43, n. 6, et conf. mox n. 4, *fabulam ducebam esse* (quod *esse* forte del., quia mox repetitur), *virorum omne genus in aliqua insula*, Lemno, *coniuratione muliebri ab stirpe sublatum esse*; v. Val. Flacc. II, 82-331; Apoll. I, 609, ibique Schol. Hygin. fab. XV, 254, atque Apollodor. I, 9, 17, ubi conf. Heyn. — *Ab nullo genere non*, ab omni sexu, non modo virili, sed etiam muliebri; Drak. qui et post *non* delevit importunum *aeque*. Baueri nota est: « Si verba *ab nullo aeque genere* suppleri desiderant *atque a mulieribus*; profecto *non* redundat. Alioquin intelligi potest; ab nullo genere hominum omnino, ergo et a muliebri. Sed illud aptius. Forte et in *non* corruptum latet voc. *hominum.* » Vt verba praecedd. melius cum his cohaereant, legendum videtur: *Sed ab nullo utique genere non summum periculum est* etc.

2. *Nam utrum e republica sit* (vid. ad I, 27, n. 5) *id*, *quod* (lex, quae) *ad vos fertur*, *vestra existimatio est*; vide ad IV, 15, n. 1.

3. *Haec consternatio muliebris*; vide ad II, 47, n. 3, et XXVIII, 25, n. 3.

» sive auctoribus vobis, M. Fundani et Valeri, facta » est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, » nescio vobis, tribuni, an consulibus, magis sit de- » formis: vobis, si feminas ad concitandas tribunicias » seditiones iam adduxistis; nobis, si, ut plebis quon- » dam, sic nunc mulierum secessione [4] leges acci- » piendae sunt. Equidem non sine rubore quodam » paullo ante per medium agmen mulierum in forum » perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis » maiestatis et pudoris, quam universarum, tenuisset, » ne compellatae a consule [5] viderentur, dixissem: » Qui hic mos est in publicum procurrendi, et ob- » sidendi vias, et viros alienos appellandi [6]? Istud » ipsum, suos quaeque, domi rogare non potuistis? » An blandiores in publico, quam in privato, et alie- » nis, quam vestris, estis? quamquam ne domi qui- » dem vos, si sui iuris finibus matronas contineret » pudor, quae leges hic rogarentur abrogarenturve, » curare decuit. Maiores nostri, nullam, ne privatam » quidem, rem agere feminas sine auctore [7], voluc-

— *Pertinens:* Gron. malebat *pertinet, nescio vobis....magis deformis*; Duk. et Drak. *pertinet et.* Mox pro otioso *iam* Bauer. coni. *huc*; sed eo deleto Duk. *muliebres seditiones* (ut cap. 3 et 7) *adduxisti.*

4. *Ut pleb. quondam secessione* (vid. II, 32 sq. et III, 50 sq.), *sic nunc mulierum secessione:* et haec et alia esse verba magna et invidiosa, *quae rei augendae causa conquiruntur ab oratore non solum gravi, sed interdum etiam truci*, monuit iam Valerius iof. cap. 5 et 7 extr. — *Maiestatis matronarum*, de qua vid. Casaub. ad Trebell. Poll. Gallien. 14.

5. *Compellatae a consule;* vide ad XXII, 12, 12, n. 12. — *Qui mos;* v. ad VI, 32, n. 3.

6. *Viros alienos appellandi;* vide ad II, 27, n. 2, et XXIV, 5, n. 6. — *An blandiores in publico, quam in privato* (vide ad II, 24, n. 6) et in *alienis, quam vestris*, viris, *estis*, pro *alienos* et *vestros* (vide ad II, 54, n. 2); vel *in* est pro *qua*, apud, si cum alienis res est; Bauer.

7. *Maiores nostri nullam, ne privatam quidem, rem voluerunt agere feminas sine auctore*, tutore (curatore, rem acturo, ratam facturo, periculum praestituro; Bauer.), ut apud Cic. Caecin. 25, et parentibus, viris cognatisque; unde mox *in manu* (vide ad V, 20, n. 1) *parentum* etc. vid. XXXIX, 19, n. 4. Super h. l. multa disputavit Otto in diss. de perpet. fem. tut. et in praefat. tom IV, Thes.

» runt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. » Nos (si diis placet) iam etiam rempublicam capes- » sere eas patimur, et foro prope et concionibus et » comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias » et compita faciunt, quam rogationes tribunorum » plebis suadent, aliae legem abrogandam censent? » Date frenos impotenti naturae et indomito [8] ani- » mali, et sperate, ipsas modum licentiae facturas, » nisi vos feceritis. Minimum hoc eorum est, quae » iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus » iniuncta patiuntur. Omnium rerum libertatem, » immo licentiam (si vera dicere volumus), deside- » rant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non ten- » tabunt?

III. » Recensete omnia muliebria iura [1], quibus » licentiam earum alligaverint maiores nostri, per » quaeque subiecerint viris: quibus omnibus con- » strictas vix tamen continere potestis. Quid, si carpere » singula et extorquere, et exaequari ad extremum » viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? » extemplo, simul pares esse coeperint, superiores » erunt. At, hercule, ne quid novum in eas rogetur, » recusant. Non ius, sed iniuriam deprecantur:

Iur. civ. — *Si diis placet*; vide ad IV, 3, n. 4. Mox forte del. *faciunt*, quod, ut gr. ποιεῖν, in hac locutione eleganter omittitur; vide ad II, 8, not. 9. LEM.

8. *Impotenti naturae et indomito a.* (vide ad III, 36, n. 2) *date frenos*, laxate, remittite, ut passim eques vel auriga *frenos* seu *habenas dare*, *immittere*, *largiri*, et equus *accipere* dicitur. Sic et gr. ἐνδιδοῦναι τὸν χαλινὸν, et Eurip. δοῦναι χαλινοὺς γυναιξί. Conf. Drak. ad h. l. Scheffer. de re vehic. I, 13, p. 176; Cerda ad Virg. Aen. I, 63. — *Et sperate* εἰρωνικῶς dictum.

CAP. III. 1. *Muliebria iura*, leges, spectantes ad mulieres (iura, quae non habent mulieres, sed quibus coërcentur, iura de iis, quas ea instituta; Bauer.), *quibus licentiam earum*, scil. mulierum; vide ad V, 49, n. 5. — *Carpere singula*; vide ad III, 5, n. 1, et XXXIII, 31, n. 1. — *Ne quid novum*, seu *novi*, ex usu linguae; qui tamen et in hoc subinde fallat; Bauer.

» immo ut, quam accepistis, iussistis suffragiis vestris » legem, quam usu tot annorum et experiendo com» probastis, hanc ut abrogetis [2], id est, ut unam tol» lendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis com» moda omnibus est: id modo quaeritur, si maiori parti » et in summam prodest. Si, quod cuiquam privatim » officiet, ius, id destruet ac demolietur, quid adiu» vabit universos rogare leges, quas mox abrogare, » in quos latae sunt [3], possint? Volo tamen audire, » quid sit, propter quod matronae consternatae » procurrerunt in publicum, ac vix foro se et con» cione abstinent. Vt captivi ab Hannibale redimantur » parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest » absitque semper talis fortuna reipublicae: sed ta» men, quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. » At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio » congregavit eas. Matrem Idaeam, a Pessinunte ex » Phrygia venientem, accepturae sunt. Quid hone» stum dictu saltem seditioni praetenditur muliebri? » Vt auro et purpura fulgeamus, inquit; [4] ut car» pentis, festis profestisque diebus, velut trium» phantes de lege victa et abrogata, et captis et ereptis » suffragiis vestris, per Vrbem vectemur: ne ullus » modus sumptibus, ne luxuriae sit.

IV. » Saepe me querentem [1] de feminarum, saepe » de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam

2. *Hanc ut abrogetis*, sc. postulant, petunt; quod ex *deprecantur* intell. vide ad XXII, 12, n. 8.

3. *In quos latae sunt*, forte *sint*; Bauer. Nil opus ita legere, et sic verba *sint*, *possint*, aures magnopere offenderent. — *Consternatae procurrerunt in publicum*; vide ad II, 24, n. 6, et II, 47, n. 3.

4. *Vt purpura fulgeamus, inquit*; ita scripti et editi ante Ascens., non *inquiunt*; vide ad VI, 40, n. 3. — *Vt carpentis festis profestisque* etc. vide ad V, 25, n. 6. — *Ne luxuriae sit* pro vulg. *nec l. s.* dedit Drak. ex emendat. Iac. Gron. prob. Bauero.

Cap. IV. 1. *Saepe me querent.* etc. conf. ad cap. 1, n. 7. Mox τὸ *de* ante *privatorum* delendum videtur Bauero.

» magistratuum, sumptibus audistis, diversisque duobus vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare [2]; quae pestes omnia magna imperia everterunt. Haec ego, quo melior laetiorque in dies fortuna reipublicae est imperiumque [3] crescit, et iam in Graeciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, et regias etiam attrectamus gazas, eo plus horreo, ne illae magis res nos ceperint [4], quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi [5]. Iam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta [6] laudantes mirantesque, et antefixa fictilia deorum [7] romanorum ridentes. Ego hos malo propitios deos;

2. *Civitatem laborare vitiis*; vide ad III, 31, n. 1.

3. *Quo melior laetiorque in dies fortuna reip. est imperiumque* quo magis *crescit*; quae particulae subaudiendae ex praec. *quo melior laetiorque*, quod est id. qd. *quo magis bona laetaque*; Gron. Vide ad I, 25, n. 11. — *Regias etiam* Philippi Antiochique *adtrectamus gazas*; vide ad librum XXVIII, cap. 24, n. 7.

4. *Ne illae magis res nos ceperint* (iam ceperint, non nunc demum capiant), h. e. vicerint, *quam nos illas*; ut fere *Graecia capta ferum victorem cepit* apud Horat. Epist. II, 1, 156. Verba *illae res* maioris perspicuitatis causa et in fervore orationis adiectae videntur primae periodi voci *Haec*.

5. *Infesta, mihi credite, signa ob Syracusis illata sunt huic urbi*: «nil acutius hac ambiguitate aut gravius, qua *et impetum* velut hostilem, et *statuas* invectas notet. *Statuae* infestae moribus, et tamen quasi *signa*, *vexilla* hostium impugnantium mores et virtutem Rom.» Bauer.

6. *Corinthi et Athenarum ornamenta*, mox Romam deportanda, captis his urbibus, quarum expugnationem iam augurabantur Romani, libertate vix iis data. Notissimum quoque est, bello achaico ab ipsis conflato, Mummium confecisse illud a. V. 608 capta Corintho, et pretiosa signa, tabulas vasaque, ab eo inde Romam devecta, ad mores civium suorum mutandos plurimum valuisse.

7. *Antefixa fictilia deorum* (fastigia templorum, forte et simulacra in summo: immo magis, quum et *fictilia* magis iis congruat, et mox dicat *hos deos*, sc. fictilibus simulacris expressos; Bauer. Cf. XXVI, 23, n. 2) *ridentes*. — *Ego hos malo propitios deos* etc. conf. similia loca Iuvenal. VI, 342 sqq. XI, 100 sqq. 111–116; Plin XXXIV, 7 seu 16; XXXV, 12 seu 45, 46; Senec. Consol. ad Helv. cap. 10, et Epist. 31 extr. (qui praeter alia dicit: *tunc per fictiles deos religiose iurabatur*, et *cogita deos, quum propitii essent, fictiles fuisse*) et Tibull. I, 10, 19 sq.

» et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus [8] non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. Nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? Eadem fuit, quae maioribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. Nulla erat luxuria, quae coërceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum; sic cupiditates prius natae sunt, quam leges, quae iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis iugeribus [9], nisi ingens cupido agros [10] continuandi? Quid legem Cinciam de donis et muneribus [11], nisi quia vectigalis iam et stipendiaria plebes esse senatui coeperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quae modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum et purpuram data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas Vrbem circumiret; stantes in publico invenisset, quae acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire [12] possum. Nam ut, quod

8. *Per legat. Cineam Pyrrhus* etc. conf. Plut. Pyrrh. p. 394. — *Tentavit*; vide ad IX, 35, n. 1. — *Tamen nulla* mulier *accepit* dona illa: tanta earum abstinentia fuit! Conf. Varr. lib. II de vit. pop. rom.

9. *Legem Liciniam de D iugeribus*; vide ad VI, 35, n. 3.

10. *Cupido agros continuandi*; vide ad I, 44, n. 8.

11. *Legem Cinciam de donis et muneribus*; vide ad Tac. Annal. XI, 5, n. 3, et XIII, 42, n. 2. — *Vectigalis et stipendiaria plebes* etc. tropice dicitur; vide ad V, 10, n. 5, et Brummer. ad leg. Cinc. cap. 2, §. 15.

12. *Ne causam quidem aut rationem inire*, ed. Mogunt. *invenire*, non improb. Duk. quia causa *inveniri* dicitur, non *iniri*, ratio iniri et *inveniri*. Sed idem non damnat vulgatum; vide ad I, 33, n. 7. — *Vt aliquid fortasse naturalis*, «non mirandi, non insoliti, ex natura rei oriundi, *pudoris aut indignationis habeat*, sit in eo, quod efficiat pudorem, indignationem cuius te pudeat; *sic aequato omnium cultu*: delendum videtur *sic*; nam

» alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat; sic, » aequato omnium cultu, quid unaquaeque vestrum » veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem » pudor est vel parcimoniae, vel paupertatis: sed » utrumque lex vobis demit, quum id, quod habere » non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exae» quationem non fero, illa locuples. Cur non insignis » auro et purpura conspicior? cur paupertas aliarum » sub hac legis specie latet, ut, quod habere non » possunt [13], habiturae, si liceret, fuisse videantur? » Vultis hoc certamen uxoribus vestris iniicere, Qui» rites, ut divites id habere velint, quod nulla alia » possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, » supra vires se extendant? Nae, simul pudere, quod » non oportet, coeperit, quod oportet, non pudebit. » Quae de suo poterit, parabit, quae non poterit, » virum rogabit [14]. Miserum illum virum, et qui » exoratus, et qui non exoratus erit! quum, quod » ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc » vulgo alienos viros rogant, et, quod maius est, » legem et suffragia rogant, et a quibusdam impe» trant, adversus te et rem tuam et liberos tuos inexo» rabiles. Simul lex modum sumptibus uxoris tuae

praec. *ut*, coniunctivu seq., non sign. *quomodo*, sed *quamvis*; » Bauer. Forte sensus h. l. est, *ut habeat*, ut seu quemadmodum habere possit et videatur... *sic* nun video, quid sit, quod vereatur etc. aut iungenda *sic aequato*, ut *sic* sit hoc modo, hac lege: aut pro *sic* leg. *nunc* vel *tn*, h. e. tamen. — *Utrumque*, scil. pudorem tam parcimoniae quam paupertatis.

13. *Quod habere non possunt*, potius *possint*; Bauer. — *Certamen uxoribus iniicere* (vide ad XXI, 54, n. 6), *ut pauperes... supra vires se*, sumptus, *extendant*; conf. ad Iuvenal. III, 180 seq. et VI, 352 sq. — *Simul*, simul ac, *pudere, quod non oportet, coeperit, quod oportet, non pudebit*, h. l. *quod* pro *enim*, vel pro *quoad*, quatenus, ubi; Bauer.

14. *Quae non poterit, virum rogabit* etc. cf. ad Iuvenal. VI, 149 sq.— *Simul lex*, simul ac lex.

» facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem » loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, » antequam lex de hoc ferretur. Et hominem impro- » bum non accusari, tutius est, quam absolvi; et » luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc » ipsis vinculis, sicut ferae bestiae [15], irritata, deinde » emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam » censeo. Vos quod faxitis, deos omnes [16] fortunare » velim.

V. Post haec tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandem sententiam adiecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: « Si privati tantum- » modo ad suadendum dissuadendumque id, quod a » nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum » satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus » suffragia vestra exspectassem. Nunc, quum vir » gravissimus [1] consul M. Porcius, non auctoritate » solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed » oratione etiam longa et accurata insectatus sit ora- » tionem nostram, necessum est paucis respondere. » Qui tamen plura verba in castigandis matronis, » quam in rogatione nostra dissuadenda, consumpsit; » et quidem, ut in dubio poneret, utrum, id quod » reprehenderet, matronae sua sponte, an nobis au-

15. *Ipsis v., sicut ferae bestiae* etc. ita pro vulg. *fera bestia* MSS., in quibus etiam *irritatae* et *emissae*, quod durius est: sed nihil impedit, quo minus luxuria cum multis feris recte compararetur; Gron. Cf. XXXV, 18, n. 4.

16. *Ego nullo modo abrog...velim*, solemnis finiendae suasionis formula. Cf. VI, 41, n. 11, et X, 8, n. 11.

Cap. V. 1. *Vir gravissimus*: quidam legi volunt *clarissimus*; parvi quidem interest. Qui auctoritate praestant, *graves*; qui gloria florent, *clari* vocantur: ideoque de Catone dici utrumque potest. Quum tamen statim Valerius addat *auctoritatem vel tacitam* etc. τὸ *gravissimus* multo accommodatius et significantius indicat Doering. Lem. — *Et quidem*: forte *ita* excidit, aut in *et* latet; Bauer.

» ctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos, in » quos iecit magis hoc [2] consul verbo tenus, quam » ut re insimularet. Coetum et seditiones et interdum » secessionem muliebrem appellavit, quod matronae » in publico vos rogassent, ut legem, in se latam » per bellum temporibus duris, in pace et florente » ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quae » rei augendae causa conquirantur, et haec et alia » esse scio; et M. Catonem oratorem non solum gra- » vem, sed interdum etiam trucem, esse scimus omnes, » quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi » matronae fecerunt, quod frequentes in causa ad » se pertinente in publicum processerunt? Numquam » ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas » adversus te Origines revolvam [3]. Accipe, quoties » id fecerint, et quidem semper bono publico. Iam » a principio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab » Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimi- » caretur, nonne intercursu matronarum inter acies » duas proelium sedatum est? Quid? regibus exactis, » quum, Coriolano [4] Marcio duce, legiones Volscorum » castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id

2. *In quos iecit hoc* (al. *haec*;) vide ad II, 45, n. 6. — *In publico;* vide ad II, 24, n. 6. — *Per bellum;* vide ad II, 18, n. 1.

3. *Tuas Origines revolvam:* historiae rom. libros VII, quorum argumenta memorat Nepos in Cat. 3. Idem tradit, eum senem demum historias scribere instituisse, et Cicero, iis ultimam ab illo manum paucis ante mortem diebus fuisse impositam. Livius itaque huius immemor fuisse videtur, suoque ingenio, ut solet, orationem Valerii, ut et Catonis, apte ad rem et personas effinxisse; aut per prolepsin et e ratione sui temporis haec dixisse. Conf. ad IV, 54, n. 7; Voss. de hist. lat. I, 5; Reines. var. lect. I, 25, et Noris. Cenot. Pis. I, 1, p. 4, qui huc etiam refert Liv. XLV, 25, n. 1. Sed ibi Livius laudat librum hunc, qui eo tempore, quo illa scribebat, dudum compositus ac vulgatus erat. — *Capitolio ab Sabinis*, virgines raptas bello repetentibus, *capto* etc. vid. I, 11-13.

4. *Coriolano Marcio* (vide ad III, 1, n. 1) *duce* etc. vid. II, 39, 40. — *Agmen, quo obruta haec urbs esset;* conf. ad Iuvenal. X, 142 et XV, 6.

» agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae aver- » terunt? Iam, Vrbe capta a Gallis, quo redempta » urbs est? nempe aurum matronae consensu [5] om- » nium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne » antiqua repetam) nonne et, quum pecunia opus » fuit, viduarum pecuniae adiuverunt aerarium [6], » et, quum dii quoque novi ad opem ferendam dubiis » rebus arcesscrentur, matronae universae ad mare » profectae sunt ad Matrem [7] Idaeam accipiendam? » Dissimiles, inquit, causae sunt. Nec mihi causas » aequare propositum est. Nihil novi factum, pur- » gare satis est. Ceterum, quod in rebus ad omnes » pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas » nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas perti- » nente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? Su- » perbas, medius fidius, aures habemus, si, quum » domini servorum non fastidiant preces, nos rogari » ab honestis feminis indignamur.

VI. » Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo » duplex consulis oratio fuit. Nam et legem ullam » omnino abrogari est indignatus [1] et eam praecipue » legem, quae luxuriae muliebris coërcendae causa » lata esset. Et illa communis pro legibus visa con- » sularis oratio est; et haec adversus luxuriam seve-

5. *Aurum matronae consensu* etc. vid. V, 50.

6. *Proximo bello....viduarum pecuniae adiuverunt aerarium;* vide ad XXIV, 18. Forte leg. *punico bello:* nam *proximum* bellum fuit macedonicum.

7. *Ad matrem Idaeam accipiendam;* vid. XXIX, 14. — *Nihil novi factum esse, purgare;* vide ad XXIV, 47, n. 3, et XXVII, 20, n. 6. — *Medius fidius;* vide ad II, 31, n. 5. — *Superbas aures;* vid. XXIV, 5, n. 2.

Cap. VI. 1. *Legem ullam abrogari est indignatus;* vide ad III, 3, n. 1, et XXXI, 31, n. 8. — *Et illa communis pro legibus oratio*, qua pro omnibus est loquutus, nullamque omnino abrogandam censuit, *visa est ei consularis*, digna se consule. — *Severissimis moribus eius.* Cf. ad c. 1, n. 7. — *Ne quis error;* vide ad VI, 32, n. 3.

» rissimis moribus conveniebat. Itaque periculum » est, nisi quid in utraque re vani sit docuerimus, » ne quis error vobis obfundatur. Ego enim, quem- » admodum ex his legibus, quae non in tempus ali- » quod, sed perpetuae utilitatis causa in aeternum » latae [2] sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi » quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipu- » blicae inutilem fecit; sic, quas tempora aliqua de- » siderarunt leges, mortales (ut ita dicam) et tem- » poribus ipsis mutabiles esse video. Quae in pace » latae sunt, plerumque bellum [3] abrogat, quae in » bello, pax; ut in navis administratione alia in se- » cundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. » Haec quum ita natura distincta sint, ex utro tan- » dem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus [4]? » An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An » (quod secundum est) ab decemviris, ad condenda » iura creatis, in duodecim tabulis scripta? Sine qua » quum maiores nostri non existimarint decus ma- » tronale servari posse, nobis quoque verendum » sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum » abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem

2. *In aeternum latae* leges, quales sunt leges omnes naturae, i. e. Dei: ceterae omnes tam diu durant, quam diu reipublicae statui expedit; Grut. colleto Sophocl. Aed. Tyr. 880. — *Quam usus coarguit*, ἐλέγχει, inutilem, noxiem, incongruam esse ostendit; Bauer.

3. *Plerumque bellum abrogat* leges etc. vide ad VII, 16, n. 6. — *Alia in secundam... tempestatem usui sunt* ex Mogunt. recepit Gron. pro *in secunda tempestate*.

4. *Lex esse videtur, quam abrogamus*; vide ad III, 21, n. 3, et VII, 16, n. 5. — *Vetus regia lex* non, quod iurisconsulti putent (certe id ex his verbis effici haud potest), lex de regio imperio lata, qua populus Romulo supremam omnemque suam potestatem detulerit, sed vetus aliqua lex ex iis, quae olim a regibus latae propter aequitatem utilitatemque in usu manserent; Duk. et Drakenb. Cf. VI, 1, et Sigon. de iure civ. I, 5. — *Sine qua quum maiores* etc. excidisse videtur *an*: nove enim legum classis et commendatio ponitur, non ex antiquitate, sed ex utilitate ac necessitate; Bauer.

» esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus viginti » annis ante latam? sine qua quum per tot annos » matronae optimis moribus vixerint, quod tandem, » ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum » est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libi- » dinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata » incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tem- » pus [5]. Hannibal in Italia erat victor ad Cannas: iam » Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat: ad » urbem Romam admoturus exercitum videbatur: » defecerant socii: non milites in supplementum, » non socios navales ad classem tuendam [6], non pe- » cuniam in aerario habebamus: servi, quibus arma » darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto » dominis solveretur, emebantur: in eandem diem » pecuniae frumentum et cetera, quae belli usus » postulabant, praebenda publicani se conducturos » professi erant: servos ad remum [7], numero ex

5. *Cur sit autem lata, i. indicavit tempus;* immo *indicabit:* nam si iam *indicavit*, non opus te dicere; Gron.

6. *Non socios navales ad classem tuendam;* vide sup. ad IX, 38, n. 1. «sententiam non puto esse, non habebamus socios navales, qui classem tuerentur, sed non poteramus tueri classem, quia socios navales non habebamus; quod narrat Liv. XXIV, 11; XXVI, 35, 36. Nam alibi non socii navales, sed respublica *classes* et exercitus navales *tueri* dicitur, quum curat, et de publico praebet tum alia ad eam instruendam et ornandam necessaria, tum remiges et socios navales, omnisque, sine quibus classis haberi et usui esse non potest.» Duker. coll. XXIII, 38, 48; XXVIII, 41; Iustin. XVI, 3; ubi *tutela classis* sic dicitur. — *Servi, quibus arma darentur* etc. vide ad XXII, 57. — *In eandem diem pecuniae*, h. e. diem solutionis ex aerario faciendae, ut iurisconsultis *diem esse, venire, cedere;* Gron. Conf. XXXVI, 4, not. 3; et de re XXIII, 48, 49. — Sic Cic. ad Attic. X, 5: *diem pecuniae idus novembres esse.* Lem. *Praebenda public. se conducturos professi erant;* cf. XXIII, 48, 49, et ad V, 23, n. 6 et XXIII, 48, n. 4.

7. *Servos ad remum dabamus*, i. e. qui remiges essent, ut apud Sueton. Aug. 16; quod ibi non recte quidam de poena accipiunt: nam *ad* saepe notat ministerium; Duk. Cf. ad VII, 5, n. 4; Scalig. ad Catull. X; Passerat. ad Prop. IV, 8, pag. 662. Similiter XXII, 61, *servos ad militiam emere* dicitur; Drakenb. — *Cum stipendio nostro dabamus*, ita, ut et stipendium

» censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: » aurum et argentum omne, ab senatoribus eius rei » initio orto, in publicum conferebamus: viduae et » pupilli [8] pecunias suas in aerarium deferebant: » cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo » ne plus signati argenti et aeris domi haberemus. » Tali tempore in luxuria et ornatu matronae oc- » cupatae erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia » desiderata sit? quum, quia Cereris sacrificium, » lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, » senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Cui non » apparet, inopiam et miseriam civitatis, et quia » omnium privatorum pecuniae in usum publicum » vertendae erant, istam legem scripsisse [9], tamdiu » mansuram, quamdiu causa scribendae legis man- » sisset? Nam si, quae tunc temporis causa aut de- » crevit senatus, aut populus iussit, in perpetuum » servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? » cur publica praesenti pecunia locamus [10]? cur » servi, qui militent, non emuntur? cur privati non » damus remiges, sicut tunc dedimus?

iis de nostro praeberemus; Bauer. — *In publicum conferebamus*; v. XXVI, 35, 36, et XXVI, 36, n. 3.

8. *Viduae et pup.* etc. vid. XXIV, 18. — *Ne plus auri et argenti facti*; de aere facto nihil cautum fuerat: cuius rei causam Periz. in diss. de aere gravi, §. 18, exponit; Duk. — *Tali tempore in luxuria et ornatu* (in luxurioso ornatu; Drak.) *matronae* etc. hoc potius cum interrogatione, quem per ironiam dictum videtur; Duk. — *Ad eam coërcendam*, scil. luxuriam. Forte leg. *ad ea coërcenda*. — *Quia Cereris sacrificium* etc. vide ad lib. XXII, cap. 56, n. 4.

9. *Inopiam et miseriam civitatis.... istam legem scripsisse*, h. e. causam fuisse, cur lex scriberetur. Quidem MSS. et edd. *ob inopiam.... legem scriptam*: sed illud multo elegantius esse docet Gron. coll. VIII, 12, n. 12; Plin. Ep. VIII, 18, et exemplis graecis, Hyperidis apud Longin. τοῦτο τὸ ψήφισμα οὐχ ὁ ῥήτωρ ἔγραψεν, ἀλλ' ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη, Aurelii apud Plut. in Sull. pag. 472, Οἴμοι τάλας, διώκει με τὸ ἐν Ἀλβανῷ χωρίον, et Libanii τῆς ψήφου δὲ τεθείσης, ἣν τὸ κράνος καὶ ὁ θώραξ ἤθελεν. Cf. supra apud V, 39, n. 3, et VII, 16, n. 6.

10. *Publica* opera *praes. pecunia*

VII. » Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum rei publicae sentient: » ad coniuges tantum nostras pacis et tranquillitatis » publicae fructus non perveniet? Purpura viri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotiis; » liberi nostri praetextis purpura togis utentur [1]; » magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romae » infimo generi magistris vicorum [2] togae praetextae » habendae ius permittemus; nec id ut vivi solum » habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui [3]; feminis duntaxat purpurae usum » interdicemus? et, quum tibi viro liceat purpura » in veste stragula [4] uti, matrem familiae tuam purpureum amiculum habere non sines? et equus tuus » speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in » purpura, quae teritur, absumitur, iniustam quidem, » sed aliquam tamen, causam tenacitatis video: in auro » vero, in quo praeter manus pretium [5] nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? Praesidium potius in

*locamus*; vide ad I, 12, not. 6, et V, 23, n. 6. Haec et reliqua spectant ad praecc.

Cap. VII. 1. *Praetextati in magistratibus ..... praetextis purpura togis utentur*; vide ad XXII, 57, n. 10. — *Magistratibus in coloniis m.* etc. non additur *sacerdotibus*, quibus etiam in municipiis datam esse praetextam, Otto de aedil. colon. c. 12, perperam ex h. l. probare conatur; Drak.

2. *Infimo generi* magistratuum, *magistris vicorum*, qui etiam *vicomagistri* et *vicuri* dicebantur. — *Ius permittemus*, pleonasmi genus; Bauer.

3. *Vt cum eo crementur mortui*: nam vestimenta cum mortuis cremari, et hi togis operiri solebant. Conf. Suet. Caes. 84; Virg. Aen. VI, 221; ad Iuvenal. III, 172; Lips. Elect. I, 6; Kirchman. de Fun. I, 10; Otto de Aedil. Col. cap. 12.

4. *In veste stragula*, qua lecti sternuntur, peripetasmate, peristromate. Cf. ad XXXIX, 6, n. 8. — *Equus tuus speciosius instratus erit*: nam equi magistratuum, eorumque, qui in imperio erant, stratis ex auro et purpura ornabantur; vid. Lips. de Mil. rom. III, 7, ubi et notat eos, qui *lectus* pro *equus* legebant; Duk. Conf. ad XXVIII, 14, n. 1.

5. *In quo auro praeter manus pretium* (quod etiam *manupretium* et *manipretium* dicitur, merces artifici pro labore data, *ubi non tam materiae ratio, quam manus atque artis ducitur*; Ascon. ad Cic. Verr. I, 56) *nihil intertrimenti fit*; vide ad XXXII, 2, n. 1, et cf. Drak.

» eo est et ad privatos, et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam aemulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At, hercule, universis dolor et indignatio est, quum sociorum latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quae sibi adempta sint, quum insignes eas esse auro et purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi [6]; tanquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona, aut spolia bellica his contingere possunt. Munditiae et ornatus et cultus, haec feminarum insignia sunt: his gaudent et gloriantur; hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt [7]? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiores ornatus, adiiciunt? Scilicet, si legem Oppiam [8] abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid eius vetare volueritis, quod nunc lex vetat. Minus filiae, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt [9]. Nun-

6. *Se pedibus sequi*, sane non ut sequantur pedibus carpento vectas, quippe per se vadebant, suum iter persequentes; sed indignitati dedit, quasi pedisequas viderentur, illis deteriores, aut etiam subiectae ut dominabus; Bauer. *Sequi* pro lentius procedere: potest tamen et proprie dictum videri. — *Virorum animos vulnerare*, angere, cruciare, ut *vulgus* mentis dicitur dolor et aegritudo. — *Mundum muliebrem* et *munditias* modo laxiore, modo arctiore significatione dixere scriptores veteres; Duk.

7. *In luctu purpuram et aurum deponunt*; vide ad IX, 7, n. 5. — *Quum eluxerunt*, lugere et uti veste lugubri desierunt. Conf. Noris. ad cenot. Pis. diss. III, 2, p. 368. — *Gratulationibus supplicationibusque*; vid. III, 63, n. 2.

8. *Scilicet* (vide ad IV, 5, n. 2) *si legem Oppiam ..... erunt*, argumentum Catonis, quod mox refellitur. — *Scilicet .... non erit*, ironice pro *annon erit?* Doër.

9. *Quibusdam in manu erunt* (vide ad V, 20, n. 1), sc. parentibus, fratribus, viris. Conf. cap. 2. — *Salvis suis*, cognatis, necessariis, sc. patre,

» quam, salvis suis, exuitur servitus muliebris; et » ipsae libertatem, quam viduitas et orbitas facit, » detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam » in legis, malunt esse. Et vos in manu et tutela, non » in servitio, debetis habere eas; et malle patres vos » aut viros, quam dominos, dici. Invidiosis nominibus » utebatur modo consul, seditionem muliebrem et » secessionem appellando: id enim periculum est [10], » ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut » Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati [11] » est, quodcumque vos censueritis. Quo plus po- » testis, eo moderatius imperio uti debetis ».

VIII. Haec quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto maior frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum ianuas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant, nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Anno vigesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul, postquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis (quinque sociorum erant) ad Lunae portum [1] profectus, eodem exercitu

marito, avo, socero, fratribus. — « *Servitus muliebris* et *libertas* feminarum non proprie, sed oratoria αὐξήσει et eodem modo dicitur, quo maritus *dominus uxoris*, et quo *servire* apud Virg. Aen. IV, 103. Nam mulieres, quae in manum viri convenerant, in mancipio viri erant (quod Serv. ad Virg. l. l. dicit *sustinere conditionem liberalis servitutis*), nec tamen illius mancipia; et hoc vult Livius, illas, dum in manu ac potestate virorum et patrum sunt, nihil, nisi ex eorum arbitrio, posse gerere; viduas et orbas factas magis sui iuris et arbitrii esse ». Duker.

10. *Id enim periculum est*, εἰρωνικῶς dicta.

11. *Huic infirmitati*, infirmo mulierum generi.

Cap. VIII. 1. *Ad Lunae portum*; vide ad Sil. VIII, 480 sq. et Strab. V, 2, n. 5, p. 222. Luna urbs Etruriae iuxta Macram fl. (hod. *Magra*; conf. XXXIX, 32; XL, 41), qui et Lunam portumque eius capacissimum, et Etruriam Liguriamque interfluit. — *Eodem*, ad eundem portum.

convenire iusso, et, edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenaei sequerentur: inde se frequenti classe ad hostes iturum. Praetervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt: inde Rhodam ventum [2], et praesidium Hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum: ibi copiae omnes, praeter socios navales, in terram expositae.

IX. Iam tunc Emporiae duo oppida [1] erant muro divisa: unum Graeci habebant, a Phocaea, unde et Massilienses, oriundi; alterum Hispani. Sed graecum oppidum, in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat; Hispanis retractior a mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus [2], romani coloni ab Divo Caesare, post devictos Pompeii liberos, adiecti. Nunc in corpus unum confusi omnes, Hispanis prius, postremo et Graecis in civitatem romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret [3], aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam ferae et bellicosae genti, obiectos, quae res eos tutaretur. Disciplina erat custos infirmitatis [4], quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros

2. *Inter Rhodam ventum*, opp. Indigetum in Hispania prope Pirenaeum, hod. *Roses*. De *Rhoda* et *Emporiis* vid. P. de Marca in Marca Hispan. II, 18.

Cap. IX. 1. *Iam nunc Emporiae duo oppida ..... a Phocaea, unde et Massilienses, oriundi* etc. vide ad XXI, 60, n. 1.

2. *Tertium genus* incolarum, hominum; vide ad I, 18, n. 5. — *In corpus unum confusi omnes* incolae, ex diversis regionibus oriundi. Conf. ad I, 17, n. 2.

3. *Miraretur, qui tum cerneret* etc. sua respicit tempora Livius, quibus id non cernebatur; Gron.

4. *Disciplina erat custos infirmitatis*, tuebatur Graecos, infirmiores Hispanis, *quam* disciplinam .... *continet*, servat, haud negligi patitur.

egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita; cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratibus [5] erat. Nocte pars tertia civium in muris excubabant; neque moris tantum aut legis causa, sed, quanta si hostis ad portas esset, et servabant vigilias, et circumibant, cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant; ne ipsi quidem temere urbe excedebant; ad mare patebat omnibus exitus. Porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima nocte vigiliae in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi haec erat: commercio eorum Hispani [6], imprudentes maris, gaudebant, mercarique et ipsi ea, quae externa navibus inveherentur, et agrorum exigere fructus, volebant. Huius mutui usus desiderium, ut hispana urbs Graecis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra romanae amicitiae latebant; quam sicut minoribus viribus [7], quam Massi-

5. *Cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat*, vocem *semper* ex Mogunt. cod. addidit Ald., eamque tum τῷ *assiduus* a Cic. Rosc. Am. 18, et Ovid. Fast. IV, 686, tum similibus vocabulis a Liv. V, 42, XXXV, 16, et aliis per pleonasmum adiici monet Duker. qui etiam verba nostra ita accipi posse dicit, semper servatum fuisse, ut unus e magistratibus custos portae esset, eaque custodia per vices in orbem iret, ita ut is, cuius vices erant, assiduus ibi adesset, nec usquam a custodia discederet. — *Neque moris tantum aut legis causa*, sed etiam *cura* tanta, *quanta* etc. — *Servabant vigilias*, ut *praesidia* XXVIII, 22, n. 4, et *custodias* XXXIII, 4; gr. τηρεῖν et φυλάττειν φυλακάς· vide Drak.

6. *Hispani, imprudentes maris* (vid. ad IV, 39, n. 4), *volebant*, cupiebant, gestiebant, *et mercari ipsi ea, quae externa*, e regionibus externis, *navibus* Graecorum *inveherentur*, *et agrorum* suorum *fructus exigere*, exportare ope Graecorum in externas regiones, vel vendere Graecis. « Sic *mercibus exactis*, h. e. venditis traditisque et distractis, dixit Colum. X, 317. *Venales extrudere merces* Horat. Epist. II, 2, v. 11. *Mercis exactum* Quintil. in Decl. 12, h. e. forum, nundinae, locus et occasio mercis exigendae et magno cum lucro venumdandae. Graecis quoque recepta ἐξάγειν σῖτον pro exportare, ἐξαγωγὴ σίτου, unde Plautus *facere exagogam* et τὰ ἐξαγώγιμα merces, quae exportantur »; Gron.

7. *Sicut minoribus viribus*, ita *pari* *e. f.*; vide ad IX, 17, n. 2.

lienses, pari colebant fide. Tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantae hostium copiae essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis [8] haberent. Itaque, redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, « Bellum, inquit, » se ipsum alet ». Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque; omnia fuga et terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispania cum praesidio sex millium, dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis caesa, oppidum Illiturgi receptum, et puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit; et, quia tuta iam ab hostibus regio erat, praesidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans Vrbem est ingressus. Argenti infecti tulit in aerarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo [1], et signati bigatorum septemdecim millia viginti tria, et Oscensis [2] argenti centum viginti millia quadrin-

8. *Vt frumentum in areis haberent*, in quibus teri seu tribulari solebat. — *Redemptoribus*; vide ad V, 23, n. 6.

Cap. X. 1. *Quatuordecim millia pondo* etc. aelibras seu marcas nostrates 23018 cum sex unciis, secundum Creverii rationes, quas hactenus sequuti et adhuc sequuturi sumus. Lem. — *Et signati* argenti *bigatorum*; vide ad XXII, 52, n. 3.

2. *Oscensis*, scil. nummos, Oscae signatos, ut c. 46 pr. Sic et XLV, 43, n. 3, *centum viginti millia Illyrii argenti*, h. e. nummorum argenteorum, in Illyrico cusorum, quos *Victoriatus* fuisse dictos monet Drakenb. quia primos Victoriatos ex Illyrico advectos tradat Plin. XXXIII, 3. Duae autem *Oscae* fuerunt in Hispania, altera in Tarrac. seu citeriore, Vescitanorum urbs ad fines Ilergetum, hod. *Huesca* (vid. Ptol. II, 6; Plut. Sertor. p. 575, et interpp. Velleii II, 30), altera in Baetica; vid. Ptol. II, 4. Ab illa ar-

gentos triginta octo. Causa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio [3] et in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum, provincia successori Q. Minucio tradita [4], annum insequentem retentus ibi longo et gravi morbo fuisset. Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans Vrbem est ingressus, quam successor eius Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, et Oscensis argenti ducenta septuaginta [5] octo millia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat: eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, *castella sua oppugnari*, *nec spem ullam esse resistendi*, *nisi praesidium Romani misissent* [1].

gentum Oscense dictum suspicabatur Marca in Marca Hisp. II, 28. In horum Oscensium ditione celebres fuisse credendum argentifodinas, quibus Hispania abundavit; Donat. Conf. ad Sil. I, 155, 228 seq. III, 401.

3. *Quod alieno auspicio* etc. conf. n. 4, et ad XXVI, 21, n. 1. — *Biennio post redierat*, sc. quam provinciam sortitus fuerat, vel in eam venerat; Duk. Conf. XXXII, 28.

4. *Provincia successori Q. Minucio tradita:* Helvius quidem Hispaniam ulteriorem, Minucius citeriorem erat sortitus (vide ad lib. XXXII, 28, et XXXIII, 26); sed Helvius, ex sua provincia decedens, in *aliena* rem bene gesserat, i. e. in citeriore; et quia hanc citeriorem obtinuerat Minucius, idcirco *successor* Helvii appellatur: quare nihil mutandum est, contra atque Glar. censet; Sigon. Haec mihi non satis faciunt, et miror Pighium ac Periz. qui studiose consectantur ea, in quibus negligentia aliqua Livii accusari potest, hoc intactum praeteriisse, quod mihi inexplicabile videtur; Duker.

5. *Ducenta septuaginta* etc. selibras nostrates 434375. Numerus ille immanis est, et qui fidem excedere videatur Creverio. Fortasse hic aliquid est mendi. Vid. supra n. 1. Lem.

Cap. XI. 1. *Nisi praesidium Romani misissent:* Gelen. e cod. Mogunt. *nisi praesidio romanus miles esset*, quod restituit Drak. Displicuit forte, quod *misissent* dictum pro *mitterent*. Sed hoc neque nostro, neque purgatissimis aliis scriptoribus insolens esse, docent Gron. et Drak. Conf. ad VI, 3, n. 3. — *Tria millia militum*. In numero variant MSS.; quidam *quatuor millia*. Ex Mogunt. cod. *tria mil.* edidit Drak. consentiente Christio, qui hanc recte reddit rationem, Li-

*Tria millia militum satis esse; nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *Moveri quidem se vel periculo eorum, vel metu*, dicere; *sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi in dies exspectet, dividendo exercitum minuere tuto vires posset.* Legati, ubi haec audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, *Ne se in rebus tam trepidis* [2] *deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? Nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare cum ceteris voluissent. Nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes, satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi a consule negetur, deos hominesque se testes facere, invitos et coactos se, ne eadem, quae Saguntini passi sint, patiantur, defecturos, et cum ceteris potius Hispanis, quam solos, perituros esse.*

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi: consulem nocte, quae insequuta est, anceps cura agitare. Nolle deserere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiae: sociis spem pro re ostendendam [1] censet. Saepe vana

vium al alterum maluisset, potios dicturum fuisse *legionem satis esse*, quum legio eo tempore ex tot ferme militibus constaret. — *Cum qua mox ..... dimicandum sibi* etc. Iac. Gron. ex Thuan. cod. cui asseutiuntur duo e MSS. Hearnii, ita locum emendat, *et quam mox ..... dimicandum sit, in dies* etc. Lectionem hanc elegantem vocat Crev. Lem.

2. *In rebus tam trepidis*; vide ad V, 11, n. 3.

Cap. XII. 1. *Spem pro re* ostentandam; nam spes valet pro re, quia animis omnes ea praecipiunt, quae cupiunt, ut loquitur Dio Cass. LII, 13; hoc est, spes nihil putat futurum, cuncta habet praesentia; Graler. Pro *spem* etiam suspicari possis *speciem*, quae saepe *rei* opponitor, ut mox *va-*

pro veris, maxime in bello, valuisse [2]; et credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia et sperando atque audendo servatum. Postero die legatis respondit, *Quamquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi magis, quam sui, rationem habere.* Denuntiari militum parti tertiae ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant; navesque in diem tertium expediri iussit. Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nuntiare ea iubet; filium reguli comiter [3] habendo et muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti, quam impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio iam nuntiantes, non suos modo, sed etiam hostes, fama romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Consul, ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est [1], revocari ex navibus milites iubet. Ipse, quum iam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna tria millia passuum ab Emporiis posuit. Inde per occasiones, nunc hac parte, nunc illa, modico praesidio castris relicto, praedatum

*na veris.* Conf. ad VI, 14, n. 2, et XXII, 3, n. 4; ad Tac. III, 30, n. 7. Huic coniecturae favent prima verba cap. 13; *ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est.*

2. *Saepe vana pro veris ..... valuisse* etc. quia implent animos modo spe, modo formidine; Grul. Conf. ad XXVII, 45, n. 1; Curt. IV, 13, n. 5, et Caes. B. C. II, 4.

3. *Comiter habendo*, tractando.

Cap. XIII. *Quod in speciem fuit, ostentatum est;* vide ad IV, 30, n. 1; et VI, 14, n. 2. — *Quum iam id tempus anni appeteret* (vide ad V, 19, n. 2), *quo* etc. unde vix *hibernis* locus est, et τὸ *hiberna* expungerem, si codices favevent; Drak. Cato, qui in Hispaniam venit, quum Hispani frumentum in areis haberent (vid. cap. 9), ab eo tempore usque ad id, quo castra hiberna ad Emporias posuit, nihil rerum gessisse videtur, nisi quod agros hostium vastavit, fortassis quod propter calores Hispaniae ibi per aestatem res geri non poterant; Duk. Conf. ad XXXV, 7. — *Nocte ferme proficiscebantur* praeter morem; vid. Schel. ad Polyb. cap. 9. — *Satis admodum*, f. *satis ad hunc modum;* Duker. Sed illud *admodum* τῷ *satis* ita adiunctum esse, ut alibi numeri, quum diligenter, non crassiori modo significantur; Ern.

milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris procederent, et inopinatos opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, et hostium magna vis excipiebatur; nec iam egredi extra munimenta castellorum audebant. Vbi satis admodum et suorum et hostium animos est expertus, convocari tribunos praefectosque [2] et equites omnes et centuriones iussit. « Tempus, inquit, » quod saepe optastis, venit, quo vobis potestas fieret » virtutem vestram ostendendi. Adhuc praedonum » magis, quam bellantium, militastis more: nunc » iusta pugna hostes cum hostibus conseretis manum. » Non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire [3] licebit. Patres nostri, quum Hispania Carthaginiensium [4], et imperatores ibi et exercitus essent, » ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in foedere voluerunt, » ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc, quum » duo praetores, quum consul, quum tres exercitus » romani Hispaniam obtineant, Carthaginiensium » iam prope decem annis nemo in his provinciis sit, » imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc » armis et virtute recuperetis oportet; et nationem, » rebellantem magis temere, quam constanter bellantem, iugum, quo se exsuit, accipere rursus » cogatis ». In hunc modum maxime adhortatus pro-

2. *Convocari tribunos praefectosque* sociorum, qui tribunis pares, et *equites omnes et centuriones*; sed cur *equites omnes?* nam consilium est, non concio. Lipsius, Mil. Rom. XXI, 8, coni. *praefectosque equitum omnes*, ut sint decuriones merito vocati, ubi omnes centuriones. Sed ita in hoc consilio non dari locum praefectis sociorum, qui fere cives romani non infimi loci, et decurionibus equitum dignitate longe superiores fuerint, monet Duk. *Equites omnes centuriones* emend. Grut. qui tamen centuriones primorum ordinum equis militasse dicit, non probat. Latet mendum, etsi haud variant libri.

3. *Vrbium opes exhaurire*; vide ad X, 44, n. 1.

4. *Hisp. Carth.*; hoc est: quum Hispania ad Carthaginienses pertineret.

nuntiat, se nocte ad castra hostium ducturum. Ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. Nocte media quum auspicio [1] operam dedisset, profectus, ut locum, quem vellet, prius quam hostes sentirent, caperet, praeter castra hostium circumducit, et prima luce, acie instructa, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes Barbari ab tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. Interim consul apud suos, « Nusquam, nisi in virtute, spes » est, milites, inquit, et ego sedulo, ne esset, feci. » Inter castra nostra et nos medii hostes. Ab tergo » hostium ager est. Quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere ». Sub haec cohortes recipi [2] iubet, ut Barbaros simulatione fugae eliceret. Id, quod crediderat, evenit. Pertimuisse et cedere rati Romanos, porta erumpunt, et, quantum inter castra sua et hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda [3], consul, iam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. Equites primos ab utroque cornu in pugnam educit: sed in dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet, et ab tergo se ostendere, prius quam concurrerent peditum acies. Is terror obiectus hosti rem, metu romanorum equitum inclinatam, aequavit. Tamen adeo turbati erant dexterae alae equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit [4], verteritque in hostem.

CAP. XIV. 1. *Nocte media quum auspicio*, auspiciis capiendis, *operam dedisset*; vide ad VIII, 23, n. 12. — *Circumducit*; vide ad II, 23, n. 4. — *Discurrere ipsi*, forte *et ipsi*, quod amat Livius; Duk.

2. *Sub haec* verba *cohortes* etc. vid ad II, 55, n. 1.

3. *Trepidant acie instruenda*; vide ad III, 49, n. 4.

4. *Manu ipse reprehenderit* (vide ad II, 10, n. 2), *verteritque in ho-*

Ita, et quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat; et iam ab dextra parte, unde terror et fuga coeperat, aegre Romanus restabat, ab sinistro cornu et ab fronte urgebantur Barbari, et cohortes ab tergo instantes pavidi respiciebant. Vt, emissis [5] soliferreis falaricisque, gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. Non caecis ictibus [6] procul ex improviso vulnerabantur; sed, pede collato, tota in virtute ac viribus spes erat.

XV. Fessos iam suos consul, ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit: nova acies facta. Integri recentibus telis fatigatos adorti hostes primum acri impetu, velut cuneo [1], perculerunt; deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu castra repetebantur. Vbi omnia fuga completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem, quae in subsidio posita erat, equo revehitur, et signa prae se ferri, plenoque gradu [2] ad castra hostium oppu-

*stem*: ita MSS. et edd. antt. *et adversos in hostem verterit* ex cod. Mogunt. recepere Aldus et alii. Scribendum saltem *aversos*, scil. ab hoste et fugam quaerentes; Gron. — *Restabat*; vide ad IV, 58, n. 5.

5. *Emissis soliferreis*, scil. telis seu iaculis, quae tota erant ferrea, sine hastili, e ferro *solo* vel solido; nisi potius leg. *solliferreis*, quia *sollus* Oscis dicebatur *totus*; vid. Fest. voc. *Sollo*. De *falaricis* vid. XXI, 28.

6. *Caecis ictibus*, qui fiunt *procul ex improviso*, quorumque auctor incertus est et ignotus, ut *ictus* et *tela fallentia*, *tacita*, *occulta*, et passim *caeca* passive dicuntur occultata, ἀόρατα, obscura, latentia, ignota, ut *mutus*, *surdus* et alia; vide ad Sil. III, 579; V, 3; VI, 75; XI, 386, et inf. ad cap. 39, n. 3, ubi *tela ex propinquo illata* opponuntur *caecis ictibus*. *Caecum crimen*, incestum, dubium, *in Achaeis erat*, *nullis eorum literis inventis*, quibus eiusdem criminis convinci possent XLV, 31, n. 5.

Cap. XV. 1. *Hostes acri impetu*, *velut cuneo*, *perculerunt*; vid. XL, 40, n. 2. — *In subsidio posita*; vide ad II, 20, n. 2.

2 *Plenoque gradu*; vide ad IV, 32, n. 6. — *Sparo percutit*, telo; vide ad Sil. III, 388; Cort. ad Sall. Cat. 56; intpp. Virgil. Aen. XI, 682; du *Cange*, Glossar. med. latin. — *Infensius hostes pro vallo pugnabant*; Duk. malebat *impensius*, et Periz. *intentius*, quia non facile quisquam, nisi infenso animo, in hostem pugnet aut ei repugnet. Sed similiter saepe

gnanda succedere iubet. Si quis extra ordinem avidius procurrit, et ipse interequitans sparo percutit, et tribunos centurionesque castigare iubet. Iam castra hostium oppugnabantur; saxisque et sudibus et omni genere telorum submovebantur a vallo Romani. Vbi recens admota legio est, tum et oppugnantibus animus crevit, et infensius hostes pro vallo pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, ut, qua minima vi restatur, ea parte irrumpat. Ad sinistram portam infrequentes videt: eo secundae legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quae portae apposita erat; et ceteri, postquam intra vallum hostes vident, ipsis castris exsuti, signa armaque abiiciunt. Caeduntur in portis, suomet ipsi agmine in arcto haerentes [3]: secundani terga hostium caedunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta millia hostium caesa eo die scribit. Cato ipse, haud sane detractator laudum suarum, multos caesos ait [4]; numerum non adscribit.

XVI. Tria eo die laudabilia fecisse putatur: unum, quod, circumducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem nisi in virtute haberent [1], inter medios hostes proelium commisit: alterum, quod cohortes ab tergo hostibus obiecit: tertium, quod

dicitur *hostis infensus*; de quo vide ad IV, 10, n. 3, et apud Sall. Iug. 57 (ubi vid. Cort.), *infensi intentique manent*; Drak.

3. *In arcto haerentes* (vide ad V, 38, n. 4) *caeduntur in portis* etc. cf. Hom. Iliad. XII, 122 sq. et Virg. Aen. XI, 879 sqq.

4. *Cato ipse multos caesos ait*, scil. in Originibus; vide ad cap. 5, n. 2. — *Detractator* pro vulg. *detrectator* edidit Drak. et Voss. et Lov. 5. In aliis MSS. est *detractor*, quod vel nec ipsum spernendum, vel corruptum; vide ad III, 60, n. 5.

Cap. XVI. 1. *Vbi spem non nisi in virtute haberent*; quod *non* vel excidit, vel supplendum est. Illud putabat Gron., hoc Drak. Conf. Duk. ad Flor. I, 12, 8; Cort. ad Sall. Iug. 74, 5; Burm. ad Ovid. Art. Amat. II, 694. — *Pleno gradu*; vide supra ad IV, cap. 32, n. 6.

secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde a victoria cessatum. Quum, receptui signo dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad praedandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis hostibus fuga [2], praedati sunt. Quae res non minus, quam pugna pridie adversa, Emporitanos Hispanos [3] accolasque eorum in deditionem compulit. Multi et aliarum civitatium, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. Quos omnes, appellatos benigne vinoque et cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit; et, quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrebant. Et quum Tarraconem venit, iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique et Romani, et socium ac latini nominis, variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli a Barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, et ad devios montanos profecturum etiam falso perlatum est [4]. Ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. Eos, deducto exercitu, consul sine memorando proe-

2. *Vt sparsis hostibus fuga*; vide ad VIII, 30, n. 7.

3. *Emporitanos Hispanos*; vide ad cap. 9 pr.

4. *Profecturum etiam falso* etc. Hic esse aliquid redundantia et obscuri pronuntiat Crev. legendumque proponit: *et ad devios montanos etiam falso perlata est*. Sed si particulam *etiam*, quae in quibusdam codd. ap. Drak. omittitur, deleveris, atque τὸ *et* pro *etiam* explicaveris, tunc nihil mutandum *Doëring* existimat, sensum ita explanans: « falso quoque perlatum est eum ad dev. mont. profecturum ». Lem. — *Bergistanorum civitatis*, gentis (populi, reipublicae), ut Caesari *civitas Helvetiorum* et *Aeduorum* dicitur; Gron. Conf. ad III, 47, n. 1; Drak. ad Epit. LXV; Cort. ad Sall. Catilin. 40, p. 147. — *Deducto exercitu*, sc. in civitatem Bergistanorum. *Educto* malebat Gronov. et *inducto* Crev.

lio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, prius quam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit. Sub corona veniere omnes, ne saepius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius praetor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto et Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani: freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini romano; eques immissus turbavit extemplo aciem eorum; pedestre proelium nullius ferme certaminis fuit. Milites veteres, periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt: nec tamen ea pugna debellatum est. Decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt [1], alienisque armis parabant bellum. Consul interim, rebellione Bergistanorum ictus [2], ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. Quam rem adeo aegre passi, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent [3]: ferox genus, nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renuntiatum est, senatores omnium civitatium ad se vocari iussit, atque iis, « Non nostra, inquit, magis, quam vestra, refert, » vos non rebellare: siquidem id maiore Hispanorum » malo, quam exercitus romani labore, semper adhuc

5. *Sub corona veniere;* vide ad II, 17, n. 3.

Cap. XVII. 1. *Turduli conducunt*, vulgo Turdetani.

2. *Rebellione Bergistanorum ictus;* vide ad I, 16, n. 2.

3. *Ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent* etc. more eorum, qui non tam *feroces*, quam natura timidi sunt et melancholici, malisque afflicti facile animum despondent: unde Hispani ad αὐτοχειρίαν admodum proclives et olim fuere et etiam nunc sunt, ut Turcae. Conf. Iustin. XLIV, 2, et Sil. I, 225 sq. — *Ferox genus rati;* vid. ad I, 18, n. 5, et I, 41, n. 1.

» factum est. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri » posse, si effectum erit, ne possitis rebellare. Volo » id quam mollissima via consequi. Vos quoque in » ea re consilio me adiuvate. Nullum libentius sequar, » quam quod vosmet ipsi attuleritis ». Tacentibus spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. Quum revocati secundo quoque concilio tacuissent; uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantum [4], gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit.

XVIII. Eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerunt in Hispaniam, quod ad illos taedio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutem velut asserendi [1] erant: et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur; nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret; nec cogitaret modo imperaretque, quae in rem essent [2], sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quemquam omnium

4. *Segesticam tantum*, opp. Celtiberorum, idem forte quod Σεγήδη at Σεγίδη aliis dicitur; vid. Schweigh. ad Appian. Hisp. 44. — *Gravem civitatem*, validam, vel potentem opibus, βαρεῖαν πόλιν· Ern. et Schaefer. coll. Duker. ad Flor. I, 3, et Wessel. ad Diodor. t. I, p. 306, t. II, p. 630.

CAP. XVIII. 1. *In servit. velut asserendi.* Asserere in servitutem dicitur is qui in iure postulat addici sibi tanquam servum eum qui se pro libero gerat, ut ait Crever. ad hunc locum. Quum igitur a consuetudine forensi ductam locutionem hic ad bellicas res transferat Livius, ideo opponendam indicavit particulam *velut*. LEM. — *In tempore subventum*, vide ad II, 47, n. 4. — *Sustentaturi* absolute ut apud Caes. B. G. II, 14; Drak — *Sustenturi* coni. Iac. Periz. Confer Oudend. ad Caesar. B. C. II, 25.

2. *Quae in rem essent;* vide ad I, 27, n. 5.

gravius severiusque, quam in semet ipsum, imperium exerceret; parcimonia et vigiliis [3] et labore cum ultimis militum certaret; nec quidquam in exercitu suo praecipui, praeter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania praetori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. Itaque eo consul, arcessitus literis praetoris, legiones duxit. Vbi eo venit (castra separatim Celtiberi et Turdetani habebant), cum Turdetanis extemplo levia proelia, incursantes in stationes eorum, Romani facere; semperque victores ex quamvis temere coepto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, iubet: primam, si transire ad Romanos velint, et duplex stipendium accipere, quam quantum [1] a Turdetanis pepigissent; alteram, si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxae futuram, quod hostibus se Romanorum iunxissent; tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. Concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Quum incertum [2], bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen, haud secus quam in pace, ex agris

3. *Parcimoniis et vigiliis* etc. vide ad cap. 1, n. 7.

Cap. XIX. 1. *Duplex stipendium, quam quantum* etc. vide ad XXXV, 2, n. 1. — *Publica fide accepta*; vid. XXIII, 19, n. 10.

2. *Quum incertum, bellum* etc. in MSS. *Quum incerta bellum an pax c. C. essent* prob. Gronov. Idem monet verborum seqq. sententiam esse, primum quidem ex hostico Romanos sine metu et iniuria cuiusquam pabulatos et frumentatos, deinde, quod maioris discriminis est, aucta securitate etiam intra praesidia Celtiberorum venisse. Sed quia oratio suspenditur per partic. *ingredientes*, idque nihil habet, quo referri debeat, pro *dein* vel *deinde* (quod in multis MSS. et in edd. vett. ante Frob. a. 1535 legitur) Sigon. non

castellisque hostium Romani portabant; dein saepe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredientes. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primum praedatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integrae regionis ducit; deinde audito, Seguntiae Celtiberum omnes sarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Postquam nulla moventur re, persoluto stipendio, non suis modo, sed etiam praetoris militibus, relictoque omni exercitu in castris praetoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus.

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. Defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum [1] subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum [2] oppugnandum consul ducit non romanas modo cohortes, sed iuventutem etiam merito infensorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantumdem patens, habebant. Quadringentos inde ferme passus constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, praecepit eis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset. Ceteras copias ad ulteriorem partem urbis [3] circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis

male coni. *perinde*, i. e. non minus saepe, quam in pace; Drak. — *Privatis induciis*; vide ad II, 18, n. 7.

Cap. XX. 1. *Tum conscientia depopulatorum sociorum*, memoria populationum, quas in Suessetanorum aliorumque sociorum, merito ipsis propterea infensorum, agris nuper fecissent.

2. *Ad oppidum eorum*, nescio quod.

3. *Ad ulteriorem partem urbis*, remotiorem: etenim nullo flumine dirimebatur, sed erat in longitudinem valde porrecta; Ern. — *In agro eorum impune persultassent*, vagati essent populabundi. Conf. ad Tac. Ann. XI, 9, n. 1; XI, 28, n. 2.

numerum Suessetanae iuventutis habebat. Eos ad murum oppugnandum subire iubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quam saepe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent fugassentque, patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum, Suessetani tulere. Quod postquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur, atque eas arreptas [4], effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit; priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. Mox ipsos, nihil praeter arma habentes, in deditionem [5] accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium [1] castrum ducit: receptaculum id maxime praedonum erat, et inde incursiones in agros pacatos provinciae eius fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac populares coepit: *non esse in manu ipsis rempublicam: praedones receptos totum suae potestatis id castrum fecisse.* Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, causa, iussit. *Quum se muros subisse cerneret, intentosque praedones ad tuenda moenia esse; tum uti cum suae factionis hominibus meminisset arcem occupare.* Id, uti praeceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros [2] adscendentibus Romanis, illinc arce capta, Barbaros circumvasit. Huius potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, sua-

4. *Atque eas arreptas*, raptim motas, *effusis omnibus* Lacetanis ex oppido, *qua parte*, eo ubi *silentium ac solitudo erat*, sc. *in urbem inducit.*

5. *In deditionem accepit*; vide ad VIII, 20, n. 7.

Cap. XXI. 1. *Ad Vergium castrum*; vide ad XXI, 19, n. 5.

2. *Anceps terror, hinc muros adsc. Romanis, illinc arce capta, B. circ.* vide ad I, 25, n. 4.

que habere iussit: Vergestanos ceteros, quaestori, ut venderet, imperavit: de praedonibus supplicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque; quibus tum institutis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eadem aestate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam silvam [1], signis collatis, secundo proelio conflixit. Octo millia Gallorum caesa traduntur: ceteri, omisso bello, in vicos suos atque agros dilapsi. Consul reliquum aestatis circa Padum Placentiae et Cremonae exercitum habuit, restituitque, quae in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. Quintio, in Graecia ita hibernis actis, ut, exceptis Aetolis, quibus nec pro spe victoriae praemia contigerant, nec diu quies placere poterat, universa Graecia, simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregie statu suo gauderet, nec magis in bello virtutem romani ducis, quam in victoria temperantiam iustitiamque et moderationem miraretur, senatusconsultum, quo bellum adversus Nabin Lacedaemonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quintius, conventu Corinthum omnium sociarum civitatium legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Aetoli quidem abessent, tali oratione est usus: « Bellum adversus « Philippum non magis communi animo consilioque « Romani et Graeci gesserunt, quam utrique suas cau-

Cap. XXII. 1. *Propter Litanam silvam*; vide ad XXI, 27, n. 6, et XXIII, 24, n. 4. — (Per) *reliquum aestatis*; vide ad XXII, 15, n. 3.

« sas belli habuerunt [2]: nam et Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum iuvando, « nunc his sociis nostris oppugnandis, violaverat; et « in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivi« sceremur iniuriarum, vestrae iniuriae satis digna « causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis « pendet. Refero enim ad vos [3] utrum Argos, sicut scitis « ipsi, ab Nabide occupatos, pati velitis sub ditione « eius esse, an aequum censeatis, nobilissimam vetu« stissimamque civitatem, in media Graecia sitam, re« peti in libertatem, et eodem statu, quo ceteras ur« bes Peloponnesi et Graeciae, esse. Haec consultatio, « ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos « nihil contingit [4], nisi quatenus liberatae Graeciae, « unius civitatis servitus, non plenam, nec integram « gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura eius ci« vitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne « serpat latius contagio eius mali, nos aequi bonique « facimus. De hac re vos consulo, staturus eo [5], quod « plures censueritis. »

XXIII. Post orationem romani imperatoris percenseri aliorum sententiae coeptae sunt. Quum legatus Atheniensium, quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Graeciam merita extulisset, *imploratos auxilium adversus Philippum tulisse opem; non rogatos ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium*; indignatusque esset [1], *haec tanta merita sermo-*

2. *Causas belli habuerunt:* forte *bellandi*; Gron.

3. *Refero enim ad vos* etc. vide ad XXVI, 2, n. 3.

4. *Romanos nihil contigit*; vide ad XXII, 10, n. 10.

5. *Staturus eo quod* etc. vide ad III, 36, n. 11.

Cap. XXXIII. 1. *Imploratos auxilium adversus Philippum tulisse, opem non rogatos ultro a. t. N. offerre; indignatusque esset* etc. coni. Gron.

*nibus tamen aliquorum carpi* [2], *futura calumniantium, quum fateri potius praeteritorum gratiam deberent;* apparebat incessi Aetolos. Igitur Alexander princeps gentis, invectus primum in Athenienses, libertatis quondam duces et auctores, assentationis propriae gratia communem causam prodentes [3]; questus deinde, *Achaeos, Philippo quondam milites, postremum ab inclinata eius fortuna transfugas, et Corinthum recepisse* [4], *et id agere, ut Argos habeant: Aetolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in foedere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo*; insimulavit fraudis Romanos, *quod, vano titulo libertatis* [5] *ostentato, Chalcidem et Demetriadem praesidiis tenerent, qui Philippo cunctanti deducere inde praesidia, obiicere semper soliti sint* [6], *nunquam, donec Demetrias, Chalcisque et Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore*; *postremo, quia remanendi in Graecia retinendique exercitus Argos et Nabin causam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Aetolos polliceri, aut conditionibus* [7] *et voluntate sua Nabin praesidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos, in potestate consentientis Graeciae esse.*

2. *Haec tanta merita... carpi*; vide ad XXXIII, 31, n. 1.

3. *Communem causam prodentes*; vide ad II, 43, n. 5.

4. *Et Corinthum recepisse* etc. vide ad XXXIII, 34.

5. *Vano titulo l. ostentato*; vide ad IV, 30, n. 1.

6. *Obiicere semper soliti sint* pro vulg. *sunt* recepi ax MS. Mead. 2, et emend. Perizoniorum. — *Demetrias; Chalcisque et Corinthus*; vid. XXXII, 37, n. 2. — *Postremo quia*, multi MSS. *qui* probb. Periz. Gronov. et Crev. Contra vel *quia* retinendum, vel ex ed. Frob. a. 1535 leg. *postremo* (sc. *quod*) *manendi* etc. putabat Drakenb. quod duplicis fraudis insimulentur Romani. Ita tamen τὸ *postremo* vix aptum.

7. *Aut conditionibus* MSS. plerique. Conf. Drak. ad h. l. et ad XXIII, 7, n. 1. *Conditione* quidam codd. et edd. ante Frob. ann. 1535. prob. Gronov. quia *conditio* non modo unum caput transactionis seu pactionis, sed eam totam multis capitibus constantem interdum significet. Cf. Ern. Clav. Cic.

XXIV. Haec vaniloquentia primum Aristaenum praetorem Achaeorum excitavit. « Ne istuc, inquit, « Iupiter Optimus Maximus sirit Iunoque Regina, « cuius in tutela Argi sunt [1], ut illa civitas inter ty-« rannum Lacedaemonium et latrones Aetolos prae-« mium sit posita in eo discrimine, ut miserius a no-« bis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare inter-« iectum ab istis praedonibus non tuetur nos, T. « Quinti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi « fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum « Graecorum habent, sicut speciem hominum. Mori-« bus ritibusque efferatioribus, quam ulli Barbari, « immanes belluae vivunt. Itaque vos rogamus, Ro-« mani, ut et ab Nabide Argos recuperetis, et ita res « Graeciae constituatis, ut ab latrocinio quoque « Aetolorum satis pacata haec relinquatis. » Romanus, cunctis undique increpantibus Aetolos, *responsurum se fuisse iis*, dixit, *nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi essent. Contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aetolisque esset, referre se* [2], dixit, *quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achaeis Argos?* Quum omnes bellum decressent, auxilia ut pro viribus suis quaeque civitates mitterent, est hortatus. Ad Aetolos legatum etiam misit, magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia, arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi

CAP. XXIV. 1. *Iuno Regina* deorum, *cuius in tutela Argi sunt*; unde Ἀργεία, *Argiva* dicebatur. Cf. Hom. Il. IV, 51 sq. et Spanh. ad Callim. H. in Del. 74.

2. *Referre se*; vide ad XXVI, 2, n. 3. — *Redderet* Nabis. — *Vt nudaret animos*, deprehenderet mentem eorum, rariori significatu, nisi leg. *nudarent*, i. e. patefacerent; Burm. ad Phaedrum, Prol. 3, 47. Confer ad XXIV, 27, n. 1, et XXXIII, 21, n. 6.

legatis, de societate agentibus, respondit, *Nihil se, absentibus decem legatis, sententiae habere. Romam eundum ad senatum iis esse.* Ipse copias adductas ab Elatia ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristaenus praetor cum decem millibus Achaeorum, equitibus mille, occurrit; et haud procul inde, iunctis exercitibus, posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt, et quatuor ferme millia ab Argis locum castris capiunt. Praefectus praesidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni et uxoris eius frater; qui sub adventum Romanorum et utrasque arces (nam duas habent Argi [1]), et loca alia, quae aut opportuna, aut suspecta erant, validis praesidiis firmavit. Sed inter agenda haec pavorem iniectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat; et ad externum terrorem [2] intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens maioris animi, quam consilii; qui primo iureiurando interposito, de praesidio expellendo cum idoneis colloquutus, dum vires adiicere coniurationi studet, incautior fidei aestimator fuit. Colloquentem eum cum suis satelles a praefecto missus quum arcesseret, sensit proditum consilium esse, hortatusque [3] coniuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent; atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. Haud sane movit quemquam, quia nihil usquam spei

CAP. XXV. 1. *Duas habent Argi arces*: unius nomen fuit Larissa (vid. Strab. VIII, p. 569), alterius ignotum est. Cf. ad XXXII, 25, n. 3. — *Loca alia, quae aut opportuna erant*; vide ad I, 54, n. 4.

2. *Ad externum terrorem*; vide ad I, 57, n. 7. — *Damocles*, al. *Democles*, ut *Damaratus* et *Demaratus* aliaque; vide Drak.

3. *Hortatusque coniuratos*, sc. est, nisi leg. *hortaturque* ex Lov. 2 et 6; aut mox del. *atque ita*; Drak.

propinquae, nedum satis firmi praesidii, cernebant. Haec vociferantem eum Lacedaemonii, circumventum cum suis, interfecerunt. Comprehensi deinde quidam et alii, ex iis occisi plures, pauci in custodiam coniecti. Multi proxima nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quintius, affirmantibus iis, si ad portas romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, et, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin [1] (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus a porta Lacedaemoniis proelium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. Et castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. Postquam oppressam metu civitatem vidit, advocat consilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Graeciae, praeter Aristaenum, eadem sententia erat, quum causa belli non alia esset, inde potissimum ordiundi bellum [2]. Quintio id nequaquam placebat, sed Aristaenum contra omnium consensum disserentem, cum haud dubia approbatione

Cap. XXVI, 1. *Circa Cylarabin gymnasium*, quod Κυλαράβης seu Κυλλαράβης, Stheneli filius Argivorumque rex, exstruxit; unde *Cylarabis* (immo *Cylarabae*) *gymnasium* emend. Casaub. ad Strabon. III, 153. Sed τὴν Κυλάραβιν etiam dixisse Plut. Pyrrh. pag. 404, monet Iac. Gronov. Conf. Pausan. II, 18, 22, ibique Sylburg., Hesych. et Graev. ad Lucian. Merc. conduct. p. 972.

2. *Inde potissimum ordiundi bellum* vel *belli*, MSS. et edd. antt. Nec est quod cum Gelen. reponas *ordiundum* offendarisque illa compositione *principum sententia ordiundi bellum*, h. e. sententia et principum, qui censent, et belli ordiendi, quod censent; Gron. *Ordiendi belli* non improbant Crev. et Periz. ad Sanct. Min. II, 3, n. 15, ubi pluribus docet, duos genitivos ab uno nomine pendere. Id quidem nemo vel negat vel ignorat; sed an casta latinitas permittat, ut uni nomini iungatur et genitivus et gerundium in *di* cum casu verbi, in genitivum mutato, dubitant Duk. et Drak.

audivit. Et ipse adiecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? Se vero caput belli Lacedaemonem et tyrannum petiturum.* Et, dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes [3] misit. Quod maturi erat circa, demessum et convectum est; viride, ne hostes mox haberent, protritum et corruptum. Castra deinde movit, et, Parthenio superato monte, praeter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. Ibi, prius quam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille et quingenti, et Thessalorum equites quadringenti. Nec iam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnae copiae conveniebant. Iam ab Leucade L. Quintius quadraginta navibus venerat; iam Rhodiae decem et octo tectae naves [4], iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis mixtisque aliis minoris formae navigiis. Ipsorum quoque Lacedaemoniorum exsules permulti [5] tyrannorum iniuria pulsi, spe re-

3. *Expeditas cohortes*; vide ad V, 16, not. 2. — *Ad Caryas* opp. Arcadiae, at XXXV, 27, Laconices. Vtrumque memorat Pausan., illud VIII, 13, 14, 45, hoc III, 10. — *Macedones a P. mille quingenti* ex ed. Frob. ann. 1535; sed in edd. primis exstat *Macedones a P. duo millia et septingenti*, quo et multorum codd. vestigia nos ducunt, et quod forte mutatum, quia displicuit *Macedones* pro *Macedonum*; Drak. Conf. ad XXXIX, 7. n. 1.

4. *Decem et octo tectae naves*; vide ad XXII, 19, n. 4.

5. *Lacedaemoniorum exsules permulti* etc. vid. XXXVI, 35, n. 4. — *Iam per aliquot aetates*, « de annis non ita multis dicit; nam Cleomenes, quem primum tyrannum Lacedaemoniorum fuisse ait, vix XL annis ante hoc tempus regnum inierat; et, si quis ad id tempus referendum putet, quo, Agide ac Leonida Spartae regnantibus, primum turbari coepit respublica Lacedaemoniorum, tamen vix L anni sunt.» Duk. Cf. Petav. Ration. Temp. IV, 4. — *Princeps erat exsulum Agesipolis*, filius Agesipolidis, Cleombroti nepos, puer admodum rex creatus Spartae *post mortem Cleonis, qui optimus primum rex et deinde primus saevissimusque tyrannus Lacedaemoni fuit.* Sed mox una cum Cleomene, tutore et patruo, Cleombroti filio,

cuperandae patriae in castra romana convenerant. Multi autem erant, iam per aliquot aetates, ex quo tyranni tenebant Lacedaemonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedaemone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedaemone fuit.

XXVII. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum [1], et prope nulla spes esset vere suas hostiumque aestimanti vires, non tamen omisit bellum; sed et a Creta mille delectos iuventutis eorum excivit, quum mille iam haberet, et tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit, et fossa valloque urbem communivit: et, ne quid intestini motus oriretur, metu et acerbitate poenarum tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. Quum suspectos quosdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis (Dromon ipsi vocant [2]), positis armis, ad concionem vocari iussit Lacedaemonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit; et pauca praefatus, *cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret:*

pulsus est *ab Lycurgo*, qui Ephororum corruptione imperium adeptus est, quamvis non esset e stirpe regia. Postea Agesipolis, legatus Romam missus, a piratis captus est et interfectus; vid. Polyb. II, 47, 69; IV, 2, 35, 81; V, 34-39, IX, 23; XXIV, 11; Pausan. I, 13; III, 5, 6; Meurs. Regn. Lacon. cap. 14; Plut. Cleom. et Diodor.

Cap. XXVII. 1. *Tantum belli circumstaret tyrannum;* vide ad XXVII, 40, not. 4. — *Vere aestimanti vires;* vide ad III, 19, n. 8. — *Cum castellanis agrestibus;* conf. n. 4. — *Metu et acerbitate poenarum tenebat animos,* Iac. Periz. coni. *terrebat.* Sed vide ad VII, 25, n. 3, et XXII, 22, n. 9.

2. *Dromon ipsi vocant campum* extra Spartam, ἔνθα τοῖς νέοις δρόμου μελέτη καθέστηκεν· vid. Pausan. III, 14; Remes. var. lect. II, 3, et Meurs. Att. lect. I, 24, qui verba sic ordinare malebat: *eductis in campum (Dromon ipsi vocant) omnibus copiis.*

*et ipsorum referre, si quos suspectos status praesens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes. Itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, quae instet, tempestas praetereat. Hostibus repulsis (a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse), extemplo eos emissurum.* Sub haec citari nomina [3] octoginta ferme principum iuventutis iussit, atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam (hi sunt iam inde antiquitus castellani [4], agreste genus), transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi [5] ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet, et urbem relinquere, tam suspensis et incertis omnium animis [6], metuens.

XXVIII. Quintius, satis iam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam [1] super

3. *Sub haec verba citari nomina*; vide ad II, 55, n. 1.

4. *Ilotarum deinde quidam: hi sunt iam inde antiquitus castellani* (vide ad V, 5, n. 2), *agreste genus*: servi publici Lacedaemoniorum, quorum magna multitudo agros eorum colebat (vid. Nep. Paus. 3): *Ilotae*, sed rectius *Helotae* (Εἵλωτες) dicti ab oppido laconico Ἕλος, cuius expugnati incolae Spartam traducti sunt in servitutem tristissimam, ut deinde Messenii aliique, quibus idem datum est nomen; vid. Pausan. III, 20; Schol. ad Thucyd. I, 101, IV, 80; Strab. VIII, pag. 363, 365; Schlaegeri diss. de Helotibus Helmst. 1733; *Recherches sur l'histoire des Ilotes par Capperonnier, Mémoires de l'Académie des Inscr.* tom. XXIII, pag. 271 sqq. Meurs. Misc. Lacon. II, 6; Crag. de Rep. Laced. I, 11; *Voy. du j. Anach.* tom. V, p. 42; *Potteri* Archaeol. l. I, c. 10, et *Manso's* Sparta.

5. *Hoc terrore obstupuerant m. animi* et deterriti fuerant *ab omni conatu* etc. Similia passim obvia; neque necesse est cum Duk. legi *obtorpuerant ad omnem conatum.*

6. *Suspensis et incertis animis*; vide ad II, 32, n. 5.

Cap. XXVIII. 1. *Ad Sellasiam* (Σελλασίαν et Σελασίαν Graeci appellant) opp. Laconicae *super* (vide ad I, 2, n. 3) *Oenunta fluvium* (ὁ Οἰνοῦς, Sellasia Spartam fluens inter

Oenunta fluvium pervenit; quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedaemoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. Inde, quum audisset adscensum difficilis et arctae viae esse, brevi per montes circuitu praemissis, qui munirent viam, lato satis et patenti limite [2] ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem moenibus, pervenit. Vbi castra metantes Romanos Quintiumque ipsum, cum equitibus atque expeditis praegressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum coniecerunt, nihil tale exspectantes, quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquandiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciae esset, trepidatum est. Tandem signa legionum supervenerunt, et, quum primi agminis cohortes inductae in proelium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani, quum tantum a muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paulisper steterunt. Postquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quintius prope flumen praeter urbem, sub ipsas Menelaii montis radices [3], ducere copias instructas pergit. Primae le-

Evam et Olympum colles) *quo in loco Antigonus* Doson, *Macedonum rex, cum Cleomene .... dicebatur*, scilic. Olymp. 138, 4, a. V. C. 530. Cf. L, 54; Polyb. II, 65 sq. IV, 69; V, 24; XVI, 16; Pausan. II, 9; III, 10; IV, 29; VII, 7; VIII, 49. Mox pro *adscensum* quidam MSS. *accessum*, alii, ut et Mogunt., *descensum*; unde *escensum* edidit Gron.

2. *Patenti limite* (vide ad II, 39, n. 3) *ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem moenibus* Lacedaemonis; vide ad Sil. IV, 364; VI, 311 sq. — *Cum equitibus atque expeditis*, sc. peditibus, quod excidisse suspicabatur Duk. Mox *pedites* simpl. dicuntur distinguunturque a *legionibus* gravi armatura. Conf. ad V, 16, n. 2, et XXII, 16, n. 2.

3. *Sub ipsas Menelaii montis radices*; conf. Polyb. V, 18, 21, 22, ubi Schweigh. nota est haec: «Τὸ Μενελαῖον Livio est mons Spartae proximus, Polybio locus in monte vel iuxta montem positus, templum puta cum vico vel oppido. Sic et Steph. in Μενέλαος· ἔστι καὶ χωρίον Σπάρτης, Με-

gionariae cohortes ibant: levis armatura et equites agmen cogebant [4]. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites (in quibus omnis fiducia erat), ut ab tergo hostem aggrederetur. Postquam extremum agmen praeteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu [5], pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat; qui, ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis suorum animis, signa extemplo convertit, totumque in hostem agmen circumegit. Itaque, velut rectae acies concurrissent, iustum aliquandiu proelium fuit. Tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. Quae minus infida ac trepida fuisset, ni Achaei locorum prudentes institissent. Hi et caedem ingentem ediderunt, et dispersos passim fuga plerosque armis exsuerunt. Quintius prope Amyclas posuit castra; inde, quum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis et amoeni agri loca esset, nullo iam hostium porta excedente [6], movit castra ad flumen Eurotam. Inde vallem Taygeto subiectam agrosque ad mare pertinentes evastat.

νελχῖον. Ac videtur idem locus esse, cuius nom. propr. *Therapne* prodit Pausan. III, 19, in quo templum fuisse *Menelai* ait et sepulcrum Menelai et Helenae. Facile tamen credas, ab eo loco et totum montem nomen *Menelaii* obtinuisse. Ceterum de situ Spartae et circumiacentis regionis, vide Polybium V, 22, et duas tabulas, quae pertinent ad *Voy. du j. Anach.* tom. V, cap. 41°.

4. *Equites agmen cogebant*; vide ad XXXII, 2, n. 4.

5. (Cum) *eodem quo pridie eruperant tumultu.... erumpunt*: videtur insciticium τὸ *eruperant*; Gronov. Sed cf. ad I, 3, n. 8. — *Minus infida ac trepida fuga*: verba *infida ac* in omnibus fere MSS. et edd. ante Frob. a. 1535 desunt, et *fuga* non *fida* et *infida*, sed *tuta* et *intuta* dici solet; Duker., Crever. (qui coni. *effusa*) et Drak.

6. *Nullo iam hostium porta excedente*; multi MSS. et edd. ante Ald. *portam*; vide ad II, 37, n. 5. Repetitum *inde* non satis h. l. placet. — *Taygetus* mons a mari per totam procurrens Laconicam, ad cuius radices sita est Sparta.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quintius maritimae orae oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit. Certior deinde factus, Gythium [1] oppidum omnium maritimarum rerum Lacedaemoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico apparatu instructa. In tempore [2] Quintio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. Ingens multitudo navalium sociorum, e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quae ad oppugnationem urbis terra marique munitae facienda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur; iam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu eius prostratum; et Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes [3], simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. Nec multum abfuit, quin, qua intenderant [4], penetrarent. Sed tardavit impetum eorum spes obiecta dedendae urbis; mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio praeerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum romanum, traditurum se urbem [5]; et quum ad eam rem tempus et ratio con-

Cap. XXIX. 1. *Gythium seu Gytheum oppidum.* Γύθειον et Γύθειον, portus et navale Lacedaemoniorum, aut certe ei vicinum; vid. Strab. VIII, p. 363, al. 559; Pausan. I, 27, §. 6, III, 21; Polyb. V, 19, §. 6, ibique Schweigh., et Meurs. Misc. Lacon. IV, 6.

2. *In tempore*; vide ad II, 47, n. 4, — *Navalium sociorum*; vide ad IX, 35, n. 1. — *Testudinibus a. m. s.*; vid. V, 5, n. 3.

3. *Distenderent ab apertiore loco hostes*; vide ad III, 23, n. 1, et XXI, 32, n. 7.

4. *Qua intenderant*; vide ad III, 70, n. 2, et IV, 19, n. 1.

5. *Dexagoridas miserat ad legatum rom., traditurum se urbem*; vide ad VIII, 19, n. 10. — *Tempus et ratio convenisset*; vide ad I, 3, n. 4. — *Et difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius supervenisset*; vide supra ad librum II, cap. 50, not. 10.

venisset, a Gorgopa proditor interficitur: intentiusque ab uno urbs defendebatur, et difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is quum supercilio haud procul distantis tumuli [6] ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex altera parte L. Quintius ab operibus suis terra marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere: et pactus, ut abducere inde milites, quos praesidii causa habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Prius quam Gythium traderetur, Pythagoras, praefectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi [7], cum mille mercenariis militibus et duobus millibus Argivorum Lacedaemonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis, sicut primo adventu romanae classis et traditione oppidorum maritimae orae conterritus erat, sic, parva spe quum acquievisset, Gythio ab suis retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit esse, quum ab terra, omnibus [1] circa hostibus, nihil spei esset, a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunae ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti. Qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut ty-

6. *Supercilio h. p. distantis tumuli*; vide ad XXVII, 18, n. 5. — *Ab operibus suis* (vide ad V, 22, n. 7) *instaret* oppido.

7. *Timocrati Pellenensi*; conf. Polyb. XVII, 17, §. 1.

Cap. XXX. 1. — *Omnibus circa hostibus*; Gron. conj. *hostium* vel *hostilibus*, illudque edidit. Sed vulgatum per ellipsin participii verbi substant. exponendum: quod omnes, qui circa erant, hostes forent; Drak. Mox *interclusum* non habet, quo commode referatur, et forte leg. *atque ab terra... nihil spei esse, a mari quoque toto se interclusum esse*, sc. *audivit*; vel cum Drak. *audivit, et* (vel *audivit esse, et*), *quum ab terra... interclusum*, sc. audivit, vel *interclusum videret, cedendum* etc.

ranno colloqui cum imperatore liceret. Consilio advocato [2], quum omnes dandum colloquium censuissent, dies locusque constituitur. In mediae regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, quum venissent, relictis ibi in statione conspecta [3] utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre et Eumene rege et Sosilao Rhodio et Aristaeno Achaeorum praetore tribunisque militum paucis descendit.

XXXI. Ibi permisso [1], ut, seu dicere prius, seu audire mallet, ita coepit tyrannus: «Si ipse per me, » T. Quinti vosque, qui adestis, causam excogitare, » cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem, tacitus eventum fortunae meae exspectassem. » Nunc imperare animo nequivi, quin, prius quam » perirem, cur periturus essem, scirem. Et, hercule, » si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, » apud quos nihil societatis fides sancti haberet, in » me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, » non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos » esse video, qui rerum divinarum foedera, huma- » narum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quum » me ipse respexi [2], eum esse spero, cui et publice, » sicut ceteris Lacedaemoniis, vobiscum vetustissi- » mum foedus sit: et meo nomine privatim amicitia » ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim » ego eam violavi et everti, quod Argivorum civita- » tem teneo. Quomodo hoc tueor? re, an tempore? » Res mihi duplicem defensionem praebet; nam et, » ipsis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi,

2. *Consilio advocato;* al. *concilio;* vide ad X, 17, n. 1.

3. *In statione conspecta;* vide ad II, 5, n. 8.

Cap. XXXI. 1. *Ibi permisso, ut* etc. hoc *ut* del. Duk. et Crev.

2. *Quum me ipse respexi;* forte *respicio.*

» non occupavi; et accepi, quum Philippi partium, » non in vestra societate esset. Tempus autem eo me » liberat, quod, quum iam Argos haberem, societas » mihi vobiscum convenit [3]; et, ut vobis mitterem ad » bellum auxilia, non ut Argis praesidium deducerem, » pepigistis. At hercle, in ea controversia, quae de » Argis est, superior sum et aequitate rei, quod non » vestram urbem, sed hostium, quod volentem, non » vi coactam, accepi; et vestra confessione, quod in » conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ce» terum nomen tyranni et facta me premunt [4], quod » servos ad libertatem voco, quod in agros inopem » plebem deduco. De nomine hoc respondere pos» sum, me, qualiscumque sum, eundem esse, qui » fui, quum tu ipse mecum, T. Quinti, societatem » pepigisti. Tum me regem appellari a vobis memini: » nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen » imperii mutassem, mihi meae inconstantiae; quum » vos mutetis, vobis vestrae reddenda ratio est. Quod » ad multitudinem servis liberandis [5] auctam et egen» tibus divisum agrum attinet, possum quidem et in » hoc me iure temporis tutari. Iam feceram haec, » qualiacumque sunt, quum societatem mecum pe» pigistis, et auxilia in bello adversus Philippum ac» cepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid » in eo vos laesissem, aut vestram amicitiam violas» sem? sed illud, me more atque instituto maiorum » fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere » ea, quae Lacedaemone fiunt. Nihil comparare singula

3. *Societas mihi vobiscum convenit;* vide supra ad I, 3, n. 4. Mox forte legendum *Ita, hercle, in ea controversia* etc.

4. *Facta me premunt;* vide ad III, 13, n. 1.

5. *Servis liberandis;* vide ad I, 53, n. 3.

» necesse est. Vos a censu equitem, a censu peditem » legitis [6]; et paucos excellere opibus, plebem subie» ctam esse illis vultis. Noster legum lator non in » paucorum manu rempublicam esse voluit, quem » vos senatum appellatis [7], nec excellere unum aut » alterum ordinem in civitate; sed per aequationem » fortunae ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, » qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregis» se [8], quam pro patriae sermone brevitatis, fateor. » Et breviter peroratum esse potuit, nihil me, post» quam vobiscum amicitiam institui, cur eius vos » poeniteret, commisisse. »

XXXII. Ad haec imperator romanus: « Amicitia et » societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege » Lacedaemoniorum [1] iusto ac legitimo, facta est. Cuius » ius tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt

6. *A censu equitem ... legitis*, ad cap. 51 extr. et *ex censu*, XXVI, 35. Res ipsa ex I, 42 sq. nota.

7. *Noster legum lator* Lycurgus *non in paucorum manu remp. esse voluit, quem vos senatum appellatis*: loquitur ex sententia multorum Graecorum et regum, qui sibi persuadebant, rempublicam romanam in manu senatus et plane aristocraticam esse; Duker. conf. Polyb. VI, 11, et ex eo aliisque Spanhem. de usu et pr. num. Diss. 3, pag. 140. — *Sed per aequationem fortunae*, bonorum, *ac dignitatis* etc. conf. Polyb. VI, 46 sq. Justin. III, 2, 3; Xenoph. et Cragius de Rep. Laced.; Plut. in Lycurgo et instit. Lacon.; *Voy. du j. Anach.* cap. 43–51; Aristotelis et Platonis libri politicorum et de rep.; *Manso's* Sparta.

8. *Pluribus me peregisse*, dixisse haec vel sententiam meam, loquutum esse; vide ad I, 18, n. 10. *Me ipse egisse* plurimi MSS., non minus recte. — *Quam pro patriae sermone brevitatis*; vide ad VII, 33, n. 2. Sed insolenter hoc dictum et forte leg. *quam pro patrii sermonis brevitate*, quod et Roellio in mentem venisse video. Nota autem breviloquentia laeonica, ὁ λακωνισμὸς apud Cic. ad Div. XI, 25. Conf. Plut. Lycurg. pag. 51, 52. — *Cur eius*; vide ad V, 46, n. 5. An potius leg. *cuius*?

Cap. XXXII. 1. *Cum Pelope, rege Lacedaemon.*, filio Lycurgi (vide ad c. 26, n. 5), ὃν Νάβις ὁ τύραννος τῶν Λακεδαιμονίων ἀνεῖλε, παῖδα τὴν ἡλικίαν ὄντα· εὐλαβεῖτο γάρ, μήποτε ὁ παῖς παραγενόμενος εἰς ἡλικίαν ἀποκαταστήσῃ τῇ πατρίδι ἐλευθερίαν, πεφρονηματισμένος διὰ τὴν εὐγένειαν, Diodor. Exc. l. 26, pag. 285. Sed de alio Pelope loqui Livium, vel potius nomen Pelopis hic vitiosum esse, ex toto h. l. probabile fit, inpr. ex eo

» Lacedaemone imperium (quia nos bella nunc punica, nunc gallica, nunc alia ex aliis occupaverant), » usurparant; sicut tu quoque hoc macedonico bello » fecisti. Nam quid minus conveniret [2], quam nos, » qui pro libertate Graeciae adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? » et tyranno quam, qui unquam, saevissimo[3] et violentissimo in suos? Nobis vero, etiamsi Argos nec » cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus » omnem Graeciam, Lacedaemon quoque vindicanda » in antiquam libertatem erat atque in leges suas, » quarum modo, tanquam aemulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Iasso et Bargyliis praesidia » Philippi deducantur, curae erit nobis? Argos et » Lacedaemonem, duas clarissimas urbes, lumina » quondam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus, » quae titulum nobis liberatae Graeciae[4] servientes » deforment? Atenim cum Philippo Argivi senserunt.

quod *rex iustus et legitimus* appellatur, quodque Romani post societatem cum eo initam *punica gallicaque bella* gessisse, et *tyranni per vim tenuisse Lacedaemone imperium* dicuntur. Haec et alia iam monuere Duk., Crev. et Drak.

2. *Nam quid minus conveniret, quam nos* etc. multi MSS., *quam eos*, quod recepere Crev. et Drak. probavitque etiam Gron. qui hoc dictum manet, ut XXXII, 21, n. 6: *Achaei armo rom. sustinebimus*. Quod tamen exemplum ab h. l. alienum est. *Achaei* pro *nos Achaei* dixit praetor Achaeorum, nomine eorum loquens.

3. *Et tyranno, quam qui unquam, saevissimo*: scita brevitas intellecto casu patrio *omnium*, pro vulg. *et cum tyranno quam saevissimo omnium, qui unquam fuerunt*; nisi pro *quam* legere malis *omnium*; Gron. *Quam qui unquam fuit, saevissimo*. MS. Mog. *Saevissimo* pro *saeviore*, dictum putat Voss. Gramm. VII, 17; sed durius esse profitetur, si superlativus non tantum vim comparativi adsciscat, sed ei quoque adiungatur casus, quem comparativus requirat. Ita quidem loquutum esse Livium, II, 30, n. 1, suspicabatur Drak. sed vide, quae ibi notavimus. Forte Livius h. l. scripsit *et tyranno, quam qui unquam* (scil. fuerunt), *saeviore et violentiore in suos*, et glossator margini adscripsit *saevissimo et violentissimo*.

4. *Titulum nobis liberatae Graeciae servientes*, quae nunc tyrannidi subiectae, *deforment*; vide ad XXXI, 15, n. 7.

» Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem[5] irascaris. » Satis compertum habemus, duorum aut summum » trium in ea re, non civitatis, culpam esse; tam, » hercle [6], quam in te tuoque praesidio arcessendo » accipiendoque in arcem nihil esse publico consilio » actum. Thessalos et Phocenses et Locrenses con» sensu omnium scimus partium Philippi fuisse. Ta» men quum ceteram liberaverimus Graeciam, quid » tandem censes in Argivis, qui insontes publici con» silii sint, facturos? Servorum ad libertatem voca» torum et egentibus hominibus agri divisi crimina » tibi obiici dicebas. Non quidem nec ipsa mediocria: » sed quid ista sunt prae iis, quae a te tuisque quo» tidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe li» beram concionem vel Argis, vel Lacedaemone, si » audire iuvat vera dominationis impotentissimae [7] » crimina. Vt omnia alia vetustiora omittam, quam » caedem Argis[8] Pythagoras iste gener tuus paene » in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum iam » prope in finibus Lacedaemoniorum essem? Agedum,

5. *Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris*; vide ad XXV, 38, n. 2. Pro *ne* forte leg. *ut*, hoc sensu: Non postulamus, ut pro nobis id ulciscaris et punias; non est, quod nostra vice propterea irascaris.

6. *Tam, hercle* (sc. compertum id habemus) *quam* (sc compertum habemus) *in te tuoque praesidio... nihil esse publico c. a.*; vid. XXXII, 38. Illud *esse* ex quibusdam edd. antt. recepi pro vulg. *sit*. « Nam vel *est* leg. vel *esse*, quoniam haec latina sunt: *habeo compertum, tam hoc esse, quam illud est*, et *habeo compertum, tam hoc esse, quam illud quoque esse*, sc. compertum habeo »; Gron. — *Tamen quum ceteram liberaverimus Graeciam*, « immo leg. *tamen quum eos cum cetera liberaverimus Graecia*, *quid* etc. vel *tamen* (eos) *cum cetera liberavimus* (ita plerique MSS. et edd. ante Ald. unde *liberarimus* coni. Gronov.) *Graecia. Quid tandem* etc. nam Quintius non argumentatur a libertate toti Graeciae, sed tantum Thessalis etc. reddita, qui cum Philippo senserant »; Crever.

7. *Dominationis impotentissimae*; vide ad III, 36, n. 2,

8. *Quam caedem Argis Pythagoras* etc. vid. cap. 25. — *Quam tu ipse*, forte *quam tu uxorque*; vide ad XXXII, 40.

» quos in concione[9] comprehensos, omnibus audien- » tibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse » pronuntiasti, iube vinctos produci, ut miseri pa- » rentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim, » ut iam ita sint haec, quid ad vos[10], Romani? Hoc » tu dicas liberantibus Graeciam? hoc iis, qui, ut » liberare possent, mare traiecerunt, terra marique » gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque » amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quo- » ties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: » summam rem complectar. Quibus igitur rebus ami- » citia violatur? Nempe his maxime duabus, si socios » meos pro hostibus habeas; si cum hostibus te con- » iungas. Vtrum non a te factum est? nam et Mes- » senen, uno atque eodem iure foederis, quo et La- » cedaemonem, in amicitiam nostram acceptam, so- » cius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepi- » sti[11]; et cum Philippo, hoste nostro, non societa- » tem solum, sed, si diis placet, affinitatem etiam » per Philoclem praefectum eius pepigisti, et bellum » adversus nos[12] gerens mare circa Malcam infestum » navibus piraticis fecisti, et plures prope cives ro- » manos, quam Philippus, ccpisti atque occidisti;

9. *Quos in concione comprehensos*; etc. vid. cap. 27.

10. *At enim ut* (etsi) *iam ita sint haec, quid ad vos* ea pertinent, *Romani?* sententia Nabidis, quae mox refellitur. *Atenim* cod. Mogunt. *Etenim* Lov. 3 et 5, cum editionibus veteribus ante Ascens. a. 1513. *Enim* plerique MSS., prob. Gron. Conf. ad XXIII, 45, n. 6.

11. *Messenen... sociam nobis u. vi atque ar. cepisti*; vid. Pausan. IV, 29; VIII, 50, Plut. Philop. pag. 362 sq. Polyb. XVI, 13, ubi conf. Schweigh.

12. *Bellum advers. nos gerens* etc. « sc. durante adhuc bello macedonico, quo Philippum a Nabide his rebus adiutum dicit Quintius. Est ergo *bellum gerens* quasi bellum gerens eo tempore, quo tibi amicitiam cum Romanis fuisse iactas. Nam Nabidi, postquam, pace inter Romanos et Philippum facta, apertum adversus Romanos bellum susceperat, haec omnia iure belli licebat facere. Forte tamen leg. *et ut bellum* ». Duker.

» tutiorque Macedoniae ora, quam promontorium » Maleae commeatus ad exercitus nostros portantibus » navibus fuit. Proinde parce, sis[13], fidem ac iura » societatis iactare; et, omissa populari oratione, » tanquam tyrannus et hostis loquere. »

XXXIII. Sub haec[1] Aristaenus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatium finitimarum coepit, qui, deposito imperio restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis invicem auditisque, nox prope diremit colloquium[2]. Postero die Nabis, *Argis se cedere ac deducere praesidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum*, dixit. *Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent*, petiit, *ut deliberare cum amicis posset.* Ita et tyranno ad consultandum tempus datum est; et Quintius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximae partis sententia erat: *Perseverandum in bello esse, et tollendum tyrannum. Nunquam aliter tutam libertatem Graeciae fore. Satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum. Et ipsum velut comprobata[3] dominatione firmiorem futurum, auctore iniusti imperii assumpto populo romano; et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati*

13. *Proinde parce, sis*; vid. XXIII, 47, n. 2. — *Omissa populari oratione*; vide ad II, 8, n. 1, et II, 24, n. 2.

Cap. XXXIII. 1. *Sub haec* verba; vide ad II, 55, n. 1.

2. *Nox prope diremit colloquium*, i. e. prupemodum: sed revera illud diremptum fuisse, indicant sqq. *postero die*, etc. unde forsan leg. *nox propinqua*; Duk. *Quoque* pro *prope* MS. Harl. et quaedam edd. vett. *nox prope*, sc. exsistens; Drak.

3. *Et ipsum velut comprobata* etc. His et seqq. duplex redditur causa, cur satius multo fuisset, non moveri bellum, quam omitti motum: quare ante *et ipsum*, supplendum *nam*, quod saepe omittitur; Drak.

*civium suorum incitaturum.* Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. Videbat enim, compulso intra moenia hoste, nihil praeter obsidionem restare; eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedaemonem, validissimam urbem viris armisque, oppugnaturos. Vnam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. Quum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse.* Adiiciebat, *et cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nuntiare: multo maioribus, quam ante, terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?* Haec propalam dicebat: illa tacita suberat cura [4], ne novus consul Graeciam provinciam sortiretur, et inchoati belli victoria successori tradenda esset.

XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. «Bene vertat [1], inquit, quando ita placet, obsideamus Lace- » daemonem. Illud modo ne fallat ceterum, quum » res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium » sit, et obsidentibus prius saepe, quam obsessis, » taedium afferat, iam nunc hoc ita proponere vos » animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonis » moenia esse. Quae mora si laborem tantum ac pe-

4. *Illa tacita suberat cura;* forte leg. *subibat* vel *subiit*, scil. animum eius, ut XXXV, 20; XL, 8, al. — *Bellum victoria;* vide ad VI, 8, n. 5.

Cap. XXXIV. 1. *Bene vertat;* vide ad I, 28, n. 1. — *Illud modo ne fallat ceterum* vos, sciatis oportet et expendatis. *Illud ceterum*, ut *ad ceteram fidem*, XXXIV, 36, vel *cetera insectatio et deprecatio*, XLII, 12 et 48; et sententia quae illius, II, 29, *ne praedictum negetis;* Gron.

» riculum haberet, ut et animis et corporibus ad » sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc » impensa quoque magna eget in opera, in machi» nationes et tormenta, quibus tanta urbs oppu» gnanda est; in commeatus vobis nobisque in hie» men expediendos. Itaque, ne aut repente trepide» tis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scri» bendum ante vestris civitatibus, censeo exploran» dumque, quid quaeque animi, quid virium habeat. » Auxiliorum satis superque habeo; sed, quo plures » sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil iam praeter » nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems » accedit, ad comportandum ex[2] longinquo difficilis.» Haec oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; segnitiam, invidiam et obtrectationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato [3]. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod e republica populi romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quintius, adhibitis legatis[1] tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit: *Sex mensium induciae ut essent Nabidi Romanisque et Eumeni regi et Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quintius et Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirma-*

2. *Ad comportandum ex l. d.;* vide ad XXXV, 45, n. 2.

3. *Malignitatem conferendi ex privato;* vid. ad II, 9, n. 4, et III, 63, n. 2. — *Facere, quod e republica populi rom. sociorumque esse* (ut VIII, 4, et XLV, 14, n. 2; conf. ad I, 27, n. 5) *crederet, imperatori permiserunt;* vide ad XXXIII, 45, n. 1.

XXXV. 1. *Adhibitis legatis tantum* etc. scil. in concilium militare; vide ad V, 25, n. 5, et VIII, 6, n. 6. — *Ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur,* τὸ ex delendum, et ex prae. pax ortum; D.k. et (etiam) Lov. 3, 4.

*retur. Ex qua die scriptae conditiones pacis editae Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset; et ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quae in Argivorum agris essent, praesidia omnia deducerentur, vacuaque et libera traderentur Romanis; et ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur, et, si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur* [2]. *Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet; neve ipse navem ullam, praeter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas et captivos omnibus sociis populi romani civitatibus redderet, et Messeniis omnia, quae*[3] *comparerent, quaeque domini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedaemoniis liberos et coniuges restitueret, quae earum viros sequi voluissent; invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suae omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet; quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quaeque se suaque in fidem ac ditionem populi romani tradidissent, omnia praesidia deduceret; seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides ea ita futura daret quinque, quos imperatori romano placuisset; filium in his suum: et talenta centum argenti in praesenti* [4], *et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.*

2. *Dominis recte restituerentur*, sine dolo, ut XXXVIII, 38, n. 3. Conf. Drak. Ante *liberos* excidisse *bona* suspicabatur Creverius, collato cap. seq. — *Cum ullo Cretensium*, scilic. populo seu dynasta; Drakenb.

3. *Quae comparerent q. d. c.*; vide ad VI, 1, n. 6. — *Exsulibus quoque Lacedaemoniis liberos* etc. vide ad XXXVI, 35, n. 4. — Ante *liberos* ex-

4. *In praesenti*, scilicet tempore, nunc.

XXXVI. Haec conscripta, castris propius urbem motis, Lacedaemonem mittuntur. Nec sane quidquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod, praeter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. Maxime autem omnium ea res offendebat, quod et naves, et maritimae civitates ademptae erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram[1] Maleae praedatoriis navibus infestam habenti. Iuventutem praeterea civitatium earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, singuli carpebant. Qui exsulum coniuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tanquam amissuri, non reddituri, indignabantur. Servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo foedior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur. Mercenarii milites et pretia militiae[2] casura in pace aegre ferebant, et reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

XXXVII. Haec inter se primo in circulis[1] serentes fremere; deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari iussit. Vbi

Cap. XXXVI. 1. *Omnem oram Maleae*. Ante Drak. legebatur *ab Malea*; ille nostram lect. e Moguntinis membr. recepit. Lem. — *Omnes fama ferebant*; vide ad IV, 5, n. 3.

2. *Pretia mil. casura*, intercisura.

Cap. XXXVII. 1. *Haec in circulis*, conventibus hominum privatis (vid. VII, 12, n. 6; XXXIV, 61, et XLIV, n. 22), *serentes*; vide ad III, 43, n. 2.

quum ea, quae imperarentur a Romanis, exposuisset, et graviora atque indigniora quaedam falso adfinxisset, et ad singula, nunc ab universis, nunc a partibus concionis, acclamaretur, interrogavit, *Quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?* Prope una voce omnes, *Nihil respondere, bellum geri*, iusserunt, et pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, et bene sperare iubentes, *fortes fortunam adiuvare* [2], aiebant. His vocibus incitatus tyrannus et Antiochum Aetolosque adiuturos pronuntiat, et sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio et emissa iacula extemplo et Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde proelia per quatriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa. Quinto die prope iusta pugna adeo paventes in oppidum Lacedaemonii compulsi sunt, ut quidam milites romani, terga fugientium caedentes, per intermissa, ut tunc erant, moenia [3] urbem intrarint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quintius, satis eo terrore coërcitis excursionibus hostium, nihil praeter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis, qui omnes navales socios a Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm moenia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta [1]. Tyranni nuper locis patentibus pla-

2. *F. f. adi.* cf. Virg. Aen. X, 284; Ennius, Annal. VII, 13; Terentius, Phorm. I, 4; Ovid. Metam. X, 586; Tibull. I. I; Val. Flacc. IV; Claudian. ad Prob. et Fr. Petrarch. LEM.

3. *Per intermissa moenia*; vide ad VII, 36, n. 1.

CAP. XXXVIII. 1. *Fuerat quondam sine muro Sparta* ex instituto Lycurgi, qui virtutem civium loco muri et munitionis esse voluerat: *tyranni nuper... obiecerant murum* etc. conf. XXXVIII, 34; XXXIX, 37; Xenoph. Ages. II, 24; Plut. t. I,

nisque obiecerant murum: altiora loca et difficiliora aditu stationibus armatorum pro munimento obiectis tutabantur. Vbi satis omnia inspexit, corona oppugnandum ratus [2], omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. Iussi clamore sublato subire undique omnes, ut, qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedaemonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum: parte una a Phoebeo [3], altera a Dictynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem haec aperta sine muro loca sunt) aggredi iubet. Quum tantus undique terror urbem circumvasisset, primo tyrannus et ad clamores repentinos, et ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus [4], aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. Deinde circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem esset [5], nec audire posset; nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedaemonii; ternaeque acies tempore uno locis di-

p. 52, 613, et t. II, p. 210; Iustin. XIV, 5; Pausan. VII, 8, 9; VIII, 51.

2. *Corona oppugnandum ratus*; vid. ad II, 17, n. 3.

3. *Parte una a Phoebeo* etc. vide ad VIII, 17, n. 5. *Phoebeum* apud Pausan. III, 14 et 20. Φοιβαῖον (ita et apud Herodot. VI, 61), et Εφηβαῖον in MSS., sed rectius Εφηβεῖον. unde et h. l. leg. *Phoebeo*, aut potius *ab Ephebeo*, gymnasio, seu palaestra iuvenum, vel sacrarium, ubi οἱ ἔφηβοι τῷ Ενυαλίῳ θύουσι vid. Pausan. — *Dictynneo*, ἐπὶ τῷ πέρατι Αφεταΐδος, ἐγγύτατα ἤδη τοῦ τείχους Lacedaemonis, Δικτύννης ἐστὶν ἱερὸν καὶ βασίλειοι τάφοι etc. Pausan. III, 12, §. 7.

4. *Maxime laboraret locus*; vide ad III, 31, n. 1.

5. *Dicere, quod in rem esset*; vide ad I, 27, n. 5.

versis pugnabant. Deinde, crescente certamine, nequaquam erat proelium par. Missilibus enim Lacedaemonii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti perfacile romanus tuebatur miles, et quod alii[1] vani, alii leves admodum ictus erant. Nam propter angustias loci confertamque turbam non modo ad emittenda[2] cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant; sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela, nulla in corporibus, rara in scutis haerebant. A circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulae quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis continuatisque ita inter se, ut non modo ad caecos ictus, sed ne ad inferendum[3] quidem ex propinquo telum loci quidquam esset, testudine facta[4] subibant. Et primae angustiae paulisper, sua hostiumque refertae turba, tenuerunt: postquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedaemonii, et effusa fuga superiora peterent loca, Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur[5], tum vero unus, ne caperetur urbs, causa fuit. Succendi enim aedificia proxima muro iussit. Quae quum mo-

Cap. XXXIX. 1. *Alii vani... ictus*; vide ad X, 29, n. 1.

2. *Non modo* non *ad emittenda* etc. vide ad I, 40, n. 1.

3. *Vt non modo* non *ad caecos ictus, sed nequidem ad inferendum ex propinquo telum*, ut *inferre alicui vulnera*, XXXVIII, 2. Conf. sup. ad c. 14, n. 6. *Ad inserendum* (scil. inter scuta illa continuata in corpora militum sub testudine latitantium) quidam MSS. et edd. vett. non improb. Drak.

4. *Testudine facta*; vide supra ad lib. V, cap. 5, n. 3, et lib. V, c. 43, n. 2.

5. *Animo officioque ducis fung.* viri fortis et ducis officium explebat: τὸ

mento temporis arsissent, ut adiuvantibus ignem [6], qui alias ad exstinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta; nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna, ad armatos pervenire, et flamma late fundi; fumus terrorem etiam maiorem, quam periculum, facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes, recessere a muro; et, qui iam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese: et Quintius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere iussit. Ita a capta prope urbe revocati redierunt in castra.

XL. Quintius plus ex timore hostium, quam ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens territavit eos, nunc proeliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo [1] quaedam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quintius primo adspernatum excedere castris iussit: deinde suppliciter orantem advolutumque genibus tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum; dein, quum ea velut vana et sine effectu nihil [2] proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erant, induciae fierent; pecuniaque et obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis prope super alios afferentibus, tantum non iam captam

*fungebatur* per zeugma extremo tantum nomini *officio* accommodatum esse observat Doëring. Ad voc. *animo* supplendum fere est: praestabat, excellebat, vel simile quid. Lem.

6. *Adiuvant. ignem.* Dum ii nempe, qui alias opem ferre solent ad ignem extinguendum, eum nunc adiuvabant. Doër.

Cap. XL. 1. *Nunc operibus* (vide ad V, 22, n. 7, et XXI, 57, n. 7) *intersepiendo quaedam*, ut *intersepire vallo, muro, munimento.* Conf. Drak. ad VI, 9, n. 3; XXIV, 23; XXXI, 46.

2. *Nihil proficerent*, potius *proficeret*, sc. oratio; Gron. — *Pecuniaque et obsides accepti*; cf. ad XXXVI, 35, n. 4.

Lacedaemonem esse, erecti et ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima praesidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, praesidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat [3], vivum fide data emiserunt. Huic laetitiae Quintius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedaemone Eumene et Rhodiis et L. Quintio fratre ad classem.

XLI. Laeta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum [1], die stata propter belli mala praetermissum, in adventum romani exercitus ducisque indixerunt, praefeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quae gaudium cumularent. Reducti cives ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant: redierant, qui post compertam a Pythagora coniurationem [2], et caede iam coepta, effugerant: libertatem ex longo intervallo libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. Testata quoque ipso Nemeorum die [3] voce praeconis libertas est Argivorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achaiae concilium laetitiae afferebant; tantum serva Lacedaemon relicta, lateri adhaerens tyranni, non sincerum gaudium praebebat.

3. *Quia clementer praefuerat*, scil. praesidio.

Cap. XLI. 1. *Ludicrum Nemeorum* etc. vide ad XXVII, 30, n. 6. — *Praefecerunt ludis ipsum imperatorem*, praesidere, προεδρεύειν, honoratissimo loco sedere voluerunt: qui honos apud Sueton. imperatoribus habitus dicitur ab iis, qui suis sumptibus ludos ederent; Ern. Conf. Plut. Flamin. pag. 375.

2. *Compertam a Pythagora coniurat.*; vid. cap. 25.

3. *Testata quoque ipso Nemeorum die* etc. vide ad XXXIII, 32, n. 5. — — *Restituti Argi in c. A. c.* confer. XXXII, 22. — *Eam rem lacerare*, ut *proscindere* et *perstringere*. Confer. XXIX, 19; XXXI, 6; XXXII, 2; XLI, 6; XLII, 3, 22; XLIII, 4, et Bentl. ad Hor. Sat. II, 1, v. 85.

Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare: *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus. Tyranno relictam Lacedaemonem; regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris* [4], *ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros. Nabidis dominantis satellitem* [5] *factum populum romanum.* Quintius ab Argis Elatiam, unde ad bellum spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum [6] tradant, sed castris adversus romana castra positis; diuque cunctatum, quum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto; eo proelio victum castrisque exsutum pacem petisse, quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quintio de rebus ad Lacedaemonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispania literae allatae. Vtriusque nomine in dies ternos supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam [1] Boios quietam provinciam habuisset, comitiorum causa Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum.

4. *Regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat* (forte *fuerit*, quod firmat cod. Bamb. sed vide ad III, 2, n. 1) *castris*; vid. cap. 26 extr.

5. *Nabidis dominantis satellitem*, ministrum et adiutorem potentiae eius (vide ad XXIII, 12, n. 7), *factum populum romanum*, qui tueatur eius tyrannidem et sua auctoritate per pacem confirmaverit; Doker. et Periz. coll. cap. 33, *si omitteretur motum adversus Nabin bellum, eum, velut comprobata dominatione, firmiorem futurum, auctore iniusti imperii adsumpto populo romano.*

6. *Ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum*, bis eruptione ex oppido facta Nabin cum Romanis pugnasse tradit Livius, primum ante conscriptas conditiones pacis, c. 28; deinde post eas Spartam relatas et a multitudine repudiatas, cap. 37: de posteriore aliter scripserunt alii; Duk.

CAP. XLII. 1. *Circa Litanam silvam* etc. vide ad cap. 22, n. 1.

Horum patres primo anno secundi punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. Creati P. Cornelius Scipio et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus et Sex. Digitius et T. Iuventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam romanam nomina dedissent [2], cives romani essent. Puteolos Salernumque et Buxentum adscripti coloni [3], qui

2. *Novum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam rom. nomina dedissent* (vide ad I, 11, n. 3), *cives romani essent:* nota Dukeri est: «Ex hoc et aliis quum Livii, tum aliorum scriptorum locis disputaut Sigon. do Aut. Iur. Ital. II, 3; III, 1, et Sponhem. in Orbe rom. Exerc. 1, c. 8, 9, colonias civium romanorum tantum habuisse privatum ius Quiritium, non publicum, enius praecipuae partes erant ius suffragii et honorum petitio: in quo verius videntur sentire, quam Manutius aliique. Sed locus noster alia, eaque non una, obscuritate laborat. *Ferentinates* cum Cluver. Ital. ant. III, 6, p. 984, puto designari eos, quos inter populos Hernicorum memorat Livius IX, 42, 43. Hanc iam tum coloniam rom. fuisse, ex hoc loco apparet. Nam si tum primum deducta fuisset, non poterat dubitari, quin Livius eam quoque inter colonias, quas hoc anno deductas, c. 45, narrat, nominaturus fuerit. Nec tamen vel ipse, vel alii, quod sciam, quo tempore deducta fuerit, prodiderunt. Quae fortassis causa fuit, cur eam indice coloniarum ante bellum italic. deductarum praetermiserit Sigonius; conf. ad XXVII, 9, n. 3. Sed hoc levius est, et idem de Saticula colonia, XXVII, 10, observavit Sigon. Aliquanto difficilius dictu est, quid sit, quod Latini in coloniam, quae iam ante colonia rom. erat, nomina dedisse, et quod eiusdem coloniae coloni diverso iure usi fuisse dicuntur. Prius credo intelligendum esse de supplemento colonorum, quod eorum numerus imminutus fuisset. Nam hoc saepe factum, ut, quum coloni ad numerum non essent, novi adscriberentur ex SC.to: eorum enim numerum, haud secus ac quum novae coloniae deducebantur, pro modo agrorum maiorem minoremve finiebat senatus; cui iniussu illius nec adiici, nec demi quidquam poterat; vide II, 21; IV, 11; XXXI, 49; XXXII, 2; XXXIII, 24; XXXIV, 42; XXXVII, 46, 47. Ad posterius quod attinet, etsi pluribus testimoniis nunc probare non possum, eiusdem coloniae colonos diverso iure, alios Quiritium, alios Latii, fuisse, tamen id ex hoc loco satis patere arbitror. Nam et aliorum oppidorum, quae coloniae non erant, incolae alii alio iure utebantur; vide ad VIII, 14, n. 8. Illud quidem constat ex III, 1, et IV, 2, in eandem coloniam interdum diversi generis colonos, ut Romanos et Volscos, item Romanos et Latinos, scriptos fuisse»

3. *Puteolos, Salernum et Buxen-*

nomina dederant, quum ob id se pro civibus romanis ferrent; senatus iudicavit, non esse eos cives romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. Iis extra urbem in aede Apollinis senatus datus [1] est. Pax, quae cum T. Quintio convenisset, ut rata esset, petierunt impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiae unum consulem*, censebat; *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere, iam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Aetoli haud dubie hostes* [2] *vocarent ad bellum, illinc Hannibal, romanis cladibus insignis imperator, stimularet?* Dum de provinciis consul disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana iurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit; P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior; duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit: eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quintio ac dimitti: item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas eos legiones scribere [3]; ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino romanae legiones essent.

*tum adscripti coloni;* vide ad IV, 25, n. 4, et conf. XXXII, 29, et XXXIV, 45.

CAP. XLIII. *In aede Apollinis senatus datus;* vide ad XXVI, 21, n. 1. — *Pax convenisset;* vide ad I, 3, n. 4. — *Relatum;* v. ad XXVI, 2, n. 3.

2. *Aetoli haud dubie hostes;* forte *dubiis* Gron.

3. *Duas urbanas eos legiones scribere* MS. Mead. 2, recte, non *eo*, quod reliqui MSS. et edd. ante Crev. habent. Nam urbanae legiones ad cu-

XLIV. Ver sacrum factum [1] erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. Id quum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt, ludosque magnos, qui una voti essent [2], tanta pecunia, quanta adsoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus [3], quod natum esset inter Calendas Martias et pridie Calendas Maias, P. Cornelio Scipione et Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt: creati censores Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus principem senatus [4] P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt [5]. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis Romanis [6], aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo; nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis adempti equi [7], nec in ullum

custodiam Urbis scribebantur, et hae manserunt ibi. Cf. cap. 56.

Cap. XLIV. 1. *Ver sacrum factum* etc. vide ad XXII, 9, n. 9. — *P. Licinius pontifex*, scil. maximus, ut XXVIII, 11. Conf. I, 32, n. 4.

2. *Ludosque magnos, qui una voti essent* etc. conf. ad XXXIII, 44, n. 1. *Lud. mag. una, qui voti essent* conj. Pigh. in Annal. ad ann. 559, et *qui quinquennio ante voti essent* ex XXXIX, 9, Drak. non connumerans annos, qui voti factique sunt. — *Ver sacrum videri pecus* etc. vide sup. ad lib. XXII, cap. 9, n. 9.

3. *Videri pecus*, h. e. id quod ex veris sacri voto immolandum sit, placere esse pecus. Doer.

4. *Principem senatus* etc. vide ad XXVII, 11, et ibi n. 8.

5. *Tres senatores praeterierunt*; v. ad XXVI, 11, n. 11.

6. *Ludis Romanis* (ut sup. cap. 54, in quo Valerium Antiatem, quod ex Ascon. in Cic. Cornel. I intelligitur, sequutus est; at Megalensibus, quos primos ab iisdem aedilibus curulibus factos, c. 54, legimus, apud Ciceronem de Harusp. Resp. cap. 12, et Val. Max. II, 4, 3, Duk.), *ut loca senatoria secernerent a populo*, a locis seu sedibus plebis: *nam antea in promiscuo*, promiscue, sine discrimine ordinum (ut generis XXXIX, 13, n. 6), *spectabant* ludos, ut et in circo usque ad Claudii imp. tempora, de quo vide ad Tacitum Ann. XV, 32, n. 1.

7. *Equitibus perpaucis adempti equi*; vide ad XXIV, 18, n. 4.

ordinem saevitum. Atrium Libertatis [8] et Villa publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius [9], qui propter multa in deos hominesque scelera, Locris admissa, in carcerem coniectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis Vrbis nocte incendia facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. Ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem [10] est necatusque.

XLV. Coloniae civium romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas [1]. Item Salernum Buxentumque coloniae civium romanorum deductae sunt. Deduxere triumviri [2] Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arvinorum fuerat, coloniam civium ro-

8. *Atrium Libertatis*; vid. XXIV, 16, n. 10. — *Villa publica*; vide ad IV, 22, n. 5. — *Ver sacrum* (vide ad XXII, 9, n. 9) *ludique votivi, quos voverat Ser.* (immo *P.*) *Sulpicius Galba Cos.* (vid. XXXI, 9) *facti*, sc. a consulibus, non censoribus. Conf. XXIX, 22, et XXXIII, 44.

9. *Q. Pleminius, qui* etc. vide ad XXIX, 21 et 22, ibique n. 4.

10. *In inferiorem carcerem*; vid. ad I, 33, n. 11, et XXIX, 22, n. 5.

Cap. XLV. 1. *Treceni homines in singulas*; vide ad XXXII, 29, n. 5. — *Coloniae civium roman. deductae sunt:* eadem verba repetita, quae glossatori forte debentur. De re ipsa vid. omnino XXXII, 29, *ubi* conf. n. 5, et Vell. I, 15, ibique Intpp. ut de colonia *Puteolos* deducta Duker. ad hunc locum.

2. *Deduxere triumviri*, et quidem quinque illas colonias: iisque magistratus, quem iam per triennium habuerant, prorogatus videtur. Vtrumque ex XXXII, 29 colligit Drak. — *Ager divisus est, qui Campanorum fuerat*, non in ipsa tantum Campania, sed etiam in Picentinis et Lucanis finitimis: nam Salernum fuit oppidum Picentinorum, et Buxentum Lucanorum, et Campani etiam in his agros habere potuerunt; Duk. Ita non est, quod haec verba suadente Crev. ante *item Salernum* ponantur.

manorum alii triumviri, D. Iunius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Helvius, deduxerunt. Tempsam item et Crotonem civium romanorum coloniae deductae. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat [3]: Bruttii Graecos expulerant. Crotonem Graeci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Aemilius Paullus, C. Plactorius Crotonem; Tempsam L. Cornelius Merula [4] et C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romae sunt, alia nuntiata. In foro et comitio et Capitolio sanguinis guttae visae [5] sunt; et terra aliquoties pluit; et caput Vulcani arsit. Nuntiatum est, Nare amni [6] lac fluxisse; pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; et in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata: et sacrificium novemdiale [7] factum, quod Hadriani nuntiaverant, in agro suo lapidibus pluisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus et Boiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit. Decem millia hostium sunt caesa. Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. Tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo [1],

3. *Tempsanus ager de Bruttiis captus erat*, quod Livius nusquam tradidit; nisi forte Tempsa inter *ignobiles Bruttiorum civitates* fuit, de quibus vid. XXIX, 38 pr. Cf. Schweigh. ad Polyb. t. V, pag. 39. — *Crotonem Graeci habebant:* quibus itaque urbs a Bruttiis reddita videtur. Conf. ad XXIV, 3.

4. *L. Cornelius Merula et C. Salonius:* excidit nomen tertii triumviri. — *Et comitio*; vid. I, 36, n. 6.

5. *Sanguinis guttae visae* etc. vide ad I, 31, n. 1.

6. *Nare amni* (hodie *Nera*), qui inter Sabinos et Vmbros in Tiberim defluit; vid. Intpp. Virg. Aeneid. VII, 517. *Interamnae* edd. ante Drakenb. et *Narteam*, *Narneam*, *Narceam* MSS. unde *Nare amni* fecit Iac. Gron. — *Pueros ingenuos*, ut alibi *ex ancilla natos*; nam et hoc in prodigiis notari, monet Drak. coll. XXI, 62; XXXVII, 3, et Iul. Obseq. de Prod. capp. 84, 100, 104, 112, 113.

7. *Sacrificium novemdiale* etc. vid. I, 31, n. 3.

Cap. XLVI. 1. *Viginti quinque mil.*

bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta; auri pondo mille quadringenta. Militibus ex praeda divisit, in singulos, ducenos septuagenos aeris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in provinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis [2] posuit; ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire: se tergiversando in adventum eius rem extracturum.* Quae causa consuli cunctandi, eadem Gallis (praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandae erat, ut, prius quam coniungerentur consulum copiae, rem transigerent. Per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt [3] parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites iussit. Armatos inde paulisper continuit, ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quaeque portis erumperent. Duae legiones duabus principalibus portis signa efferre iussae. Sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est: nec

*pondo*, marcas nostrates 39062 cum quatuor unciis. Lem. — *Bigati . . . Oscensis*, scilic. argenti *quingenta quadraginta* millia nummum; vide ad XXII, 52, n. 3, et XXXIV, 10, n. 2. — Mox ante *triplex equiti* videtur excidisse *duplex centurioni*; Gron. Cf. ad librum X, cap. 46, n. 8.

2. *Locis apertis*; vide ad XXI, 27, n. 7. *L. idoneis* e cod. Mogunt. ed. Frob. a. 1535, et aliae; minus apte: non enim is solet dici castra *locis idoneis posuisse*, qui, fidens militi suo et dimicaturus, campum aequum planumque deligit castris commodumque explicandis ordinibus, sed potius, qui impeditis se tenet confragosisque, unde nec invitus expelli, nec hostis facile accedere potest; Iac. Gron.

3. *Nihil aliud, quam steterunt*; v. ad II, 8, n. 9.

dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urgebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. Nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primipili centurio [4] et C. Atinius tribunus militum, quartae hic, ille secundae legionis (rem in asperis proeliis saepe tentatam) signa adempta signiferis in hostes iniecerunt. Dum repetunt enise signum, priores secundani se porta eiecere.

XLVII. Iam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta haerente, quum alius tumultus ex aversa parte [1] castrorum est exortus. In portam quaestoriam irruperant Galli, resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quaestorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium et P. Sempronium, praefectos socium, et ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria [2], missa a consule ad tuendam quaestoriam portam, et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris et irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit Ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant; clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a praesenti certamine animos pugnantium avertebant. Vsque ad meridiem aequis viribus ac prope pari spe pugnatum est. Labor et aestus mollia et fluida corpora Gallorum [3] et minime patientia

4. *Primipili centurio;* vide ad II, 27, n. 7.

Cap. XLVII. 1. *Ex aversa parte* (al. *ab aversa parte*) *castrorum*, ubi *porta quaestoria* seu decumana; vide ad III, 5, n. 3, et X, 32, n. 3. Quaestorium et ante et post Polybii tempora ad portam decumanam, nec ante ea praetorio vicinum fuisse, adversus Lips. de Mil. rom. V, 3, ostendit Schel. ad Polyb. extr.

2. *Cohors extraordinaria;* vide ad III, 5, n. 3, et XLII, 58, n. 5.

3. *Mollia et fluida corpora Gallo-*

sitis quum decedere pugna coëgisset; in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datum est: ad quod pars maior receperunt sese; pars, certaminis studio et spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contempta, Galli universi ex castris eruperunt. Fusi inde Romani, quae imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. Ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese.

XLVIII. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, coniuncto exercitu cum collega, per Boiorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvae paludesque passae sint, scribunt; alii, nulla memorabili re gesta, comitiorum causa redisse Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiae, quo in hiberna reduxerat [1] copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit mutandisque iis, quae aut ipsius Philippi, aut praefectorum eius licentia in civitatibus facta erant, quum, suae factionis hominum vires augendo, ius ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. Ibi omnium civitatium legationes in concionis modum circumfusas est alloquutus; orsus ab inita primum Romanis ami-

*rum* etc. vide ad V, 44, n. 4; VII, 29, n. 3, et XXXVIII, 17. *Mollia* corpora sunt non patientia laboris, ut contra *dura* dicuntur; *fluida* non patientia aestus eoque statim in sudorem euntia, qualia X, 28; XXII, 2; XXXVII, 17, Gallis tribuuntur; Duk. — Mox coni. *excedere pugna*; Drakenb. autem putat, *decedere pugna* forsan illustrari posse ex illis, quae de locutionibus *decedere iure*, *officio*, *fide*, *praesidio*, *agro*, *provincia*, *Thracia*, *finibus* dixerit ad librum III, cap. 34, n. 10; lib. IV, cap. 29, n. 5, et lib. XLII, cap. 25.

Cap. XLVIII. 1. *Quo in hiberna reduxerat c.* MS. Mog. ex quo.

citia cum Graecorum gente et imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, praeterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset. Id minime conveniens liberanti Graeciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suae solum patriae gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, haerentem visceribus [2] nobilissimae civitatis.

XLIX. Nec ignarus huius habitus animorum Quintius, *Si sine excidio Lacedaemonis fieri potuisset*, fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. Nunc, quum aliter, quam ruina gravissima civitatis* [1], *opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quam intermori vehementioribus, quam quae pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram.* Praeteritorum commemorationi subiecit, *Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque praesidia intra decimum diem audituros deducta; Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achaeis traditurum, ut omnes scirent, utrum Romanis, an Aetolis, mentiri mos esset; qui male commissam libertatem populo romano sermonibus distu-*

2. *Haerentem visceribus nobil. c.* ex XXXII, 21; XXXIII, 44, et moltis locis Cic. suspicari possis *haerentem in v.* sed *haerere* etiam tam tertio, quam sexto casui iungi, ex Cic. Rusc. Am. 6; Iustin. XXIX, 4; Virg. Aen. I, 476, IV, 73; Ovid. Met. VI, 290, probat Duk. Conf. ad XXII, 38, n. 4, et XXIII, 9, n. 5.

CAP. XLIX. 1. *Ruina gravissima civitatis*; in plerisque MSS. *gravissimae*, probb. Iac. Gron. Crev. et Cler. quia eadem Lacedaemon *nobilissima civitas* dicitur c. 48 extr. et XXXIX, 36. Sed *graves urbes* sont validae, potentes (vide ad Flor. I, 3), quod eo tempore vix conveniebat in civitatem a tyranno oppressam: nec tam illa erat causa parcendi ei, quod validissima erat, quam quod ruina eius involutura erat innoxius cives; quibus parci aequum esse, prae se ferebat Quintius; Duk. — *Vindicta libertatis*; vide ad II, 5, n. 14.

*lerint* [2], *et mutatos pro Macedonibus romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent; intelligantque, quibus credendum, et a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur. Temperatam eam salubrem et singulis, et civitatibus esse; nimiam et aliis gravem, et ipsis, qui habeant* [3], *effrenatam et praecipitem esse. Concordiae in civitatibus principes et ordines inter se, et in commune omnes civitates, consulerent. Adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, quum pars, quae domestico certamine inferior sit, externo potius* [4] *se applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque; ut populus romanus dignis datam libertatem ac munus suum bene positum* [5] *sciret.*

L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrymae, adeo ut ipsum quoque confunderent [1] dicentem. Paulisper fremitus appro-

2. *Sermonibus distulerint*, passim vulgaverint; vide ad Tacit. Ann. I, 4, n. 6. et infra ad XLIV, 34, n. 2.

3. *Nimiam et aliis gravem, et ipsis, qui habeant*, esse, immo *effrenatam et praecipitem esse*, nisi distinguere malis, *nimiam, et aliis gravem, et ipsis, qui habeant*, hoc est, nimiam ac talem, quae et aliis . . . gravis sit, *effrenatam et p. e.* nam vix latine *effrenatus* cum casu tertio dici puto: *nimia* autem *libertas* est, qua non modice utuntur, qui eam habent, quae *licentia* at *effrenata libertas* dicitur V, 29, XXIII, 1, *praeceps*, quae in exitium impellit ac praecipitat eos, qui illa abutuntur; Duker. Conf. ad Praef. Liv. n. 13.

4. *Externo potius*, peregrino, qui *civi* opponitur (mox *alienis armis* et *externa fide*); al. *hosti*. Confer. ad I, 57, n. 7.

5. *Munus suum bene positum*, impensum, vel apud bene meritos, ut *bene collocare beneficium apud aliquem*, et *bene ponere sumptus, beneficium, tempus*, metaphora desumpta a pecunia feneri posita.

Cap. L. 1. *Confund. dicentem*; vide ad VI, 34, n. 7. — *Fremitus approbantium dicta*, ut XL, 46; XLII, 53 pr. et *murmur cum assensu*, XXXII, 22. Confer. in pr. XLV, 1, et Virgil. Aen. X, 96 seq. et XI, 296 seq. ubi vid. intpp.

bantium dicta fuit monentiumque aliorum alios, ut eas voces, velut oraculo missas, in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. *Ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius servire.* Omnes acclamarunt, *gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur.* Ingens numerus erat bello punico captorum, quos Hannibal, quum a suis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit [2], centum talentis eam rem Achaeis stetisse; quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis statuissent. Mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adiice nunc pro portione, quot verisimile sit totam Graeciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt praesidium, ab Acrocorintho descendens, protenus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator sequutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque eis [3], eadem, qua

2. *Quod Polybius scribit*, loco deperdito, *C talentis . . . . habuit:* iam Priscianus in libello de Ponderibus, pag. 1348, ex hoc loco collegit, talentum habere sex millia denariorum. « Nimirum quingenties mille ducenta efficiunt 600000: ergo C talenta, 600000 denariorum. Haec autem XXIV sestertium millia: ergo talentum sex millia denariorum, XX sestertia. Ergo et denarius drachma: nam talentum est sex millia drachmarum »; Gron. Conf. ad cap. 52, n. 5, et ad XXXVIII, n. 10. Ceterum *talentum* simpl. dictum semper est atticum, 6000 denariorum. Contra *Euboicum talentum* (vide ad XXXVII, 45, n. 6) *nummo graeco 7500 cistophororum est* (vide ad XXXVII, 46, n. 1), *romano 4000 denariorum*; Fest. Conf. *Eisenschmid.* de Pond. I, 3, extr. et de variis talentis Gron. de Sest. II, 7; III, 3, et 4, pag. 101, 133, 141. Id. pag. 101, docet, recte Livium dixisse, si Achaei 1200 captivos habuerint, et *quingenos denarios pretium in capita* statuerint, eam rem illis *centum talentis* stetisse. — *Stetisse;* vide ad II, 36, n. 4.

3. *Dimissisque eis* etc. Veteres libri

venerat, via Elatiam rediit. Inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. Per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet, atque ibi se opperiri: inde namque in animo esse, exercitum in Italiam traiicere; et L. Quintio fratri, legato et praefecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret.

LI. Ipse, Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria, praesidiis, conventum ibi Euboicarum civitatium habuit; commonitosque in quo statu rerum accepisset eos, et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur; deductoque praesidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam; ubi non liberandae modo civitates erant, sed ex omni colluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendae. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia et licentia regia turbati erant [1], sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, iam inde a principio ad nostram usque aetatem, traducentes. A censu maxime et senatum et

mirum in modum hoc loco discrepant. Doëringium quidem in ea, quae nunc vulgatur, lectione nihil offendit praeter pronomen *eis*, quod ab homine locum non recte capiente intrusum videtur. Itaque non cum Drak. substituit, *ad suos*, ut ad *rediit* referatur; sed τὸ *eis* delet, atque oratio sic bene cohaeret: Imperator, agmen deducti praesidii secutus, postquam cunctos, honoris causa ipsum prosequentes, et, *Bene sit servatori, liberatorique*, acclamantes salutaverat atque dimiserat, eadem etc. Lem. — *Vt onerarias .... contraheret;* vide ad XXV, 27, n. 5.

Cap. LI. 1. *Et licentia regia turbati erant*, sc. Thessali (propr. formae civitatium); nisi leg. *turbatae*, sc. civitates. — *Sed inquieto etiam ingenio gentis. ... traducentes* Thessali; nisi leg. e MS. Voss. *traducentis*, sc. gentis. — *Comitia* totius gentis, *conventus* hominum forte casu confluentium, vel audiendi litigandive caussa, ut *concilium* (al. *consilium*; vide ad I, 54, n. 1) deliberandi gratia.

iudices legit [2], potentioremque eam partem civitatium fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita quum percensuisset Thessaliam [1], per Epirum in Oricum, unde erat traiecturus, venit. Ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae. Inde per totam Italiam ad Vrbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, prae se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est [2], triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. Die primo arma, tela signaque aerea et marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quam quae ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit decem et octo millia pondo [3], et ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis; et ex aere multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea [4] decem.

2. *A censu senatum et i. legit* (conf. ad cap. 31, n. 5), *potentioremque eam partem... expediebat*; vide ad I, 43, n. 19.

Cap. LII. 1. *Percensuisset Thessal.* civitates eius ex censu in meliorem formam redegisset; vel peragrasset Th. *ita* ordinato civitatium statu. — *Oricum*; vide ad XXIV, 40, n. 1.

2. *Senatus extra Vrbem Quintio ad res g. ed. datus est* etc. vide ad VIII, 5, n. 1, et XXVI, 21, n. 1. — *Transtulit*, per Vrbem in aerarium deportavit. Sic *transferre* et *traducere in triumpho*, XXXVII, 58; XXXIX, 42; XLV, 39; vel simpl. *ducere* et *ferre* (h. e. ferendum curare) ut XXXIX, 42; et *transferre in triumphum*, XLV, 43; ut *ducere in triumphum* pro vulg. *in triumpho*, XLV, 39; et apud Suet. Caes. 80, nisi illo loco, XLV, 43, cum aliis leg. *triumpho*. Conf. ad II, 38, n. 4. Mox τὸ *quae* post *quam* delendum putabat Gron. Sed ita quoque cap. 49, et multis aliis locis, inducendum esse monet Duk.

3. *Infecti argenti fuit XVIII millia pondo*, forte *XLIII m. p.*, et mox *septingenta tredecim* pro *s. quatuordecim*, e Plut. Flamin. pag. 377. — *Ducenta septuaginta facti* argenti parvum pondus, et nimium fortasse, si addas *millia*; Crev.

4. *Clypea argentea decem*; vide ad XXV, 39, n. 7.

Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum [5]; tetradrachma vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, et clypeum unum ex auro totum, et Philippei nummi aurei quatuordecim millia quingenti quatuordecim. Tertio die coronae aureae, dona civitatium, translatae centum quatuordecim; et hostiae ductae, et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, et Armenes, Nabidis tyranni [6] filius, Lacedaemonius. Ipse deinde Quintius in Vrbem est invectus. Milites sequuti currum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. His duceni quinquageni aeris in pedites divisi; duplex centurioni, triplex equiti. Praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis sequuti [7], qui servitute exempti fuerant.

LIII. Exitu huius anni Q. Aelius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, *Vt Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur.* His deducendis

5. *Signati argenti LXXXIV millia fuere atticorum* nummorum, quos *tetradrachma* (al. *tetradrachmum*, h. e. IV drachmae seu denarii) *vocant: trium fere denariorum* etc. « Sic iam legit Priscianus in libello de Ponderibus, et hinc collegit, denarium illo tempore fuisse XXIV siliquarum, h. e. drachmae et trientis pondere: quod minime convenit rationi Liv. sup. c. *Vide*, inquit, *quod quatuor drachmae sunt LXXII siliquae: diximus autem saepius, quod tres scrupuli, quorum singuli sex siliquas habeant, drachmam faciunt; tres autem denarii item habebant LXXII siliquas.* Sed Livius, nisi secum et cum omnibus antiquis pugnare voluit, scripsit non *III*, sed *IV fere denariorum* »; Gron. Confer ei. liber de sestert. II, 6, III, 3, et 4; Graev. ad Cic. de Div. XII, 13; Periz. Anim. Hist. cap. 10, pag. 431, et, qui adversantur, Hotom. de Re num. p. 154; Manut. ad Cicer. l. l. et Ald. Quaesit. per Epist. II, 7, quos laudavit Duk. — *Philippei nummi aurei XIV millia quingenti quatuordecim*; vide ad XXXIX, 7, n. 1.

6. *Armenes, Nabidis t. filius*, Ἀρμένας apud Polyb. XX, 13.

7. *Praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis sequuti* etc. vide ad IX, 17, n. 8, et XXIV, 16, n. 9. Παρεῖχον ὄψιν etc. Plut.

triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Naevius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes, in Thurinum agrum Cn. Manlius [1], Q. Aelius, L. Apustius. Ea bina comitia Cn. Domitius praetor urbanus in Capitolio habuit. Aedes eo anno aliquot dedicatae sunt: una Iunonis Sospitae in foro olitorio, vota locataque [2] quadriennio ante a C. Cornelio consule gallico bello (censor idem dedicavit); altera Fauni: aediles [3] eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius et Cn. Domitius, qui praetor urbanus eam dedicavit. Et aedem Fortunae Primigeniae [4] in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus. Voverat eam decem annis ante punico bello P. Sempronius Sophus; locaverat idem censor. Et in Insula [5]

Cap. LIII. 1. *In Thurinum agrum Cn. Manlius* etc. conf. XXXV, 9. — *Ea bina comitia*, his creandis triumviris habenda.

2. *Vna Iunonis Sospitae in foro o., vota locataque* etc. vide ad V, 23, n. 6, et XXXII, 30, n. 3. *Sospitae* h. l. viri docti reposuere ex XXXII, 30, pro *Matutae*, quod in omnibus MSS. et antt. edd. legitur. Sed non facile decerni posse, utrum h. l. *Sospitae*, an XXXII, 30 *Matutae* scribendum sit, iam docuit Duk. Illud tamen, ni fallor, probabilius est. Nam in regione quidem XI Vrbis, in qua forum olitorium fuit, et P. Victor templum *Iunonis Matutae*, et Sex. Rufus aedem *Matutae* memorant; sed ex hoc forte Livii loco: certe *Matuta* multis *Mater*, nemini autem *Iuno* dicitur.

3. *Altera Fauni: aediles* etc. conf. supra ad librum XXXIII, cap. 42, ibique n. 6.

4. *Aedem Fortunae Primigeniae* etc. vide ad XXIX, 36, n. 5, et XLIII, 13. — *Duumvir ad id ipsum creatus*; vide ad I, 55, n. 3, et XXIII, 30, n. 8. — *Voverat eam decem annis ante P. Sempronius Sophus; locaverat idem censor*; vid. XXIX, 36, n. 5. Pro *censor* leg. *consul* (CONS. pro CENS. nam censorem eum iam quinquennio ante fuisse, patet ex XXVII, 11), et cognomen *Sophus* delendum, aut scribendum *consul* vel *Tuditanus*; nisi ei, ut multis Romanorum, duplex fuit cognomen, et utrumque illud genti Semproniae. Conf. Pigh. in Ann. ad a. 549, tom. II, pag. 216; Crever. et Drak. ad h. l.

5. *Et in insula* Tiberina *Iovis aedem C. Servilius duumvir dedicavit*; conf. not. 4. — *Vota erat sex anni ante in gallico bello ab L. Furio* etc. vide ad XXXI, 21, n. 5, ubi Drak. haec notavit: «Verisimile est, Furium in praetura vovisse duas aedes Iovi, sive ambas voverit in hoc praelio, et tum legerem cum Sigon. *aedes duas Iovi vovit* (quot dedicatas legimus XXXIV,

Iovis aedem C. Servilius duumvir dedicavit. Vota erat sex annis ante gallico bello ab L. Furio Purpureone praetore; ab eodem postea consule locata. Haec eo anno acta.

LIV. P. Scipio, ex provincia Gallia, ad [1] consules subrogandos venit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt praetores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinius et C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos [2], C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt. Horum aedilium ludos Romanos primum senatus a populo secretus spectavit, praebuitque sermones [3], sicut omnis

53, et XXXV, 41), sive potius unam earum alia occasione Iovi promiserit: nam eumdem imperatorem eidem deo in eodem proelio duas vovisse aedes, aliud exemplum non observavi ». Hoc probabilius: nam Furius gallico bello unam praetor, alteram consul vovit; vid. XXXV, 41. Ex annalium veterum discrepantia ortum censet Periz. Anim. Hist. cap. 8, pag. 355, quod Livius aedem, quam Furium praetorem in proelio contra Gallos Iovi vovisse dixit XXXI, 21, his dedicatam memoravit, et quidem diversis annis, diversis Vrbis locis et a diversis triumviris h. l. et XXXV, 41.

Cap. LIV. 1. *Ad consules subrogandos;* vide ad II, 8, n. 4.

2. *Megalesia, ludos scenicos* etc. vide ad II, 21, n. 1, et XXIX, 14, n. 9; unde constat, *Megalesia*, quae aliis *Megalensia* dicuntur, iam ante decennium facta fuisse: quod non adversatur iis, quae h. l. tradit Livius. « Nam hic non dicit, hos aediles tum primos Megalesia fecisse, sed *primos Megalesia ludos scenicos fecisse*, i. e. addidisse iis ludos scenicos, sine quibus antea agebantur; quod Valerium Antiatem triennio post in dedicatione aedis Matris Magnae Idaeae factum prodidisse, Livius XXXVI, 36 refert. Ceterum errorem Gyraldi et Goveani, qui *Megalenses* et *ludos Romanos* eosdem esse putabant, iam castigarunt Voss. et Mur. » Duk. Cf. idem ad XXXVI, 36, et Wess. Obss. I, 25. — *C. Atilius, Serranus:* praenomen primus addidit Frob. a. 1535. *A. Atilius S.* coni. Drak. ut indicetur A. Atilius, qui cum eodem Scribonio Libone praetor fuit (vid. XXXV, 10), non C. Atilius, qui XXIX, 23 memoratur, et sic novem demum annis post aedilitatem curulem obtinuisset praeturam. De Atilia gente eiusque cognomine *Serranus* vide ad Sil. VI, 62, et Periz. Anim. Hist. cap. 1, p. 24 et 33. — *Senatus a populo secretus;* vid. ad cap. 44, n. 4.

3. *Praebuitque sermones* (vide ad XXVI, 29, not. 2), scil. senatus, vel

novitas solet, aliis, *tandem, quod multo ante debuerit, tributum*, censentibus, *amplissimo ordini*; aliis, *demptum ex dignitate populi, quidquid maiestati Patrum adiectum esset*, interpretantibus, *et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, et concordiae et libertatis aeque minuendae esse* [4]. *Ad quingentesimum quinquagesimum* [5] *octavum annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, cur immisceri sibi in cavea Patres plebem nollent? cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam et superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor eius rei fuisset, poenituisse ferunt. Adeo, nihil motum [6] ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quae usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines taederet. Nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo, decemviris adire libros iussis [1], ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. Coronati ad omnia pulvinaria [2] supplicaverunt; edictumque est,

potius *novitas* e seqq. Conf. ad XXI, 43, n. 4.

4. *Libertatis aeque minuendae esse*; vide ad III, 24, n. 1.

5. *Ad quingentesimum quinq.* (vox a Glar. addita) *octavum* (*sextum* coni. Sigon.) *annum*; conf. Val. Max. II, 4, n. 3. — *Immisceri sibi in cavea* etc. vide ad XXIV, 39, n. 2.

6. *Adeo nihil motum* (forte *moveri*) *ex antiquo* (vide ad XXV, 16, n. 3), *probabile est* (vide ad II, 13, n. 6): *veteribus* institutis moribusque, *nisi quae usus e. arguit*, quasi reprehendit, damnat, h. e. quae mala noxiaque esse docet, *stari malunt* homines; vid. III, 36, n. 11. Hoc est praeiudicium antiquitatis, quod scholis praecipue nocuit.

Cap. LV. 1. *Decemviris adire libros iussis*; vide ad III, 10, n. 6.

2. *Coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt* homines, Romani; vide ad V, 13, n. 5, et XXIII, 11, n. 7.

ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent. Item ex auctoribus senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terrae motu nuntiato, feriae indictae essent, eo die alium terrae motum nuntiaret. Provincias deinde consules prius, tum praetores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti [3] sunt: C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literae M. Cincii (praefectus Pisis erat) allatae: *Ligurum viginti millia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula universae gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos* [1], *Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse.* Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra adscendit [2], et edixit, *Vt legiones*

3. *Sortiti sunt* forte additamentum correctoris, qui non videbat, proxime praecessisse *sortiti*, vel non intelligebat, omnia seqq. posse ab hoc verbo pendere, aut illud positum esse pro *sortiti sunt.* Easdem ob causas in cod. Moguntin. legitur *Cornelio Gallia, Minucio Ligures evenerunt.* Conf. Gron. et Drak.

Cap. LVI. 1. *Viginti millia a... depopulatos* et *transgressos;* vide ad XXVI, 16, n. 2. — *Per omnia conciliabula;* vide ad XXV, 5, n. 3.

2. *In Rostro ascendit*, forte *escendit;* vide ad II, 7, n. 7. Sed nil interest. — *Item sociis et latino nomini, magistratibus* plerique MSS. et edd. antt. *Sociis et latini nominis* cod. Mogont. *Sociorum et latini nominis* MS. Harl. *Sociis latini nominis magistratibus* vel *et magistratibus* etiam legi posse monet Drak. — *Qui milites dare debebant:* « Sigon. de Ant. Iur. Ital. I, 21, scribit, se his verbis duci ad opinandum, non omnes Italicos debuisse dare romanis milites. Si vera est, quod puto, sententia Lipsii de Mil. Rom. I, 7, non omni anno omnibus sociis milites imperatos, sed in orbem itum fuisse, maxime si paucae legiones scribendae essent, locus de iis accipi potest, qui superioribus aliquot annis militem non praebuerant, ut anno priore, quo tantum octo legiones rom. fuerunt, c. 43. Nam non verisimile est, socios sine ulla intermissione continua stipendia facere coactos fuisse. Livius saepe veteres exercitus dimissos dicit, quo nomine non dubium est etiam socios comprehendi. Et socii, quos paulo post ab Africano et Sempronio dimissos

*duae urbanae, quae superiore anno conscriptae essent, post diem decimum Arretii adessent. In earum locum se duas legiones urbanas scripturum.* Item soeiis et latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis quindecim millia [3] peditum et quingentos equites, pro numero euiusque iuniorum, descripsit, et inde e Capitolio protenus ire ad portam, et, ut maturaretur res, profieisci ad delectum iussit. Fulvio Flaminioque terna millia romanorum peditum et eenteni equites in supplementum, et quina millia socium latini nominis et dueeni equites deereti; mandatumque praetoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti eausas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia [4], aut morbus causae essent, quo minus militarent; eam rem literae Ti. Sempronii diseusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum decem millia in agrum Placentinum venisse, et eum usque ad ipsa coloniae moenia et Padi ripas cum caedibus et incendiis perpopulatos esse: Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res *tumultum esse* deerevit se-

scribit, hoc anno militaturi non fuissent, nisi tumultus, quem memorat, intervenisset». Duk.

3. *Iis quindecim millia.... descripsit* ut al. *imperavit*, sed ita ut significetur simul, quot milites cuique civitati pro ratione et copia eius sint sistendi vel a magistratibus, *pro numero iuniorum cuiusque* civitatis (quae ellipsis dura est), conscribendi, quemadmodum similibus formulis, *describere civitatibus summas pecuniarum, vectigal* etc. simul constitutum fuisse innuitur, quantum quaeque civitas daret. Conf. Gron. et Drak. ad h. l. et Ernesti Clav. Cic. *Ex iis* pro *us* male quidam MSS. et editi. — *Pro numero cuiusque iuniorum;* quem consuli innotescere potuisse ex tabulis censoriis, putabat Lips. Mil. rom. I, 7: nam eas Romae quoque fuisse, colligebat ex XXIX, 15 et 37. His vero locis non de omnibus sociis, sed de duodecim tantum coloniis agi, monet Duk.

4. *Aut emerita stipendia* etc. vide ad IV, 26, n. 7.

natus [5]: *tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent.* Adiecerunt etiam, ut socii nominis latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, et dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, et in quem locum edixisset Etruriae, convenirent; et uti L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, qua iturus esset [6], si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque et duceret secum; dimittendique ei, quos eorum quandoque vellet, ius esset.

LVII. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quintius postulavit, *ut de his, quae cum decem legatis* [1] *ipse statuisset, senatus audiret, eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Graecia et magna parte Asiae, quique ab regibus venissent, audissent.* Hae legationes a C. Scribonio praetore urbano in senatum introductae sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia aut Lysimachiae apud regem fuerant, delegata est. T. Quintio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret, responderetque iis, quae ex

5. *Tumultum esse decrevit senatus* etc. vide ad II, 26, n. 1. — *Ad edictum convenirent*, sc. scripti milites; quod latet in praec. *causas militares*. Conf. ad V, 49, not. 5. *Conveniretur* cod. Mogunt. scilicet a scriptis militibus. In illo aliquid magis romanum agnoscebat Gronov. Mox bis ponitur et *ut* (vide ad XXII, 11, n. 2), et *edixisset*: nam in edictis omnia planius accuratiusque definienda sunt. An utrumque glossatori tribuendum?

6. *In oppidis agrisque, qua iturus esset, si* (forte del.) *quos ei videretur* (vide ad I, 29, n. 4), *milites scriberet*: idem factum legimus XXXII, 26, at sine mentione SCti; sine quo tamen non videtur fieri potuisse; Duk.

Cap. LVII. 1. *Quae cum decem legatis* etc. vide ad XXXIII, 24 sqq. — *Hae legationes a C. Scribonio* etc. vide ad III, 4, n. 2.

dignitate atque utilitate populi romani responderi possent. Menippus et Hegesianax [2], principes regiae legationis erant. Ex iis Menippus, *Ignorare se*, dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam iungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera foederum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Vnum, quum bello victis dicerentur leges; ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quae ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipsius ius atque arbitrium esse. Alterum, quum pares bello aequo foedere in pacem atque amicitiam venirent; tunc enim repeti reddique per conventionem res, et, si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali foedere inter se iungendam coëant: eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris et victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod [3] Romani aequum censeant, ei leges dicere, quas Asiae urbium liberas et immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare praesidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis foedus ita sanciendum esse.*

LVIII. Ad ea Quintius: « Quoniam vobis distincte » agere libet, et genera iungendarum amicitiarum » enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, » extra quas nullam esse regi nuntietis amicitiae cum » populo romano iungendae. Vnam, si nos nihil, quod

2. *Menippus et Hegesianax* et Lysias apud Appian. Syr. 6. — *Quidnam perplexi*; conf. ad XXXII, 33, n. 1.

3. *Mirari se, quod*, potius *quod* vel *qui*; Gron. Sed etiam *mirari quod* recte dici, docent Drak. ad II, 54, n. 8, et XXXVIII, 10, n. 1, et Periz. ad Sanct. Min. III, 14, pag. 501.

» ad urbes Asiae attinet, curare velit, ut et ipse omni » Europa abstineat. Alteram, si se ille Asiae finibus » non contineat, et in Europam transcendat, ut et » Romanis ius sit, Asiae civitatium amicitias et tueri, » quas habeant, et novas complecti ». *Enimvero id auditu etiam*, dicere, *indignum esse*, Hegesianax, *Thraciae et Chersonesi urbibus arceri Antiochum; quae Seleucus proavus* [1] *eius, Lysimacho rege bello victo et in acie caeso, per summum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus frequentaverit, et, quae strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis aedificaverit. Quid igitur simile* [2] *esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asia, quae nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum; sed quae impetrata gloriae sibi, non pudori sit.* Ad haec Quintius, « Quan» doquidem, inquit, honesta pensamus [3], sic ut aut

Cap. LVIII. 1. *Quae Seleucus proavus* (propr. *abavus*) *eius, Lysimacho ... aedificaverit*; vide ad IV, 48, n. 3; XXXIII, 40, n. 3 et 6. Proprie h. l. dicendum erat: *quas Seleuces... partas... possessas.... desertas... stratae*; et ita leg. suspicari malim, aut *oppidis* pro *urbibus*, quam cum Gron. *quae Seleucus ..... recepisse Antiochum ..... frequentasse ..... aedificasse.* Sed nil forte mutandum, et brevius *quae* etc. in fervore orationis et affectu dictum pro, arceri omnibus iis, quae etc. Verba *et locis* post *urbibus* excidisse suspicabatur Crev. Similis vero anomaliae exempla laudavit Drak. — *Parta reliquerit*, scil. heredibus regni sui. Ita Gron., Drak. et Ern. coll. Virgil. Georg. IV, 127 (ubi cf. Burm. sed et Heyn.). Enimvero non reliquit ea heredibus, sed possessionem eorum mox Ptolemaeo cedere coactus est. Itaque expone: per summum decus pepererit, etsi mox neglexerit, omiserit, tueri omiserit (ut *facinus audacter coeptum timide relinquere* XLII, 16, n. 3, et al.), scil. occupatus rerum aliarum maiorumque cura et bello cum Ptolemaeo. Conf. mox n. 4 (ubi singula verba, etiam *deserere patrocinium*, id firmant), et sup. XXXIII, 40, ibique n. 4, 5 et 6.

2. *Quid igitur simile esse*; vide ad V, 51, n. 2.

3. *Honesta pensamus*, consideramus, exigimus, respicimus. — *Decet pensari principi*, a principe o. t. populo; Drak.

» sola, aut prima certe, pensari decet principi orbis » terrarum populo et tanto regi; utrum tandem vi- » detur honestius, liberas velle omnes, quae ubique » sunt, Graeciae urbes, an servas et vectigales facere? » Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes » proavus belli iure habuerit, avus paterque nun- » quam usurpaverint pro suis [4], eas repetere in ser- » vitutem; et populus romanus, susceptum patroci- » nium libertatis Graecorum non deserere, fidei » constantiaeque suae ducit esse. Sicut a Philippo » Graeciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiae urbes, » quae graii nominis sint, liberare in animo habet. » Neque enim in Aeolidem Ioniamque [5] coloniae in » servitutem regiam missae sunt; sed stirpis augendae » causa gentisque vetustissimae per orbem terrarum » propagandae ».

LIX. Quum haesitaret Hegesianax, nec infitiari posset, honestiorem causam libertatis, quam [1] servitutis, praetexi titulo; «Quin mittimus ambages, inquit P. » Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. » Alteram ex duabus conditionibus, quae modo di- » serte a Quintio datae [2] sunt, legite; aut supersedete » de amicitia agere.» «Nos vero, inquit Menippus,

4. *Quas urbes proavus belli iure habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro sics* ..... *et* (forte *ut* vel *contra*) *populus rom.*, *susceptum patrocinium l. G. non deserere* etc. cf. n. 1.

5. *Neque enim in Aeolidem Ioniamque*, Asiam Minorem, a Graecia *coloniae in servitutem regiam missae sunt*, ut ei obnoxiae fierent. De his coloniis vid. Strab. lib. XIII, pag 872 sq. lib. XIV, p. 938 sq. Herodot. I, 142 sq. Pausan. VII, 2 sq. Larcheri Chronol. Herod. cap. 14; Mannerti Geogr. V, VI, p. III, et multi historiae, quae vulgo universalis dicitur, auctores.

CAP. LIX. 1. *Honestiorem causam libertatis quam servitutis praetexi titulo*, in titulum, ut sit titulus, praetextus; nisi potius del. *titulo*, vel leg. *honestiorem libertatis q. s. p. titulum*. — *Quin mittimus ambages*; vide ad XXVII, 49, n. 5, et XXX, 3, n. 3.

2. *Diserte a Quintio datae*; scribe *latae*: ita enim loquebantur Livius et alii; Gron. probb. Crev. et Drak. Sed scriptores et variant orationem.

» nec volumus, nec possumus pacisci quidquam, quo » regnum Antiochi minuatur. » Postero die Quintius legationes universas Graeciae Asiaeque quam in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus romanus, quali Antiochus erga civitates Graeciae essent; postulata et sua, et regis exposuit. *Renuntiarent civitatibus suis, populum romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari[3] et Quintium et Patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus et sibi sumerent, et regi ad cogitandum darent: cogitaturum, quum renuntiatae conditiones essent; et impetraturum aliquid, aut pacis causa consensurum* [4]. Ita integra dilata res est. Legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Aelium.

LX. Vixdum ii profecti erant, quum a Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale ministro, attulerunt, inieceruntque curam, ne

3. *Menippus deprecari..... institit*; vide ad XXIV, 26, n. 7.

4. *Pacis causa consensurum*, quidam MSS. *concessurum* prob. Crev. — *Legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiae apud eum fuerant, P. Sulpicium, P. Villium, P. Aelium.* Nota Dukeri est: « Quod inter hos *Sulpicium* et *Aelium* numerat, non satis liquidum est. P. Sulpicius fuerat inter decem legatos, ex quorum consilio Quintius Philippo pacem dedit, XXXII, 24. Ex his deinde *P. Villius* et *L. Terentius* ad Antiochum profecti sunt, et cum P. Lentulo et L. Cornelio *Lysimachiae* cum Antiocho in colloquium venerunt, XXXIII, 35, 39; Polyb. XVIII, 31-35. Si verba *eosdem, qui Lysimachiae apud eum fuerunt*, non adscripta sunt ab aliquo, qui legatos rom. Lysimachiae cum Antiocho colloquutos fuisse meminerat, sed locum Liv. XXXIII, 39 non inspexerat, non video, quid dici possit, quo minus hoc quoque inter exempla negligentiae Livianae referatur. Alter scrupulus est in eo, quod *P. Aelium* una cum Sulpicio ac Villio ad regem missum dicit. Nam XXXV, 13-15, tantum Sulpicium et Villium memorat. Forte librarii, quum in quibusdam libris pro *P. Villium* perperam scriptum esset *P. Aelium*, ex uno legato duos fecerunt. ». *P. Aelium* ignorat Hearnii L. 1, et multi MSS. pro *P. Villium* habent *P. Iulium.*

simul et punicum bellum excitaretur. Hannibal, patria profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est [1]; et erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia eius una atque eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam et commeatus et militem praebituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo romano viribus et copiis Italiae extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse.* Sibi centum tectas naves [2], et decem millia peditum, mille equites deposcebat. *Ea se classe primum Africam petiturum. Magnopere confidere, et Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiae bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus*[3] *transire in Europam debere, et in aliqua parte Graeciae copias continere, neque traiicientem, et (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum traiicere.*

LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem, praeparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptae palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam [1] Tyrium,

CAP. LX. 1. *Sicut ante dictum est* sup. XXXIII, 49.

2. *Centum tectas naves* (vide ad XXII, 19, n. 4), *et decem* (ita MS. Mogunt. non *sedecim*, ut reliqui) *millia* etc. conf. Iustin. XXXI, 3, et Appian. Syr. 7.

3. *Regem cum ceteris omnibus*; forte *viribus*. — *Neque*, et non *traiicientem*, *et paratum traiicere*. Haud apte *at* pro *et* coni. Benedict. in Obss. ad quaedam Livii loca, Torgav. 1804; quem libellum mihi non nisi ex ephemeridibus literariis innotuisse doleo.

CAP. LXI. 1. *Aristonem quendam Tyrium*, qui fuit unus ex Hannibalis comitibus, vel potius negotiator, specie negotiationis missus, ut mercator quidam, a Pelopida ad Sphodriam ablegatus. Conf. Iustin. XXXI, 4 pr. ibique Bernecc. Appian. Syr. 8; ubi vide Toll. et Plut. Pelop. pag. 285, A. B. — *Nactus* (vid. supra ad librum V, cap. 45, n. 1), cod. Mogunt. Reliqui *natum*.

nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis, partim donis, partim spe praemiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit; edit nomina eorum, quibus conventis opus esset [2]; instruit etiam secretis[3] notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obversantem[4] non prius amici, quam inimici Hannibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est; deinde in senatu quidam, *Nihil actum esse*, dicere, *exsilio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res, sollicitandoque animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quendam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, et in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset.* Conclamare omnes, *Vocari Aristonem debere, et quaeri, quid venisset, et, nisi exprumeret, cum legatis Romam mitti. Satis pro temeritate unius hominis sup-*

2. *Quibus conventis opus esset*, quos convenire, adire deberet, ut cum iis ageret de mandatis. Confer ad XXX, 43, n. 4.

3. *Instruit etiam secretis notis* etc. « Has Casaub. ad Aeneam Tact. c. 31 esse dicit συνθήματα καὶ γράμματα, a quibus nec epistolas excludit; et Ernestius ad Val. Prob. de Notis rom. cap. 1, occultam rationem scribendi per notas, de qua vid. Suet. Caes. 56, et Aug. 68. Sed literas Aristoni non datas fuisse, et Appian. l. l. tradit et mox Livius. Crediderim potius, Aristonem ab Hannibale accepisse quaedam, secretis colloquiis inter ipsum, quum adhuc Carthagine esset, et eiusdem factionis homines de republica et bello adversus Romanos tractata; quae iis ab Aristone relata notae et certissima argumenta essent, quibus ea, quae Aristo dicturus erat, mandata Hannibalis esse agnoscerent, eo quod illa nemini praeter Hannibalem nota esse sciebant. Hoc sensu *nota* saepe dicitur pro signo, indicio et argumento, quod fidem facit, ut *nota amoris, benevolentiae* et *humanitatis* apud Cic. et alios ». Duker.

4. *Carthagine obversantem*; vide ad XXIV, 23, n. 2. — *In circulis celebrata*; vide ad I, 4, n. 13, et XXXIV, 37, n. 1. — *Et in occulto colloqui* forte glossa: certe verba a praec. nil differunt.

*pliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxae, conservandam esse.* Vocatus Aristo purgare sese, et firmissimo propugnaculo uti, quod literarum nihil ad quemquam attulisset. Ceterum nec causam adventus satis expediebat, et in eo maxime haesitabat, quod cum Barcinae solum factionis hominibus colloquutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi iam et custodiri iubentibus, aliis negantibus tumultuandi causam esse. *Mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. Idem Carthaginiensibus et Tyri et in aliis emporiis, in quae frequenter commeent, eventurum.* Dilata eo die res est. Aristo, punico ingenio inter Poenos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratuum[5] prima vespera suspendit. Ipse de tertia vigilia navem conscendit et profugit. Postero die, quum sufetes ad ius dicendum consedissent, conspectae tabellae demptaeque et lectae. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM [6], PVBLICE AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABVISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quaestio erat. Mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules et ad senatum deferrent, placuit; simul qui de iniuriis Masinissae quererentur.

LXII. Masinissa, postquam et infames[1] Carthaginienses, et inter se ipsos discordes sensit, principes pro-

5. *Sedem quotidianam magistratuum*, qui mox dicuntur *sufetes*; vide ad XXVIII, 37, n. 3. *Magistratus* male quidam libri. — *Quum sufetes ad ius dicendum consedissent*; vid. ad III, 46, n. 6, et XXVIII, 37, n. 3.

6. *Aristonem privatim ad neminem* etc. Minus verosimile est, quod Iustin. XXXI, 4 scribit, eum in senatu interrogatum, ad quem missus esset, ita respondisse; Duker. — *Ad seniores; ita senatum vocabant*; vide ad I, 8, n. 9.

CAP. LXII. 1. *Masinissa, postquam et infames* etc. Conf. ad totum hoc cap. Polyb XXXII, 2. — *Emporia*

pter colloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium eiusdem Aristonis populo suspectum; locum iniuriae esse ratus, agrum maritimum eorum et depopulatus est, et quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. Ora est minoris Syrtis et agri uberis; una civitas eius Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa, et ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni, an Carthaginiensium esset, effecerat: et quia simul ad purganda [2] crimina, et questum de se Romam eos ituros comperit; qui et illa onerarent suspicionibus, et de iure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. Auditi de Tyrio advena primum Carthaginienses curam iniecere Patribus, ne cum Antiocho simul et Poenis bellandum esset. Maxime ea suspicio crimen urgebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec navem eius custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum. Carthaginienses iure finium causam tutabantur, *quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium „ finisset*; et confessione regis, *qui, quum Aphirem*[3] *profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas*,

*vocant regionem* etc. vide ad XXI, 60, n. 1. — *Regionem totam infestam effecerat* armis; vide ad I, 7, n. 7.

2. *Ad purganda crimina;* vide ad III, 19, n. 7; X, 13, n. 13. — *Illa crimina onerarent suspicionibus*, ut mox *ea suspicio crimen urgebat*, et al. *premere;* vid. IV, 12, n. 3, et XXI, 26, n. 9.

3. *Quum Aphirem* (*Anthirem* cod. Mogunt.) *profugum ex regno suo* etc. conf. Polybius XXXII, 2, §. 7, qui Ἀφθήρατον appellat hominem illum, qui a Masinissa defecerat, traditque Masinissae a Poenis negatum fuisse iter per agrum illum, a Romanis vero hunc omnem adiudicatum. — *Precario ab se iter ..... petisset;* vide ad III, 47, n. 4. — *Tanquam haud dubie Carthaginiensium iuris;* malim *dubii;* Gron. Nil interest.

*persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubie Carthaginiensium iuris, petisset.* Numidae, *et de terminatione Scipionis*[4] *mentiri eos*, arguebant, *et, si quis veram originem iuris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. Quidquid Byrsam*[5] *sedem suam excesserint, vi atque iniuria partum habere. Neque eum, de quo agatur, probare eos posse, non modo semper, ex quo coeperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse ius; semperque penes eum possessionem fuisse qui plus armis potuisset*[6]. *Cuius conditionis res fuerit, prius quam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, eius sinerent esse; nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent.* Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum carthaginiensem et regem in re praesenti disceptarent [7]. Missi P. Sci-

4. *De terminatione Scipionis*; vide ad I, 55, n. 3. — *Arguebant*, insimulabant, vel dicebant: quae certe verbi notio ad seqq. inde referenda. Conf. ad VIII, 2, n. 3. — *Exigere*; vide ad VI, 4, n. 4.

5. *Advenis quantum secto bovis tergo ..... Byrsam sedem* etc. fabulosa haec est et satis nota narratio illa de origine Carthaginis, commentum Graecorum, qui *Byrsam*, arcem Carthaginis, a βοείᾳ βύρσᾳ, bovina pelle, dictam fingebant; quum potius nomen et arcis et urbis ex Orientalium linguis repetendum fuisset, בצרה *Bosra* seu *Bysra*, et κακοφωνίας vitandae causa *Byrsa*, dicitur *munimentum*, locus munitus, arx; et קרתא חדתא Syris et Chald. (Καρχηδών, *Carthago*) *urbs nova*. Conf. ad Sil. I, 24 seq. Intpp. Iustin. IX, 2, XVIII, 4, n. 6, et Vell. I, 6; Heyn. ad Virgil. Aen. I, 365 sq. et in Exc. I ad Aen. IV, Schweigh. ad Appian. Pun. 1, 2 et 95; Valckenaeri diss. de Byrsa, Franeq. 1737; Obss. Misc. Bat. I, 3, 306 sq. — *Quidquid*; vide ad VII, 32, n. 3. — *Neque eum*, sc. agrum.

6. *Qui plus armis potuisset*; vide ad V, 33, n. 3.

7. *In re praesenti disceptarent*, in ipso loco, ut in Gruteri inscr. CCIV, et inf. XL, 17 pr. et XLII, 23 pr. Hinc XXXVII, 56 pr. *quae praesentis disceptationis essent*, quae facile in

pio Africanus et C. Cornelius Cethegus et M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui [8]. Nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitia rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

ipso loco indicari possent et componi. — *Suspensa omnia reliquerunt*, ut al. *in suspenso relinquere*; vide ad II, 32, n. 5, et XXXIX, 29, n. 1.

8. *Integro certamine eos relinqui*: Duk. malebat *certamini* (ita Lov. 3), ut XXVI, 2, et apud Ovid. Met. II, 186. — *Vel notitia rei*: malim *notione*; vide ad XXVII, 25, n. 3. — *Nutu*, non multis verbis vel adeo precibus, sed sola voluntate et vel levissima eius significatione, seu mandato. Magnifice, de tanto viro. Finge tibi nutum, qualis tribuitur dominis et Iovi.

# T. LIVII PATAVINI

# HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

## LIBER TRIGESIMVS QVINTVS

### BREVIARIVM

Cap. I; In Hispania citeriore res male gerit Sex. Digitius praetor, in ulteriore autem prospere P. Cornelius Cn. F. Scipio Nasica praetor; qui et pro praetore Lusitanos vincit. — II; C. Flaminius praetor, in Hispaniam citeriorem profecturus, tumultuarios ibi milites scribere iubetur. — III; In Liguria Q. Minucius consul novos et ex multis hominum generibus collectos milites Pisas ducit, sed in aciem exire non audet. — IV; Consul alter L. Cornelius Merula vastat agros Boiorum, — V; eosque ad Mutinam vincit. — VI; Idem comitiorum causa Romam arcessitur, et literis M. Claudii Marcelli legati arguitur in culpa fuisse, quod multi perierint milites, hostiumque exercitus non plane sit deletus. — VII; Feneratorum fraus et avaritia coërcetur. In Hispaniis C. Flaminius et M. Fulvius praetores feliciter res gerunt. — VIII; L. Cornelius Merula consul frustra postulat, ut supplicatio triumphusque decernatur. — IX; Censura Sex. Aelii Paeti et C. Cornelii Cethegi. Inundatio Tiberis. Prodigia procurata. Aedicula Victoriae Virginis dedicata a Catone; et colonia latina in agrum Thurinum deducta. — X; Consulatum, quem petunt multi et potentes patricii plebeiique, adipiscuntur L. Quintius Flamininus et Cn. Domitius Ahenobarbus; praetoresque creantur. Aedilitas insignis M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Paulli. — XI; Q. Minucius consul faucibus saltus, a Ligurum exercitu obsessis, liberatur fraude numidarum equitum. — XII; Aetoli et Graeciae gentes et Nabin, Philippum Antiochumque ad bellum Romanis inferendum incitant.

— XIII; Nabis ad Gythiom, et Antiochus ad Pisidas oppugnandos proficiscitur. — XIV; P. Villius, cum P. Sulpicio ad Antiochum missus, Ephesi saepe congreditur cum Hannibale; qui ob id vilior fit regi et suspectior. In eadem legatione P. Scipionem Africanum fuisse tradit Claudius, ibidemque cum Hannibale sermonem de maximis imperatoribus contulisse. — XV; Rex certior factus de morte Antiochi filii, quem ipse veneno sustulisse credebatur, omisso, quod inchoaverat bello, moestus Ephesom redit, ibique, per luctum regia clausa, cum Minione, principe amicorum, secreta agitat consilia. — XVI; Minio solus disceptat com legatis Romanorum. — XVII; Hi omnium incerti Romam redeunt; iisque dimissis rex consilium habet de bello romano. — XVIII; Alexander Acarnan eius gerendi non tam necessitatem, quam rationem edocet. — XIX; Hannibal vero, non adhibitus in consilium, purgat se, et scita oratione movet regem sibique reconciliat. XX; Romae legiones et provinciae magistratibus decernuntur. — XXI; Prodigiorom causa supplicatur. Q. Minucius Ligures fundit, et eorum castella vicosque pervastat. — XXII; A. Atilius praetor cum classe adversus Nabin mittitur, et consules Boiorum populantur agros. In utraque etiam Hispania C. Flaminius et M. Fulvius procoss. res prospere gerunt. — XXIII; Patribus vero minus curae sunt bella, quae geruntor, qoam quod iam parari ab Antiocho et Aetolis rumores primum, deinde Attalus, Eumenis frater, mox alii atque alii nuntii afferunt. — XXIV; Hinc decernont, ut legati in Graeciam, legiones in Epirum, classisque in Siciliam mittantur, et comitia consularia primo quoque habeantur tempore. Consules (P. Cornelius Cn. F. Scipio et M'. Acilius Glabrio) et praetores creantor. — XXV; Nabis agros vastat Achaeorum; quorum in concilio bellum adversus eom decernitur et mandatur Philopoemeni praetori. XXVI; Clarissimus hic imperator, sed rudis in re navali, occurrit modicae Laconum classi, et quadriremi vetere vectus, quae primo statim incorsu ad novam hostium navem divellitur, vix in levi speculatoria nave effugit. — XXVII; Mox vero nocte comburit castra tyranni, ad Pleias posita, et depopulata Tripoli Laconica exercitum Lacedaemonem ducit; quo et Nabis, expugnato Gythio, com expedito exercitu proficiscitur. — XXVIII; Mirabili, ut semper, solertia ducit agmen locaque capit et communit. — XXIX, XXX; Pugna bis orta, tyranni exercitum in castra primum,

et postero die in urbem compellit, multisque hostibus caesis et agris eorum vastatis domum redit. — XXXI; Interea legati Romanorum circumeunt sociorum urbes. XXXII; Aetoli magis in dies nudant defectionem, et Thoas, princeps eorum, Menippusque, legatus Antiochi, eam magnopere suadent in concilio Panaetolico. — XXXIII; Atheniensibus et Quintio nequidquam Aetolos romanae societatis admonentibus, decretum fit, quo arcessitur Antiochus ad liberandam Graeciam. — XXXIV; Aetoli consilium capiunt, Demetriadem, Chalcidem Lacedaemonemque occupandi; et Diocles fraude expugnat Demetriadem. XXXV; Alexamenus, a Nabide, tanquam dux auxiliorum ab Aetolis missorum, benigne exceptus, eum interficit. — XXXVI; Tum ipse occupat regiam, et Aetoli, velut capta Lacedaemone, in praedam vertuntur. Qua rei indignitate moti Lacedaemonii Aetolos eum duce obtruncant; — XXXVII; et mox scita Philopoemenis oratione societati Achaeorum adiunguntur. Iisdem diebus Thoas frustra Chalcidem aut dolo capere aut improviso opprimere conatur; — XXXVIII; et ad iustum bellum oppugnationemque urbis munitae haudquaquam par, infecta re, domum redit. — XXXIX; Quintius praesidium Chalcidem, sed frustra Villium Demetriadem mittit ad animos Magnetum tentandos. — XL; Boii Cn. Domitio se dedunt; et ager Ligurum late vastatur a L. Quintio. Vibonem colonia deducitur: et Roma terretur diutino terrae motu ingentique incendio. — XLI; Fama de Antiochi bello et cura Patribus in dies crescente, agitatur do provinciis magistratuum designatorum. Aedes duae Iovi in Capitolio dedicantur; et iudicia in feneratores multa severe fiunt. — XLII; Thoas Aetolus iisdem mendaciis, quibus erexerat multorum in Graecia animos, Antiochi spem inflat; et prohibet, quo minus Hannibal ab eo classi praeficiatur. — XLIII; Rex, Demetriadis defectione ab Romanis elatus, non ultra differre profectionem in Graeciam constituit, et cum classe exercituque decem millium peditum Demetriadem, indeque Lamiam venit. — XLIV; Ibi in concilio orationem habet; — XLV; et, auctore Thoante, cui nequidquam contradicit Phaeneas praetor, dux belli appellatur. — XLVI; Postero die consultat cum apocletis Aetolorum, unde bellum ordiatur, et primum Chalcidem, sed frustra, tentat. — XLVII; Deinde sollicitare placet Philopoemenem, Achaeorum principem, Boeotorum gentem, et Amynandrum, regem Athama-

**num. — XLVIII; In Achaia, coram T. Quintio, Aegii concilium datur Antiochi Aetolorumque legatis, Menippo et Archidamo, qui in immensum extollunt vires regis, et Romanos ipsumque Quintium maledictis proscindunt. — XLIX: Is vaniloquorum hominum orationes refutat. — L; Achaei bellum regi Aetolisque indici iubent, et auxilia Athenas, ubi haud procul seditione res est, Chalcidemque mittunt. — LI; Antiochus tamen hoc Euboeae caput, et mox Salganae aliasque eius insulae urbes expugnat.**

I. Principio anni, quo haec gesta sunt, Sex. Digitius praetor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quae post profectionem M. Catonis permultae rebellaverant, crebra magis, quam digna dictu, proelia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat [1], successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda proelia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum [2]

Cap. I. 1. *Vix dimidium militum, quam quod acceperat:* τὸ *quod* abest a MS. Voss. et Harl. prob. Gron. Alii delent *quam*, et alii pro *quam quod* legendum putant *quos*. Mea qualicumque sententia nihil mutandum, et brevius illud dictum pro: *vix dimidio tantum militum quam id quod*, h. e. quantum *acceperat*. Sic et XLV, 18 extr. et similiter XXXIV, 19, n. 1, *duplex stipendium*, duplo tantum, *quam quantum pepigissent*. Conf. ad XXXII, 13, n. 5, et XXXIV, 52, n. 2. Vulgatum quoque a Benedicto (vide ad XXXIV, 60, n. 3) pluribus Livii aliorumque locis firmatum esse, ex ephemeridibus literariis cognovi.

2. *Non minus* quam *quinquag. oppida*; vide ad III, 64, n. 5. — *Idem propraetore Lusitanos* etc. Nota Duk. est: « Recte Sigon. quod est prorogato ultra praeturam praetorio imperio; idemque dicendum est de L. Valerio, Cn. Domitio, P. Cornelio et M. Baebio, quorum illos XXXIV, 46, XXXVI, 36, XXXVII, 2, *proconsules*, hunc XXXVI, 8, *propraetorem* vocat, et de aliis, quos alibi, praetermissa mentione prorogati imperii *proconsulum* et *propraetorum* nominibus appellat. Etenim provinciae et exercitus sine imperio haberi non poterant; imperium autem cum magistratu finiebatur: quare omnibus, quorum annus magistratus exierat, ut pro consulibus vel pro praetoribus rem gerere possent, prorogatio imperii necessaria erat. Sed quum Livius saepe tradat,

defecerunt. Praetor haec gesserat Scipio. Idem pro praetore, Lusitanos, pervastata ulteriori provincia [3], cum ingenti praeda domum redeuntes, in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior aliis: nam et acie frequenti armatis [4] adversus longum et impeditum turba pecorum agmen, et recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hostes. Huic nocturno itineri tres diurnae horae accesserant; nec ulla quiete data, laborem viae proelium exceperat. Itaque principio pugnae vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos; deinde aequata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Iovi, si vi fudisset cecidissetque hostes, propraetor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus; deinde prorsus terga dedit: et, quum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt caesa; capti quingenti quadraginta, omnes fere equites; et signa militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu romano, septuaginta et tres amissi.

imperia quibusdam in provinciis, quibus praeerant, vel ut aliis praeessent, in annum prorogata fuisse, quaeri potest, quid de his dicendum sit, qui anno priore in provinciis cum imperio fuerant, et exacto anno magistratus successores, qui provincias illas sortiti fuerant, sed pleramque multis rebus impediebantur, ne statim sortitione facta in eas proficisci possent, nondum acceperant. Livius quidem satis raram imperii his, quoad successores in provincias venissent, prorogati mentionem facit: sed tamen ex iis, quae XL, 36, de P. Cornelio et M. Baebio, XLI, 14, 21, de Ti. Sempronio et L. Cornelio, et XLII, 1, de M. Atilio praetoribus scribit, satis intelligitur, his quoque, post relationem ad senatum de provinciis et post sortitionem provinciarum, imperia prorogata fuisse. Nec admodum vero dissimile est, id eadem lege, qua novis magistratibus imperium annuum in provinciis dabatur, factum esse ».

3. *Vlteriori provincia*, ult. Hispania. Conf. supra ad librum XXVIII, cap. 38, n. 4.

4. *Acie frequenti armatis*; vide ad X, 11, n. 3.

Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. Eo victorem opulentum [5] praedae exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante urbem exposita est; potestasque dominis suas res cognoscendi facta [6]. Cetera vendenda quaestori data: quod inde refectum est, militi divisum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius praetor [1], quum haec in Hispania gerebantur. Itaque tam adversae, quam secundae res per ipsum amicosque eius magnis sermonibus celebrabantur; et tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugae accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab se ipso scriptum [2] ex senatusconsulto adiecisset, eligeret ex omni numero sex millia et quingentos pedites et equites trecentos. *Ea se legione* (*nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse*) *rem gesturum.* Seniores negare, *ad rumores, a privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. Nisi quod aut praetores ex provinciis scriberent, aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispania esset* [3], *placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi a praetore.* Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigasse dele-

5. *Opulentum praedae*, non *praeda* (ut IV, 34), omnes MSS. et edd. vett. ante Ascens. Dictio graeca et doctior.

6. *Res cognoscendi*; vide ad III, 10, n. 1. — *Cetera vendenda quaestori data: quod inde refectum est, militi divisum*; vide ad I, 53, n. 3, et X, 17, n. 5.

Cap. II. 1. *C. Flaminius*; conf. ad XXXIV, 55, 56. — *Tam adversae res*, a Digitio, *quam secundae*, a Scipione gestae, *magnis sermonibus celebrabantur*; vide ad IV, 34, n. 4.

2. *Militem ab se ipso scriptum*; vid. XXXIV, 56. — *Sex millia et D pedites et eq. CCC*: numerus admodum variat in libris. Conf. Duk.

3. *Si tumultus in Hispania esset*; vide ad II, 26, n. 1. — *Tumultuarios milites*; vide ad I, 37, n. 4.

ctus causa C. Flaminium scribit, et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse [4]; his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adiecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millia hominum, affluente quotidie multitudine [1] ad famam belli spemque praedae, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem dixerat ad conveniendum militibus [2], venit. Inde quadrato agmine ad Pisas duxit; et, quum hostes mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem, haud dubie servatam adventu suo, est ingressus. Postero die et ipse trans fluvium fere quingentos passus ab hoste posuit castra. Inde levibus proeliis a popnlationibus agrum sociorum [3] tutabatur. In aciem exire non audebat, novo milite, et ex multis generibus hominum collecto necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti et in aciem exibant, parati de summa rerum decernere [4]; et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad praedandum emittebant: et, quum coacta vis magna pecorum praedaeque esset, paratum erat praesidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

4. *Sacramento rogasse milites*; vide ad II, 24, n. 7.

Cap. III. 1. *Affluente quotidie multitudine*; vide ad XXI, 38, n. 3.

2. *Die, quem dixerat ad conveniendum milit.*, ut XXXIII, 13; XXXVI, 8; XLV, 12, al. *edixerat* ed. Ald. et celt. ante Drak. — *Duxit*; vide ad I, 23, n. 4. — *Trans fluvium*, Arnum vel Auserem; inter quos Pisas dicit sitas Plin. III, 5. Mox voc. *consul* forte delendum.

3. *Agrum sociorum* Pisanorum, qui et cap. 6 *socii* dicuntur; unde Noris. Cenot. Pis. I, 1, Pisas urbem foederatam fuisse colligit; Duk.

4. *De summa rerum decernere*; vid. supra ad librum III, cap. 5, not. 6, et ad librum XXI, cap. 41, not. 2.

IV. Quum bellum Ligustinum ad Pisas [1] constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus, erat. Consul in aciem exibat, hostes pugnam detrectabant; praedatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani: Boii diripi sua impune, quam tuendo ea conserere certamen, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat [2]. Boii, ubi egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quaerentes. Nocte praetergressi castra romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exspectavit, et, quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantae copiae et in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium coniici iussit, et triarios vallum [3] circumiicere; cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et Galli fecerunt, postquam apertas esse insidias, et recto, ac

CAP. IV. 1. *Bellum Ligustinum constitisset;* vide ad XXI, 49, n. 1.

2. *Agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat;* vide ad I, 23, n. 4, et VIII, 30, n. 7. — Codex Mogunt. addit *agros* post *pacatos*, quod Drakenb. alias tam strenuus codicis Mogunt. assertor, pro glossatoris alicuius additamento habet. Posse quidem recte cum Drak. ad *pacatos* suppleri *populos* nolat Doëring. sed recte quoque se habere *pacatos agros*. Inf. XLIII, 4, *quieto exercitu pacatum agrum peragravit*. LEM. — *Multa nocte;* vid. ad XXII, 52, n. 1.

3. *Triarios vallum circumiicere*, id est, circa sarcinas in medium depositas vallum iacere; ut vallo obiecto sarcinae in tuto essent, ac praesertim, ut haberent ii qui pugnaturi erant, quo se reciperent, si pellerentur; ea notante Creverio. Castris custodiendis *triarii* vulgo relinquebantur; vid. Lips. de Mil. rom. IV, Dial. 1. LEM. — *Apertas esse insidias* suas, non amplius occultas.

iusto proelio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Hora secunda ferme concursum est. Sinistra sociorum ala et extraordinarii [1] prima in acie pugnabant. Praeerant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius procurrerent, quam datum signum esset. Equites earum extra aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere iussit: inde, quum signum dedisset, impetum ex aperto facerent [2]. Haec agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, et caesos permultos esse, et, qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnae. Legionem alteram ex duobus, si videretur, submitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna. Quum et recens miles, et frequens ordinibus legio successisset, et sinistra ala ex proelio subducta est; dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia aestus corpora Gallorum [3]: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui praeerat alariis

CAP. V. 1. *Sinistra sociorum ala et extraordinarii*; vide ad III, 5, n. 3, et XXV, 21, n. 4. Omnes MSS., praeter Voss. et edd. vett. post *sociorum* addunt *equitum*: sed solos ibi pedites fuisse, e seqq. patere iam monuit Lips. Mil. rom. II, 7. Conf. et Schel. ad Polyb. cap. 12.

2. *Impetum ex aperto* loco (quem modo *patentem* dixerat) ut *facerent*, scil. iussit. Mutata constructio; nisi cum Gronovio leg. *facere*, sc. *iussit*.

3. *Minime patientia aestus corpora Gallorum*; vide ad V, 44, n. 4. — *Alariis equitibus et legionariis*; vide ad XXV, 21, n. 4. — *Hastilibus caedentes*, petentes et ferientes, sc. punctim, non caesim; Ern.

equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet; et legionarios equites in subsidiis esse. Haec procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus caedentes terga trepidantium, et redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites [4], *Vt paululum adniterentur: victoriam in manibus esse. Dum perturbatos et trepidantes viderent, instarent. Si restitui ordines sissent, integro rursus eos proelio et dubios dimicaturos.* Inferre vexillarios iussit signa. Omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, et in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Boiorum eo die caesa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres et viginti, praefecti socium quatuor, et M. Genucius et M. Marcius, tribuni militum secundae legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum literae allatae sunt, L. Cornelii de proelio ad Mutinam cum Boiis facto, et Q. Minucii a Pisis: *Comitia suae sortis esse* [1]. *Ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se*

4. *Consul obtestabatur milites* etc. forte leg. *Consul obtestotus milites ... dimicaturos, inferre* etc. Gron. Possis et: *Vt inferre vexillarios iussit signa* etc. Drak. De *vexillarus* vide ad Tacit. Ann. I, 17, n. 2.

Cap. VI. 1. *Comitia suae sortis esse* (ut mox *negotium suae sortis*), eorum habendorum potestatem ac ius sibi sorte evenisse (vide ad X, 26, n. 4): nam consules initio iam magistratus inter se comparabant nonnunquam sortiebanturve, uter comitiis eius anni praeesset. Cf. ad c. 20, n. 2; ad XXXIX, 6 pr. XXXIX, 32. Haec vero et seqq. verba sunt Q. Minucii.

*habere, ut abscedi inde, sine pernicie sociorum et damno reipublicae, non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum* [2] *haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcumque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent* [3], *ne magis e republica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegae ad senatum missas deferrent ad eum, et nuntiarent, *senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam venisset potius, quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri passurum.* Missi legati renuntiarunt, *L. Cornelium ad magistratus subrogandos* [4] *Romam venturum.* De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum proelium cum Boiis factum, disceptatio in senatu fuit, quia privatim plerisque senatoribus [5] legatus M. Claudius scripserat, *Fortunae populi romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. Consulis opera et militum aliquantum amissum, et hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius signum esset, et persequi fugientes non licuisset.*

2. *Profligatum bellum*; vide ad III, 50, n. 5.

3. *Sed etiam atque etiam viderent*, prospicerent, caverent, curarent, *ne magis e republica esset* etc. vide ad I, 27, n. 5. Imperativus etiam et coniunctivus verbi *videre* seq. *ne* (*vide ne*, *videant ne*, ut et *videndum est ne*) ponitur pro *vereor*; quae est elegans ratio, sub specie dubitationis modestae et indicium alteri relinquendi, suam sententiam dicendi; Ern. in Clav. Cic. Conf. ad II. 40, n. 3, et XXVIII, 44, n. 6, et Duk. ad h. l.

4. *Ad magistratus subrogandos*; vide ad II, 8, n. 4.

5. *Plerisque ... senatoribus scripserat*; vide ad X, 13, n. 12.

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores [1] consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas fenere laborabat; et quod, quum multis fenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus [2], nomina transcriberent: ita libero fenere obruebant debitores. Cuius coërcendi quum ratio quaereretur, diem finiri placuit Feralia [3], quae proxime fuissent, ut, qui post eam diem socii civibus romanis credidissent pecunias, profiterentur, et ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet legibus, ius creditori diceretur. Inde, postquam professionibus detecta est magnitudo aeris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine latino pecuniae creditae ius idem, quod cum civibus romanis, esset. Haec in Italia domi militiaeque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Illuciam in Oretanis cepit; deinde in hiberna milites deduxit: et per hiemem proelia aliquot, nulla memoria digna, adversus latronum ma-

Cap. VII. 1. *Ad frequentiores*, ad frequentiorem senatum. Metellus, cap. 8, dicit, eo dilatam esse consultationem, ut praesentibus auctoribus earum literarum disceptaretur; Duk.

2. *Via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus* etc. vide ad VII, 16, n. 1. — *Libero fenere*, legibus non circumscripto, quod pro arbitrio postulantur a creditoribus, quibus licebat exigere, quantum vellent. — *Coercendi ratio;* al. *cernendi*, prob. Ern. ut sit inspiciendi. Verum non ideo praecipue socii iussi sunt profiteri pecunias, quas civibus rom. ex Feralibus proximis credidissent, ut earum magnitudo nosceretur, sed ut ratio iniretur liberandi cives fenere, quo a creditoribus obruebantur; Drak. Vide ad VI, 27, n. 4.

3. *Diem finiri* (vid. X, 13, n. 13) *placuit Feralia;* dies festus et parentalis, vel, ut alii putant, dies festi, placandis Manibus sacri, a d. VIII aut IX Cal. Mart. vid. Intpp. Cic. Ep. ad Attic. IX, 1 pr. et Ovid. Fast. II, 543–570; Plut. Quaest. Rom. cap. 34; Alex. ab Alex. Dier. gen. V, 26. —

gis, quam hostium, excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum iactura, sunt facta. Maiores res gestae a M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum [4] cum Vaccaeis Vettonibusque et Celtiberis signis collatis dimicavit; exercitum earum gentium fudit fugavitque; regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Quum haec in Hispania gerebantur, comitiorum iam adpetebat dies [1]. Itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu quum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque in statu provincia esset; questus est cum Patribus conscriptis, quod, tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus diis immortalibus honos. Postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *et consulis L. Cornelii ad senatum*, *et M. Marcelli ad magnam partem senatorum*, *allatas esse*, *inter se pugnantes; eoque dilatam esse consultationem* [2], *ut praesentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese*, *ut consul*, *qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum ipsi veniendum esset*, *deduceret eum secum Romam; quum etiam verius esset*, *Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum*, *quam legato* [3]. *Nunc videri esse amotum de*

4. *Toletum oppidum* Carpetanorum in Hisp. Tarrac., hod. *Toledo*. — *Vettonibusque*, populo Lusitaniae circa Tagum, inter Durium et Anam. *Vectonibusque* praestantiores MSS. et edd. Livii, Caesaris, Plinii aliorumque. Sed Οὐέττονες dicuntur Graecis, et *Vettones* in Gruteri Inscr. pag. 373 et 591. Conf. ad Sil. III, 378.

Cap. VIII. 1. *Comitiorum adpetebat dies*; vide ad V, 19, n. 2.

2. *Eoque dilatam esse consult.*, vid. ad I, 11, n. 6.

3. *Quum etiam verius esset* (vide ad II, 48, n. 2). *Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato*; vide ad XXIX, 6, n. 6, « Ergo legati imperium non habebant? At-

*industria, ne ea, quae scripsisset, praesens diceret, aut argueret coram* [4], *et, si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quae postularet consul, decernendum in praesentia censere.* Quum pergeret nihilo segnius referre [5], ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi Vrbem invehi liceret; M. et C. Titinii tribuni plebis, se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit [1]. Censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquae ingentes eo anno fuerunt [2], et Tiberis loca plana Vrbis inun-

qui Scipionis legatus consularis erat, aeque ac Marcellus. Sed responderi potest, Sempronio, qui anno priore consul fuerat, prorogatum esse imperium. Itaque et proconsul et legatus Corn. Merulae erat ». Vales. « Quam sententiam etsi veram esse puto, tamen non magis intelligo, quomodo, qui ipse imperium habebat, consuli imperium habenti, cui itaque parere debebat, legatus esse potuerit, quam quomodo Pleminius, si imperium extraord. a populo acceperat, quod Pigh. putabat (vide ad XXIX, 6, n. 6), legatus Scipionis fuerit ». Duker.

4. *Praesens diceret, aut argueret coram*, praesens probaret, aut eius insimularet consulem, *et, si quid vani afferret, posset argui*, id probari, vel ipse vanitatis insimulari, accusari, vituperari.

5. *Quum pergeret n. s. referre*; vid. ad XXVI, 2, n. 3.

Cap. IX. 1. *Cornelius lustrum condidit*; vide ad I, 44, n. 3. — *Censa sunt civium capita CXLIII millia* etc. vide ad XXXIX, 7, n. 1. *Ducenta* pro *centum* coni. Pigh. in Ann. ad a. 559, pag. 268; quia ante decennium multo maior numerus referatur XXIX, 37, n. 4, isque successu temporis cum imperio crescere soleat. « Hoc quidem rationem habet; sed dubitatio oriri potest, an ibi potius corrupti sint numeri, quam h. l.; namque XXVII, 36, tantum CXXXVIII millia eduntur, nec valde verisimile est, durante adhuc bello punico civium numerum quinque annis prope ad 80,000 auctum fuisse. Verum nihil vitii in numero esse credo XXIX, 37, quia Livius in illa censura quasi extraordinarium memorat, quod censores per provincias dimiserunt, ut civium rom. in exercitibus numerus referretur. Dubitationem Pighii confirmat, quod sequente lustro 258,000 censi sunt, XXXVIII, 36. Si Liv. XXXII, 7, numerum civium, qui ante quinquennium censi fuerant, retulisset, certius aliquid de hac re statui posset ». Duk.

2. *Aquae ingentes eo anno fuerunt*

davit. Circa portam Flumentanam etiam collapsa quaedam ruinis sunt; et porta Coelimontana fulmine icta est; murusqne circa multis locis de caelo tactus. Et Ariciae et Lanuvii et in Aventino lapidibus pluit; et a Capua nuntiatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse, et in Martis aede consedisse. Eas collectas cum cura, et igni crematas esse. Horum prodigiorum causa decemviri libros adire iussi [3], et novemdiale sacrum factum, et supplicatio indicta est, atque Vrbs lustrata. Iisdem diebus aediculam Victoriae Virginis, prope aedem Victoriae, M. Porcius Cato dedicavit biennio post, quam vovit. Eodem anno coloniam latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur [4]. Tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est, quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent [5]. Vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu iam annus erat, et ambitio magis, quam unquam alias, exarserat consularibus comitiis. Multi et potentes petebant patricii plebeiique: P. Cornelius

etc. vide supra ad librum XXIV, cap. 9, n. 4.

3. *Decemviri libros adire iussi*; vid. ad III, 10, n. 6. — *Novemdiale sacrum*; vide ad I, 31, n. 3. — *Vrbe lustrata*; vide ad I, 28, n. 2. — *Victoriae Virginis*; conf. Sex. Rufus et P. Victor. *Vict. Victricis* coni. Vrsin. ex denariis gentis Porciae. Neutrum cognomen alibi obvium.

4. *Coloniam latinam in agrum Thurinum ... deducebatur*; conf. XXXIV, 53. *Thurinum* ex emendat. certissima Sigon. pro antiqua lect. *Trentinum* et *Ferentinum*. Conf. Cluver. Ital. ant. III, 6. Pro *agrum* plerique MSS. et edd. velt. *castrum*, non improb. Gron. et Duk. ut idem sit *pagus Thurinus* apud Suet. Oct. 2, et similiter dictum Cic. ad Attic. VIII, 12, *castrum Truentinum*.

5. *Quo novos colonos adscribere possent*; vide supra ad librum IV, cap. 25, n. 4.

Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quintius Flamininus, qui classi in Graecia praefuerat, et Cn. Manlius Vulso; hi patricii. Plebeii autem C. Laelius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius. Sed omnium oculi in Quintium Corneliumque coniecti; nam et in unum locum[1] petebant ambo patricii; et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres[2] candidatorum, duo clarissimi aetatis suae imperatores. Maior gloria in Scipione, et, quo maior, eo propior invidiam. Quintii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat, quae res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post devictum Hannibalem censorque fuerat [3]. In Quintio nova et recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat a populo post triumphum, nec adeptus erat; *pro fratre germano, non patruele* [4], *se petere* aiebat; *pro legato et participe administrati belli.*

Cap. X. 1. *In unum locum*, eiusdem honoris (vide ad IV, 16, n. 5) obtinendi causa (nam alter consulum utique ex plebe creandus erat, vide ad VI, 35, n. 4), *petebant*, ut initio cap. *multi et potentes petebant*, scil. suffragia seu consulatum. (Sic et inf. cap. 24, n. 1; XXXVII, 47, n. 3, et al.) Durius certe *in unum* dictum pro *unum*. Suspicarer *hi* pro *in*, nisi eadem dictio repeteretur inf. cap. 24.

2. *Fratres candidatorum*; T. Quintius Flamininus et P. Cornelius Scipio Africanus; qui tamen illius Scipionis non *frater* germanus, sed patruelis erat. Conf. n. 4. Ita passim *frater* dicitur. Confer. Drak. ad h. l. Intpp. Iustini, XVII, 3; Gron. Obss. II, 6; Pariz. Anim. Hist. cap. 3, pag. 106. Mox alii *maior gloria Scipionis et eo propior invidiae*. Confer. ad II, 48, n. 5.

3. *Consul iterum* etc. ante *consul* excidisse videtur *et*; forteque leg. *hominum* (*quae res ... facit*), *et consul... fuerat*.

4. *Pro fratre germano non patruele... Africanus frater* patruelis; conf. n. 2. — *Frater ducebat*, ed. Grut. ult. et seqq. *deducebat*. Nil interest. Conf. ad VI, 34, n. 6. Romae autem candidati die comitiorum a cognatis aut amicis, populo gratiosis, in campum Martium *deduci* solebant, ut facilius votorum fierent compotes, et ab illis commendarentur adiuvarenturve.

*Se terra, fratrem mari, rem gessisse.* His obtinuit, ut praeferretur candidato, quem Africanus frater ducebat; quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente; quem tantum praeiudicium senatus, virum e civitate optimum iudicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte venientem in Vrbem acciperet. L. Quintius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti. Adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Laelio niteretur, Africanus valuit. Postero die praetores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Baebius Tamphilus, L. Valerius Tappo [5], Q. Salonius Sarra. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iovis aedis posuerunt. Porticum unam [6] extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto; alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo eius anni bis in magnum periculum res adducta est. Nam et castra consulis oppugnata, aegre sunt defensa; et non ita multo post, per saltum angustum quum duceretur agmen romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. Qua quum exitus

Hinc mox *quem tantum praeiudicium* (vide ad III, 40, n. 10) *senatus*, scil. ducebat, hoc est, commendabat seu adiuvabat (conf. Val. Max. IV, 5, n. 3, et sup. ad I, 33, n. 7), *virum e civitate*, civibus, *optimum...acciperet*; vid. supra XXIX, 14. — *Matrem Idaeam Pessinunte venientem*; vid. ad XXIX, 10, n. 6.

5. *L. Valerius Tappo* Drak. pro volg. *Tappus*, quod tamen XXXVII, 57, et XXXVIII, 36, retinuit. — *Multos pecuarios damnarunt*; vide ad X, 23, n. 11. *Damnarunt* vero pro: effecerunt accusatione, ut in iudicio populi damnarentur, quod patet ex XXXIII, 42. Sic et XXXVIII, 35, n. 4 et 5. Conf. ad VII, 16, n. 6. — *Clypea inaurata*; vide ad XXV, 39, n. 7.

6. *Porticum unam ... emporio ... a porta Fontinali ad Martis aram* in *Campo* Martio. Conf. XL, 45; Donat. Vrb. rom. I, 21, III, 13; Nardin. Rom. vet. I, 9, VI, 7, VII, 9.

non pateret, converso agmine redire instituit consul [1]. Et ab tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant, Caudinaeque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis, obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum praefectus consuli pollicetur, *Se parte, utra vellet, cum suis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset. In eos se impetum facturum, et nihil prius quam flammam tectis iniecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis.* Collaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae equos conscendunt, et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, coeperunt. Nihil primo adspectu contemptius. Equi hominesque paululi et graciles; discinctus et inermis eques [2], praeterquam quod iacula secum portat; equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes, labi ex equis [3], et per ludibrium spectaculo esse. Itaque, qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, iam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidae adequitare, dein refugere, sed

CAP. XI. 1. *Redire instituit consul:* vide ad XXIV, 26, n. 7. Post *consul* excidit *sed*, aut potius more Livii per ἀσύνδετον omissum. Illud suspicabatur Gron. hoc Bauer. — *Mem. non an. modo, sed* etiam *imago pr. oculis obv.*, sc. similitudine rei praesentis, ut memoria quasi imago esset; Bauer.

2. *Discinctus eques*, veste laxiore aut fluente utens, more Afrorum molliumque hominum. Conf. ad Sil. II, 56; III, 236, et de toto h. l. Lips. Mil. rom. III, 8. — *Equi sine frenis:* quos virga regunt etiam nunc Mauri; vide ad Sil. I, 215. — *Rigida cervice*, scil. *capite* ad terram demisso et *extento*, protento. Contra et *rigida cervix* dicitur, quae nimis in tergum reclinata est; vide Ernest. ad Suet. Tib. 68, et Clav. Cic. voc. *obstipus*.

3. *Hunc contemptum de industria augentes, labi ex equis* inverse dictum pro *augere* seu auxerunt *labendo*, aut *augentes* pro aucturi, ut augerent, quia volebant augere; Bauer. Forte leg. *Hunc contemptum ut de i. augerent, et labi* etc.

propius saltum paulatim evehi [4]; velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. Postremo subditis calcaribus inter medias stationes hostium erupere, et, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viae tecta incendunt. Proximo deinde vico inferunt ignem; ferro flammaque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. Itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda; momentoque temporis castra relicta erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit [5].

XII. Sed neque Boii, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimice infesti [1] erant Romanis, quam Aetolorum gens. Ii post deportatos ex Graecia exercitus primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam Europae possessionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Vbi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas praetor eorum, conquestus

4. *Propius saltum paulatim evehi*; at iam ipsi in saltu erant, quem consul cum exercitu rom. ingressus erat; unde puto, *saltum* esse fauces saltus ab Liguribus insessas et angustias aditus, sic ut *saltus Thermopylarum* XXXVI, 15, quem locum, cap. 16, *portas* vocat; Duk. — *Equi invitos efferrent*, ut III, 5, 61; IV, 29. *Auferrent* coni. Gron. non improb. Drak. Confer. ad XXX, 18, n. 4. — *Inter medias stationes hostium erupere*, ut III, 36; V, 46, al. *per medias* edd. ante Drak. *per intermissas st. h.* coni. Oudend. ad Frontin. Strat. I, 5, n. 16, prob. Duk.

5. *Quo intenderat* iter, pervenire, *pervenit*; vide ad IV, 19, n. 1.

Cap. XII. 1. *Tam inimice infesti* omnes fere MSS.; forte et Mogunt. probb. Gron. Duk. et Cort. ad Sallust. Cat. XIX, 1. Hinc illud recepi pro vulg. *tam inimici infestique*; quod tamen firmari potest coll. XXII, 39, et XXVIII, 29. — *Agitandum aliquid*, turbandum, *miscendumque*; vide ad XXX, 32, n. 3; Cort. ad Sallust. Cat. XXXVIII, 3, et Iug. XLI, 10. — *Ne cunctando senescerent consilia* (vide ad I, 22, n. 3), *concilium Naupactum ind.* vide ad IV, 25, n. 4.

iniurias Romanorum statumque Aetoliae, *quod omnium Graeciae gentium civitatiumque inhonoratissimi*[2] *post eam victoriam essent, cuius causa ipsi fuissent*, legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicaearchus frater praetoris ad Antiochum est missus. Tyranno lacedaemonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem*, dicere. *Inde militem, inde naves navalesque socios habuisse. Inclusum suis prope muris Achaeos videre dominantes in Peloponneso. Nunquam habiturum recuperandi sua occasionem*[3], *si eam, quae tum esset, praetermisisset. Nullum exercitum romanum in Graecia esse; nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones in Graeciam rursus transmittant.* Haec ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, quum in Graeciam Antiochus traiecisset, conscientia violatae per sociorum iniurias romanae amicitiae, coniungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. Erat etiam maior orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus, detractus erat[4], quoque plures ademptae res. Ad

2. *Inhonoratissimi*, minimis, tennissimis, nullis admodum praemiis ornati; Bauer. Conf. ad XXXVII, 54, n. 3. — *Circa reges legatos mittendos*; vide ad I, 4. n. 11 — *Suis quemque stimulis moverent*, rationibus cuique aptis, conditioni cuiusque accommodatis, congruis. — *Dicaearchus frater praetoris* (Thoantis) etc. vide ad cap. 32, n. 2, ad XXXVI, 28, n. 2; Polyb. XVII, 10, §. 9; XX, 10, §. 5; XXII, 14, §. 13.

3. *Nunquam habiturum recuperandi sua occasionem*: Gron. coni. *n. h. suam occ.* deleto voc. *recuperandi*, quod a Voss. MS. abest, et interpositum videri potest ex verbis extremis huius cap. Conf. ad I, 56, n. 10. Idem Gron., nec non Duk. et Crev. mox τὸ *propter* ante *Gythium* delendum putabant. Forte leg. *nec profecto Gythium* etc. Similiter, cap. 17, *parvas et vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse.*

4. *Detractus erat*. Doëring. coniiciebat *detrusus* vel *deiectus erat*, sed

hoc vetusta regum Macedoniae fama, peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis referebatur. *Et tutum vel incepto, vel eventu se consilium afferre. Nam neque, ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transierit in Graeciam, suadere; et, qui sine Antiocho adversus Romanos Aetolosque tam diu sustinuerit bellum, ei, adiuncto Antiocho, sociis Aetolis, qui tum graviores hostes, quam Romani, fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adiiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites eorum occidisset, quam quot[5] superessent. Haec Philippo Nicander. Alia Dicaearchus Antiocho, et omnium primum, *praedam de Philippo Romanorum esse* dicere, *victoriam Aetolorum, et aditum in Graeciam Romanis nullos alios, quam Aetolos, dedisse; et ad vincendum vires eosdem praebuisse.* Deinde quantas peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad bellum essent; quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur[6]: *paratum utrumque ad rebellandum esse, et primam quamque occasionem recuperandi ea, quae bello amisissent, arrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. Reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas; et alios principum donis ad suam causam perduxit, alios perti-

nihil mutandum esse vidil ex loco inf. XXXVII, 45, *maiestatem ab summo fastigio ad medium detrahi.* Lem. *Et tutum vel incepto vel eventu*, forte *inceptu*: nl in praef. *foedum inceptu, foedum exitu*; Aut. Periz. et Bauer.

5. *Plures quam quot superessent*: redundal *quot*, f. inirusum a librariis.

6. *Libero mendacio abutebatur*; vid. ad XXIV, 22, n. 1, el XXVII, 46, n. 6.

naciter in societate romana manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quintio cura mandata erat. Itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis eum romani [1], denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret; et auxilia ad Gythium, quod iam oppugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent, legatos miserunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiae in Phoenice[2] Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo iam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt [3], oppugnandos est profectus. Eo tempore legati romani P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante

Cap. XIII. 1. *Foederis cum romani*, h. e. cum Romanis.

2. *Raphiae in Phoenice*, cui etiam tribuitur a Strab. XVI, p. 759, etsi ab aliis Palaestinae, vel, cuius nomine ea quoque comprehenditur, Coelesyriae; qui etiam docent, Raphiam seu Raphaeam (ita apud Plin. V, 13 seu 14) primam esse urbem, quae proficiscentibus ex Aegypto in Coelesyriam occurrat, parique intervallo XXII mil. pass. distare a Gaza et Rhinocorura vel potius *Rhinocolura* (vide ad XLV, 11), extremo opp. Aegypti versus Coelesyriam, quod Strabo l. l. Palaestinae, et Diodorus, I, 60, Aegypto assignant, et a naribus mutilatis latronum dicunt ita appellatum. Conf. Intpp. Steph. Byz. et Itin. Ant. p. 151 sq. Schweigh. ad Polyb. V, 80, §. 3; V, 82, 85, 86; Noris. Epoch. Syr. Macc. V, 4, 2, pag. 518; Relandi Palaest. III, p. 967, 970; Hard. ad Plin. V, 13.

3. *Ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt*, opp. in confinibus Pamphyliae et Pisidiae situm; unde etiam a Polyb. V, 73, Pisidiae tribuitur, sed a Strab. XII, p. 569, et aliis Pamphyliae. *Sindam* emend. Iac. Gronov. putans, hoc esse opp. Pisidiae, ab illo diversum, et inde dictos *Sindesium agros* XXXVIII, 15, (ubi *Sidensium* edd. vett.) et *Selgam*, quae haud dubie Pisidarum est, Gelen. et Sigon. *Sicam* et *Sitam* MSS. Confer. XXXV, 48; XXXVII, 23; Strab. XIV, pag. 667; Schweigh. ad Polyb. V, 73, §. 3, ad Appian. Pun. 123, et Hard. ad Plin. V, 26.

dictum[4] est) missi erant, iussi prius Eumenem adire, Elaeam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens; eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset, et aut funditus sublatum iri, aut, si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura; ut facile deinde se ab eo sine ullo romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi casurum foret[5], satius esse romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit. Villius, quum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur; ut animum eius et tentaret, si qua posset[1], et metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: sequutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, sequutus graecos Acilianos libros[2], P. Africanum in ea fuisse

4. *Sicut ante dictum est* XXXIV, 59. — *Inde Pergamum escenderunt* ex emend. Gron. Conf. ad XXXIV, 28, n. 1. Plurimi MSS. et edd. antt. *descenderunt*: quidam *adscenderunt*, prob. Gelen. quia ad mediterranea adscendatur. *Pro ibi* quidam MSS. et edd. ante Ald. *ubi*. Vtrumque ab aliquo adsutum videtur, qui ignorabat, *regias* etiam XLIV, 46, Flor. II, 9, et al. urbes dici, in quibus sedes regum sunt; Duk.

5. *Si quid adversi casurum foret*; vide ad VI, 42, n. 7.

Cap. XIV. 1. *Si qua posset*, sc. ratione, ut XLII, 46 extr. et al. — *Actum nihil est: sequutum tamen sua sponte est*: alterum *est* dele; Gron. Forte et leg. *effectum tamen*.

2. *Claudius, sequutus graecos Aci-*

legatione tradit, eumque Ephesi colloquutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quaerenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.* Quaerenti deinde, *quem secundum poneret? Pyrrhum*, dixisse. *Castra metari primum docuisse* [5]. *Ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse: artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut italicae gentes regis externi, quam populi romani, tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent.* Exsequenti, *quem tertium duceret?* haud dubie *semet ipsum* dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et subiecisse [4]: « Quidnam tu diceres, si me vicisses? » « Tum me vero, inquit, et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse. » Et perplexum

*lianos libros* etc. vide ad XXV, 39, n. 6. « Livius non aliam hoios historiae auctorem habuisse videtur: de qua etsi iudicium suum non interposuit, tamen fictam ei visam fuisse, colligi potest ex XXXIV, 59, 62, coll. XXXV, 10, 20 et 12 ». Duk. ad Epit. Saltem inde patet, Africanum longe prius Romam rediisse, quam legatos ad Antiochum in Asiam missos. — *Et sermonem etiam unum refert* etc. idem colloquium Scipionis cum Hannibale refert Appian. Syr. 10; et suo more exornavit Lucian. Dial. Mort. XII. — *Peragrasset*, ut XLV, 9. *Victoriis peragrasset*, conf. Crev. coll. cap. 12.

5. *Castra metari primum docuisse*, exemplo suo Pyrrhum Romanos etc. Conf. Donat. in Terent. Eun. IV, 13, et Plut. Pyrrh. pag. 387. — *Neminem elegantius*, prudentius, scitius, aptius, cum meliori iudicio (conf. cap. 31, forte at 37, 1, coll. Cic. Senect. 5, Verr. III, 60 al.), *loca cepisse*, ut apud Tacit. Agric. 22, *non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse.* — *Praesidia disposuisse*: malim *et aciem d.* — *Exsequenti*; vide supra ad librum V, cap. 15, not. 8.

4. *Tum risum obortum Scipioni, et subiecisse* (vid. ad XXIX, 25, n. 1), sc. eum. Ita passim casum pronominis, praecedente alio casu, supplendum esse, docent Duk. et Drak. Conf. ad XXVIII, 43, n. 6 (ubi genus loquendi nimis abruptum et lectio mutanda videbatur Gron.), et XXX, 42, n. 6. *Tum risu oborto Scipionem subiecisse* Luv. 2, et edd. Sigon.

nico astu responsum, et improvisum adsentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inaestimabilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit. Eo et Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, occurrit [1]. Apameae congressis disceptatio eadem ferme fuit, quae Romae inter Quintium et legatos regis fuerat. Mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque eius iuvenis desiderium. Id enim iam speciem sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni iustique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors eius suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suae [2] patrem credentem per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adiiciebant, quod, quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset [3], Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret [4], non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit; legatusque romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur [5], Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit. Ibi, per luctum

Cap. XV. 1. *Eo et Antiochus..... occurrit*; vide ad XXI, 61, n. 1.

2. *Eum instare senectuti suae*; vid. ad III, 6, n. 5, et ad Iuvenal. XIV, 248. — *Per spadones quosdam talium* etc. conf. ad Tac. Ann. VI, 31, n. 7, XII, 66; Intpp. Curt. III, 12, n. 17, IV, 10, n. 19.

3. *Seleuco filio Lysimachiam d.*; vide ad XXXIII, 40, n. 6.

4. *Vt procul ab se honore eum quoque ablegaret*, vetus lectio, quam defendit Gron. Obss. IV, 16. *Per honorem* emend. Gelen. et Sigon. Ad structuram nil intererit; et *honoris specie* vel *per honoris speciem* frequentius est: sed et c. 17 (ubi vid. n. 2), *per ius* est id. qd. *per iuris speciem*; Bauer.

5. *Incommodus obversaretur*; vide ad XXIV, 23, n. 2. — *Per luctum regia clausa*; vid. II, 18, n. 1, et V, 12, n. 6.

regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum eius erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque aestimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil aequi postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam, seu moerore recenti confuso [6], professus Minio, se, quae pro causa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati.

XVI. Iam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt [1]. Rex a Minione excusatus, et absente eo res agi coepta est. Ibi praeparata oratione Minio; » Specioso titulo, inquit, uti vos, Romani, graecarum civitatium liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho iuris statuistis [2], alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnaei Lampsacenique Graeci sunt, quam Neapolitani et Rhegini et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex foedere exigitis? Cur Syracusas atque in alias Siciliae graecas urbes praetorem quotannis, cum imperio et virgis et securibus, mittitis? Nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Smyrna et Lampsaco civitatibusque, quae Ioniae aut Aeolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas a maioribus, et stipendiarias

6. *Moerore recenti confuso*; vide ad VI, 34, n. 7.

Cap. XVI. 1. *Iam convaluerat Sulpicius : itaque ambo* legati rom., Sulpicius Villiusque, *E. v.*; cf. c. 14 pr.

2. *Aliud Antiocho iuris statuistis :* sane, quum sequatur *utimini*, neque res praeterita, sed futura, et agenda etiam nunc, indicetur, rectius foret, ut Gronov. legit, *statuitis :* nisi illud elapsum Livio dixeris; Baner.

» ac vectigales factas [3], in antiquum ius repetit [4]. Itaque ad haec ei responderi velim, si ex aequo disceptatur, et non belli causa quaeritur ». Ad ea Sulpicius, « Fecit verecunde, inquit, Antiochus, qui, si alia pro causa eius non erant, quae dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatium earum, quas comparasti, causa? Ab Rheginis et Neapolitanis et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris [5], semper usurpato, numquam intermisso, quae ex foedere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam foedus mutaverint, sic Asiae civitates, ut semel venerunt in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemaei fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, ius post tot saecula asserendi eos in servitutem faciet; quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Graeciam [6], et repetant posteri eius Corinthum, Chalcidem, De-

3. *Stipendiarias ac vectigales*; vide ad V, 10, n. 5.

4. *In antiquum ius*, statum, vel ditionem, *repetit*, revocat, revocare vult; ut *in ius ditionemque* XXI, 61, n. 5; XXXII, 33, n. 10; XL, 35, n. 7; et *in ius iudiciumque* XXXVI, 39, n. 3, XXXIX, 24, n. 3, XLI, 22.

5. *Perpetuo tenore iuris*, eleganter pro: uno eodemque iure; nam quod unum eundemque modum servat, quod uno eodemque ordine procedit, nec ulla re interrumpitur, eius constantem et aequabilem continuationem dici *tenorem* monet Doering. Lem. — *Ut ii populi ... foedus mutaverunt* recepi pro vulg. *mutaverint* ex MS. Gaertn. et emend. Duk. qui iam monuit, *ut* hic esse pro quemadmodum, eique respondere *sic*.

6. *Quod a Philippo liberav. Graeciam*: malim *liberarimus*: sed enim plurima sic mutanda sunt, ut paulo ante *ut semel venerint* etc. 17 extr. *quum petierint*, vel *peterent*; Bauer. Talia centies obvia in oratione obliqua.

» metriadem et Thessalorum totam gentem? Sed quid » ego causam civitatium ago, quam, ipsis agentibus, » et nos et regem ipsum cognoscere aequius est? »

XVII. Vocari deinde civitatium legationes iussit, praeparatas iam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat [1]. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc postulationes inserit, et aequa iniquis miscent, e disceptatione altercationem fecerunt. Itaque, neque remissa ulla re, neque impetrata, aeque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello romano habuit. Ibi alius alio ferocius; quia, quo quisque asperius adversus Romanos loquutus esset, eo spes gratiae maior erat. Alius superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, imponentium leges. *Quamquam Nabidi tamen dominationem* [2] *in patriam suam et patriam Lacedaemonem remissam. Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* Alii, *parvas et vix dictu dignas belli causas tanto*

Cap. XVII. 1. *Suo id accessurum regno ducebat*, putabat, sperabat. — *Nunc querelas, nunc postulationes inserit*: Baueri nota est: « Cui ergo orationi? At neque nominata haec, etsi per διάνοιαν suppleri hoc voc. e re ipsa possit: neque inserebantur ista orationi, sed eam constituebant. Legere possis *ingerit*, sc. regi eiusve legato, ut III, 68. Aut perturbatior brevitate oratio, explicanda, ac si foret: querelas postulationibus, postulationes querelis *inserit*, id est miscet. *Expostulationes* legit Drak. et mox *et aequa iniquis miscent* pro vulg. *aequa iniquis miscentes*. Illud certe non placet: nam et *expostulationes* idem significant, quod *querelae*, et in seqq. *neque remissa ulla re, neque impetrata*, prius manifesto *querelas*, posterius, etsi per chiasmum, respicit *postulationem* ». Recte, opinor: sed ad *inserit* e seqq. intell. *disceptationi*; ut et mox *ibi alius alio ferocius*, scil. *loquutus est* e seqq. Confer ad XXI, 43, n. 4. Minus placet interpunctio Drak. *Ibi alius alio ferocius* (*quia .... maior erat*), *alius superbiam* etc. ut vox *alius* ante *superbiam* vel delenda sit, vel propter hyperbaton sive alia interposita perspicuitatis causa repetita.

2. *Nabidi tamen dominationem ... remissam*; vide ad XXXII, 2, n. 3.

*regi eas civitates esse ; sed initium semper a parvis iniusta imperandi fieri*[3] *: nisi crederent, Persas, quum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierunt, gleba terrae et haustu aquae eguisse*[4]*. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi*[5]*; et alias civitates, simul duas iugum exsuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio [1] erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo sequutus opulentiorem regiam Antiochi; et, tanquam peritus Graeciae, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset,

3. *Parvas* quidem *et vix dictu dignas*... *sed initium semper a parvis iniusta imperandi fieri* ex emend. probabili Rubenii, Gron. et Drak. probata, pro vulg. *sed i. s. per ius iniusta impetrandi*. Bauer. haec notavit : « De voc. *imperandi* probo; aptius enim videtur : certe Liv. *petendi* vel *postulandi* scripsisset. Nam ut *impetres*, ab alterius partis facilitate et patientia pendet. Sed voc. *iniusta* utique poscere oppositum *ius* videtur, i. e. iuris speciem; nisi contextus is sit, qui *parvarum rerum* mentionem faciat. Nam et praecedit *parvas belli causas*, et Persicae postulationis similitudo *parva* commemorat. Euphonia quoque hanc lectionem commendat : sed contextus maior vis est ».

4. *Nisi crederent, Persas*, Xerxem, *quum aquam terramque ab Laced. petierunt* (conf. ad cap. 16, n. 5), *gleba terrae et haustu aquae eguisse*, nec potius hac formula indicasse omnia, quae terra marique continerentur, vel deditionem totius regionis (conf. de more Persarum, γῆν καὶ ὕδωρ poscendi, loca Herodoti aliorumque laudata ab Intpp. Curt. III, 10, n. 8, et Brisson. de regno Pers. III, p. 330, et de form.) : et similiter Romanorum postulata eo tantum spectare, ut duas illas civitates, nec potius, earum libertate, quod sperarent, denegata, plures liberarent, et regi Antiocho eriperent.

5. *Per similem tentationem a Romanis* (ut paulo ante *Antiocho imperata* pro *ab A. i.* conf. ad XXIV, 39, n. 8) *de duabus civitatibus agi; et* (forte *at* vel *sed*; vid. tamen XXIII, 44, n. 4) *alias civitates* etc. Mox forte leg. *Etsi non libertas* etc.

Cap. XVIII. 1. *In consilio*. Multi dant *concilio*; male : iam saepius errorem illum scribarum et editorum notaverunt viri docti. Scilicet *concilio* (*l'assemblée*) adsunt, quibus capta consilia proponuntur, *consilio* (*le conseil*) vero, qui ipsis capiendis consiliis adhibentur. Lem. — *Acceptus erat*: del. *erat*; Duk. et Bauer.

acceptus erat. Is, tanquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi et qua ratione bellum gereretur, *Victoriam se haud dubiam proponere animo* affirmabat, *si in Europam transisset rex, et in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. Iam primum Aetolos, qui umbilicum Graeciae* [2] *incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima* [3] *quaeque belli paratos. In duobus velut cornibus Graeciae Nabin a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates, quibus eum depulsum Romani Lacedaemonis muris inclusissent; a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani* [4] *audisset, arma capturum. Nosse se spiritus eius, nosse animum: scire, ferarum modo, quae claustris aut vinculis teneantur, ingentes iam diu iras eum in pectore volvere. Meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adiutorem. Cuius voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. In eo enim victoriam verti* [5], *si et loca*

2. *Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent:* ὀμφαλὸν, h. e. τὸ μέσον, medium, centrum. Vulgo Graeci opinabantur, Delphos esse umbilicum non Graeciae tantum, sed totius etiam orbis terrarum. Conf. XXXVIII, 48; XLI, 23, et de origine commenti Strab. IX, 3, n. 6, pag. 419, 420; Schol. et Gedike ad Pind. Pyth. IV, 7, VI, 3; Claudian. de Cons. Mall. Theod. prolog. 11 seq. et Intpp. Sophocl. Oed. Tyr. 480, et Eurip. Orest. 301, 592, et Ion. 223, 462. Eandem Iudaeorum veterumque Christianorum opinionem fuisse de Hierosolymis aut Golgotha (ut Atheniensium de Athenis et Paphiorum de Papho), eamque perversam esse, quia globus aequalem ubique superficiem habeat, et in terra quoque habitabili non facile punctum finiri possit, in quo undique deductae pares lineae concurrant, docet Cellar. Geogr. ant. lib. I, c. 4. Conf. Siebelis in notis ad Ἑλληνικὰ, pag. 153 sq.

3. *Antesignanos ad asperrima* etc. vide ad II, 20, n. 3. — *Cornibus Graeciae*, extremis partibus Peloponnesi et Helladis.

4. *Bellicum cani;* vide ad VII, 40, n. 4. — *Spiritus eius;* vide ad XXX, 11, n. 3. — *Ferarum modo, quae claustris* etc. conf. XXXIV, 4, n. 15, XXXVI, 7, n. 6; XLII, 59, n. 1.

5. *In eo victoriam verti;* vide ad

*opportuna, et socii praeoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.*

XIX. Hannibal non adhibitus in consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, et in nullo postea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit; deinde melius esse ratus, et percunctari causam repentinae alienationis, et purgare se, tempore [1] apto, quaesita simpliciter iracundiae causa auditaque, « Pater Hamilcar, inquit, Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando adegit, nunquam amicum fore populi romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit [2]; hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere [3] libet, aliam materiam crescendi ex me quaerant. Odi, odioque sum Romanis. Id me verum dicere, pater Hamilcar et dii testes sunt. Proinde, quum de bello romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto. Si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quaerito ».

III, 27, n. 6. — *Ad distringendos Romanos*, distrahendos, ut XLIV, 35.

CAP. XIX. 1. *Tempore apto*; vide ad III, 9, n. 4. — *Pater Hamilcar p. adm. me, quum sacrificaret* etc. vid. XXI, 1, n. 4.

2. *Hoc* sacramentum *me in pace patria mea* carissima invitum *expulit*: male ed. Grut. *extulit*, quem tamen operarum errorem plures edd. adscivere. — *Hoc* sacramento *duce* ποιητικώτερον alicui posset videri, et malim *hoc ducente*; Gron. Sed cf. Drak. ad h. l. et XXXIX, 1, n. 4; Iensii lect. Lucian. I, 8. — *Huc veniam*, eo, illuc.

3. *Meis criminibus apud te crescere*; vide ad III, 19, n. 7, et XXIII, 48, n. 8. Mox τὸ *quam* ante *ex me* recte omisit Drak. ante enim Livius dixit, *meis criminibus*; Bauer.

Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romae destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum [1], sed nihildum ad id bellum praeter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est, ita ut inter se compararent sortirenturve, uter comitiis eius anni praeesset [2]: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, et socium latini nominis viginti millia et equites octingentos. Alteri consuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset, et socium ac latini nominis ex eodem exercitu quindecim millia et equites quingenti [3]. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. Additum, in supplementum ut quatuor millia peditum romanorum scriberentur, et centum quinquaginta equites, et sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio

Cap. XX. 1. *Destinabant sermonibus hostem Ant.* cf. ad IX, 16, n. 11.

2. *Inter se compararent sortirenturve* (vide ad III, 2, n. 1) iam nunc, *uter comitiis eius*, huius, *anni* consularibus praetoriisque *praeesset*. Conferendum mox n. 3, et ad cap. 6, n. 1.

3. *Ex eodem exercitu quindecim millia et equites quingenti*, omnes edd. ante Drak. *pedites* insernnt ante *quindecim millia*, quam locutinnem non damnant Duk. et Drak. et Periz. ad Sancl. Min. IV, 8, pag. 709. Hic multis Livii locis docet, familiare ei esse, pro genitivo, qui vulgo partitionis dicitur, adhibere illum ipsum casnm, quo numerus rei numeratae exprimatur, vel genitivum subintelligi hoc modo, *pedites quindecim millia hominum*. Illi supplent *numero* vel *ad* quindecim millia *hominum* (sic et Gron. de Pec. vet. I, 7), vel *quod attinet ad pedites*. Huc refert Duk. verba Livii, quae laudavi ad III, 5, n. 9; XXI, 55, n. 5; XXVIII, 2, n. 2, et XXXV, 23, n. 2. Coufer tamen notas ad haec loca, et ad XXVII, 16, n. 2, et XXXIX, 7, n. 1. *Peditum* emend. Gron. sed Drak. vocem *pedites* delevit, quam in nullo MS. praeter Lov. 5 invenit.

extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit, L. Quintio Gallia et comitia habenda [4]. Praetores deinde provincias sortiti; M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatae provinciae sunt. Atilio classis et Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Baebio Tamphilo in Bruttios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuissent; et ut sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere iussus, et ex navalibus veteres deducere, si quae utiles essent, et scribere navales socios. Et consulibus imperatum [5], ut ei duo millia socium ac latini nominis et mille pedites darent Romanos. Hi duo praetores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin, aperte iam oppugnantem socios populi romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur; et, prius quam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab Vrbe discedere.

XXI. Praetoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut ius dicerent Romae, provincia erat, negotium datum, ut, praeter eam classem, cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent. Prius quam consul praetoresque in provincias proficiscerentur, suppli-

4. *Gallia et comitia habenda*; conf. n. 2.

5. *Consulibus imperatum*. In antiquis editionibus vulgo edebatur *consuli imperatum, ut ... daret*, sed quum non designaretur utri imperatum consuli; deinde cor uni tantum; hinc Aldus, probb. viris doctis, nostram lectionem ex cod. Mog. recepit. Lem. — *Exercitus terrestris navalisque*; vide ad XXVII, 1, n. 7.

catio fuit prodigiorum causa [1]. Capram sex hoedos uno fetu edidisse, ex Piceno nuntiatum est; et Arretii puerum natum unimanum; Amiterni terra pluisse [2]; Formiis portam murumque de caelo tacta; et (quod maxime terrebat) consulis Cn. Domitii bovem loquutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum causa supplicatum est; bovem cum cura servari alique haruspices iussorunt. Tiberis, infestiore quam priore impetu [3] illatus Vrbi, duo pontes, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terrae leviore, quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Iugarium ex Capitolio procidit, et multos oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est. Prius quam L. Quintius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit: novem millia hostium occidit; ceteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt. Nocte clam profecti Ligures, prima luce Romanus vacua castra invasit. Praedae minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. Ex agro Pisano in Ligures [4] profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit. Ibi praeda etrusca, quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles romanus.

CAP. XXI. 1. *Prodigiorum causa*, etc. vide ad I, 31, n. 1.

2. *Amiterni terra pluisse*: al. *terram*; vide ad III, 10, n. 4.

3. *Infestiore quam priore impetu*, proximo, anni prioris, seu proximi, de quo vid. c. 9. *Quam prius* emend. Gron. prob. Duk. *Anno* post *priore* inserebat Faber. — *Duo pontes*; vide ad III, 62, n. 4.

4. *Ex agro Pisano in Ligures* Apuanos. Conf. XXXIX, 32; XL, 41.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus[1] Romam reverterunt. Qui quum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi adversus Lacedaemonium tyrannum, attulissent, quem et Achaei legati nuntiabant contra foedus maritimam oram Laconum oppugnare; Attilius praetor cum classe missus est in Graeciam ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincia placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quintius per Ligures in Boios venit. Duo consulum agmina diversa[2] late agrum hostium pervastarunt. Primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti[3] ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestae. Nam et C. Flaminius oppidum[4] Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit; et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda proelia fecit; oppida duo

CAP. XXII. 1. *Ab regibus*, Antiocho et Eumene; vide cap. 13.

2. *Duo consulum agmina diversa* etc. vide ad III, 60, n. 1. Nota Glar. est: «Quae Livius hic de consulum in Boios profectione narrat, eadem, etsi paulo diversius, refert cap. 40. Porro quae de M. Fulvio Nobiliore, ulterioris Hispaniae praetore, cap. 7, narravit, hic prope eadem repetit, sc. de Toleto ac Vettonibus. Non est mihi dubium, tanta rerum gestarum mole ingentique scriptorum multitudine Livii memoriam obrutam: nec id mirandum, praesertim in homine sene». Similium in Livio repetitionum exempla vide ad XXXVI, 21, n. 4; XLV, 15, n. 8, et apud Periz. Anim. Hist. cap. 4, p. 173.

3. *Ad mille quingenti*; vide ad IV, 59, n. 4. — *M. Fulvius proconsul*, qui anno priore praetor fuerat; vide ad XXVIII, 38, n. 4.

4. *Oppidum Litabrum* Ortel. in Thes. Geogr. docet, Moralem legere *Britablum*, qui locus est iuxta Segoviam. — *M. Fulvius proconsul*, immo *propraetor*, ut XXXVI, 2; nam ex XXXIV, 55, et XXXV, 20, patet, eum praetorem obtinuisse Hispaniam ulteriorem, et imperium ei anno seq. prorogatum fuisse; Duk. Sed vid. ad XXVIII, 38, n. 4.

Hispanorum, Vesceliam Holonemque [5], et castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. Tum in Oretanos progressus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito. Eam quum oppugnaret, Vettonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis collatis prospere pugnavit, et, fusis Vettonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae gerebantur, curae Patribus erant, quam exspectatio nondum coepti cum Antiocho belli. Nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quae allatum erat, quum in Aetoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi praetorem Attilium cum classe miserat in Graeciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos [1], T. Quintium et Cn. Octavium et Cn. Servilium et P. Villium legatos in Graeciam misit; et, ut M. Baebius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones, decrevit, ut inde, si res posceret, in Macedoniam traiiceret; et ut M. Fulvius praetor classem navium viginti mitteret ad tuendam Siciliae oram; et ut cum imperio esset,

5. *Vesceliam Holonemque*, in multis MSS. *Helonemque*; unde Iac. Gron. emend. *Belonemque*, de quo Baeticae maritimae oppido vid. Voss. ad Mel. II, 6, et Hard. ad Plin. III, 1. Illud nimium distare ab *Oretanis*, monet Crev. De *Toleto* et *Vettonibus* vide ad cap. 7, n. 4.

Cap. XXIII. 1. *Ad tuendos sociorum animos*, alendos, sustentandos: nisi potius leg. *tenendos* (in fide): Gron. probb. Dak. et Grou. Conf. ad XXII, 22, n. 9. —*Legatos*; vide ad XXXVI, 1, n. 4. — *Classem navium viginti* e MS. Mogunt. et multis aliis h. l. et cap. 24, pro vulg. *e. n. triginta* recepi, mirorque idem haud fecisse Drak., qui tamen hanc lect. ex XXXVI, 2, probabilem fieri monet, et ubivis fere codicem Mogunt. sequitur.

qui classem eam duceret (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebis fuerat); et ut idem praetor L. Valerio collegae scriberet, *Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam traiceret: itaque placere senatui ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia et quadringentos equites* [2] *scribere eum, quibus oram maritimam provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri posset.* Eum delectum praetor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumiacentibus insulis habuit; oppidaque omnia maritima, quae in Graeciam versa erant, praesidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nuntiavit, Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse, et Aetolos ita se parare [3], ut sub adventum eius in armis essent. Et Eumeni absenti, et praesenti Attalo gratiae actae; et aedes liberae, locus, lautia [4] decreta, et munera data equi duo, bina equestria arma, et vasa argentea centum pondo et aurea viginti pondo.

XXIV. Quum alii atque alii nuntii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius praetor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere praemittere edictum, quo

2. *Tumultuariorum militum* (vide ad I, 37, n. 4) *ad duodecim millia et CCCC equites*: post *millia* in plerisque ante Drak. additur *pedites*; sed saltem scribendum esse *peditum*, viderique illud additamentum eorum, qui nescierint, *milites*, si cum equitibus iungantur, dici *pedites*, iam monuit Gron. vide ad XXII, 37, n. 2. Vocem illam expunxit Drak. quia in omnibus MSS. et edd. Rom. a. 1472, et Parm. deest. Conf. ad c. 20, n. 3.

3. *Aetolos ita se parare, ut* etc. cf. ad III, 40, n. 12.

4. *Aedes liberae, locus, lautia decreta*; vide ad XXIV, 7, n. 3, et XXVIII, 39, n. 8. — *Equestria arma*; vide ad IX, 40, n. 12.

comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul [1], et, praemisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat [2], et L. Cornelius Scipio et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum honorem appareret, consulatus datus est. Additur ei de plebe collega M'. Acilius Glabrio. Postero die praetores creati, L. Aemilius Paullus, M. Aemilius Lepidus, M. Iunius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem viginti navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Baebius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est iussus, et circa Apolloniam copias continere [3], et M. Fulvio praetori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem romanus ita se ad omnes conatus Antiochi praeparabat. Nabis iam non differebat bellum, sed summa vi Gythium oppugnabat; et, infensus Achaeis, quod miserant obsessis praesidium,

Cap. XXIV. 1. *Paruit his literis consul*, nempe Quintius, cui, ut constat ex c. 20, provincia Gallia et comitia habenda evenerant. Lem. — *In unum locum petierunt*; vide ad lib. XXXV, cap. 10, n. 1.

2. *Qui priore anno repulsam tulerat*; vide cap. 10.

3. *Transire in Epirum est iussus, et circa Apolloniam copias continere*, « scil. eo progredi iussus ex Epiro: nam *Apollonia* in Illyride graeca erat. Pro *Epiro* XXXVI, 1, *Macedonia* nominatur: quae forte permutantur, quod iam olim partes quaedam Epiri Macedoniae adiectae fuerant (vide ad XLV, 30, et Strab. VII, 434), vel, postquam illae in potestatem Romanorum venerant, Epirus provincia Macedonia continebatur; quod ex Cic. Pis. 40 colligit Manut. ad Cic. Ep. fam. XIII, 18. Quidquid est, constat, iam aetate Livii appellationem Macedoniae late patuisse, adeo ut ea etiam Illyricum et Epirum comprehendisse videatur ». Duk. Cf. Interpp. Suetou. Caes. 35.

agros eorum vastabat. Achaei, non antea ausi capessere bellum [1], quam ab Roma revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quintium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatae sententiae erant; literae Q. Quintii cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat praetorem classemque romanam exspectandi. Quum principum alii in sententia permanerent, alii utendum eius, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopoemenis sententiam exspectabat. Praetor is tum erat [2], et omnes eo tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is praefatus, *Bene comparatum apud Achaeos esse, ne praetor, quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret*, statuere quam primum ipsos, quid vellent, iussit. *Praetorem decreta eorum cum fide et cura exsequuturum, adnisurumque, ut quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos poeniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus et ra-

CAP. XXV. 1. *Non antea ausi cap. bellum, quam*, immo *ante;* Duk.

2. *Praetor tum erat* Philopoemen etc. vide sup. ad XXXI, 25, n. 3. — *Et prudentia*, quidam MSS. *et providentia.* — *Bene, comparatum apud Achaeos esse* edidi pro vulg. *apud Aetolos*, quod iam recte damnavit Gron. his verbis: « Non Aetolorum erat ille mos praecipuus, sed omnium fere liberorum populorum. Sic Romae neque consul in curia dicebat, neque praetor in foro ferebat sententiam. Sed nec *Aetolorum* consuetudo poterat liberare Philopoemenem ab officio fungendo; nisi offensam civium, in causa gravissima non patriam, sed gentis Achaeis invisissimae rationem imitando, indubitatam contrahere vellet, praesertim quum exspectaretur, et oculos omnium in se convertisset. Quid enim propius, quam ut responsaretur, Quid illi cum Aetolis? praetorem *Achaeorum* esse: agere patrio more debere ».

tio administrandi eius libera praetori permissa sunt. Philopoemen, praeterquam quod ita Quintio placeret, et ipse existimabat, classem romanam exspectandam, quae a mari Gythium tueri posset; sed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium solum, sed praesidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achaeorum deduxit [3].

XXVI. Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari submitterentur, praesidia, tres tectas naves et lembos [1] pristesque, tradita vetere classe ex foedere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnae exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si praesidia maritima interclusisset. Praetor Achaeorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio aequabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus [2] homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta praefectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante [3], quum

3. *Naves Achaeorum deduxit*; vide ad VIII, 26, n. 1.

Cap. XXVI. 1. *Tres tectas naves*; vide ad XXII, 19, n. 4. —*Pristesque*, naves maiores lembis (vid. Polyb, XVII, 1, §. 1) et valde veloces, quia longae erant et parum latae, sic dictae ἀπὸ τοῦ πρίζειν τὰ κύματα, a secando mari, vel, si Nonio fides habenda, a forma *pristium marinarum*, *quae longi corporis sunt, sed angusti*, quaeque maximae Indici maris belluae *pistres*, *pristes* et *pistrices* dicebantur. Conf. XLIV, 28 pr. Plinius IX, 3; Schweigh. ad Polyb. XVI, 2, §. 9; Gron. Obss. I, 18; Intpp. Virg. Aen. III, 427; V, 116, et Val. Flaccus II, 531.

2. *Arcas, mediterraneus homo*, Philopoemen Megalopolitanus, nobilissimo Arcadiae genere ortus. Conf. ad haec et seqq. Polyb. II, 40; X, 25; Plut. Philop. p. 356 sq. et Pausan. VIII, 49 seq. — *Quod in Creta praefectus aux. m.* vid. Plut. Philop. p. 359, 363, et Pausan. l. l.

3. *Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante* etc. *octo* add. ante Ald. *quadraginta* coni. Sigon. e Plut. Philop. pag. 364. Si *octoginta*

Crateri uxorem Nicaeam ab Naupacto Corinthum veheret. Huius fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Aegio putrem iam admodum et vetustate dilabentem iussit. Hac tum praetoria nave praecedente classem, quum in ea Patrensis Tiso praefectus classis veheretur, occurrerunt a Gythio Laconum naves: et primo statim incursu ad novam et firmam navem vetus, quae per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est; captique omnes, qui in nave erant. Cetera classis, praetoria nave amissa, quantum quaeque remis valuit, fugerunt [4]. Ipse Philopoemen in levi speculatoria nave fugit; nec ante fugae finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri et multos experti casus imminuit. Quin contra, si in re navali, cuius esset ignarus, offendisset [5], eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.

recte legitur, *Craterus* foret Demetrii Poliorcetae filius, Antigoni Gonatae frater, cuius Prologus 26 Historr. Trogi Pompeii et Phlegon Trallianus περὶ θαυμασίων; cap. 32, meminerunt, et a cuius aetate ad haec tempora facile tot annos colligas; Gronov. Nota Dukeri est: « De Cratero, Alexandri M. duce, et Nicaea, Antipatri filia, intelligi non potest; nam intericcti sunt anni ferme CXXX, et Nicaeam illam non Cratero, sed Perdiccae, nupsisse, auctor est Diodor. XVIII, 640. Si hic Craterus est Antigoni Gonatae frater, de cuius uxore Nicaea nihil alibi proditum inveni, vix mendo vacare potest numerus ap. Plut. l. l. Gonatas enim iam L annis ante hoc tempus diem obierat ».

4. *Cetera classis ..... fugerunt.* Scil. τὸ *classis*, ad quod refertur *fugerunt*, pro collectivo, ut passim *exercitus*, *civitas*, *senatus*, habendum est. Alteram vero lectionem *fugit*, quam cod. Lov. 5, et editt. principes exhibent, ab homine, qui hoc Livianum loquendi genus ignoraret, profectum censet Doering. Lem. — *In levi speculatoria nave*; vide ad XXII, 19, n. 4. *Piscatoria* omnes codd. praeter Mogunt. et edd. ante Ald. Sed naves piscatoriae non solent esse in classibus iisque locis, quibus proelium navale committitur; Duk. — *Ventum est* e cod. Victor. et Lov. 6 recepit Draken. pro *ventum sit*.

5. *Si in re navali ..... offendisset*; vide ad XXVIII, 43, n. 6. — *Eo plus in ea ..... spei nactus*; vide ad XXI, 57, n. 8.

XXVII. Nabis, quum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil iam a mari periculi fore, et terrestres aditus claudere opportune positis praesidiis voluit. Tertia parte copiarum ab obsidione Gythii abducta, ad Pleias posuit castra [1]. Imminet is locus et Leucis et Acriis, qua videbantur hostes exercitum admoturi. Quum ibi stativa essent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine textas fronde, quae umbram modo praeberet, texissent; prius quam in conspectum hosti veniret Philopoemen [2], nec opinantem eum improviso genere belli aggredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri argivi contraxit: in ea expeditos milites, caetratos plerosque, cum fundis et iaculis et alio levi genere armaturae, imposuit. Inde litora legens [3], quum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias pervenit; et, sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium adventum sentirent, et qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia absumpta: perpauci tamen ex tam ancipiti peste [4] ad Gythium in

Cap. XXVII. 1. *Ad Pleias posuit castra*, opp. Laconicae ignotum. Cum Meurs. in Miscell. Lacon. IV, 1 et 5, leg. *Boëas*, quod opp. *Leucis et Acriis* vicinum; vid. Polyb. V, 19, §. 8 (ubi cf. Schweigh.); Pausan. III, 21-23, et Strab. VIII, p. 363, 364; e quibus locis etiam patet, *Acriis* recte a Drak. repositum pro vulg. *Acris*. — *Imminet*; vide ad III, 51, n. 3.

2. *In conspectum hosti veniret P., nec opinantem eum* etc. ita omnes et MSS. praeter Mogunt. et edd. ante Ald. pro vulg. *hostium*, unde recepi, prob. Duker. qui haec notavit: «Singulari *hostis* recte apponitur adiectivum et pron. plur., ut omnibus collectivis; conf. ad XXIV, 31, n. 2, et XXVI, 4, n. 5. Sed exempla diversi generis, ut hic *hostium*, *eum*, mihi non succurrunt. Ad *Nabis* in princ. cap. non puto, tam multis interiectis, referri posse *eum*». — *Caetratos*; vid. ad XXI, 21, n. 6.

3. *Inde litora legens*; vide ad XXI, 51, n. 6.

4. *Ancipiti peste*; vide ad I, 25, n. 4, et II, 44, n. 5.

maiora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus, Philopoemen protenus ad depopulandam Tripolim laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum[5] est, duxit; et, magna vi pecorum hominumque inde arrepta, prius quam a Gythio tyrannus praesidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem et Achaeis et sociis indicto [6], in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a pudore maritimae ignominiae [7] restituti animi, et hostium conterriti essent, ad Lacedaemonem ducere [8]: eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gythium expugnatum est. Cuius rei ignarus Philopoemen, castra ad Barbosthenem ( mons est decem millia passuum ab Lacedaemone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum praeter Lacedaemonem raptim duxisset, Pyrrhi ( quae vocant ) castra [9] occupavit; quem peti locum ab Achaeis, non dubitabat. Inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viae prope quinque millia passuum. Cogebatur agmen ab equitibus, et maxime a parte auxiliorum [10]; quod existimabat Philopoemen, tyrannum mercenariis

5. *Tripolim laconici agri*, τὴν Τρίπολιν, *qui proximus finem* (vide ad II, 48, n. 5, et II, 49, n. 10) *Megalopolitarum est*, πρὸς τὴν Μεγαλοπολίτιν· conf. Strab. VIII, p. 386, et Polyb. IV, 81, §. 7, ubi vid. Schweigh. — *Duxit*; vide supra ad librum I, cap. 23, n. 4.

6. *Concilioque eodem ..... indicto*; vide ad IV, 25, n. 4.

7. *A pudore maritimae ignominae*; vide ad I, 5, n. 5.

8. *Ad Lacedaemonem ducere*; vide ad I, 23, n. 4, et VIII, 1, n. 1. — *Ad Caryas*; vide ad XXXIV, 26, n. 3.

9. *Pyrrhi, quae vocant, castra*; videndum est ad lib. XXXII, 13, n. 1.

10. *Cogebatur agmen ab equitibus* (vide ad XXXII, 2, n. 4) *et maxime a parte auxiliorum*, immo *et maxima parte a.*, nam in hac re nemo unquam magis aut minus statuit; Iac. Periz. prob. Crev. Conf. XLII, 64.

militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos aggressurum. Duae res simul inopinatae perculerunt eum: una, praeoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat, ubi, quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturae praesidio signa ferri non videbat posse.

XXVIII. Erat autem Philopoemen praecipuae [1] in ducendo agmine locisque capiendis solertiae atque usus; nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Vbi iter copiam faceret, et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum solus iret, secum ipse agitabat animo; quum comites haberet, ab iis quaerebat, *si hostis eo loco apparuisset; quid, si a fronte, quid, si ob latere hoc aut illo, quid, si ob tergo adoriretur, capiendum consilii foret? Posse instructos recta acie, posse inconditum agmen* [2], *et tantummodo aptum viae, occurrere. Quem locum ipse capturus esset*, cogitando aut quaerendo exsequebatur [3], *aut quot armatis, aut quo genere ormorum (plurimum enim interesse) usurus; quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem reiiceret; quanto ea, aut quali praesidio custodiret; et utrum pergere, qua coepisset ire via, on eam, qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento omplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset, qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quae forma agminis*

Cap. XXVIII. 1. *Erat autem Philopoemen praecipuae* etc. vid. XXI, 4, n. 12, et XXXI, 25, n. 3; Pausan. VIII, 49 seq.

2. *Inconditum agmen;* vid. XXI, 57, n. 11. — *Aptum viae;* debebat *viae aptum:* nam *viae* hic praecipua notio et ratio est; Bauer. Haec forte nimis subtilia.

3. *Quaerendo exsequebatur;* vide ad V, 15, n. 8. — *Vsurus*, sc. *esset*, quod durius hic omissum videtur Bauero. Mihi potius displiceret repetitio verbi. — *An eam viam, qua ve-*

*foret*. His curis agitationibusque ita ab ineunte aetate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, et quos Tarentinos vocabant, equites [4], binos secum trahentes equos, ad prima signa misit; et, iussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. Eo impedimenta omnia et calonum turbam coniectam [5] armatis circumdedit, et pro natura loci castra communivit. Tabernacula statuere in aspretis et inaequabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. Ex eodem rivo utrinque cum praesidio levis armaturae aquati sunt; et, prius quam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. Nocte in valle a conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit, caetratorum.

XXIX. Luce orta, Cretensium levis armatura et Tarentini equites super torrentem proelium commiserunt. Telemnastus Cretensis [1] popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus praeerat. Cretenses et

*nisset*, *repetere* ex emend. Gron. pro *an ea*.

4. *Quos Tarentinos vocabant*, *equites* leves. Conf. Suidas voc. Ιππικὴ, Schweigh. ad Polyb. IV, 77, §. 7; XI, 12 seq. Arcer. ad Aeliani Tact. p. 15; Lips. de Mil. rom. III, 8; Victor. var. lect. IX, 3; Graev. ad Cic. ad Att. V, 19.

5. *Calonum turbam coniectam eo*, ut paulo ante *quo turbam inermem reiecerat*; et XXXVI, 12, *in legationem coniecti*; Gron. *Collectam* c. Mogunt. et quaedam edd. — *Qualia in propinquis castris solent*, mallem *abesset in*; Duk. Deest in Lov 6. Cf. XXIII, 17. — *Caetratorum*; vide ad XXI, 21, n. 6.

Cap. XXIX. 1. *Telemnastus Cretensis* ex emend. Vales. Conf. Polyb. XXIX, 3, et XXXIII, 15. *Letennastus* primae edd. *Latemnastus* ed. Gronov. et seqq. — *Lycortas Meg.* vide ad XXXVIII, 32, n. 2. — *Cretenses et hostium auxiliares*; vide ad II, 42, n. 7. *Et* exponi potest *etiam*: certe *Cretenses* et *hostium auxiliares* eosdem esse, liquet ex verbis seqq. *eodem ex parte utraque hominum genere et armis paribus*.

hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, praesidio aquatoribus erant. Aliquandiu dubium proelium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere et armis paribus. Procedente certamine, et numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut, modico edito proelio, in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent [2]. Effuse sequuti fugientes per convallem plerique et vulnerati, et interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Caetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi; et in hostes inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. Extemplo terga dedit tyranni miles; et haud paulo concitatiore cursu, quam sequutus erat, fugiens, ad castra est compulsus. Multi caesi captique in ea fuga sunt. Et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani iussisset; loca magis confragosa, et, quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem, metuens. Inde et ex fortuna pugnae, et ex ingenio ducis coniectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugae mittit ad eum, qui pro comperto afferret: Achaeos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis adfluit moenibus [3], progredi, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, quum vellet, receptum

2. *Ad ins. loc. pertraherent.* In vulgatis olim editt. oratio, male uni tantum periodo adstricta, procurrebat usque ad *hostem viderent.* Sed Crev. post *pertraherent*, ubi sensus absolvitur, distinctionem, probantibus viris doctis, posuit. Lem. — *Instructi sederant* in insidiis; unde mox *consurgunt.* — *Integri et recentes*, quibus opponuntur *vulneribus et labore fessi*, ut *instructis inordinati.* Conf. ad III, 7, n. 1.

3. *Ipsis adfluit moenibus*, sc. Lacedaemonis.

ad urbem haberet, aut commeatus ab urbe in castra portarentur; simul etiam tentaturus, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem praebuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu stationem agere pro vallo iussit. Ipse, tanquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem iussit.

XXX. Philopoemen, postquam citatum agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem hostium, quae pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt; deinde, postquam instructa acies tota Achaeorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistunt [1]. Extemplo caetrati Achaeorum in castra impetum faciunt (et diripiunt): ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Vt vero ad postremos proelium ortum est, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque, armis abiectis, in circumiectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quae, pleraeque adversae cadentes [2], velut vallo

Cap. XXX. 1. *Sequi suor. agmen... insistunt*; vide ad XXIV, 26, n. 7. — *In castra impetum faciunt et diripiunt*; forte *et ea diripiunt*: sed hae duae voces, additae e Mog. deleantur; Gron.

2. *Pleraeque adversae cadentes* «hastae, cuspide in hostes conversa. Sed quomodo fieri potuit, ut hastae, temere abiectae, pleraeque adversae ceciderint? Suspicor *transversae*, ut hastae, a fugientibus abiectae, pleraeque transversae ceciderint, atque ea re via, velut vallo quodam obiecto, septa et iter impeditum fuerit». Duker. Sed non ita *vallum* effectum esset: et potius *adversae ceciderunt*

obiecto iter impediebant. Philopoemen, utcumque possent, instare et persequi auxiliaribus iussis (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam), ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. Ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem opperiebatur. Qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos iubet. Ipse ex cetera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumpto, et modica quiete erant) delectos, nihil praeter gladios secum ferentes, extemplo educit; et duarum portarum itineribus [3], quae Pheras, quaeque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. Nam Lacedaemonii, quoad lucis superfuit quidquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere [4] ut lumina in castris hostium

cuspide terrae obversa, ut defigerentur; Ern. *Hasta adversa* est ita sita, ut ferrum obvertat, adeoque *adversae cadentes hastae*, quae directo in terram ferro cadunt: ex iis autem sic temere in terram fortuito casu infixis effecta est imago illa cuiusdam quasi valli, quo *iter impediebatur*; Crev.

3. *Et duarum portarum itin .....eos instr.* Sensum bene explanat Doering.: in insidiis nempe delectos illos milites ita collocaverat, ut duo diversa itinera obsiderent, unum quod ex una urbis porta Pheras, alterum quod ex altera urbis porta Barbosthenem ducebat. Lem. — *Quae Pheras, quaeque Barbosthenem ferunt*, montem, de quo vid. cap. 27. Pro *Pheras* vett. edd. *Phecas*, et MSS. *Phocas*, *Phagas*, *Phachas*, sed Bastid. *Pharas*, *Pherae* vel *Pharae*, αἱ Φηραί, et Dor. Φαραί, opp. Messeniae, quae olim pars Laconicae fuit; nisi Phara seu Pharae Messeniae et Laconicae diversae fuerunt urbes; vide Schweigh. ad Polyb. XVI, 16, §. 8. Pausan. IV, 16, dicit πόλιν τῆς Λακωνικῆς, τὸ μὲν ἀρχαῖον ὄνομα καὶ ἐν Ὁμήρου καταλόγῳ Φᾶριν, ὑπὸ δὲ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ προσοίκων καλουμένην Φαράς. Conf. id. III, 20; IV, 30; Eustath. et alii intpp. Homer. Il. II, 582; Meurs. Misc. Lacon. IV, 8; Cellar. Geogr. ant. II, 3, p. 765.

4. *Prima vespere*; vide ad I, 6, n. 1. — *Excepti* (vide tamen ad lib. II, cap. 4, n. 3) *ab hoste insidente patentes vias.*

conspexere, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt praegressi, iam tutum rati, in patentes vias descenderunt. Ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi caesi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopoemen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, aequantibus cum gloria rerum Achaeis imperatori romano, et, quod ad laconicum bellum attineret, praeferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achaeos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Aetoli partis alicuius animos ad Antiochum avertissent [1]. Minimum operae in Achaeis adeundis consumpserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: alloquutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter direxere. Eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi et Aetolorum erant [2]; quia, quum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus, princeps Magnetum, factionisque eius quidam,

CAP. XXXI. 1. *Ne Aetoli p. a. animos ad Antiochum avertissent;* vide ad III, 63, n. 1. — *Demetriadem iter direxere* omnes MSS., praeter Mog. et edd ante Ald. unde recepi pro vulg. *flexere*, quod servavit Drak. quoniam *dirigere iter* aut raro admodum, aut nunquam apud Livium occurrit. Sed eo probabilius est, τὸ *flexere* glossatoribus deberi, et *direxere* in illud mutatum esse: locutio autem illa saepius apud Cic. et Caes. occurrit.

2. *Totique Antiochi erant;* vide ad III, 36, n. 4.

omnia novari[3] Aetolorum Antiochique adventu, malebant. Adversus eos ita disserendum erat; ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret; in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse*[4], *tum eam civitatem praecipue. Ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam, ut praesens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequidquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant[5]. Is tum Eurylochus erat; ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quae fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. Id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius[6] evectus proiecit, *Tum quoque specie liberam Demetriadem esse: revera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit partim adsensum, partim indignationem, dicere id ausum eum. Quintius quidem adeo exarsit ira, ut, manus ad caelum tendens, deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno,

3. *Omnia novari*; vide ad I, 52, n. 1. — *Spes incisa*; vide ad III, 10, n. 9. — *In quo plus ad omnia momenti*; vide ad I, 47, n. 7.

4. *Obnoxiam Romanis esse*; vide ad III, 39, n. 1.

5. *Magnetarchen summum magistratum* (vide ad XXXIII, 27, n. 5), scil. Magnetum *vocant* (vide ad II, 18, n. 4), vel *vocaat*, sc. Magnetes.

6. *Inconsultius evectus* (vide ad XXII, 43, n. 1) *proiecit*, temere dixit; de verbis, quae alicui temere excidunt. — *Sub hanc vocem* (vide ad II, 55, n. 1) *fremitus multitudinis fuit variantis*, alternantis, inter se confundentis *adsensum* et *indignationem*, quod *dicere id ausus* esset; Gron. *Adsentientium* et *indignantium* edd. antt. et ex MSS. Lov. 2, 5, Harl. Victor. prob. Douiat. Sed conf. Drak.

ex principibus unus, magnae tum ob eleganter actam vitam[7] auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat[8], ab Quintio legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati adsignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quae hominibus sancta caraque sint, T. Quintio et populo romano debere. Nihil quemquam ab diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora sua citius per furorem saevituros, quam ut romanam amicitiam violarent.*

XXXII. Huius orationem subsequutae multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protenus in Aetoliam profugit. Iam enim, et id magis in dies, Aetoli defectionem nudabant[1]; eoque ipso forte tempore Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum[2], redierat, indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui, prius quam concilium iis daretur, impleverant omnium aures terrestres navalesque copias commemorando; *ingentem vim peditum equitumque*

7. *Ob eleganter actam vitam*; vid. cap. 14, n. 3.

8. *Romanorum partis fuerat*; vide ad III, 36, n. 4; XXIV, 42, n. 4.

CAP. XXXII. 1. *Defectionem nudabant*; vide ad XXXIII, 21, n. 6.

2. *Thoas princeps gentis* (ut c. 45), *quem miserant ad Antiochum*, ita et XXXVI, 26, et ap. Appian. Syr. 12; ex quo Sigon. coni. *princeps legationis*. « Supra, cap. 12, Dicaearchum, fratrem Thoantis, ad Antiochum fuisse missum, quo anno Thoas praetor Aetolorum fuerat; hic vero Thoantem ab Antiocho reversum legationem renuntiasse; at inf. c. 42, et XXXVI, 7, eum legatum Aetolorum apud Antiochum fuisse scribit Livius. Haec non sunt contraria, sed sic intelligenda, eum, quum praetura annua gentis Aetolorum perfunctus esset, post Dicaearchi profectionem ipsum quoque ad Antiochum missum fuisse: haud dubie quod Aetoli sibi persuadebant, in eo, qui et princeps gentis, et Romanis inimicissimus erat, plus momenti futurum ad Antiochum ad bellum adversus Romanos incitandum, quam in Dicaearcho ». Duker. Haec tamen paucis certe verbis a Livio erant referenda.

*venire: ex India elephantos* [3]: *ante omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset. Nam et venisse eos, et, quae agerent, omnia romanis legatis deferebantur; et, quamquam prope abscisa res erat [4], tamen non ab re esse Quintio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent romanae societatis Aetolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, propter et civitatis dignitatem, et vetustam societatem cum Aetolis. Ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panaetolicum [5] concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus post eum intromissus, *Optimum fuisse omnibus, qui Graeciam Asiamque incolerent,* ait, *integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum* [6]: *sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque romanam perventura.* » Nunc quoque, inquit, si modo vos, quae inchoastis, » consilia constanter perducitis ad exitum, poterit,

3. *Ex India elephantos*, h. e. Indicos, ut apud Ovid. Am. II, 6, n. 1, *psittacus ab Indis*, sc. venire; Gron. Conf. ad XLII, 20, n. 5; XLV, 39, n. 2; XLV, 43, n. 4. Sic et *a* pro *ex* ponitur; vide ad XXVII, 5, n. 4. *Adcitos* e cod. Mogunt. adiecere Aldus et reliqui ante Gron. — *Ante omnia*, praecipue, ut apud Suet. Cal. 21, ex cod. Mogunt. restituit Drak. Reliqui MSS. exhibent *ad omnia*, sc. incepta felicius perficienda; nisi potius cum Gron. *ad* dictum accipias pro *super* aut *praeter*; conf. ad II, 23, n. 3, et III, 42, n. 3.

4. *Abscisa res erat*, al. *obscissa*; vide ad IV, 19, n. 5. « Malim *abscisa spes*, ut IV, 10; XXIV, 30; XXXV, 45. Sic et *spem incidere* II, 15; III, 58; VI, 39; XXXV, 31; et *praecidere*, IV, 3; XXIV, 31; XXIX, 15. Si *res* retinendum est, in eo tamen non alia sententia esse potest, quam etsi res eo redierant, ut prope abscisa esset spes animos Aetolorum ab societate Romanorum alienatos reconciliandi ». Duk. — *Non ab re esse*, et consentaneum, aut utile esse. Cf. ad I, 27, n. 5.

5. *Ad Panaetolicum concilium*; vid. ad XXXI, 29, n. 1.

6. *Integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum*, accedere, ut passim, vel succurrere, ut XL, 9.

» diis iuvantibus et Aetolis sociis, Antiochus quamvis » inclinatas Graeciae res restituere in pristinam digni- » tatem. Ea autem in libertate posita est, quae suis » stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet. » Athenienses, quibus primis, post regiam legationem, dicendi, quae vellent, potestas facta est, mentione omni regis praetermissa, romanae societatis Aetolos meritorumque in universam Graeciam T. Quintii admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia calida? et audacia prima specie laeta, tractatu dura, eventu tristia esse. Legatos romanos et in iis T. Quintium haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quae ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

XXXIII. Multitudo avida novandi res [1], Antiochi tota erat; et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. Principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in Aetoliam Quintio visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse; Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. Postquam ventum est eo, Quintius in concilio, orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, et quoties ab iis fides mota foederis [2] esset, pauca de iure civitatium, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen*

7. *Consilia calida*, al. *callida*. Conf. Drak. et Duk. nosque ad XXII, 24, n. 2. — *Integra omnia*; vide ad II, 5, n. 1.

CAP. XXXIII. 1. *Multitudo, avida novandi res, Antiochi tota erat*; vide ad I, 52, n. 1; III, 36, n. 4, et III, 62, n. 5.

2. *Ab iis fides mota foederis*; vide ad XXV, 16, n. 3. — *De quibus ambigeretur*, dubitaretur, vel certaretur; videndum est supra ad librum XXI, cap. 31, n. 6.

*aequi se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent; quam populum romanum cum Antiocho, lanistis Aetolis* [3], *non sine motu magno generis humani et pernicie Graeciae, dimicare? nec ullos prius cladem eius belli sensuros, quam qui movissent.* Haec nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis eiusdem, cum adsensu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, et absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Graeciam, disceptatumque [4] inter Aetolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum: nam quum id ipsum decretum posceret eum Quintius [5], non veritus maiestatem viri, *aliud in praesentia, quod magis instaret, praevertendum sibi esse*, dixit: *decretum responsumque brevi in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum.* Tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

XXXIV. Quintius legatique [1] Corinthum redierunt. Inde, ut quaeque de Antiocho, nihil per se ipsi

3. *Lanistis Aetolis*, h. e. committentibus, subornantibus in certamen; dum, sicut *lanistae* paria gladiatorum, in Aetoli quasi populum rom. cum Antiocho committunt (auctoribus, incitantibus); Gron. Conf. Cic. Philipp. XIII, 19, et Rosc. Am. cap. 40. Male *admixtis* vel *immixtis* plerique libri.

4. *Quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Graeciam disceptatumque* (supin.) *inter* etc. ita MSS., non, ut edd. antt., *disceptandumque*; Gron. Conf. ad I, 50, n. 5, et V, 19, n. 3.

5. *Decretum posceret eum Quintius*; vide ad I, 24, n. 6. — *Instaret*; vide ad III, 6, n. 5. — *Praevertendum*; vide ad II, 24, n. 3.

Cap. XXXIV. 1. *Quintius legatique*; vide ad III, 25, n. 4. — *Ut quaeque de Antiocho, nihil per se ipsi moti, et sedentes exspectare adventum* (V. MSS. *motum*) *viderentur regis* etc. obscuriorem hunc locum sic explicabam: Aetolos, ne Romanis prius consilia eorum quam facta innotescerent, postea *concilium gentis nullum habuisse*, ita ut *quaeque*, omnia, ut quamcumque spem haberent, viderentur exspectare de Antiocho, nihil ipsi pro ea laborantes, utque viderentur se-

moti, et sedentes exspectare adventum viderentur regis, concilium quidem universae gentis post dimissos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant sanctius consilium: ex delectis constat viris [2]) id agitabant, quonam modo res in Graecia novarentur. Inter omnes constabat, in civitatibus principes, optimum quemque, romanae societatis esse, et praesenti statu gaudere; multitudinem, et quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novare velle [3]. Aetoli consilium uno die, spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem et Lacedaemonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes; Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cuius fuga causaque fugae ante dictum est [4], quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adiuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, et qui eiusdem factionis

dentes exspectare sive adventum sive motum regis; Gron. *Quieti de Antiocho* coni. Faber. et *moturi* pro *moti* non male Iac. Periz. et *adventu* pro *adventum* Benedict. qui tamen non dicit, quo sensu haec verba ceperit. Excidisse nomen Aetolorum, vel aliud, e quo intelligatur, haec de iis dici, bene suspicatur Duk. — *Sedentes*; vide ad VII, 37, n. 4.

2. *Per apocletos: ita vocant sanctius consilium*; quod *ex delectis constat viris*; conf. XXXV, 46; XXXVI, 28; XXXVIII, 1, n. 3; Suid. voc. Ἀπόκλητοι, et Polyb. IV, 5, §. 9; XX, 1, §. 1; XX, 10, §. 3, cui iidem ἄρχοντες dicuntur XXI, 2, n. 7, coll. XXI, 3, n. 2. *Apocleti* delecti ordinum proceres ad concilium; Bauer. Pro *consilium* alii *concilium*, a quo illud h. l. distinguitur. Cf. ad I, 54, n. 1, et XXXVIII, 1, n. 3. — *Res novarentur*; vide ad I, 52, n. 1.

3. *Principes, optimum quemque, romanae societatis esse* (vide ad III, 36, n. 4), *et praesenti statu gaudere, multitudinem..... omnia novare velle*; vide ad XXXVI, 6, n. 2. Ante *optimum* recte forsan *et* inseruit MS. Mogunt. Conf. tamen ad I, 7, n. 6. *Principes* sunt nobilissimi ordinis senatorii (vid. Wessel. Obss. I, 8), et *optimus quisque*, qui optimatium partibus favebant, qui reipublicae utilitati consulebant; qui non semper principes, sed interdum ex plebe erant; Drak. *Novari* malebat Sigon. Sed ipsi etiam auctores rerum novarum esse cupiebant.

4. *Eurylochus, de cuius fuga causaque fugae ante dictum est* etc. vide cap. 31, 32.

erant, liberos et coniugem eius cum sordida veste [5], tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire iubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio sinerent. Et simplices homines misericordia, et improbos seditiososque immiscendi res tumultu aetolico spes movit: pro se quisque revocare inbebant. His praeparatis, Diocles, cum omni equitatu (et erat tunc praefectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi iussa, praecessit. Postquam portae appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit, et loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus; ut comitatus magis praefecti videretur, quam praesidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur. Tum in domos missi qui principes adversae factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta est.

XXXV. Lacedaemone [1] non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat; quem, spoliatum maritimis oppidis a Romanis, tunc intra moenia

5. *Cum sordida veste*; vide ad II, 54, n. 5. — *Tenentes velamenta supplicum*; vide ad II, 54, n. 6. — *Consenescere*; vide ad I, 22, n. 3.

Cap. XXXV. 1. *Lacedaemone*, plerique MSS. *Lacedaemoni*; vide ad XXVIII, 26, n. 1. — *Qui occupasset occidere*; vide ad I, 14, n. 3. Sensus hoc loco est: licet Romani Nabin oppidis maritimis spoliarint, eiusque copias intra urbem Achaei compulerint, nihilominus ei uni Lacedaemonios universum sublatae tyrannidis beneficium acceptum relaturos, qui tyrannum non fregisset, sed interfecisset; Drak. — *Eum totius gratiam rei* etc. verum *potius gratiam rei* (sc. quam odium et poenam) omnes MSS. praeter Mogunt.

etiam Lacedaemonis ab Achaeis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, et triginta delecti ex iuventute equites. Iis a praetore [2] Damoorito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatum, *ne se ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse. Quidquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent.* Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit: *Antiochum iam in Europam transisse, mox in Graecia fore; terras, maria, armis, viris completurum* [3]. *Non cum Philippo rem esse credituros Romanos. Numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedaemonem, quum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque et ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio* [4], *sed èduceret; et in armis decurrere cogeret, simul animos*

2. *Iis a praetore* etc. cod. Victor. et Gaërtn. *His*, scil. XXX equitibus, prob. Crev. — *Opinione praecipere*; vide ad VII, 26, n. 5.

3. *Terras, maria, armis, viris completurum*: verba *armis*, *viris* fortasse etiam referri possunt ad *maria*, quae tamen magis *navibus* et *classibus* compleri dicuntur; unde alterutrum post *viris* forte excidit; Duk.

4. *Sub tectis marcescere otio*; vide ad XXIII, 45, n. 1. — *In armis decurrere*; vide ad XXIII, 35, n. 3.

*acueret, et corpora exerceret. Consuetudine leviorem laborem fore; et comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem coepere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant; tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens: in dextro cornu Aetoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quae in rem esse videbantur; nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus, quum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum missis, « Agenda, inquit, » res est, iuvenes, audendaque, quam me duce » impigre exsequi iussi estis. Parate animos dextras» que, ne quis in eo, quod me viderit facientem, » cesset. Qui cunctatus fuerit, et suum consilium » meo interponet [5], sciat sibi reditum ad penates » non esse. » Horror cunctos cepit; et meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab laevo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus iubet [6], et sė intueri. Colligit et ipse animum confu-

5. *Suum consilium meo interponet;* vide ad III, 46, n. 2.

6. *Ponere hastas equites A. iubet*, non abiicere (nam *iacentem equites confodiunt*), sed reclinare et invadendi causa pectori opponere, ne se. erectae hastae conspectum sui equitibus interciperent, quos se intueri imitarique iubebat, tanquam quid ipse facturus esset ignaros; quemadmodum I, 27, Tullus Hostilius suos erigere hastas iussit, ne socios Albanos fugientes viderent; Sigon. Conf. ad XXXIII, 8, n. 5. — *Animum confusum* etc. vide a I VI, 34, n. 7. Ad seqq. conf. Pausan. VIII, 50 extr.

sunt tantae cogitatione rei. Postquam appropinquabat, impetum facit, et, transfixo equo, tyrannum deturbat. Iacentem equites confodiunt. Multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt; et, prius quam a media acie succurreretur, exspiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit; deinde postquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus, et spectatorum turba ex custodibus vitae mortisque ultoribus est facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo, positis armis [1], vocata in concionem multitudo fuisset, et oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Aetoli sine iniuria cuiusquam. Sed, ut oportuit in consilio fraude coepto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumpsit: Aetoli, velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in praedam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedaemoniis ad coeundum fecit. Alii dicere, exturbandos Aetolos, et libertatem, quum restitui videretur, interceptam repetendam. Alii, ut caput agendae rei esset, regii generis aliquem in speciem adsumendum. Laconicus eius stirpis [2] erat puer admodum, educatus cum

CAP. XXXVI. 1. *Si extemplo, positis armis* ... et *si frequentes inde retenti* fuissent *in armis Aetoli* etc. h. e. si ipso sine insignibus belli, ut decet, in concionem processisset, libertatis illorum vindicandae ergo patratum excusans, simul autem retinuisset ad signa Aetolos in patentibus urbis locis stationem servantes, nemine privatorum violato: sic enim futurum erat, ut quiescerent et boni, quibus nulla fieret iniuria, et mali metu multitudinis armatae et intentae ad coërcendum; Gron.

2. *Laconicus eius stirpis* etc. forte *Laonicus*; idem.

liberis tyranni. Eum in equum imponunt, et armis adreptis, Aetolos vagos per urbem caedunt. Tum regiam invadunt. Ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Aetoli circa Chalcioecon (Minervae est templum aereum [3]) congregati caeduntur. Pauci, armis abiectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. Ibi, comprehensi a magistratibus, sub corona venierunt [4].

XXXVII. Philopoemen, audita caede tyranni, profectus Lacedaemonem, quum omnia turbata metu invenisset, evocatis principibus, et oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achaeorum Lacedaemoniis adiunxit [1]; eo etiam facilius, quod forte ad id tempus A. Atilius cum quatuor et viginti quinqueremibus ad Gythium accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum, qui romanae societatis erant post T. Quintii legatorumque [2] adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, praeparatis ad proditionem iis, qui Euthymidae factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas et ducentos equites, onerarias leves [3] ad triginta habebat. Eas

3. *Circa Chalcioecon, Minervae templum aereum*, unde ipsa Minerva ἡ Χαλκίοικος, sc. Ἀθηνᾶ. Cf. Pausan. III, 17; X, 5; Polyb. IV, 22 et 35; Thucyd. I, 134; Diodor. XI, 45; Suidas et Intpp. Corn. Nep. Pausan. V; Meurs. Misc. Lacon. I, 3; Periz. ad Aeliani V. H. IX, 41; Leopard. Emend. XV, 8.

4. *Sub corona venierunt*; vide ad II, 17, n. 3.

Cap. XXXVII. 1. *Societati Achaeorum Lacedaemonios adiunxit Philopaemen*; conf. Plut. Philop. p. 364 sq. et Pausan. VIII, 51. Polybiana huius rei narratio intercidit.

2. *T. Quintii legatorumque*; vide ad III, 25, n. 4.

cum sexcentis peditibus Herodorus traiicere in insulam Atalantam iussus; ut inde, quum pedestres copias appropinquare iam Aulidi atque Euripo[4] sensisset, Chalcidem traiiceret. Ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio[1] et Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicta re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga, ponebant: deinde, postquam resedit terror, et prodi et deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animo adiecerunt[2]. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriae Amarynthidis Dianae[3] erat, quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam coetu celebratur. Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, *ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur, et romanam societatem respicerent. Ne sinerent Aetolorum Chalcidem fieri. Euboeam habituros, si Chalcidem habuissent. Graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolera-*

3. *Onerarias leves;* vide ad XXV, 27, n. 5.

4. *Aulidi atque Euripo;* cf. XLV, 27, et ad XXVIII, 6, n. 3.

CAP. XXXVIII. 1. *Mictio* cod. Mogunt. Alii MSS. et vett. edd. *Micion* (quod probat Victor. var. lect. I, 7; et notum est Graecorum nomen, de quo vid. Drak. ad XLIII, 7, ubi *Micion* est in ed. pr.), *Mittylo*, *Mitilio*, *Mictilo* etc. et Appian. Syr. 12. Μικιθίων, ut videatur verum nomen esse *Micythio:* nam *Micythus* nomen notum est eius, qui Anaxilai Rhegini tyranni liberorum tutor fuit (vid. Holsten. ad Steph. voc. Πυξοῦς, et de alio Nep. Epam. 4, de alio Ptolem. Hephaest. 4); unde Μικυθίων, ut *Eurytus, Eurytion;* Gron. Cf. Schweigh. ad Appian. l. l.

2. *Consilio tali animum adiecerunt*, Bened. coni. *obiecerunt*. Sed τὸ *tali* refer ad seqq., quae vulgato favent.

3. *Amarynthis Diana*, seu *Amarynthia* et *Amarysia*, sic dicta (ut et certamina ac festum) ab Amaryntho, Euboeae vico, eoque nomine et ibi, et Athenis, Eretriae, atque Carysti culta; vid. Pausan. I, 31; Strab. X, 448; Schol. Pind. Olymp. XIII, 159; *Montfauc. Antiq. expl.* l. I, p. 150; Meurs. Graec. fer. lib. I; Hesych. et Steph. Byz. — *Ne sinerent*, forte *neu s.*; Duk.

*biles futuros Aetolos.* Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello, et in victoria iustitiam benignitatemque expertas. Itaque, quod roboris in iuventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda moenia Chalcidis oppidani quum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. Inde caduceator primum, deinde legati ad Aetolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent? Respondit Thoas dux Aetolorum, *Non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis, venire sese. Splendidiore nunc eos* [4] *catena, sed multo graviore, vinctos se, quam quum praesidium Macedonum in arce habuissent. Se vero*, negare Chalcidenses, *aut servire ulli, aut praesidio cuiusquam egere.* Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas et Aetoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent, ad iustum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, postquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut quid morae esset, sciret, postquam rem omissam a sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quintius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo [1] Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites praesidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege; ipsum Athe-

4. *Splendidiore catena*, speciosiore servitute, *sed multo graviore*, aliis et m. g.; vide ad XXIII, 44, n. 4.

CAP. XXXIX. 1. *In Chalcidis Euripo;* vide ad XXVIII, 6, n. 3.

nas ire. Quintius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem romanam facturam: et, ut praesidii aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorum scripsit, ut armaret iuventutem, et Villium ad Demetriadem praemisit ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi nave ad ostium portus [2] est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum se effudisset, quaesivit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes, sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylocus [3], *Ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, et sineret Magnetas in concordia et libertate esse, nec per colloquii speciem multitudinem sollicitaret.* Altercatio inde, non sermo, fuit, quum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque praediceret clades; multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quintium accusando. Ita irrito incepto Villius ad Quintium sese recepit. At Quintius, nuntio ad praetorem misso [4], ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulerunt me velut de spatio [1] Graeciae res immixtae Romanis; non quia ipsas operae pretium esset perscribere, sed quia causae fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis (inde namque deverteram) [2], L. Quintius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt; Quintius in Ligures, Domitius

2. *Ad ostium portus*, quod non intravit, iussus *abstinere portu*; unde Curio et alii τὸ *ad* male deleverunt; Gron.

3. *Magnetarches Eurylochus*; vide ad cap. 31, n. 5.

4. *Nuntio ad praetorem misso, ut reduceret* etc. vide ad VIII, 19, n. 10.

CAP. XL. 1. *Abstulerunt me velut de spatio*, effecerunt, ut quasi de spatio et curriculo deflecterem in circo.

2. *Inde namque deverteram*; vide ad I, 51, n. 2.

adversus Boios [3]. Boii quieverunt, atque etiam senatus eorum cum liberis, et praefecti cum equitatu (summa omnium mille et quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta; unde non praeda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatusconsulto plebeique scito. Tria millia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Naevius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. Quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti [4]. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit. Per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere. In triduum eius rei causa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus [5], sed vera multorum clades fuit. Incendio a foro Boario orto, diem noctemque aedificia in Tiberim versa arsere, tabernaeque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

3. *Quintius in Ligures, Domitius adversus Boios* etc. a quibus non discrepant, quae cap. 22 leguntur, utrumque consules in Boios venisse, et late agrum hostium pervastasse: sed hinc intelligimus, Quintium potissimum rem gessisse in Liguria, inde eam adeo penetrasse, ut ad collegam in Boios pervenerit; hinc Boios Domitio, cuius ea provincia erat, se dedidisse, inde factum id, postquam iam castris vicinis in confinio provinciarum coiissent consules; Gron. Sed cap. 22 diserte Livius narrat, ambos consules in provincias profectos; cap. 24, Quintium ex provincia revocatum esse, ut novorum consulum comitia haberet: hic vero tradit, L. Quintium et Cn. Domitium consules in provincias profectos esse, consulibus designatis; Crev.

4. *Duplex equiti* omnes MSS. praeter Mogunt. et edd. ante Ald. qui dedit *equitibus*. — *Terra movit* se, mota est, ut XL, 59. Conf. ad II, 3, n. 2.

5. *Ille non pavor v.*, ed. Ascens. et al. *alter* pro *ille*. Sed elegantius *ille* et *hic* pro *alter* poni, docet Gron.

XLI. Iam fere in exitu annus erat; et in dies magis fama de Antiochi bello, et cura Patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari coeptum est. Decrevere, ut consulibus Italia, et quo senatus censuisset (iam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant), provinciae essent. Cuius ea sors[1] esset, quatuor millia peditum civium romanorum, et trecenti equites, sex millia socium latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. Eorum delectum habere L. Quintius consul iussus, ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis praetorum decretum est: prima ut sors duae[2], urbanaque et inter cives ac peregrinos iurisdictio esset; secunda, Bruttii; tertia, classis, ut navigaret, quo senatus censuisset; quarta, Sicilia; quinta, Sardinia; sexta, Hispania ulterior. Imperatum praeterea L. Quintio consuli est, ut duas legiones civium romanorum novas conscriberet, et socium ac latini nominis viginti millia peditum, et octingentos equites. Eum exercitum praetori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Aedes duae Iovi eo anno in Capitolio dedicatae sunt. Voverat L. Furius[3] Purpureo praetor gallico bello unam, alteram consul. Dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Iudicia in feneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos aedilibus curulibus, M. Tuccio et P. Iunio Bruto. De

CAP. XLI. 1. *Cuius ea sors esset*, provincia, sorte accepta, sc. bellum adversus Antiochum. Conf. ad X, 26, n. 4; XXV, 3, n. 1; XXV, 41, n. 8.

2. *Prima ut sors duae* provinciae essent, vel duas contineret, urbanam et peregrinam praeturam. Cf. ad X, 26, n. 4.

3. *Voverat L. Furius* etc. vide ad XXXIV, 35, n. 5. — *Dedicavit Q. Marcius R. duumvir*; vide ad I, 53, n. 3, et XXIII, 30, n. 8.

mulcta damnatorum quadrigae inauratae in Capitolio positae in cella Iovis supra fastigium aediculae[4], et duodecim clypea inaurata; et iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios[5] fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem[1] cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna et Alexandria Troas et Lampsacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque a tergo relinquere, traiiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio. Et primo naves apertae, quas cum eo missurus in Afri-

4. *In cello Iovis supra fastigium aediculae;* vide ad III, 19, n. 11. *Aedicula* Lipsio videbatur esse ipsa templi cella; Ryckio de Capit. c. 23, minor cella seu aedicula (capellam vulgo vocant), quales in ipsa cella aut in cellae alis fuerint, in quibus minora deorum simulacra ponerentur (in qua aedicula hic memorata consecratam fuisse putabat Victoriam auream, ab Hierone missam, de qua vid. XXII, 37; Crev. capsula aliqua, quae forsan signum Iovis aut sacra incluserit. *Positae in cella Iovis et supra f. aed. duod. cl.*, vel *positae supra fastigium aed. et in cella Iovis duod. cl.* coni. Drak. — *Clypeo inaurata*; vid. ad XXV, 39, n. 7.

5. *Inter lignarios*, loco sic dicto ab eiusmodi opificibus lignariis (ita Crevar. et Marlian. in topograph. IV, 1), vel potius negotiatoribus eius generis, ut *inter falcarios* apud Cic. Sull. 18, et Catil. I, 4. Ita Ernesti in clav. Cic. voc. *falcarius*.

Cap. XLII, 1. *Ne ab Ant. quidem.* Doër. suspecta est particula *ne*; qui si *ne* cessavit *quidem*, quidnam tandem fecit? et cur *ne... quidem?* num praeter opinionem nunc *haud* cessasse visus est? nam ad eiusmodi sententiam referri omnino debent particulae *ne quidem.* « Atqui, adiicit Doëring., Antiochum in belli Romanis inferendi apparatu vere cessasse et cessare coactum fuisse, satis docent sequentia. Nam primum tres civitates quas frustra adhuc expugnare tentaverat, deinde deliberatio de Hannibale; denique apertae naves eum remorabantur, et, ut cessaret, in causa erant. Huc accedit quod ipse Antiochus, cap. 44, se *non ulla re satis* ad bellum *paratum* esse fatetur ». Quare particula *ne*, quae sententiarum nexum plane turbare videtur, delendam existimat. Lem. — *Alexandria Troas*, Ἀλεξάνδρεια ἡ ἐπὶ Τρωάδος apud auctorem Chron. Alex. p. 171; ἡ Τρωὰς Ἀλεξάνδρεια apud Polyb. V, 78, 111; XXI, 10 11; quae etiam simpl. *Troas* et *Antigonia Troas* dicebatur; vid. Petit. Var. Lect. I, 12; Cuper. Monum. ant. post Harpocr. p. 210, et Spanhem. ad Callim. H. in Cer. 135. — *Naves apertae*; vide ad XXII, 19, n. 4.

cam fuerat, moratae sunt; deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime a Thoanta Aetolo, qui, omnibus in Graecia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse, et, quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias eius, erexerat multorum in Graecia animos, iisdem et regis spem inflabat: *omnium votis eum arcessi. Concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent.* Hic idem ausus de Hannibale est movere[2] sententiam prope iam certam regis. Nam *neque dimittendam partem navium a classe regia* censebat; *neque, si mittendae naves forent, minus quempiam ei classi, quam Hannibalem, praeficiendum. Exsulem illum et Poenum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsum eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. Si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subiectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a iuventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce; comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore. Si summa petantur, et dantem, et accipientem praegravatura* [3].

2. *Movere sententiam*; vid. XXV, 16, n. 3.

3. *Accipientem praegravatura*, ei incommoda et noxia futura; Ern. *Praegravare* proprie dicitur onus nimis grave, deinde numerus nimis crescens, ut V, 34, et XXXVIII, 25.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non aequant; quia virtutem et bonum alienum oderunt [1]. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, non ultra differre profectionem in Graeciam constituit. Prius quam solveret naves, Ilium a mari adscendit, ut Minervae sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta [2]; et ducentae onerariae cum omnis generis commeatu bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit [3]: inde Sciathum traiecit; ubi, collectis in alto, quae dissipatae erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. Quorum frequentia laetus, die postero in urbis portum

Cap. XLIII. 1. *Quia virtutem et bon. al. oderunt.* Creverius malit *virtutem ut bon.* hoc est, oderunt virtutem, tanquam bonum alienum, quod quum ad se nihil pertinere intelligant, in aliis reperiri moleste ferunt. Sed eodem fere redit vulgata, quam sic exponunt: aegre ferunt, alios homines instructos et ornatos esse virtute et bono, quod ipsi assequi nequeant. Ceterum, ut observat Doering., quod Noster in universum de hominum, ad invidiam proclivium, ingeniis dicit, id ad Antiochum nunc transferendum esse facile apparet. Lem. — *Ilium a mari* (vide ad VIII, 17, n. 7) *adscendit, ut Minervae sacrificaret*, cui praesidi arcis inclytum in ea fuit templum. Cf. XXXVII, 9 et 37, ad XLV, 28, n. 1; Heyn. Excurs. IX ad Virg. Aen. II, 293 seq. Appian. B. Mithrid. 53; Aurel. Vict. de Viris ill. 70; Strab. 13, pag. 591, 593, 597; unde etiam patebit, Ilium recentius a prisco diversum et *mari* propius fuisse. *Adscendit Ilium*, ut XXXVII, 9, 37, et ap. Herodot. VII, 43, ἐς τὸ τοῦ Πριάμου Πέργαμον ἀνέβη, Drak. *Descendit* multi MSS., unde *escendit* coni. Iac. Gron.

2. *XL tectis navibus, apertis LX;* videndum supra ad librum XXII, cap. 19, n. 4.

3. *Imbrum insulam tenuit;* vide ad I, 1, n. 8. — *Sciathum;* vid. XXXI, 45, n. 7. *Pteleum primum* opp. *continentis* vel primam terram continentem; conf. XLII, 67. — *Magnetarches;* videndum supra ad caput 31, n. 5.

navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. Decem millia peditum fuere et quingenti equites, sex elephanti; vix ad Graeciam nudam[4] occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum romanum bellum. Aetoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalara in sinum Maliacum processerat[5]. Inde, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, et quibus aliis laetitia effusa vulgi significatur[6].

XLIV. In concilium ut ventum est, aegre[1] a Phaenea praetore principibusque introductus, inde facto silentio, rex dicere orsus. Prima eius oratio fuit excusantis, *quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suae impensae erga eos voluntatis*[2] *maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, et tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obsequutus esset, credidissetque, quum se vidissent Aetoli, omnia vel in se uno posita praesidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta*[3] *in praesentia videatur, spem abunde expleturum. Nam*

4. *Graeciam nudam*, solam; vel inermem, sine copiis et auxiliis, ut XXXVI, 5, n. 4: et *nudus Antonius* apud Cic. ad Div. X, 11.

5. *Phalara in sinum Maliacum processerat*; vide tamen ad librum XXVII, cap. 30, n. 3.

6. *Exceptus ingenti favore multitudinis cum plausibus clamoribusque et quibus aliis laetitia effusa vulgi significatur*; vide ad XXXI, 15, n. 1.

CAP. XLIV. 1. *Aegre.* Scilicet ob ingentem hominum, regem videre gestientium, turbam difficilis in concilium aditus fuit. LEM. — *A Phaenea praetore principibusque*; vide ad III, 25, n. 4. Mox verba *inde* et *rex* suspecta Drak.

2. *Impensae voluntatis*, magnae, valde propensae.

3. *Exspectatio destituta*; vide ad I, 51, n. 4. — *Simul primum*; vid. ad VI, 1, n. 4.

*simul primum anni tempus navigabile praebuisset mare, omnem se Graeciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam classibus completurum. Nec impensae, nec labori, nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio romano, liberam vere Graeciam atque in ea principes Aetolos fecisset. Cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia venturos. In praesentia curae esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur* [4].

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium adsensu loquutus discessit. Post discessum regis inter duos principes Aetolorum, Phaeneam et Thoantem, contentio fuit. Phaeneas, reconciliatore pacis et disceptatore de iis, quae in controversia cum populo romano essent, utendum potius Antiocho, censebat, quam duce belli. *Adventum eius et maiestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim maiorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit* [1], *voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint.* Thoas negare, *paci studere Phaeneam; sed discutere apparatum belli velle, ut taedio et impetus relanguescat regis, et Romani tempus ad comparandum habeant* [2]. *Nihil enim aequi ab Romanis impetrari posse,*

4. *Copia frumenti et annona tolerabilis rerum aliarum* (conf. XXIX, 37, n. 3) *suppeditetur*, in MS. Gaërtn. *suppeditet* probb. Duk. et Drak. Conf. ad VI, 24, n. 1.

Cap. XLV. 1. *Multa homines, ne bellare* etc. Dant omnes MSS. praeter Mogunt. *ne bellarent* non improb. Gron. Conf. ad lib. XXVII, 17, n. 4. — *Voluntate remittere*; vide supra ad XXXII, 2, n. 3.

2. *Et Romani tempus habeant ad comparandum*, sc. se, vel nécessaria ad bellum. Ita hoc verbum absolute dici, intellecto ex proximis quid comparetur, iam monuit Gronovius ad XXXVI, 3, n. 1 (ubi voc. *classem* ab indocto quodam appositum putabat), et XXXVIII, 12, n. 2 (ubi τὸ *copias*, post *comparandum* ab editoribus nonnullis adiectum, a MSS. abesse monet). Cf. ad XLII, 52, n. 4; Nep. Thrasyb. 2, et supra XXXIV, 34, n. 2, ubi *ad comportandum* simili modo dicitur, Ern. Clav. Cic.

*toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis expertum*[3] *esse: nec, nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum, sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Graeciae venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid impetraturum; inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Romanos.* Haec vicit sententia, imperatoremque regem appellandum[4] censuerunt; et triginta principes, cum quibus, si qua vellet, consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita, dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum [1], unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem [2], frustra nuper ab Aetolis tentatam, primum aggredi; et celeritate in eam rem magis, quam magno conatu et apparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade sequuti erant, profectus per Phocidem est; et alio itinere principes aetoli, iuniorum paucis evocatis, ad Chaeroneam occurrerunt, et decem constratis navibus[3] sequuti sunt. Rex, ad Salganea ca-

3. *Satis expertum esse*; vide ad II, 29, n. 1.

4. *Imperatoremque regem appellandum:* Spanhem. ad Iuliani orat. I, pag. 150, et in diss. 7, de usu et pr. num. pag. 443, *imperatorem* hic esse putat, quem Graeci στρατηγὸν αὐτοκράτορα dicunt, imperatorem, qui administrationem belli cum summo imperio ac potestate habet, ita ut ad alios referre non cogatur, ut βασιλεῖς αὐτοκράτορες et πρέσβεις αὐτοκράτορες, qui plenam et liberam omnia agendi et de omnibus tractandi potestatem habent. Hoc eo confirmari videtur, quod Livius dicit, *XXX principes delectos fuisse, cum quibus rex, si qua vellet, consultaret*; Duk.

Cap. XLVI. 1. *Cum apocletis eorum*; cf. ad cap. 34, n. 2, et Polyb. XX, n. 1.

2. *Ab Aetolis tentatam Chalcidem*; vide ad IX, 35 n. 1.

3. *Decem constratis navibus*; vide ad XXII, 19, n. 4.

stris positis, navibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum traiecit, et, quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci utrinque ad colloquium congressi sunt. Aetoli magnopere suadere, *ut, salva Romanorum amicitia, regem quoque adsumerent socium atque amicum: neque enim eum inferendi belli, sed liberandae Graeciae causa in Europam traiecisse; et liberandae re, non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Graeciae civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. Ita enim ab utriusque iniuria tutam alterius semper praesidio et fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret, quum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Ad haec Mictio, unus ex principibus, *Mirari se*, dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam traiecisset. Nullam enim civitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut foedere iniquo alligata* [4], *quas*

4. *Foedere iniquo alligata*; Gron. coni. *illigata*, coll. XLI, 24; XLII, 23; XLV, 25, al. Sed *alligari* etiam hoc sensu adhiberi XXXIV, 3, et XXXVII, 26, monet Drak. Spanhemius in Orbe Rom. II, 10, pag. 303. scribit, Chalcidenses quidem hoc verbis prae se ferre, sed tamen *impar* seu *iniquum* eorum aliorumque Graecorum cum Romanis foedus fuisse, eo quod *nullam pacisci societatem, nisi ex auctoritate Romanorum*, et quod nulla bella iniussu Romanorum suscipere potuerint; quod colligit ex iis, quae cap. 50 pr. de Achaeis leguntur. « Forte vera haec sententia, sed certioribus argumentis confirmanda. Nam qui dicit, Certum est mihi hoc non facere, non statim dicit, Non possum hoc facere; nec, qui cap. 50 pr. dicuntur *eosdem hostes et amicos, quos populus rom.* sibi hostes et amicos esse *censuisset, iudicaturi*, dicuntur iniussu Romanorum bellum suscipere non potuisse. Ius et natura foederis non patiebatur, ut socii Romanorum cum hostibus eorum arma coniungerent. Nec tamen ideo hoc foedus *magis impar* seu *iniquum* Chalcidensibus et Achaeis, quam Romanis, qui non minus legibus illius illigabantur. Nec verosimile est, eo tempore vel Graecos

*nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere, quum liberi sint, neque praesidio, quum pacem eiusdem populi romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam regis non adspernari, neque ipsorum Aetolorum. Id primum eos pro amicis*[5] *facturos, si insula excedant, atque abeant. Nam ipsis certum esse, non modo non recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.*

XLVII. Haec renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, quum essent, in praesentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam posset) reverti Demetriadem placuit. Ibi, quoniam primum vanum inceptum[1] evasisset, consultaré cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achaeos et Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Boeotorum gentem aversam ab Romanis iam inde a Brachyllae morte, et quae sequuta eam fuerant, censebant. Achaeorum Philopoemenem principem, aemulatione gloriae in bello Laconum, infestum invisumque esse Quintio credebant. Amynander uxorem Apamiam[2], filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani, habebat, qui, se oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philip-

iniquas societatis conditiones accepturos fuisse, vel Romanos eas hominibus liberis proponendas indicasse, quorum favorem tum omnibus rebus captabant». Duker.

5. *Id eos pro amicis facturos*; vide ad II, 7, n. 4.

CAP. XLVII. 1. *Vanum inceptum*. Pro *vanum* quidam codd. et editt. veteres exhibent *inane*; sed quum lectio *vanum* non solum codicis Mogunt. auctoritate stabiliatur, verum ipsa quoque locutio *vanum inceptum* passim a Nostro adhibita sit (X, 32; XXXVII, 17), τὸ *inane* pro interpretamento τοῦ *vanum* habendum esse iudicat Doër. LEM. — *Placuit, Achaeos et Amynandrum, regem Athamanum tentare*; vide ad IX, 35, n. 1. Ante *Achaeos* excidit *Boeotos*: nam de tribus his in seqq. distincte agitur; Iac. Periz.

2. *Apamiam, filiam Alexandri* etc. conf. Appian. Syr. 13, ex quo forte cum Sigon. leg. *Apamam*. Confer ad XXXVIII, 13, n. 5. — *Ferens*; vide ad IV, 45, n. 5.

pum atque Alexandrum, et filiae Apamiam nomina imposuerat: quam, regiis inclitam nuptiis, maior ex fratribus Philippus sequutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Aetoli et Antiochus impulerant in spem, quod is vere regum stirpis[3] esset, regni Macedoniae, si Amynandrum Athamanesque Antiocho coniunxisset: et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum, valuit.

XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Aetolorumque, coram T. Quintio, Aegii datum est concilium [1]. Antiochi legatus prior, quam Aetoli, est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiae alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit [2]: *Equitum innumerabilem vim traiici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant; partim sagittis ex equo utentes, et, a quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes.* His equestribus copiis quamquam vel totius Europae exercitus in unum coacti obrui possent, adiiciebat multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat; Dahas, Medos, Elymaeosque et Caddusios appellans [3]: *Navalium vero copiarum,*

3. *Quod is vere regum s. e.*, potius *quasi is*; Gron. Si hoc ita intelligatur, Antiochum et Aetolos eo aluisse vanitatem ingenii illius, quod dicerent, eum vere regiae stirpis esse, retineri potest *quod*; Duk. et Crev.

Cap. XLVIII. 1. *Aegii datum concilium*; vide ad XXVII, 30, n. 8. — *Quam Aetoli*, forte *Aetolorum*; Glar. Conf. ad cap. 49, n. 1.

2. *Maria terrasque inani sonitu verborum complevit*, sc. navibus copiisque. Conf. ad cap. 49, n. 2. — *Loricatos, quos cataphractos vocant*, gall. *cuirassiers*; vide ad Tacit. Ann. III, 43, n. 6, et Spanhem. ad Iuliani Orat. I, p. 243. *Vocent* coni. Bauer. Sed forte Livii verba sunt *quos cat. vocant*, parenthesi includenda. Conf. XXXVII, 40. — *A quo*, ab qua re. Spectant haec ad seqq. nec est quod legas *a quis* seu *queis*.

3. *Dahas, Medos* etc. male *Dacas* velt. edd. vide ad Sil. XIII, 764, et Intpp. Virgil. Aen. VIII, 728. *Dahae* Nomades et Scythae, ultra Hyrcaniam et mare Caspium. *Elymaei*, Ἐλυμαῖοι et Ἐλαμῖται, in Elymaide, a meridie

*quas nulli portus capere in Graecia possent; dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Aradios, et ex Pamphylia Sidetas*[4] *tenere; quas gentes nullae unquam nec arte, nec virtute navali aequassent. Iam pecuniam, iam alios belli apparatus referre, supervacaneum esse. Scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiae. Itaque non cum Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniae tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiae totius partisque Europae rege. Eum tamen, quamquam ab ultimis Orientis terminis ad liberandam Graeciam veniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, laedatur. Non enim, ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese coniungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos*[5], *optent: bello se non interponant.* Idem ferme et Aetolorum legatus Archidamus petiit, ut, quae facillima et tutissima esset, quietem praestarent, spectatoresque belli fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. Provectus deinde est intemperantia linguae in maledicta[6], nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quintii: *ingratos* appellans, et exprobrans *non victoriam modo de Philippo virtute Aetolorum partam, sed etiam salutem; ipsumque et exercitum sua opera ser-*

Mediae, parte australi eius regionis, quae nunc *Chusistan* dicitur; et *Caddusii*, rectius forte *Cadusii*, in ora Mediae montana. Conf. Strab. XI, pag. 508, 542; Ptol. VI, 2; Polyb. V, 44; Hard. ad Plin. VI, 13 et 27 seu 15 et 31.

4. *Ex Pamphylia Sidetas*; vid. ad cap. 13, n. 3.

5. *Medios deceat amicos*; vide ad I, 32, n. 5. — *Bello se non interponant*, immisceant, ut c. 49, et XLII, cap. 58.

6. *Provectus est in maledicta Romanorum*, in Romanos; vide ad LXI, 20, n. 4. — *Proprie ipsius Quintii*; solius, in solum; Bauer.

*vatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? Auspicantem immolantemque et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiiceret.*

XLIX. Ad ea Quintius, *Coram quibus* [1] *magis quam apud quos, verba faceret*, dicere, *Archidamum ratione habuisse. Achaeos enim prope scire, Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse, et in conciliis magis concionibusque, quam in acie, apparere. Itaque parvi Achaeorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis et per eos absenti regi eum se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quae res Antiochum et Aetolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere: mentiendo invicem iactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe atque inflatos esse;* « dum ii ab se » Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, » et quae modo audiebatis, narrant, vos ceterasque » civitates et gentes suam sectam esse sequuturos [2];

CAP. XLIX. 1. *Coram quibus*, sc. Quintio et legatis Antiochi, casu praesentibus et tantum audientibus, *magis, quam apud quos*, scil. Achaeos, indices, arbitros et disceptatores, ad rem non tam audiendam, quam disceptandam, vocatos: nam Achaei legatis coram Quintio (conf. c. 48 pr.) dederant concilium, in quo Archidamus Quintium prosciderat maledictis, et iactaverat ea, quorum veritas legatis quidem regis, non vero Achaeis, haud satis perspecta esse poterat. — *Legatis regis*, forte *legato*, quia cap. praec. nun nisi *legatus Antiochi* memoratur: sed licet plures legati sint missi, unius tamen tantum interdum mentio fit, quia is legationis princeps est: quo et referri potest, quod Livius modo *scirent*, modo *eum* dicat, et cap. 48 pr. *Aetoli*, hoc est, legati Aetolorum, licet unus tantum memoretur legatus Archidamus; Drak. — *Dum ii ab se* etc. in MS. Lov. 6, et Gaërtn. *dum hi*, rectius forte, iudice etiam Crev. quamvis *ii* non alii esse possunt, quam legati Aetolorum.

2. *Suam sectam esse sequuturos* (vid. ad XXIX, 27, n. 2); *rex contra*, propr. regis legatus, *peditum equitumque nubes iactat*, immensam multitudinem (in pr. avium, instar atrae nubis aërem secantium tenebrisque quasi involventium, ut locustarum XLII, 10, hinc et *telorum* XXXVIII, 26; vide ad Sil. I, 311; II, 433; VI, 336; VII, 84), et *consternit maria suis classibus*; conf. ad cap. 48, n. 2.

» rex contra peditum equitumque nubes iactat, et » consternit maria suis classibus. Est autem res simillima coenae Chalcidensis hospitis mei [3], hominis » et boni, et sciti convivatoris. Apud quem solsti» tiali tempore [4] comiter accepti quum miraremur, » unde illi eo tempore anni tam multa et varia vena» tio; homo non, quam isti sunt, gloriosus, reni» dens, condimentis, ait, varietatem illam et speciem » ferinae carnis ex mansueto sue factam ». *Hoc dici apte in copias regis, quae paulo ante iactatae sint, posse. Varia enim genera armorum et multa nomina gentium inauditarum, Dahas et Medos et Caddusios et Elymaeos Syros omnes esse: haud paulo mancipiorum melius, propter servilia ingenia, quam militum genus.* » Et utinam subiicere oculis vestris, Achaei, » possem concursationem regis magni ab Demetriade, » nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chal» cidem! Videretis vix duarum male plenarum le-

« Nota h. l. accusativum cum infinit. in rectam orationem elapsum: *influxisse ..... inflatos esse; dum narrant ..... rex contra..... iactat.* Haec tamen pro coniunctivis acceperis, nisi insertum sit *quae audiebatis*. Recta ergo oratio incipit, suspensa tamen ab obliqua, paulo durius. Ita pergit: *Est autem ...* et tamen deinde: *Hoc dici posse* »; Bauer. Conf. ad I, 13, n. 4, et XXXV, 16, n. 5.

3. *Est autem res simillima coenae Chalcidensis hospitis mei*; conf. Plut. Flamin. p. 378, et Apophthegm. pag. 197; Erasmi Adag. tit. *Arrogantia*, p. m. 159, et qui ex h. l. colligebat, acutum Quintio ingenium lepidumque fuisse, Victor. Var. lect. XVII, 10. Hoc exemplo hospitis duo reprehendit in Antiochi legato, et quod ex una gente multas faciat, et quod ex mansuetis imbellibusque feroces ac truces, quemadmodum ex uno porco hospes multam variamque venationem, et ex mansueto speciem ferinae carnis fecisse visus erat; Glar. Oratio autem obliqua in rectam mutata, ut passim; vide ad I, 13, n. 4.

4. *Solstitiali tempore*, media aestate: nam Antiquis duo tantum solstitia fuisse, nec nisi mediam aestatem dici *solstitium*, mediam hiemem *brumam*, Victor. ad Varr. Re Rust. I, 46, docet; Drak. — *Tam multa et varia venatio*; vide ad XXV, 9, n. 9. —*Non, quam isti sunt, gloriosus*; vide ad II, 56, n. 8. — *Dahas et Medos, et Caddusios et Elymaeos Syros omnes esse*; vide ad c. 48, n. 3. *Syri* latiore sensu dicti.

» giuncularum instar [5] in castris regis: videretis » regem, nunc mendicantem prope frumentum ab » Aetolis, quod militi admetiatur, nunc mutuas pe» cunias fenere in stipendium quaerentem, nunc ad » portas Chalcidis stantem: et mox inde exclusum, » nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis [6], in » Aetoliam redeuntem. Male crediderunt et Antio» chus Aetolis, et Aetoli regiae vanitati. Quo minus » vos decipi debetis, sed expertae toties spectataeque » Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse » dicunt [7], non interponi vos bello, nihil immo tam » alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine » dignitate, praemium victoris eritis. »

L. Nec absurde adversus utrosque [1] respondisse visus est; et facile erat orationem apud faventes aequis auribus accipi. Nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achaeorum hostes et amicos, quos populus romanus cen-

5. *Legiuncularum instar*; vide ad XXVIII, 17, n. 1. — *Quod militi admetiatur* tenuiter, parce; Bauer.

6. *Nihil aliud quam Aulide et Euripo spectatis*, postquam nil egisset, quam quod vel ut spectaret; Bauer. Vide ad II, 8, n. 9. — *Expertae toties spectataeque R. f.*; alii, etiam Drak., *potius*; quod languere videtur: at *toties* excitat orationem et firmat: ac sane saepius iam cognorant Achaei fidem Romanorum, utut in uno bello Philippi; Bauer. *Potius* codd. Mog. Victor. et Lov. 6. *Toties* reliqui MSS. et edd. ante Ald.

7. *Nam quod optimum esse dicunt* (id recepi ex MS. Lov. 3, pro vulg. *dicant*), suadentibus Crev. et Bauero: nam vere dixerant, *non interponi vos bello* (videndum tamen ad cap. 48, not. 5). *Interponendi* plerique MSS. et editiones ante Mogont. non improb. Gron., si intelligatur *concilium* aut tale quid. Idem monet, similiter inf. XXXVII, 16, extr. in MSS. primisque edd. legi *omisso Pataro amplius tentandi*, et in recentt. demum edd. *omisso conatu P. o. t.* et *omissa P. a. t. spe.* Conf. ad Tacit. Ann. II, 43, n. 10. — *Nihil immo*, contra, potius. Inter has voces in cod. Harl. et Sigon. insertum *tam vanum* ab iis, qui nesciebant, τὸ *immo* alii voc. postponi, ut XXXVIII, 43, et XXXIX, 40. — *Praemium victoris eritis*; videndum tamen ad XXXII, cap. 21, not. 16.

Cap. L. 1. *Adversus utrosque*, utrisque.

suisset, iudicarent, bellumque et Antiocho, et Aetolis nuntiari iuberent. Auxilia etiam, quo censuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraceum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui romanae partis erant [2], Quintius est accitus, et, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus atque in exsilium est eiectus. Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Boeoti nihil certi responderunt: *quum Antiochus in Boeotiam venisset, tum, quid sibi faciendum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus, quum ad Chalcidis praesidium et Achaeos et Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et praevenirent sui, et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, et cum omni classe Polyxenidam mittit. Ipse paucos post dies sex millia suorum militum, et ex ea copia, quae Lamiae repente colligi potuit, non ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti et ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum [3], Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi quum iam Menippus castra antea Salganea ad Hermaeum, qua transitus ex Boeotia in Euboeam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis,

2. *Qui romanae partis erant*; vide ad III, 36, n. 4; III, 62, n. 5, et XXIV, 42, n. 4. *Romanarum partis* recte, puto, emend. Duk. quia *pars* genitivo plur. iungi solet. Cf. tamen et ad cap. 51, n. 3. — *Boeoti nihil certi responderunt* etc. conf. Polyb. XX, 2. — *Et Eumenem regem misisse*, sc. auxilia.

3. *Transgressi Euripum* etc. vide ad XXVIII, 6, n. 3.

legatus a Chalcide ad Quintium, ad id ipsum praesidium petendum, missus. Qui postquam obsessas ab hostibus fauces [4] vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus.

LI. Templum est Apollinis Delium, imminens mari [1]: quinque millia passuum a Tanagra abest. Minus quatuor millium inde in proximo Euboeae est mari traiectus. Vbi et in fano lucoque, ea religione et eo iure sancto, quo sunt templa, quae asyla Graeci appellant [2], et nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim aggressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. Perpauci effugerunt, in quibus Mictio, parva oneraria nave exceptus. Ea res Quintio Romanisque, sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores, partim ex suis, partim Aetolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quae nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione

4. *Obsessas ab hostibus fauces* etc. vide ad XXVIII, 6, n. 3.

Cap. LI. 1. *Templum est Apollinis Delium* (an *Delii?*) *imminens mari* etc. vide ad III, 51, n. 3, et XXXI, 45, n. 5. — *Mari traiectus:* nam insula etiam adiri potest ex continenti, quia angustiae maris inter Boeotiam et Euboeam adeo arctae sunt, ut Euripus ille ponto stratus fuerit, quo insula continenti annexa est; Drak. Cf. Plin. IV, 12, et Strab. IX, 401, 403.

2. *In fano lucoque ea religione eoque iure sancto, qua sunt templa, quae asyla Graeci appellant;* vide ad I, 8, n. 6. — *Sanguinem usquam factum;* vide ad II, 30, n. 8. — *Ad spectaculum*, spectationem, *templi*, ut XXXIX, 43, et XLV, 27, n. 4. — *Eos cecidit;* vox *eos* exsulat a Lov. 5, et edd. ante Frob. a. 1535. In ea latere numerum caesorum suspicabatur Crev.

et Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. Qui romanae partis erant [3], sub adventum regis urbes excesserunt. Achaeorum et Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum romani milites pauci custodiae causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achaei et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt. Pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terra marique obsiderentur, et iam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id, quod caput erat Euboeae [4], teneret rex, ne ceterae quidem eius insulae urbes imperium abnuerunt: magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunae urbes in suam deditionem venissent.

3. *Qui romanae partis erant;* vide ad cap. 50, n. 2. — *Achaeorum et Eumenis milites Salganea tenebant* etc. Quum Chalcis et Salganeus, illa in Euboea, haec in Boeotia, ad Euripum sitae fuerint, milites Achaeorum et Eumenis Chalcide discedentes navibus Salganea, ante quam urbem ad Hermaeum Menippus castra habebat, traiicere Euripo potuerunt; Drakenb.

4. *Quod caput erat Euboeae*, Chalcidem.

# TABVLA

RERVM QVAE IN HOC SEXTO VOLVMINE CONTINENTVR.



VOLVMINIS SEXTI FINIS.